

Ľada 5

11-B-19

Fresko z XVIII. storočia na fasáde zbúranej časti starej radnice.
Akwarel od G. Wintersteinera v Mestskom muzeu. K stati J. Hofmana: Zo zaniklej Bratislavy.

Ročenka vedeckých ústavov mesta Bratislavy na rok 1934

Za vydanie tejto publikácie ďakujú Vedecké ústavy mesta Bratislavy starostovi mesta senátorovi dr. Vlad. KRNOVI, ďalej I. nám. starostu a šéfovi kultúrneho oddelenia mesta dr. Fr. KRAUSOVI, ako aj ČLENOM MESTSKEJ RADY, lebo len ich vzácnym porozumením a podporou bolo vydanie knihy umožnené.

Obsah:

Prof. dr. Danišovič:	Príspevok k historiografii na Slovensku a v Podk. Rusku v dobe osvietenскеj	9
Prof. dr. Eisner:	Bratislava v dobe pravěké a raně dějinné	67
Dr. O. Faust:	K dejinám Habánov vo Veľkých Levároch	83
Dr. J. Hofman:	Zo zaniklej Bratislavy	99
Prof. JUDr. R. Horna:	Monsterproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století	159
L. Janota:	Bratislava	203
	Hrad Pejštun	219
Dr. A. Mayerová:	Neznáma práca Františka Palkova v muzeu mesta Bratislavy	235
Prof. dr. Albert Pražák:	Bratří Rakovští z Rakova	245
	Karel Ondřej Běl	283
Dr. Anton Václavík:	Zdroje ľudovej výtvarnosti v bratislavskom Záhorí	321
Dr. Vladimír Wagner:	Vývin palácového stavitelstva Bratislavy v XVIII. storočí	357
Dr. Oľga Wagnerová:	Oslavná báseň na palatína Štefana	405
	Súpis numizmatickej zbierky muzea mesta Bratislavy	413

Dr. Danišovič, profesor :

Príspevok k historiografii na Slovensku
a v Podkarpatskom Rusku v dobe osvietenскеj.

ROČENKA MESTA BRATISLAVY

Redigoval	Dr. Ovidius Faust, archivár a šéf vedeckých ústavov mesta Bratislavy
Úpravu a tlač	previedla podľa návrhu riaditeľa Zdenka Hrušku, tlačiareň Universum, Bratislava
Vydané	nákladom Mestských vedeckých ústavov v Bratislave v roku 1934

Úvodom.

Vedecké snahy 17. a 18. storočia vnikaly i do slovenských kláštorov, kde v tichom zátiší medzi inými efektami vyprovokovaly mocné sklony k mechanickému sberateľstvu, živé tendencie, ktoré s nemalou usilovnosťou všímaly si predmetov a poznatkov náležajúcich minulosti. Vo františkánskych kláštoroch popri klasických vedách a láske k reči našej hlavne historiografia nachodí veľa milovníkov: kronikárov, analistov, archivárov, knihovníkov, historikov atď.

V tomto článku ich prácami sa chceme zapodievať a ich popísať.

V storočiach pred dobou osvietenou ovšem ešte nenachodíme po františkánskych kláštoroch stálych kronikárov, ktorí by zpravidla viedli kroniku kláštora. Na obzore tejto doby objavujú sa leda snaživí jednotlivci, ktorí sa ujímali popisu dôležitých udalostí svojich kláštorov a všetkého, čokoľvek význačnejšieho dialo sa v ich užšom milieue. Posiaľ objavené kroniky pekne dosvedčujú tomu.

I. Kroniky 17. storočia.

1. *Kronika kláštora v Šebeši (pri Prešove) zvaná: Diarium antiqui Conventus Sebessiensis.*²⁾ Nepaginovaný, viazaný tento rukopis na 10+24 vyplnených stranách skytá veľmi stručný popis udalostí kláštora šebeškého z r. 1643—1858. Pripojuje sa menoslov požíčaných predmetov kláštora, ktorými pomohol rôznym ľuďom a korporáciám. Rukopis je formátu 335×210 mm. Nalezený bol dňa 3. IV. 1926 v nekatalogizovanej knižnici najbližšieho kláštora prešovského. Dostal sa tá zo Šebeša, pravdepodobne za vojny, keď maďarské vojská obsadily miestnosti kláštornej knižnice v Šebeši, a táto na vozoch bola zavezená do najbližšieho kláštora tohože rádu v Prešove. Dnes je uložený v centrálnom archíve slovenských františkánov v Bratislave.

2. *Kronika kláštora komárňanského s názvom: Notamenta Comaromiensia.*³⁾ Nepaginovaný a viazaný rukopis formátu 210×165 mm podáva nahodilé záznamy kronikárov bývalého komárňanského františkánskeho kláštora od roku 1690. do r. 1809. V tomto roku za napoleonských vojen panovník zo strategických dôvodov

zrušil komárňanský kláštor a za to vrátil rádu bývalý kláštor vo Sv. Antone na Žitnom ostrove. Knižnica i kronika kláštora komárňanského boli z Komárna prenesené do Sv. Antona, kde sa podnes uschovávajú.

3. *Kronika kláštora sevljuškého* (Podkarp. Rus) má nadpis: *Inventarium Apparamentorum Ecclesiae. N. Szöllös⁴* z r. 1695. Podáva v dobre viazanom paginovanom sväzku formátu 200×320 mm vlastne inventár chrámového náradia, kto a čo kúpil, za jakým účelom a jakým spôsobom obstarával jednotlivé predmety, atď. Taktiež popisuje poriadok náboženských úkonov v kláštorskej svätyni, kde sa stratilo telo veľkého priateľa Jána Hunyadyho, sv. Jána Kapistrána. Ďalej obsahuje kopie, opisy encyklik provinciálnych a listín, týkajúcich sa kláštora. Konečne nemožno nepodotknúť hojných záznamov o atmosferických srážkach, ktoré niektorí kronikári so zvláštnou záľubou zaznamenávali. Druhý sväzok kláštorskej kroniky je pokračovaním prvého, lenže s iným, dnes všeobecne obvyklým názvom kláštorských kroník: *Historia Domus Venerabilis Residentiae N. Szöllösiensis de Anno 1851.*⁵) Tretí sväzok nesie názov: *A Nagy Szöllösi Szent Ferencz Rend Szerzetes ház naplója az 1873-ik évtől.* (Deník kláštora rádu sv. Františka od r. 1873. Teda druhý sväzok obsahuje udalosti z rokov 1851—1873.) Tretí sväzok končí sa záznamy r. 1891, štvrtý obsahuje roky 1891—1908 a piaty sväzok trvá od r. 1908 podnes. Všetky sväzky popisujú aj pôsobenie rádu medzi grékokatolíkmí.⁶)

Na počiatku 18. storočia počet kronikárov sa rozmnožuje a vzniká viacero kláštorských kroník. Z posiaľ objavených alebo známych jestvujú tieto:

4. *Kronika kláštora bratislavského* s názvom: *Protocollum Conventus Posoniensis z r. 1709.*⁷) Viazaný, nepaginovaný, výborne zachovalý tento rukopis obsahuje dôležité listiny z predošlých storočí, a podáva záznamy o kláštore do r. 1824. (Posledné desaťročie fragmentárne a stručne.) Je opravdu z najcennejších našich pamiatok toho druhu z onej doby. Formát jeho 310×210 mm. Pokračovanie jeho je sväzok druhý (1824—1924) a tretí od r. 1924 podnes. Nachodia sa v kláštore rádu v Bratislave.⁸)

5. *Kronika kláštora prusčianskeho* (pri Trenč. Teplej) s nadpisom hodne obsažným: *Acta et Fundationes ac Res usuales, ad Conventum Pruskensem pertinentes, et libro huic pro faciliiori Superiorum notitia insimul adaptari inceptae. Anno Domini 1709. Die 7. Octobris.*⁹) Titul prezradzuje aj bohatý obsah kroniky: udalosti, fundácie, a všetko, čo býva na dennom poriadku, je v kronike zostavené, aby predstavení kláštora mali po ruke tieto údaje a ta pripojovali, čo bude nasledovať. Kronika táto formátu 320×200 mm, paginovaná, zachovala veľa cenného materiálu o tom, jak pôsobili františkáni v blízkej susednej Morave, aké

styky jestvovaly medzi členmi rádu v Uh. Hradišti a v Pruskom, atď.; krátko, je vzácnym dokumentom vzájomnosti československej! Styky datujú sa z doby, keď františkánsky kláštor v Uhor. Hradišti, až do Jozefa II., náležal pod správu slovenských františkánov v Hlohovci a bol istý čas materincom slovenskej časti provincie. V 18. storočí národnými tendenciami svojimi pátri v Hradišti vzbudili dlhú, ostrú národnostnú kontroverziu širokého dosahu medzi členstvom provincie. Národnostný spor medzi moravským a slovenským členstvom v provincii vyžiadal si aj energického zakročenia pápežskej stolice. I z týchto sopár nahodených faktov možno posúdiť zaujímavý a cenný rukopis, historiú domus v Pruskom. K otázke sa ešte hodláme vrátiť. — O veci píše aj E. Kóša v *Collectaneách svojich*, časť I. od 6. bod 43., str. 264—5. Kronika uschováva sa v archíve kláštora prusčianskeho.

6. *Kronika kláštora malackého* (Malacky pri Bratislave): *Protocollum Venerabilis Conventus Malaczensis.*¹⁰) R. 1653 započatý „protokol“, formátu 205×55 mm, viazaný, nepaginovaný obsahuje udalosti kláštora od r. 1653, avšak až r. 1713 bol vlastne zostavený a upravený v nové dielo. 387 strán je zaplnených a vypravuje dejinné udalosti kláštora až do r. 1916. Zachycuje dobu reformy rádovej, ktorá na Slovensku v Malackách už r. 1888 našla svoje teplé ohnisko a východisko, teda o 10 rokov prv, ako nastala reforma celého rádu! (Lev XIII. 1897 previedol reformu františkánskeho rádu konštitúciou „*Felicitate quadam*“ zo dňa 4. októbra 1897. Rôzne skupiny františkánstva spojil a generálom rádu navrhnuté spoločné jednotné konštitúcie potvrdil.) Kronika malackého kláštora obsahuje veľa materiálu k dejinám rodu kniežata Pálffyho, zemepána v južnej doline Pomoravskej — ktorý r. 1651/2 svoj malacký lesný kaštieľ adaptoval na kláštor — pristavil mu chrám a r. 1653 všetko to daroval rádu františkánskemu. (Obraz čís. 1.)

7. Z počiatku 18. storočia jesto ešte jedna kronika a to *kronika kláštora okoličianskeho* (Okolično u Lipt. Sv. Mikuláša). Nadpis jej: *Liber Conventus Okolicznensis in Liptovia Ordinis minorum S. Francisci Reformatorum Provinciae Ssmi Salvatoris.*¹¹) Prvý sväzok datuje sa od r. 1716. Obsahuje dejiny kláštora až do r. 1821. Popri pekných záznamoch o živote kláštorníkov skytá materiál k dejinám protireformácie v Liptove. Osvetová práca kláštorníkov v Liptove a v Orave našla dôležitý prejav v pragymnázii celej Oravy, ktoré po sotretí spoločnosti Ježišovej roku 1774 v Trstenej založili okoličianski františkáni a spravovali, pokým ho hlavný kráľ. inšpektor v B. Bystrici r. 1778 nezavrel. (O tom nižšie.) Kronika

je viazaná, paginovaná, formátu 330×200 mm. Zaplnených jesto 390 strán. Nachodí sa v pekne upravenom archíve kláštora okoličianskeho.

II. Krajinská rádová vrchnosť určuje smernice historiografii rádovej.

[Ešte kroniky, ďalej anály a t. zv. historie domus¹³⁾ 18. storočia.]

Posavád' spomenuté kláštorské kroniky vznikaly z osobnej iniciatívy vzdelaných kláštorníkov. Nemajú spoločných smerníc, iba snád' v tom, že väčšmi zaznamenávaly deje a život členstva toho-ktorého kláštora. Avšak v dobe osvietenskej dožije sa rádová historiografia františkánska jednotnejšieho smeru, ačkoľvek jednotliví kronikári častokrát ani cez celý život sa nevideli: Vážny záujem o minulosť, o históriu, ozval sa v celokrajinskej vrchnosti rádu, ktorá občas na t. zv. provinciálnych kapitulách, výročných to schôdzach členov celokrajinskej provinciálnej správy, vpravde záslužne upravovala celú historiografiu rádovú. Tým nastala dôležitá zmena v historiografii františkánskej 18. stor. Kláštorskí kronikári vznikajú v každom sídle rádu, dosavádni dobrovoľní kronikári menia sa v stálych analistov, úradných zapisovateľov udalostí kláštora. Správa rádu na Slovensku postupne poskytuje úpravy o všetkom, o čom neomylné treba viesť kroniku, a tak z evolúcie týchto úprav možno si utvoriť predstavu o obsahu kláštorských kroník. Tým zasa ako na ankete sa oboznámime s mnohými, po väčšine úplne neznámymi, viacmenej dobre zachovalými a vždy cennými rukopismi slovenských františkánskych kláštorov. Poznamenať radno už vopred, že o mnohých rukopisoch nemožno podať zprávy, lebo posiaľ ich nepoznáme ináče, iba zo správ, zachovaných nám v známych rukopisoch. Bezpochyby existovalo viac kláštorských kroník, vlastne sväzkov, ako to dnes možno najst' po jednotlivých kláštoroch a jako ich dnes známe. Rádom neprajná doba Jozefa II. a podivné úkazy tohoto panovníka priamo palcátom zmárnily bohaté knihovne, archívy kláštorov, v ktorých nejeden rukopis sa stratil, zničil, zašantročil, takže o ňom iba novšie sväzky kláštorských kroník zachovaly zmienku. (Na pr. I. sväzok kroniky kláštora trnavského je nám neznámy: dozvedáme sa o ňom v II. sväzku tejže kroniky, keď sa naň odvoláva a jeho stručný obsah podáva v úvode svojom (sv. II. z r. 1790—1825). Teraz prikróčime k otázke, aké úpravy skytá celokrajinská rádová vrchnosť kláštorským kronikárom? Evolúcia úprav je táto: *Dňa 14. mája 1730 nariadi malá kapitula rádová v Košiciach*,¹³⁾ aby sa v každom kláštore popisovali „pamätne udalosti kláštorov a rezidencií“. Kapitula pamätala v pietnej spomienke i na zomrelých členov provincie, keď ustanovila, aby sa zväčnily ich mená, úrad, vynikajúce ctnosti, schop-

nosti a spôsob života v posledných okamihoch a úmrtie. Tot základ inej skupiny rukopisov kláštorských, t. zv. nekrologov, ktoré sa stále po kláštoroch vedú, s pietou uschovávajú a deň po deň čítavajú. Obyčajne pri stravovaní spoločnom prečíta sa menoslov zomrelých, ktorí tohože dňa rozžehnávali sa so svetom. O nekrologoch zmienime sa obširnejšie v III. časti tejto rozpravy.

8. Z tejto doby známe nateraz kroniky kláštorov vo Sv. Antone na Žitnom ostrove, v Rožňave a v Nitre. Prvá jestvuje vo dvoch redakciách, a to: *Protocollum Venerabilis Conventus Sancti Antonii in insula Csallóköz, z r. 1730 a Annales rerum notabilium Venerabilem Conventum Sancti Antonii concernentium, z r. 1731*.¹⁴⁾ Prvá javí sa nám ako výsledok práce, ktorá už jestvujúci archívny materiál zhodnotila. Formát 335×210 mm, nepaginovaná. (Obraz čís. 2. a 3.) Druhá redakcia čili *Annales* Protokol doplňujú. Táto obmena našla pokračovateľov a tak časom predstihla prvú redakciu čili Protokol. Formát 338×207 mm, paginovaná po 538. stranu. Kroniky sú viazané. Obe diela popisujú obširne zaujímavý vznik jediného kláštora na Žitnom ostrove vo Sv. Antone, a jeho evolúciu. Väčšina správ predstavuje ho jako — kedysi i slovenské — pútnické miesto a všetko, čo s tým súvisí.¹⁵⁾

Protokol kláštora nitrianskeho — *Conventus Nitriensis Protocollum* — z r. 1734 obsahuje nahodilé záznamy o kláštore do roku 1865, ktoré historik Balažovič opäť spracoval v II. sväzku, názvu: *Historia Conventus Nitriensis*, 1867. I. sväz. viazaný, má strán (310×20) 116, II. sväzok však viaz. strán (285×215) 166.

9. *Kronika kláštora rožňavského* je prvá označená bežným dnes pomenovaním podobných rukopisov v ráde: *Historia Domus Rosnaviensis*.¹⁶⁾ Počína sa rokom 1732. Podrobnosti posiaľ nebolo možno zistiť. Miesto: Kláštor, Rožňava.

Čulý záujem o zachytenie prítomnosti a podobné pohnútky primaly rádovú kapitolu v Hlohovci, aby dňa 8. mája 1735. vydala nariadenie kláštorským analistom, podľa ktorého bolo treba pilne zaznamenávať všetko o účinkovaní rádového kňazstva v kláštornom chráme a mimo neho, na cestách po almužne, alebo v iných cirkevných úkonoch. Nariadenie predpísalo takmer štatistické výkazy zostavovať. Žiadalo číselne vyjadriť počet kázní, ktoré povedali kňazi kláštora, konverzií, ktoré buď inšpirovali, alebo aj prijali, atď. Nariadenie toto predpokladá vážne, avšak neznáme pohnútky a príčiny. Samosebou jako by sa protivilo obvyklej skromnosti rádu, nerespektuje rádových tradícií a sotva je priliehavé známej utiahnutosti rádu františkánskeho, ktorý nerád písaval o svojom pôsobení a účinkovaní, o veľkých podnikoch a ich dosahu. Celkove možno povedať, že o ráde františkánskom zriedka publikovali niečo jeho príslušníci. Jako v minulosti tak i za našich časov leda

jedinci so zvláštnymi dejepisnými sklonami, alebo veľkou láskou k historiografii dovolili si tu-tam odkryť neznáme kraje z dejín svojho rádu a nespracované, nepreskúmané pole z dejín tohože rádu vedeckým pracovníkom urobiť prístupným. Asi z podobnej iniciatívy vlivnejších členov kapituly, inšpirovaných obecným osvieteným pohybom, vzniklo spomenuté, pre históriu dnes cenné nariadenie, ktoré v následkoch svojich neoceniteľné služby konalo rádu, keď za Jozefa II. pri kasácii kláštorov rád mohol sa vykázať bohatou dušopastierskou a rozličnou inou činnosťou, vedenú v análoch. Z tejto doby známe *kroniku kláštoru beckovského, filakovského a druhý sväzok kroniky kláštoru skalického*.

10. Prvá je *Historia Domus Beckoviensis*,¹⁷⁾ ktorú roku 1735 Konrád Polóni spracoval a na prednej strane pekným výkresom ozdobil. Je viazaná, paginovaná v rozmeroch 320×210 mm. Obsahuje dejiny kláštoru a jeho činnosť na poli kultúrno-náboženskom. Je dosť presne vedená. (Obraz čís. 4.)

11. Druhá nesie nadpis: *Protocollum Vbis. Conventus Fülekiensis* z r. 1738.¹⁸⁾ Vypravuje o osudoch kláštoru v dobe osvietenskej do r. 1791. Pečlivo je uschovávaná a dobre zachovalá, čo zpríjemňuje jej čítbu. Formát: 330×210 mm, viazaná a paginovaná zo začiatku po 166. stranu. (Obraz čís. 5.)

12. Tretia nesie nadpis: *Liber Memorabilium Conventus Szakolczensis a Capitulo celebrato Galgoczi anno 1741 die 22-da Januarii*.¹⁹⁾ Popisuje osudy skalického kláštoru až do XX. storočia. Kláštor, založený *Moravanmi*, bol teplým prameňom vzájomných stykov medzi Slovákami a Moravanmi. Po tejto stránke je dôstojnou družkou kroniky spomenutého už prusčianskeho kláštoru. (Obr. č. 6.)

Kronikári rádoví zaznamenávali prejavy života celých konventov, kde v spoločnom živote kláštorníkov mnoho iniciatívy, čulej podnikavosti, veľa všestranných snáh a tendencií sa uplatňovalo. Na kronikároch záviselo potom, či si všetkého toho vrenia života kláštorného všímali, zaznačovali alebo len povrchné niečo spísali do histórii domus. Presnejšie však záznamy, väčšiu správnosť a objektivnosť pri písaní kroník malo zaviesť *nariadenie rádovej kapituly v Sečanoch zo dňa 8. júla 1742, ktoré predpisuje každému historiografovi kláštoru, aby svoje koncepty pred vpísaním ich domácej histórie predložil t. zv. diskkrétom čili poradnému sboru náčelníka kláštoru a to v lehotách čím častejších, alespoň každý druhý mesiac*. Úkaz tento prinútil kronikárov, aby aspoň dvojmesačný život kláštorový vždy ešte za živej pamäti načrtali, opísali. Cenzúra a či revízia prevedená diskkrétmi, zaručovala konceptom dôkladnosť, širšieho základu a väčšej objektivity. *Nariadenie bolo jedno z najúčinnivejších zásahov celokrajinskej vrchnosti rádovej do historiografie rádu v 18. storočí*. Kroniky boli od tejto doby presnejšie a dôkladnejšie vedené.

Z tejto doby jestvuje pekná *kronika kláštoru hlohoveckého, kremnického a prešovského*.

13. Prvá je: *Domestica Historia Conventus Golgocziensis*, sv. I. Ab eius exordio usque ad annum 1790-mum., (viaz. nepag. formátu 270×180 mm). Je to najdôkladnejšie vedený letopis vôbec. Pestré a všestranné zprávy striedajú sa tu-tam recenziami dekrétov a výnosov úradných, prípadne sa in extenso uvádzajú, jestli nenáležia do skupiny oficiálnych obežníkov, vo zvláštnom kopiári vedených. Druhý a tretí sväzok (foliantového formátu) podávajú dejiny 19. a 20. storočia hlohoveckého konventu.

14. Druhá sa zve: *Historia Cremniciensis Conventus* z r. 1742. Jej titulný list obširnejšie udáva, čo všetko sa nachodí v nej a kto to nariadil tak spisovať. Slávny provinciál Gerard Pataky so svojim osvieteným definitoriom dal podnet k tomu, aby sa popisoval: Ortus, progressus, seu ejusdem Conventus Primordia, Incrementa, Fundatores, Foundationes, Desolationes Consolationes, Impugnatores, Defensores, Conservatores; nec non alia memoratu digniora ex Archivis, protocollis, autographis, aliisque litteris, et Manuscriptorum fragmentis sedulo cum labore in unum congregata (referuntur per p. Fratrem Benedictum Mayerl. P. T. Conventus Quardianum ab Anno Reparatae Salutis M. D. C. C. XLII.).²⁰⁾ (Obraz č. 7.)

Prvý list kroniky odkrýva hojnosť prameňov, zkadiaľ čerpal kronikár. Sú to archív, protokoly, listiny, zbytky rukopisov a autografy. Doklad tento je vzácnym svedectvom faktu, že v prvej polovici 18. stor. kronikári rádoví používali archívneho materiálu, jestvujúcich už protokolov, autografov, rukopisov, listín, atď. Všetko to teda už jestvovalo a na podklade tohoto materiálu mohla sa zostavovať „historia“, dejiny kláštoru. Ký div, že tieto dejiny svojou úpravou, vecnosťou a hlavne bohatým materiálom vynikajú nad všetkými kláštornými kronikami predošlých časov. — Čo do rozsahu radno pripomenúť, že v samom 18. stor. viacero sväzkov vzniklo z kroniky kremnického kláštoru. Prvý sväzok (formátu 330×210 mm) siaha do r. 1759, druhý do r. 1773, tretí sväzok (formát 340×220 mm), zapísaných strán 323, popisuje deje z rokov 1773—1802. Kronika obsahuje sopár pozoruhodných dát z dejín banského mesta Kremnice. V kronike sa nachodí i známy obraz Kremnice zo starších časov, ako ho na obrázku vidieť. (Obraz čís. 10. Ináč cfr. obrazy č. 8. a 9.)

15. Súčasne započali viesť kroniku svojho konventu i prešovskí členovia rádu pri chráme sv. Jozefa: *Historia Domus Josefianae*,²¹⁾ *kronika kláštoru prešovského* označuje, že i malá kapitula frašacká r. 1742 všetkým predstavenstvám sloven-

ských františkánskych kláštorov „stricte“, záväzne uložila a *priske nariadila viest kroniku verejných udalostí*, ktoré sa mimo kláštora odohrávaly — „quae . . . etiam ad extra acciderunt“. (Obr. č. 11.)

Ďalšia kapitula v Hlohovci zo dňa 4. mája 1747 ešte mocnejšie zasahuje do historiografie rádovej, keď rozširuje predmety jej nariadujúc, *aby sa historici kláštorní v práci svojej povšimnuly vždy „memorabilia notatu digna et posteris scitu necessaria“*, t. j. *pamätných udalostí*, ktoré radno zaznamenať, ktoré treba vedieť budúcim pokoleniam. S úctou čítame nie práve častý prejav šľachetnej vd'ačnosti, ktorý osvedčila kapitula, keď doplnila svoje vyššie rozhodnutie klauzulou, že v histórii domus treba náležite oceniť zásluhy dobrodincov a patrónov chrámu, špecifikovať ich zvláštne dobrodenia a označiť budúcemu pokoleniu, akým spôsobom si môže týchto šľachetných priateľov svojich primerane uctiť. — Ešte jeden významnejší úkaz rádovej vrchnosti upravuje historiografiu rádovú. Je to *usnesenie kapituly v Gyöngyösi, dňa 18. mája 1766. Kapitola žiada uvádzať v histórii kláštornej činnosť kláštorníkov v duchovnej správe pri administrácii fár, starosť o opustené fary a dediny*, atď. Žiada, aby bol vždy udaný čas jednotlivých väčších prác, výpomocce na sviatky u farského duchovenstva, atď. Úprava táto je vlastne rozšírením úpravy rádovej kapituly v Hlohovci zo dňa 8. mája 1735. V tejto dobe vzniká *kronika kláštora žilinského a trstenského*.

16. *Žilinská* má nadpis: *Annales Priorum temporum sive Historia Domestica Conventus Solnensis F. F. minorum. A. 1782.*²²⁾ Viazaný, paginovaný a formátu 380×240 mm rukopis čo do úpravy a spracovania kultúrne historického materiálu je prvotriednym. Vyšiel z rúk profesorov františkánskeho gymnázia žilinského. Prvých 63 strán spracoval známy spisovateľ slovenský P. Adalbert Gazda. Predná strana označuje jeho meno.

17. Druhá, čili *Historia Residentiae Trstenniensis*,²³⁾ je z doby, keď Maria Terezia na sklonku života vydala reformy školské a okoličianski františkáni zkladali v Trstenej spomenuté gymnázium. Obsahuje cenné opisy listín (1774).

Presné nariadenia o historiografiu starostlivo pečujúcej krajinskej vrchnosti vyžiadovaly pri realizácii svojej bedlivého pozorovania, usilovného značenia, sbierania a dôkladného spracovania sosbieraného materiálu; rozhodne znamenalo to nemalú prácu. Náčelníci čili kvardiáni kláštorov, ako najpovolanejší ľudia, ktorých v tých dobách rádová krajinská vrchnosť historiografiou kláštorov zpravidla poverovala, tu-tam popri svojom predstavenskom úrade, nevedeli vždy dostatočného času venovať histórii domus, tomuto značne rozšírenému a zodpo-

vednému úkolu. Za Jozefa II. úrad kvardiánsky natoľko ich zamestnával, že rádová krajinská vrchnosť povolila na gyöngyöšskej kapitule dňa 18. VIII. 1782, *aby si historici domus po práve (legibilter) mohli voliť pomocníkov a týchto oprávnene poveriť vedením historie domus*. Opatreniu tomuto zaiste sluší sa priznať časovosti. — Týmto končia sa hlavnejšie úpravy 18. veku gubernia rádu o historiografii, čili jak o obsahu histórii domus, to jest kláštorných kroník tak o smerniciach, akými boli vedení usilovní kláštorní analisti a dejepisci františkánski v dobe osvietenскеj na Slovensku a v Podkarpatskom Rusku.

III. Nekrology.

Pri stručnom prehľade „zákonodarstva“ rádu františkánskeho o historiografii rádovej radno ešte spomenúť sopár prejavov onej všeobecnej snahy osvietenскеj, ktorá takou láskou vinula sa k pamiatkam minulosti a súčasnej prítomnosti a zrodila i zachovala cenné pamiatky dejepisné.

Sem náležia spomenuté *nekrology*, ktoré po všetkých kláštoroch sú zpravidla vedené podnes, skytajú cenný materiál k histórii členov rádu. Niektoré nekrology podnes sú zachované v originále, iné v opise.

K prvým náleží nekrolog kláštora bratislavského a hlohoveckého. Tento náležal provincii podunajskej, tamten provincii hornouhorskopotiskej. Spolu obsahujú a zahrnujú všetky slovenské kláštory na území bývalých Uhier.

Vznik a evolúciu nekrologov v provincii podunajskej výstižne máme zachovaných na titulnej strane bratislavského nekrologu, kde čítame, že gubernium provincie v 18. storočí snažilo sa povzniesť úctu k pamiatke v pánu zosnulých členov rádu. Všetky zprávy o živote členov provincie, o ktorých sa vedelo, sosbieralo v katalog a systematicky podľa výročia smrti zadelilo. Tento katalog rozposlalo po všetkých kláštoroch s nariadením, aby si ho kláštorníci opísali a za prítomnosti celej komunity prečítali na deň pripadajúce nekrologické spomienky. Časom vzniklé chyby definitorium odstraňovalo a takto zrevidovaný nový katalog opäť rozposlalo po kláštoroch (1762). Od tých časov vedú si jednotlivé kláštory svoj nekrolog a vpisujú doň i členov všetkých kláštorov, náležajúcich tejže provincii. Tak na pr. Nekrolog bratislavského kláštora vypravuje o členoch rádu t. zv. mariánskych kláštorov: v Bratislave, v Trnave, v Malackách, v Nitre, v Nových Zámkoch, v Komárne a vo Sv. Antone; ďalej za Dunajom v Ostrihome, v Pešti, v Stolnom Belehrade, v Kišmártone, v Sombathelyi, v Frauenkirchen (Burgen-

land), v Šümege, v Pápe, v Güssingu (Burg.), v Andoči a vo Vesprímu, v Šimontorne a Sv. Ladislave.²⁴⁾ Od roku 1900, kedy sa diala nová limitácia 5 provincií františkánskych v Uhrách, boly do tohoto katalogu zapisované posmrtné spomienky členov i z hornoslovenských kláštorov — až do roku 1924.

Nekrolog kláštora v Hlohovci obsahuje nekrologový materiál členstva, ktoré v 18.—19. storočí bývalo v t. zv. salvatoriánskych kláštoroch: v Uh. Hradišti na Morave, ďalej na Slovensku v Hlohovci pri Leopoldove, v Uhorskej Skalici, v Beckove pri Novom Meste nad Váhom, v Pruskom, v Žiline, v Trstenej, v Okoličnom, v Kremnici, vo Fil'akove, v Rožňave, v Prešove, v Šebeši, v Bardejove, vo Veľ. Sevljuši, v Stropkove a v Humennom, potom v dnešnom Rumunsku: v Oradea Mare, v Timisoare a Capleni, ďalej v dnešnej Jugoslávii kláštor vo Smeredove, konečne v dnešných Uhrách: v Gyöngyösi, v Segedíne, v Kečkeméte, v Sečanoch, v Jágri, vo Vacove, v Jászberényu, v Solnoku a v Debrecíne.²⁵⁾ Celkove: kláštory severného, stredného a východného Slovenska, potom v Podkarpatskej Rusi a Potisi náležaly jednej provincii, provincii salvatoriánskej, ktorej dedičkou je dnešná, stejného mena, slovenská provincia rádu. Keďže v každej provincii — všetky nekrology všetkých členov provincie znamenávaly, preto materiál v nekrologoch môže byť porovnávaný, dôkladne kontrolovaný, čo dodáva značnej ceny bez tak závažnému obsahu nekrologov.

IV. Úradné zprávy (relácie) provincií. Samostatné práce dejepisné.

Iný prejav zachycovania dejinných udalostí 17. a 18. veku javí sa v *úradných zpravách provincií*, ktoré šéf provincie pripravoval na voľby generalátu rádu. Popisy obsahujú reláciu o celom živote provincie a o jej stave za triennium alebo väčšiu dobu. Podávajú úradný, ucelený obraz života provincie. Sú cenným historickým prameňom.

Na Slovensku iba provinciálny archív rádu v Bratislave uschováva sôpar týchto vzácných rukopisov bývalej provincie mariánskej. Popisy provincie druhej, takzvanej salvatoriánskej, severoslovenskej, najst' zväčša v Gyöngyösi v Uhrách, kde je čiastka provinciálneho archívu provincie salvatoriánskej. Bratislavský archív zachoval nám popisy z rokov: 1610, 1617, 1632, 1647, 1675, 1680, 1714, 1721, 1723, 1730, 1740. Archív sv. Izidora v Ríme tiež uschováva niečo z týchto zprav. Podobne archív generálnej kurie rádu tamtiež.

Sem možno vradiť rôzne *anály rádového školstva*.

Z nich spomenúť radno *anály františkánskeho gymnázia v Trstenej a v Žiline*. Prvé založili r. 1774, druhé prevzali do správy tiež v tej dobe. Anály trstenského gymnázia majú nadpis: *Protocollum gymnasii Minoris Trstennensis Ordinis fratrum minorum SP. Francisci reform. Provinciae. Ssmi Salvatoris in Hung.*²⁶⁾ Vypravujú o prvom gymnázii v Orave! Viazané, formát 360×237 mm (nepaginované). (Obr. č. 12.) Anály žilinského gymnázia vo správe rádu pekne popisuje: *Historia Regii Minoris Gymnasii Solnensis.*²⁷⁾ Sväzok I. nepaginovaný viaz., vo formáte 370×238 mm.

Popisuje evolúciu gymnázia od sotretia spoločnosti Ježišovej až do r. 1849 a kultúrny život mestečka Žiliny v prvej polovici XIX. storočia.

V druhej polovici 18. stor. vznikla krásna *vedecká práca dejepisná*, dielo neobyčajne cenné, ktoré podáva dejiny *mariánskej Provincie*. Je to malebne písaný, výborne zachovalý, viazaný a paginovaný (512 + 16) rukopis provinciála bratislavského, učeného preláta a profesora Pátra *Eugena Kóšu* († Bratislava 1783).²⁸⁾

Prvá strana tohoto vedeckého diela nesie nadpis:

„Fratris Eugenii Kósa.
ANTIQUARIUM.

Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum Sancti Patris
Nostri Francisci Strictioris Observantiae.

COLLECTANEA.

Quorum Partes

Prima: Provinciis Ipsam;

Alter: Modernos Conventus;

Tertia: Abalienatos et Desolatos exhibent

Ab Anno Aerae Christianae 1206 ad Annum usque 1774.²⁹⁾
(Formát 385×245 mm.) (Obr. č. 13.)

Spis tento skrátene sa uvádza: Antiquarii Collectanea. Nachodí sa v archíve provinciála rádu františkánskeho v Bratislave, a v dvoch opisoch v kláštorom archíve tohože rádu v Nových Zámkoch. V Szombathelyi prof. P. Innocenc Takács má tiež jeden exemplár, snád' originál.³⁰⁾

Autor jeho, provinciál Eugen Kóša, dlhoročný profesor na stredných a vysokých školách bohosloveckých, potom rektor bohoslovnia rádu, po náležitej príprave s talentom a vynikajúcou znalosťou literatúry, s britkou a nemilosrdnou kri-

tikou siahol k materiálu bohatého archívu provincialátu v Bratislave. Ako provinciál, vrchný riaditeľ tohože archívu a všetkých ostatných archívov a knižníc rádo- vých, sniesol opravdu bohatý materiál a vedecky ho zhodnotil. Z toho vzniklo dielo troch čiastok, a to prvá: jedná o dejinách provincie samej, druhá o kláštoroch jestvujúcich v jeho dobe, tretia o zaniklých a opustených kláštoroch v tej dobe od prvopočiatkov rádu v Podunají (v Uhrách) až do r. 1774. Rukopis je kriticky založeným dielom, ktorého cenu zvyšuje i fakt, že prepisom alebo obsahom zachoval veľa už zašlých, vybledlých, nečitateľných alebo dnes už nejestvujúcich a neznámych originálov listín. Rukopis bol zostavený po náležitej úprave a zriadení provinc. archívu v Bratislave, ktorého listinný a rukopisný materiál do r. 1774 vyčerpáva a v jednom ucelenom obraze, akoby vo sbierke (collectanea) podáva. Kóša je predným dejepiscom svojej doby, akých vtedy na Slovensku človek by sotva päť našiel. O ňom možno povedať, že pilne shľadával po archívoch a knižniciach staré pamiatky, listiny, zbytky rukopisov, atď., ťažil z nich pre dejepisné poznanie po presnej, britkej a neľútostnej kritike pramennej, po všeobecnom a literárnom rozhláde a dôkladnom srovnávaní s veľkou nedôverou k smelým a nezdôvodneným hypotézám, ktorým Collectanea boli hrdelným odsudkom.

Doslov.

Iba s pochvalou treba zaznamenať, že v 18. storočí po kláštoroch — v dobe, keď Maria Terezia a Jozef II. centralizovali rozličné národy v jeden pevný štát a nejavili valného smyslu pre pamiatky, historia budila lásku k starým zriadeniam a zvykom a práci predkov, ďalej vrele cítenie pre užší domov, pre svoj stav. Pusté ničenie historicko-umeleckých pamiatok — najmä pri rušení kláštorov — túto pohromu, rovnú najväčším válkam, paralyzovali títo kláštorní učenci a diletanti svojou láskou k starým listinám, rukopisom a k starým knihám, z ktorých mnohé svojou obetavosťou zachránili v nove zriadených knižniciach, v upravených archívoch, v súpisoch, v kronikách v našich krajoch na Slovensku atď. Učené badanie historické vôbec na území Slovenska za prvých dôb osvietenstva veľa získalo mravenčou pilnosťou kláštorníkov. Kláštorníctvo, najmä františkáni, to na kronikách, na nekrologoch, na rôznych popisoch a samostatných historických prácach atď. zjavne dosvedčili a prejavili veľké pochopenie pre vedeckú prácu doby osvieten- skkej, najmä v historickom badaní, upravovanom takmer „*historiografickým zá- konodarstvom*“ svojej osvietenej rádovej vrchnosti.

Pravidelne vedené kroniky, anály a historie kláštorov rádu sv. Františka na Slovensku, ďalej nekrology a oficiálne relácie predstavenstva provincie pre gene- rálnu voľbu, taktiež niektoré vedecké práce rádových historikov storočia 18. — s uvedomelými historickými tendenciami a vedeckou akribitou — výmluvne vy- právajú o značnej vyspelosti dejepisectva na Slovensku v dobe osvieten- skej.³¹⁾

Poznámky.

¹⁾ Článok tento rozšíril prednášku, povedanú na I. sjazde čl. profesorov filozofie, filologie a historie v Prahe 1929. Prednášku však už predtým vyžiadaly si bratislavské mest. vedecké ústavy, preto v sjazdovom zborníku nebola in extenso uverejnená. Ovšem na žiadosť predsedníctva sjazdu aspoň kratuškým autoreferátom podal o nej autor zprávu do zborníka (Príspevok k historiografii slovenskej v 17. a 18. storočí. Sborník prednášek I. sjezdu, Praha 1929, pag. 444—45.)

²⁾ Doslovne: Deník starého kláštora v Šebeši. Jestvuje aj iný rukopis: „Vetusta historia conventus Sebessiensis“, ale je to len fragment — sopár strán a k tomu z doby o sto rokov neskoršej. Evidentne je to nezdarilý pokus, bezvýznamný, preto ho ani neudávame v rade dôležitých rukopisov.

³⁾ Záznamy komárňanské.

⁴⁾ Inventár kostolného šatstva vo Veľkom Sevljuši.

⁵⁾ Dejiny domu velebnnej rezidencie veľkosevljušskej od roku 1851. Rezidencia je dom rehoľníkov, ktorý postráda niektoej kanonickej podmienky, vyžadovanej u kláštorov, na príklad predpísaného počtu plnoprávných rehoľníkov so slávnymi sľubmi (aspoň šesť — podľa nového kanonického práva), klauzury a pod. Nový kodex tohoto výrazu neužíva, ale domus non formata je zodpovedný termín. Rezidencia, ako dom rehoľníkov, nachodí sa v rádomom práve františkánskom. Confer 317. bod Generálnych Konštitúcií (Regula et Constitutiones Generales Fratrum Minorum. Ad Claras Aquas — Quaracchi — Tlač. Collegii S. Bonav. 1922, pag. 56.) Keďže kodex nepojal tohoto termínu do práva rádomého, dôsledkom toho vynechávajú ho i nové diela ako Wernz-Vidal: Ius canonicum, tomus III. De Religiosis. Romae (Gregoriana) 1933, in 8 str. XV 537. — Schäfer: De Religiosis, Münster i W. 1927 (Aschendorf) in 8 str. XIX 727.

⁶⁾ Kláštor sevljušský odkúpila tamojšia rímsko-katolícka obec (roku 1933 bolo to schválené). Kronika a Historia mali byť prenesené do provinciálneho archívu v Bratislave.

⁷⁾ Protokol kláštora v Bratislave.

⁸⁾ Rukopis tento značne vyčerpá tajomník provinciálny P. Vítazoslav Masárik v populárnom diele o kláštore františkánskom v Bratislave, vydanom v jubilárnom roku vystavenia chrámu (1297—1897). Diele zneje: A Szüz Máriárol nevezett sz. ferencrendü tartomány Pozsonyi zárdájának, templomának, kápolnájainak és góth stílyü templom tornyának története 1297—1897. Pozsony 1897, str. 126. — Rukopis zachoval nám menoslov okolných obcí z doby osvietenскеj, preto skýta materiál jak k národopisu, tak k linkvistike a zemepisu južného Slovenska. Menoslov tento autor článku postúpil dr. Vážnemu.

⁹⁾ Preklad: Listiny a fundácie, taktiež zariadenie, náležajúce kláštore prusčianskemu, ktoré v túto knihu začalo sa zostavovať dňa 7. októbra 1709. Rukopis bol

pečlive upravený a svedomite zostavený, ako tomu je vôbec pri dielach osvietených spisovateľov prusčianskeho kláštora v 18. storočí, ktorí vytvorili početné a cenné diela homiletické, asketické, pedagogické, hudobné atď. Gavlovič sám ich napísal so tricaf. Jeho dielo Kamen ku pomoci býva označované za perlu homiletickej literatúry. (Cfr. snímky v pril. obr. č. 14. a 15.) Bajan a Pascha obohatili hudobnú spisbu vzácny-mi prácami. Vid' univ. prof. Dr. Orel, Hudební-památky františkánské knihovny v Bratislavě, Bratislava, 1930. Prof. P. C. Lepaček, OFM., P. Hugolin Gavlovič v rámci slovenskej literatúry — vo IV. výroč. zpráve gymnázia rádu sv. Františka v Malackách za škol. rok 1930/31. (Malacky, 1931), str. 3—7. — Život a dielo P. Hugolina Gavloviča, tamže, vo výroč. zpráve č. V. (str. 3—12), v VI. (str. 3—10) a v VII. (str. 3—32). — Sem patria články jeho o cirk. hudbe v ČKD. a Kultúre, ročníky 1932.

¹⁰⁾ Doslovne: Protokol velebného kláštora malackého. Malacky byly v XVIII. storočí podobným centrom kultúrneho života rádu na južnom Slovensku. Znamení-tá tamojšia škola filozofická a jej výborní profesori po mnohých skúškach ude-lovali akúsi hodnosť, čosi podobného dnešnému francúzskemu bakalaureátu. Poslu-cháči museli na verejných dišputách podnikaf obhajobu tématu zo všeobecnej filo-zofie. Dialo sa to, ako obhajoba disertačných prác na univerzitách románskych zemí, alebo ako to najnovšia medzinárodná reforma teologických vysokých učilišť jednotne opäť zavádza na všetkých univerzitách katolíckych a teologických fakultách po roku 1931, keď sv. Stolica konštitúciou „Deus scientiarum Dominus“ unifikovala skúšobný rád všetkých spomenutých univerzít a rozličných vysokých škôl katolíckych po celom svete. Človek by neveril tomu, keby nemal pred sebou tlačený spis o takej dišpute, ktorá sa roku 1783 odohrávala na onom slávnom malackom filozofickom inštitúte. Ponevác so stanoviska kultúrnych dejín Slovenska je opravdu želateľné odokrývať peknú minulosť našu, citujeme doslovne celý titul onoho spisu:

PROPOSITIONES
ex
UNIVERSA PHILOSOPHIA
quas
ex praelectionibus
PATRIS CHRISTOPHORI NEDECZKY
ORDINIS MINORUM S. P. FRANCISCI REFORMATAE PROVINCIAE
S. MARIAE IN HUNGARIA AA. LL. ET PHILOSOPHIAE LECTORIS
ORDINARIII
ET
PATRIS ERASMI SUPKAY
ORDINIS EJUSDEM, ET PROVINCIAE, MATHESEOS, ET ETHICES LECTORIS

ORDINARIJ
IN CONVENTU MALACZKENSIS AD DIVAM VIRGINEM
IMMACULATAM CONCEPTAM
ANNO SALUTIS M. DCC. LXXX. III. MENSIS... DIE
PUBLICE PROPUGNANDAS SUSCEPIT
R. P. ADALBERTUS SIMKO,
pariter ejusdem ordinis, et provinciae clericus,
Philosophiaeque in annum alterum auditor.

Posonii,
Typis Francisci Augustini Patzko.

Poznámka: Spis má formát 213×168 mm, je neviazaný, strán celkom 16. Je zdobený peknými ilustráciami, hlavne na prednej strane, na tretej a na poslednej. Latinskou rečou podáva sady, témata, a to z logiky VII, z metafyziky VIII—XXV, z fyziky všeobecnej od XXVI. až po XLVI., z fyziky zvláštnej ďalšie od XLVII. až po LVIII. a z etiky samostatných dvaadväcť témata, celkom osemdesiat témata mal obhájiť kandidát filozofie! Dvaja riadni profesori ho examinovali, a to profesor-filozof a profesor-matematik. Uroveň daných otázok a celý slávnostný postup skúšok už samé mnoho vravia. Dejiny školstva na Slovensku obohacujú sa takto novým, posiaľ neznámym plusom, ktoré v nemalej miere povznáša ich česť. Tým viac je fakt tento závažným, že rád františkánsky na našich krajoch v týchto časoch spravoval postupne so 12 verejných stredných škôl, gymnázií, sám sa staral o profesorský dorast za výdatnej podpory kláštorov a ich správy. Pod egidou rádovej reverendy verní synovia ľudu svojho všade učili rečou ľudovou... Filozofický inštitút v Malackách hral v neskorších dobách odnárodňovania dôležitú zástoj záchranú a tak sa stalo, že sa nám zachoval až do poprevratu, keď bol rádovou vrchnosťou zverejnený v klasické gymnázium. Poslanie svoje totižto, keď sloboda zasvitla, už splnil, a tak sa mohlo prikrčiť k jeho plnému pripôsobeniu k platnému národnému čl. stredoškolskému systému. Ministerstvo školstva a národnej osvety s uspokojením vzalo na vedomie zverejnenie tohoto jediného a posledného svedka starej našej národnej kultúry. Vec by si zaslúžila dokladnejšieho objasnenia.

¹¹⁾ Dosl.: Kniha kláštoru okoličianskeho v Liptove, rádu reformovaných bratov menších sv. Františka, provincie najsv. Spasiteľa.

¹²⁾ Výraz „historia domus“ (dejiny domu, čili kláštoru) je novšie obecné užívané názvom oficiálnych dejín, aké sa zpravidla vedú po všetkých kláštoroch františkánskych. Ročite bývajú revidované krajinským, alebo — trojročne — generálnym, inšpektorom (vizitátorom), ktorý ich opatrí pripomienkami, pečatou a podpisom.

Inšpektori sú povinní prezreť archív, knižnicu (Constitutiones Generales, I. c. bod 622, p. 108), ďalej inventáre knižnice a archívu (tamtiež, p. 109).

¹³⁾ Rádová „kapitula“ je snemovanie rádových voličov buď na voľbách provinciálnych, buď na voľbách generálnych funkcionárov rádu. Prví sa shromažďujú za trojrok v sídle, stanovenom vždy od provinciálneho ministra a sú to hlavne predstavení kláštorov v hodnosti kvardiána, a správa provinciálna. Druhí sa shromažďujú za šesť rokov raz na mieste, ktoré stanoví odstupujúci generál rádu. Voličmi týmito sú iba provinciálni ministri a funkcionári generálnej kurie. Tamtí volia provinciálnu, títo však generálnu — medzinárodnú — správu rádu. Demokracia opravdu podivuhodná pri tak častej zmene vrchných náčelníkov rádu!

¹⁴⁾ V preklade takto: Protokol velebného kláštoru vo Sv. Antone na Žitnom ostrove, z r. 1730 a Anály významných udalostí veleb. kláštoru Svätoantonského sa týkajúcich, z r. 1731. Oba rukopisy vyčerpali prof. Bölskey, cisterciata stolnobelohradský, pri složení pekného spisku o tomto kláštore. A szentantali ferencrendi kolostor és kegyhely története. Šamorín (Goldstein), bez roku, strán (neviaz., formátu 165×102 mm) 48. (Tento neunavý františkánolog celý požehnaný život svoj venoval výskumu dejín buď celofrantiškánskych, alebo dejinám kláštorov mariánskej provincie, teda kláštorom.) Okrem oboch rukopisov tohto kláštoru ešte oba sväzky historie nitrianskeho kláštoru sú lepšie vyčerpané Gabr. Czezlom v dielku: A szent-ferencrendiek Nyitrán, vydané v Nitre (Huszár) 1911, strán (viazaných formátu 211×130) 176. — Bölskey pracoval vedecky, Czeizel skôr populárne, ačkoľvek príznaky vedeckej metódy tento vyložil, tam ten ponechal stranou, ale fakticky viac uplatnil samu metódu vedeckého badania. — O histórii kláštoru v Nitre nižšie pojednáme.

¹⁵⁾ V knižnici kláštoru františkánskeho vo Svätom Antone na Žitnom ostrove uschováva sa pravý klenot, jedna korvinka, ktorej cennosť sa len zväčšuje, keď si predstavíme, že na jej dostičke nachodí sa táto dôležitá, v neznámej dobe do korvinky vpísaná, poznámka:

„Spectat ad cellam P. Concionatoris Slav(-ici).“ Po slovensky: Náleží celle slovenského pátra kazateľa. Vid' fotografiu toho v prílohe (obraz č. 16.).

V tom maďarskom kraji čítať na knihe tak významnej tento podivuhodný výraz — je nemalým prekvapením a zároveň vzácnym problémom, ktorý sám sebou mnoho vypravuje. Ako si vysvetliť tento problém?

Korvinka — fragment — obsahuje na dobrom pergamene latinské klasické reči pápeža Leva IX. († 1054). Veľkoveradinský biskup Ján Vitéz, ako zajatec Ladislava V. v Ostrihome r. 1457—8 opravoval ešte dielo a potom po voľbe kráľa Mateja vo Veľkom Varadíne prácu dokončil. Tento vzácny spis náležal potom povestnej knižnici Mateja Korvina v Budíne („korvinky“) a na počiatku 17 storočia nachádzame ho u istého protestant. kazateľa ako iná poznámka na nej dosvedčuje. (Ex libris Emerici Regii Péczelij Concionatoris Ujváriensis 1622.) Neskôr korvinku zadovali si komárňanskí františkáni a keď ich kláštor bol z vojenských strategických

dôvodov zrušený (1809), rádové predstavenstvo knižnicu komárňanského kláštora s korvinkou, s historiou domus a inými rukopismi prenieslo do svätoantonského, najbližšieho to sídla tohože rádu. Tam sa nachodí po dnes. Že od r. 1809. korvinka je uložená v knižnici kláštora svätoantonského, o tom svedčia aj tri poznámky na jej dostičkách. (Jednu z nich na potvrdenie radno citovať: Spectat ad Cellam P. Concionatoris Slavici. Tandem 1809 translatus est ad Bibliothecam Szent-Antolensem in Csalloköz P. P. Franciscanorum.)

Niet pochyby, že vzácny tento klenot tešil sa náležitej opatere a len so zvláštnym súhlasom majiteľa jeho, obyčajne kvardiána kláštora, vpisovali sa doň jednotlivé *dôležité* poznámky. Preto táto poznámka „Spectat ad cellam...“ znamená vážny prejav, ktorý kryl alespoň pravdu, danú skutočnosť, vážne rozhodnutie, atď. Obsah poznámky označuje, že korvinka slúžila vtedy *slovenskému kazateľovi*, a to stálemu, dôležitému, (bo i dnes po platnom rádovom práve a po známom dobrovestnom komunizme v ráde mendikantov) rádové predstavenstvá leda zriedka, a to len vo vážnej potrebe, ponechávajú sopár kníh v cellách jednotlivcov, ako profesorov a kazateľov, jestli títo museli často a mnohokrát vystupovať na katedru alebo kazateľňu. Knihy takýchto kazateľov — za účelom kontroly — bývaly označované poznámkami: Spectat ad cellam P. Concionatoris..., alebo: pertinet ad cellam P. Concionatoris... a podobnými ešte so dvoma, so troma vetami silného zabarvenia po kláštoroch dosť živej latinskej reči.

Dôležitý fakt, že svätoantonská korvinka kedysi náležala celle stáleho, činorodého *slovenského kazateľa*, vzbudzuje novú otázku: Kde býval tam v maďarskom kraji onen kazateľ? Kde sa zdržoval? Komu hlásaval slovo Božie? Tieto otázky vedú nás k ďalšiemu problému, kedy bola vpísaná tá poznámka do korvinky? Nateraz odpovede inej niet, leda slová už poznamenané: v neznámej dobe. Avšak po uvážení výše opísanej cesty, akú korvinka za 300 alebo 350 rokov z Budína do Svätého Antona prekonala, môžeme konštatovať, že korvinka v rukách františkánov musela náležať niektorému pátrovi kazateľovi. Teda len v Komárne alebo vo Svätom Antone musel žiť onen slovenský kazateľ, ktorý mal buď v jednom, buď v druhom kláštore svoje pôsobisko, svoju cellu s určitým kvantomom homiletických (akým možno pripočítať i reči pápeža Leva IX. v korvinke) kníh a spisov.

Prizerajúc k písmu, akým dôležitá veta „Spectat ad cellam...“ je písaná, väčšia pravdepodobnosť matematická bojuje za Komárno. Tým prichodíme na dôležitú zprávu o národnosti slovenskej v Komárne pred r. 1809. *Concionator Slavicus*, slovenský kazateľ dozaista nie Maďarom alebo Nemcom, ale Slovákom hlásaval slovo Božie. Jeho úrad *slovenského kazateľa* musel byť podmienený požiadavkom, vzniklým z duchovných potrieb veriaceho ľudu. Iným slovom: riadneho kazateľa slovenského, alebo akéhokolvek nik nedrží v meste, ani biskup, ani provinciál, jestli nemá patričný kazateľ dostatok poslucháčov. Jestli však v kláštore komárňanskom bol „Slavicus“ kazateľ, musel mať Slovače toľko, že predstavenstvo bolo alespoň nútené

takého kazateľa tam držať. A dnes po 120, po 150 rokoch sa márne spytujeme, kdeže sú tí početní Slováci, kdeže tá Slovač?

No, nech by sa aspoň to pripustilo, že poznámka v korinke vznikla až po r. 1809, teda vo Svätom Antone. Vtedy ešte zaujímavejšie možnosti treba pripustiť, a to, že *po r. 1809* žil na Žitnom ostrove, na „puste“ Sv. Antona, kde dnes okolité obyvateľstvo je maďarské, slovenský kazateľ a hlásaval slovo Božie — isteže Slovákom, dnes už pomadžarčeným, ktorí takto za 2—3 generácie zmenili reč i zvyky a celý život svoj. A nemení na veci ani možná námietka, žeby vo Svätom Antone býval slovenský kazateľ len preto, že *púte slovenské* vyhľadávaly ono pútnické miesto. Predne preto, že slovenské púte, výpravy do Svätého Antona prichádzaly hlavne v 18. storočí, ako na pr. r. 1716 z Trnavy. Ďalej i preto, že zachovalé zprávy v Annaloch kláštora svätoantonského nevypravujú, že by aspoň jedinci zo slovenských dedín prichádzali v 19. stor. „do Antona“ — jak obvykle hovorieme — ale v *predošlom storočí* putuje ta 12. okt. 1719 z Cífera pri Trnave pani Mokripodárová s hrbatým chlapčekom svojim, r. 1727 z Malaciek Ján Zubol, murár, s trojročným dieťaťom, ktoré padlo na veľký nôž a pod obočím si ho hlboko vrazilo do hlavičky; r. 1750 manželka komandanta smolenického zámku s jedinkou dcérou, ktorá ťažko trpela na reumatizmus. Bölskey, l. c. p. 44.—46. Treba teda pripustiť tým bezpečnejšie, že vo Svätom Antone aspoň na predeli 18. a 19. storočia žil slovenský kazateľ. Návštevy svätoantonskej svätyne zo strany Slovákov posunujú dobu do minulosti.

Akokoľvek dopadne pravda o mieste, kde korvinka slúžila kazateľovi národa nášho, vždy bude výmluvným hlásateľom faktu, že nie je tomu tak dávno, keď v dnešnom Komárne alebo vo Sv. Antone žilo veľa slovenského ľudu. Skromná tá poznámka na svätoantonskej korvinke teda opravdu mnoho vraví o národnostnej povahe obyvateľstva Žitného ostrova, k voli ktorému vrchnosť rádu františkánskeho vydržovala tam stáleho slovenského kazateľa — a možno pridať: i slovenskú bohoslužbu, ako kázne, a iné vše, čo je resortom kazateľovým.

¹⁶⁾ Dejiny domu v Rožňave.

¹⁷⁾ Dejiny domu v Beckove.

¹⁸⁾ Protokol veleb. kláštora vo Filakove.

¹⁹⁾ Kniha pamätných udalostí kláštora vo Skalici, vedená od kapituly, slávanej dňa 22. jan. 1741 v Hlohovci.

²⁰⁾ Doslovne v preklade: Vznik a vývoj, to jest kláštora tohože počiatky, rozvoj, zakladatelia, fundácie krušné a šťastné osudy, útočníci, obranci a udržiavovatelia taktiež iné pamätihodnejšie udalosti, podľa materiálu z archívov, protokolov, autografov, iných listín a rukopisných fragmentov v jedno pilnou prácou sossbierané podáva otec Br. Benedikt Mayerl, P. T. kvardián kláštora, od roku vykúpenia nášho 1742. — Pochvaly hodná práca. Preklad vraví sám za seba.

²¹⁾ Dosl.: Dejiny domu sv. Jozefa.

²²⁾ Dosl. Anály počiatkov, alebo domáce dejiny kláštora — Bratov menších v Žiline. R. 1782.

²³⁾ Dosl.: Dejiny rezidencie v Trstenej.

²⁴⁾ Tieto kláštory pri novej limitácii kláštorov po prevrate takto boli zadelené: Ostrihom, Pešt, Stolný Belehrad, Kismárton, Szombathely, Sümeg, Pápa, Andocs, Veszprém, Simontornya a Bucsuszentlászló náležia provincii P. Marie v Uhrách. Frauenkirchen (Maria-Hát) a Güssing (pred prevratom Németujvár) pripadly Burgenlandu.

²⁵⁾ Kláštory v Gyöngyösi, v Segedíne, v Kečkemétu, v Sečanoch (Szécsény), potom Jáger, Vacov, Solnok, Debrecín v uherskej kapistránskej provincii zostaly, ale Timisoara (Temešvár), Oradea Mare (Veľký Varadín) a Capleni (Kaploň) pripadly svätoštefanskej provincii v Rumunsku. Smeredovo (Szendrö) však Srbsku.

²⁶⁾ Dosl.: Protokol nižšieho gymnázia rádu Bratov menších sv. Otca Františka reformovanej Provincie Najsv. Spasiteľa v Trstenej.

²⁷⁾ Dosl.: Dejiny kráľovského nižšieho gymnázia v Žiline.

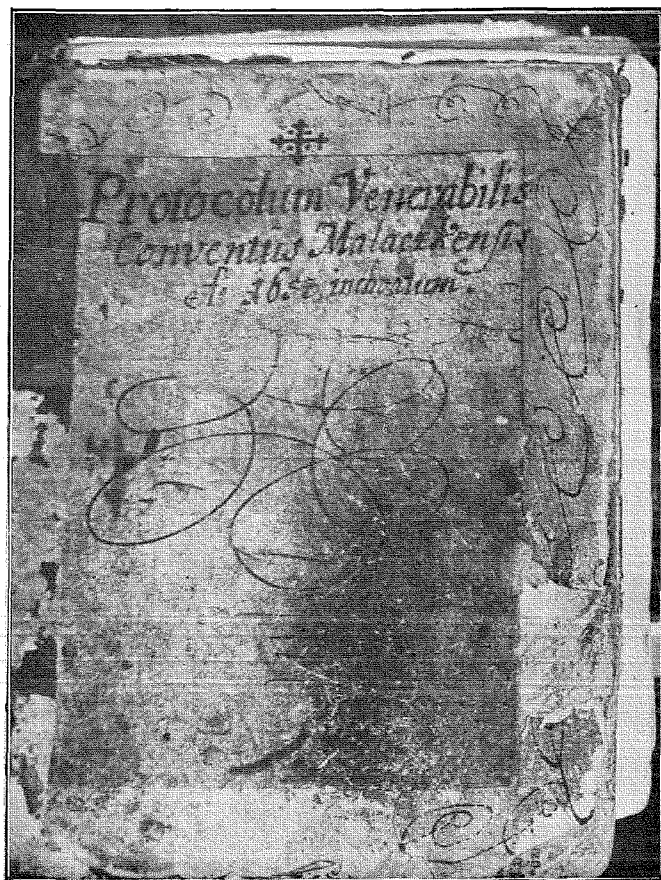
²⁸⁾ Historik Kóša narodil sa v Rábe (1714), do rádu vstúpil v Malackách (1730), kňazom sa stal v rodisku (1738, dňa 20. decembra), potom pôsobí na rôznych rádo- vých školách. Roku 1764 vizituje provinciu sv. Bernardina v Austrii, r. 1765 provin- ciu najsv. Spasiteľa (Salvatorianov) na Slovensku a upraví národnostnú kontroverziu. Roku 1768 bol zvolený za provinciála (7. VII). a ako taký zúčastní sa generálnej ka- pituli vo Valencii. Na výročných kongregaciach energicky sa zasadzuje za restaura- ciu disciplíny viacerých klášterov. Roku 1771 obstará vzácne pozostatky sv. Repa- ráta, mučeníka z Rímu, a uloží ich v chráme rádu sv. Františka v Bratislave. V ro- koch 1777—1780 opäť sa stáva provinciálom. Collectanea I. c. p. 273—80.

²⁹⁾ Vzácného rukopisu použila čiastka novších pracovníkov v dejinách františ- kánskych. Látku do roku 1711. obstojne spracoval dr. Karácsonyi v dvojsväzkovom diele o dejinách františkánov v bývalom Maďarsku: Szt. Ferencz rendjének törté- nete Magyarországon 1711-ig. Bpest (Tud. Akademia), I. sv. 1922 in 8 strán — neviaz. — 562, II. sv. 1924, strán 661. Ďalej prof. dr. Esterle, OFM.: Mikor jöttek a feren- cesek Magyarországra és hol épült első kolostoruk? Esztergom (bez roku), in 8 strán VIII. 47. — Potom autor tohto článku [L. D. Veselý] vo viacerých článkoch (Kul- tura, II. — 1927 — str. 109. — Seraf. Svet, V (1926) str. 385. pozn. 2. A inde. — I Nagy Béni, dr. v diele: A marianus ferencesek II. József korában. Budapest (Stepha- neum) 1905, str. 5. pozn. 4.

³⁰⁾ Fr. P. König Kelemen, Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332—1932. Vác, (Kapisztrán Nyomda) 1931, pag. 378, poznámka 142.

³¹⁾ Zaujímavá by bola kapitola o rádo- vých kronikároch, analistoch a dejepis- coch tejže doby. Látka tá si zaslúži obšírneho spracovania, čo bude možné po shromaždení všetkých dát o živote a práci spomenutých kronikárov, analistov a dejepiscov. — Nasledujú: Príloha I. Ilustrácie. II. príloha, dokumenty a ukážky z popísaných rukopisov byly odkázané do II. ročenky. Obsah ich: Práce slovenských františkánov za svoje národné práva, za čsl. vzájomnosť v 18. veku.

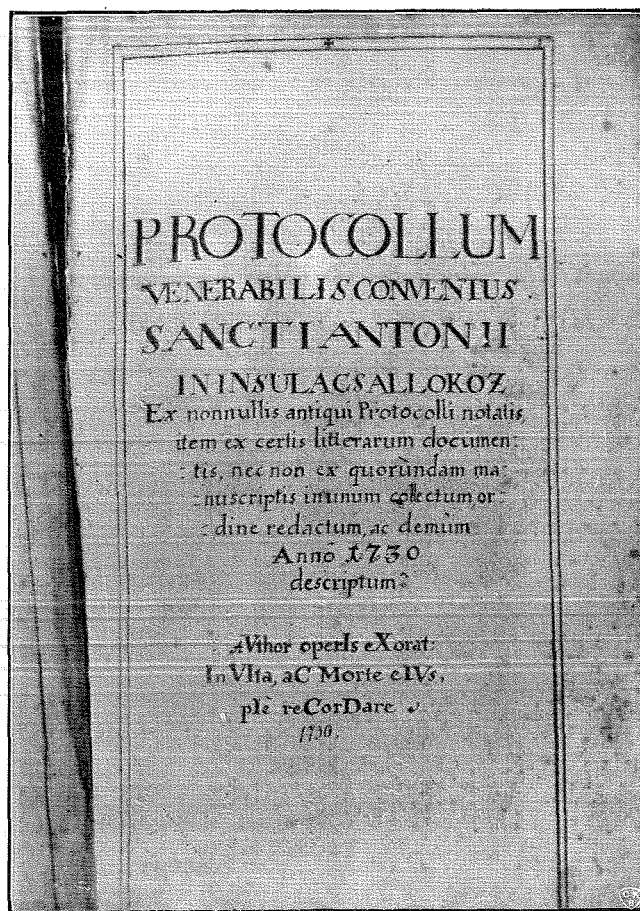
Ilustrácie

Obraz čís. 1.

Kronika kláštora františkánskeho v Malackách pri Bratislave, vedená od roku 1713. Predná dostička.

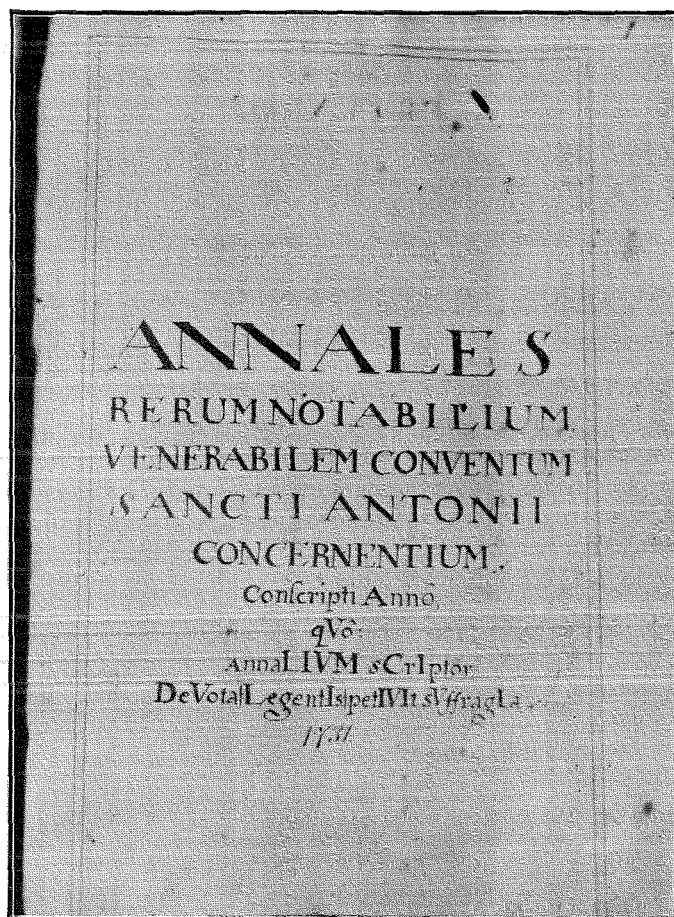
(Viď v I. článku, odstavec pod č. 6.)

Obraz čís. 2.

*Kronika kláštera františkánskeho vo Sv. Antone na Žitnom ostrove
z roku 1730. Predná strana.*

(Viď II. článok, odstavce za čís. 8.)

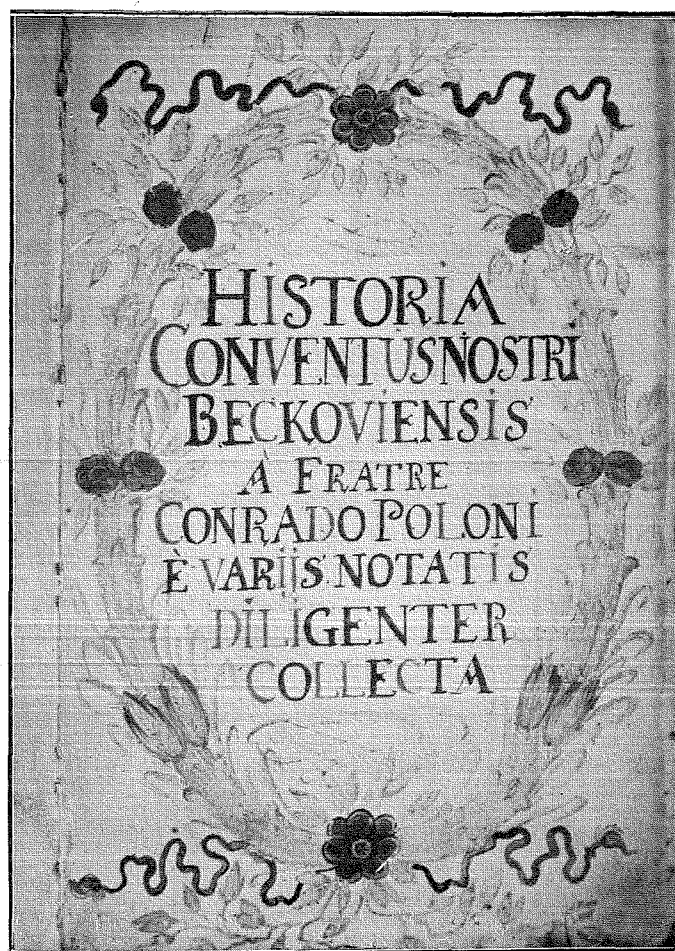

Obraz čís. 3.

Anály kláštora františkánskeho vo Sv. Antone na Žitnom ostrove.

Sostavené a vedené od roku 1731. Predná strana.

(Vid tamtiež.)

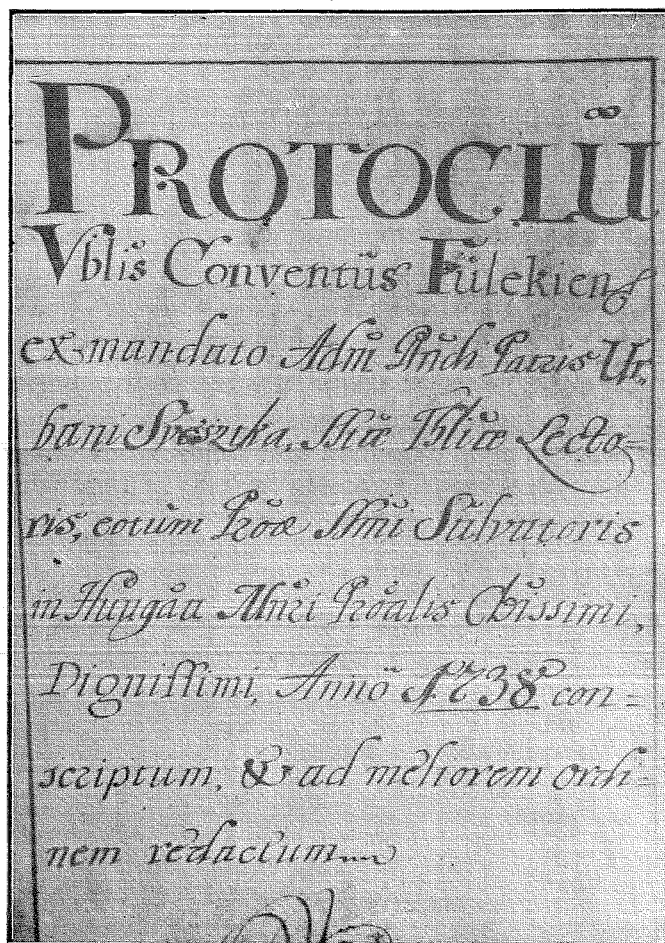

Obraz čís. 4.

Historia kláštera františkánskeho v Beckove pri Novom Meste n. V.

Sostavená Konrádom Polónim od r. 1735. Predná, zdobená strana.

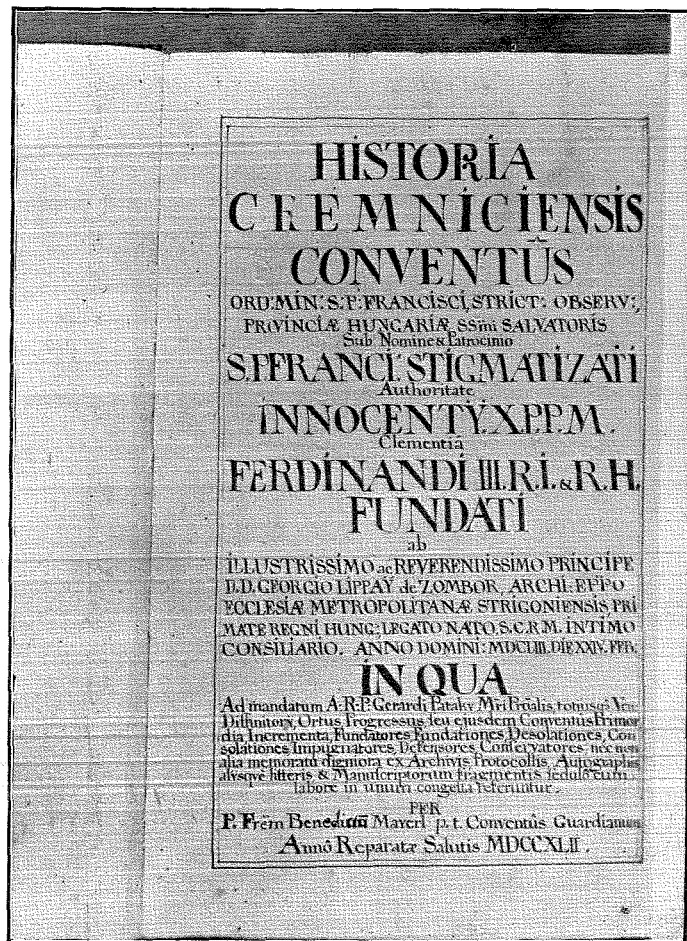
(Vid' II. článok.)

Obraz čís. 5.

*Kronika kláštera františkánskeho vo Filakove
za roky 1738—1791. Predná strana.*

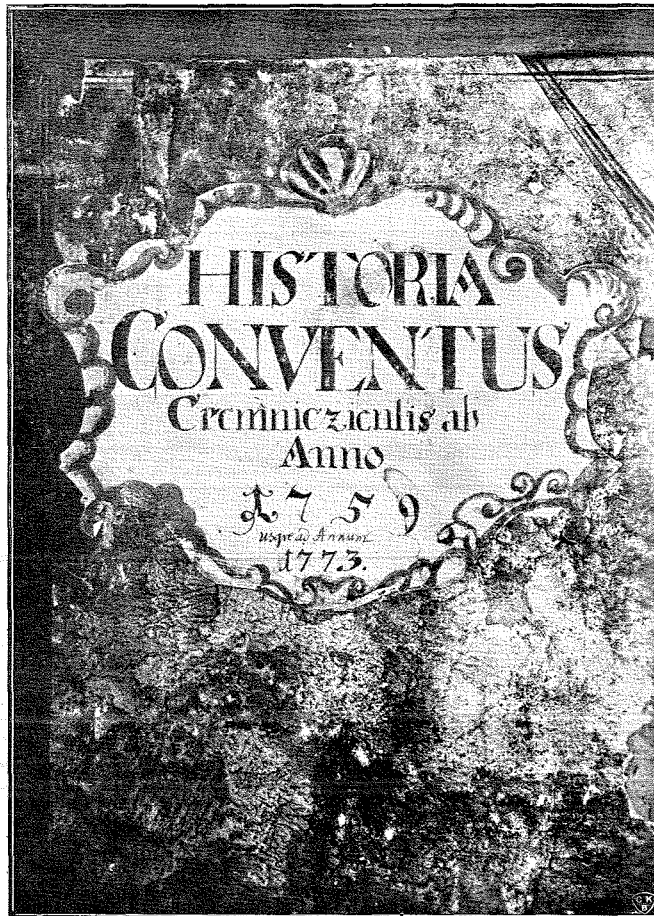
(Vid II. článok.)

Obraz čís. 7.

Historia kláštora františkánskeho v Kremnici, v ktorej Benedikt Mayerl, t. č. kvardián kláštora, r. 1742 zaznamenáva „vznik a vývoj t. j. tohože kláštora počiatky, rozvoj, zakladateľov a základiny, krušné a šťastné osudy, nepriateľov, obráncov a udržovateľov, taktiež iné pamätihodné udalosti podľa materiálu z archivov, protokolov, autografov, iných listín a rukopisných zbytkov snaživou prácou v jedno sossbierané.“ Prvý sväzok obsahuje udalosti rokov 1742—1759. Predná strana

(Vid' II. článok.)

Obraz čís. 8.

*Historia kláštera františkánskeho v Kremnici.
Druhý sväzok od roku 1759 do roku 1773. Predná, zdobená strana.
(Viď tamtiež.)*

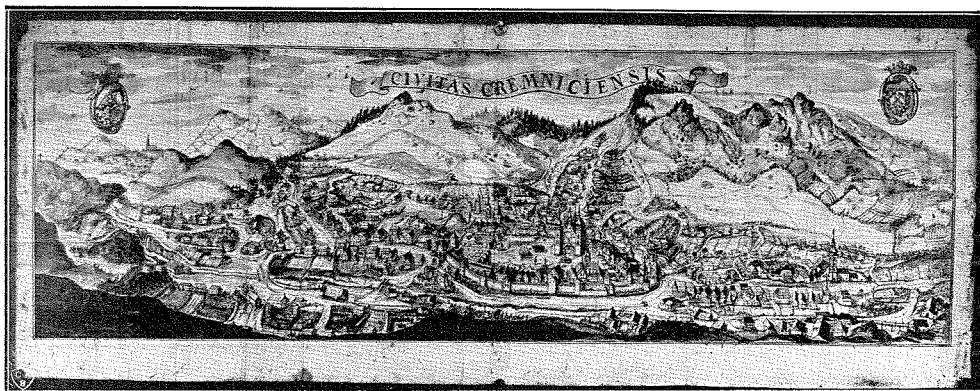

Obraz čís. 9.

Historia kláštoru františkánskeho v Kremnici.

Tretí sväzok. Predná, zdobená strana.

(Viď tamtiež.)

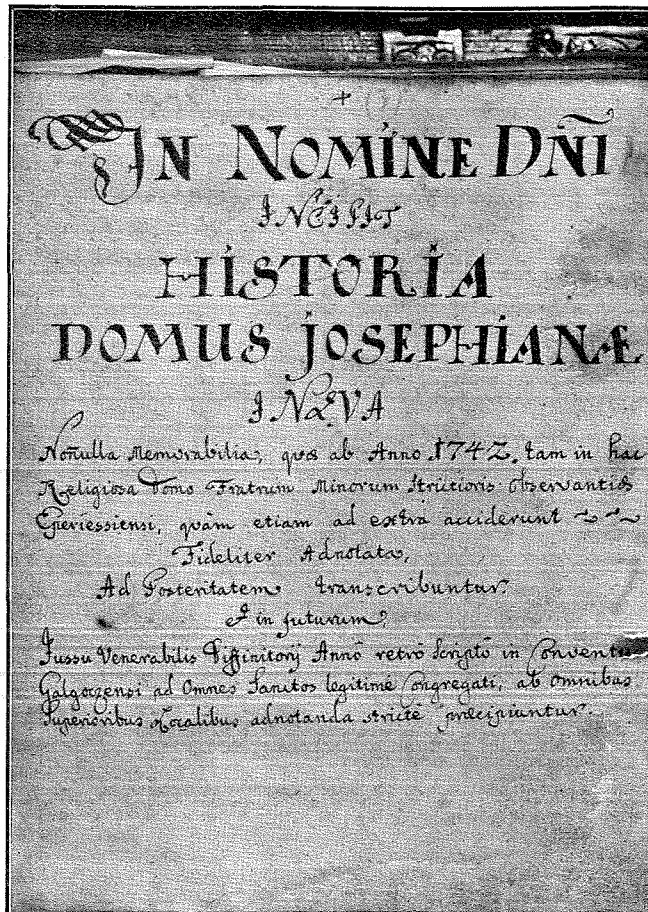

Obraz čís. 10.

*Mesto Kremnica v 18. storočí podľa obrazu v rukopise Historia kláštora
františkánskeho v Kremnici.*

Obraz z rukopisu bol prevzatý do rôznych diel o Kremnici,
zvlášte do diel Matunákových.

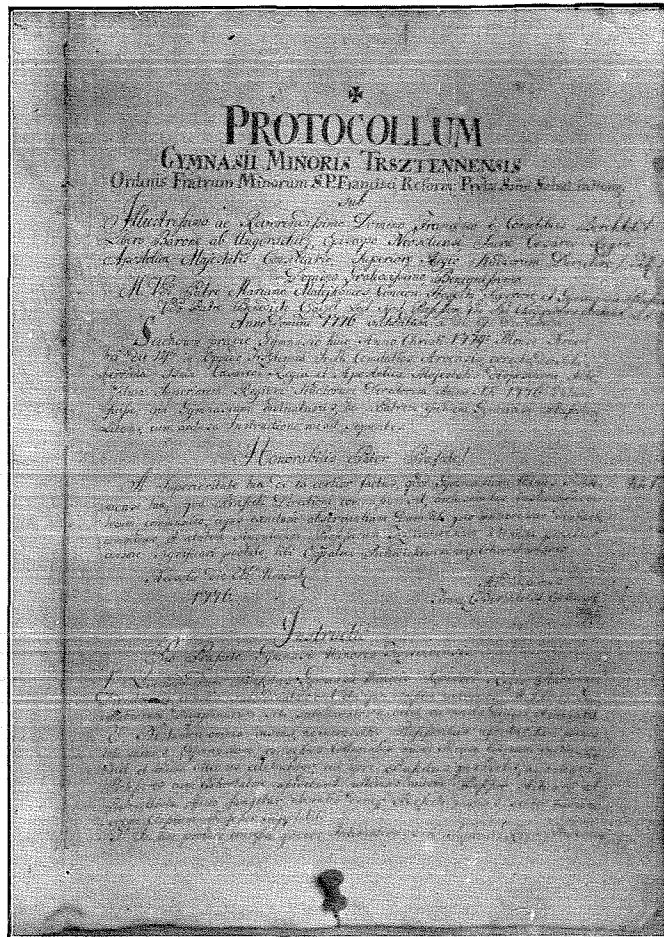
(Vid' tamtiež.)

Obraz čís. 11.

Historia kláštora františkánskeho v Prešove od r. 1742. Predná strana.

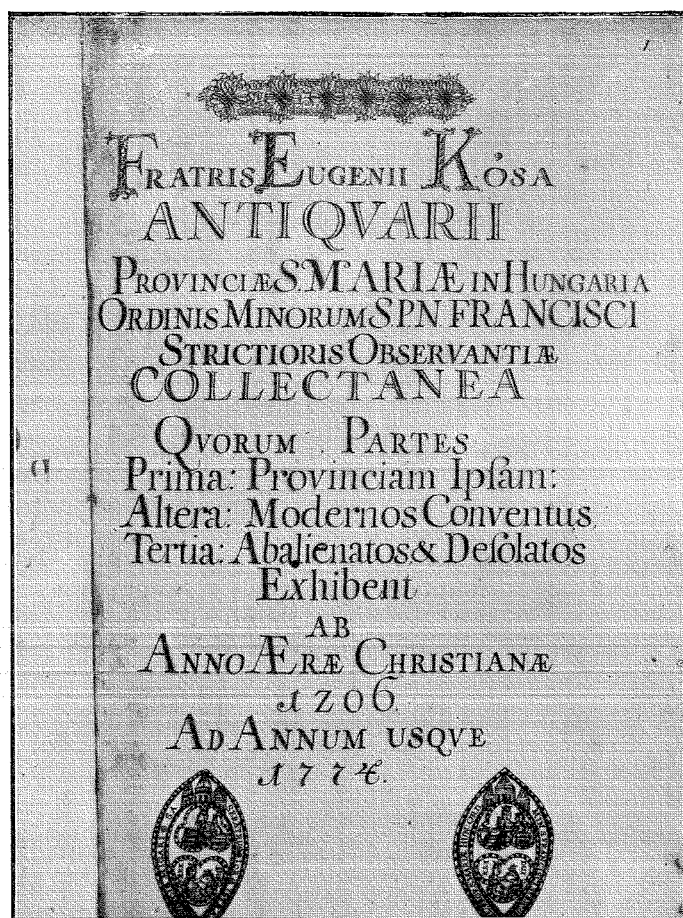
(Viď II. článok.)

Obraz čís. 12.

Protokol prvého gymnázia v Hornej Orave, v Trstenej, ktoré založili a v rokoch 1774—1778 udržovali pátri františkáni z najbližšieho kláštora z Okoličného. Predná strana.

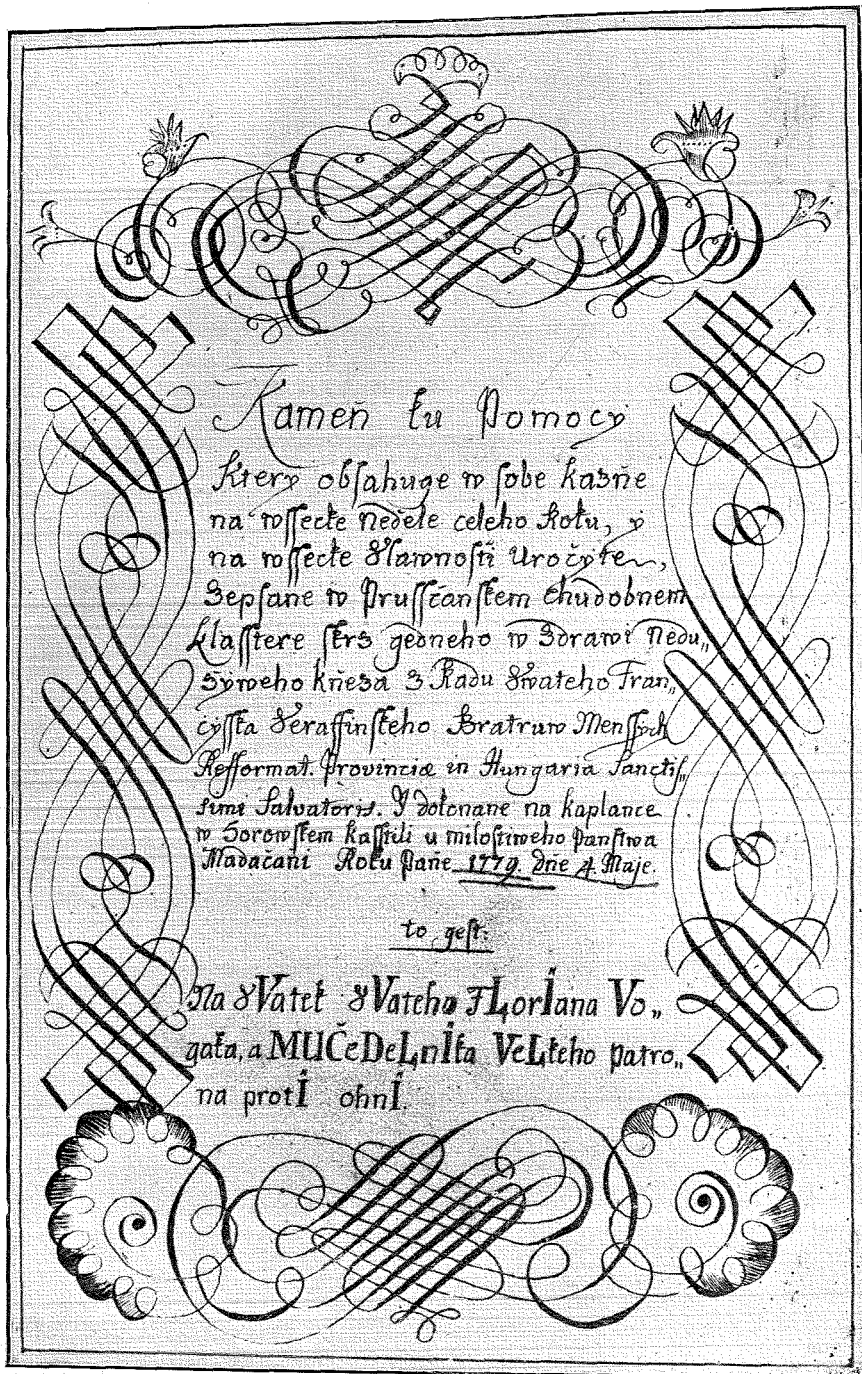
(Viď IV. článok.)

Obraz čís. 13.

Antiquarii Collectanea. Zakončené roku 1774. Cenné vedecké dielo učeného provinciála Kóšu v Bratislave o dejinách Mariánskej (Podunajskej) provincie rádu sv. Františka. Predná strana. Dolu starodávna pečať provincie.

(Viď IV. článok.)

Obr. č. 14.

Z rukopisu P. Gavloviča: Kameň ku pomoci. Predná strana.

Dielo bolo dokončené r. 1779 dňa 4. mája.

Vid pozn. č. 9.

Na den Stavneho Mkrysteni Krista Pana Kamen Druha

Krystus serse svozu smrt nassu smrt kasil, a serse Mkrysteni smot nam napravil.

Survexit non est hic. Marc. 16. Vel. Mortem nostram moriendo destruxit, et vitam Re. Surgenda reparavit. Ecclesia.

Pravame co su ucnil. hle shrofil se v kage, a serse hroch uvedel se smrt na seba y na vse... ctych potonum trogich. tat mlavo: smrti paveli apostol: per peccatum mori, et ita in omnes homines...

3 hrochu smrt.

Utrata smrt rosem.

gane bohem koncem u poh...

Smrti se klanci bohove ce.

Smrti se otkamala na klyffost.

Propositio.

Prvina divanta.

Smrti darueme potepeni dostali.

Y nad Novei smrti Panovata.

Uch dvochoboval se smrt de hly a 3 Mocnosti trojeg. jako se dvojs dvochoboval se farar kral Nicofi. 3 mesta Epaphanis, 3 vesy visoch, a 3 mocnosti pyge...

Novy smrti tat nad bohun se vinnila, tedo ty m lidj obe poddanych sudomati se uplodava: popada, la podle lebosti toho chela, a do cela znicimovala: dvochobovala se v moci a ve dvojestni smozem...

Protos tuto dnešnu nassu vee na dne stranti vrodclime: v prvne strance povime: gako krystus serse svozu smrt nassu smrt kasil. v druhej pat strance povime: gako serse svoze Mkrysteni smot nam napravil.

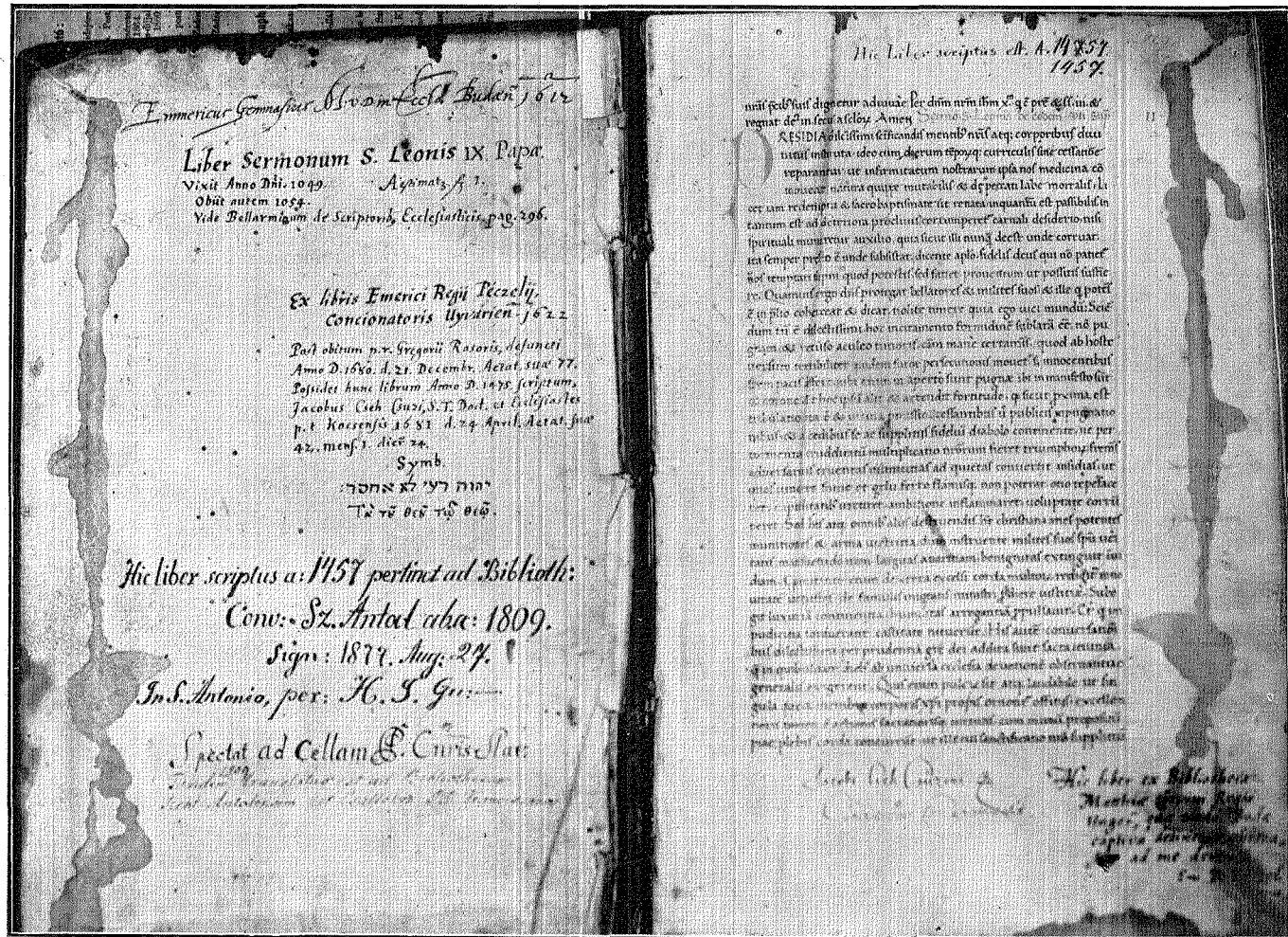
Se cotre prvne divanti: Se krystus serse svozu smrt, kasil smrt nassu. Prvome: Nemuse byt nassu radost a poteseni: gako teni ktery v dalari pestavens, na smrt dojudens, a guss guss na...

Se dnam pred tem, to nam neni se tado: Hle penevat 3 naroda djabla petelneho zadam v kage shrofil, tedo podle pravdi meho Ortele dozoho bili sme dojudeni y oddani smrti...

Vertical marginal notes on the left side of the page, containing smaller text and possibly corrections or commentary.

Obr. č. 15.

429. strana z rukopisu Kamen ku pomoci. Začiatok kázne na deň vzkriesenia Pana. Pozoruhodná je pečlivá úprava: kaligrafické písmo, na okraji obsah odstavcov v heslách, taktiež štruktúra kázne klasicky označená (4. odstavec: Propositio. Další odstavec: I. časť pojednania.) Citáty, v reči pôvodnej a slovenskej, vždy podčiarnuté.

Obr. č. 16.

Dve strany z korvinky Liber Sermonum S. Leonis IX. Papae. (Reči pápeža Sv. Leva IX.) Nachodí sa v knižnici rádu sv. Františka vo Sv. Antone (na Žitnom ostrove). Na ľavej strane, tretí riadok od konca stojí oná významná poznámka: Spectat ad cellam P. Concionatoris Slavici. — Vid' pozn. č. 15.

Prof. dr. Eisner:

Bratislavá v době pravěké a raně dějinné.*)

*) Článek byl napsán před několika lety. Nově jsou nálezy z Bratislavy a okolí zpracovány v spise: J. Eisner, Slovensko v pravěku, Bratislava, 1933. Tam jsou i nové literární údaje a zprávy o nových nálezech.

Okolí hlavního města slovenského bylo už v pravěku důležitým střediskem osídlení celého kraje. Bratislava leží nad Dunajem, který byl aspoň už od mladší doby kamenné velmi živou kulturní tepnou. U Bratislavy pak se dunajská cesta křižuje s cestou severojižní, která přicházela z Itálie a vůbec od břehu Adrie východním Poalpím a kolem něho k Dunaji, k bráně mezi horami Litavskými a Malými Karpaty, a vedla pak dále, podle Moravy, k Odře. Moravskooderská cesta byla na území naší vlasti nejdůležitější odbočkou od cesty dunajské. Svědčí o tom pravěké a raně dějinné nálezy na Moravě, a máme toho cenné archeologické doklady též v našem městě i v jeho blízkém sousedství. Bylyť při Děvínské bráně důležité přechody s břehu na břeh, neboť dále na západ je na severním břehu Dunaje močalovitě Moravské pole, a dále k východu, kde je dnes Velký a Malý Žitný ostrov, se Dunaj dříve ještě více rozvětvoval než dnes. Tak byl kraj na západ a na východ od Bratislavy málo přístupný, avšak v Děvínské bráně byl přechod přes řeku snadný.

Valná část soustavného archeologického výzkumu na Slovensku po převratě byla věnována právě okolí našeho města, památkami velmi bohatého.¹⁾ Tak I. L. Červinka zkoumal v letech 1921 a 1922 na Děvíně,²⁾ A. Gnirs r. 1925 na římském tábořišti nad Stupavou,³⁾ já pak od roku 1926 na avarskoslovanských pohřebištích v Děvínské Nové Vsi.⁴⁾ Velikou zásluhu o výzkum Děvína a jeho okolí před převratem i po něm má J. Zavadil,⁵⁾ jemuž při tom zvláště v době války pilně pomáhal E. Šimek.⁶⁾

¹⁾ Píši o nich v článku Latěnské hroby v Hrons v díle Bratislava (vydala městská rada v Bratislavě, nakladatelství Dari v Berlíně, 1928).

²⁾ J. Eisner, Výzkum na Děvíně, *Obzor praehistorický*, I, 1922, str. 57—59; I. L. Červinka, *Slované na Moravě a říše Velkomoravská*, Brno, 1928, str. 98—110.

³⁾ A. Gnirs, *Ein Limes und Kastelle der Römer vor der norisch-pannonischen Donaugrenze*. Ein vorläufiger Bericht, *Sudeta*, IV, 1928, str. 120—153.

⁴⁾ J. Eisner, *Zpráva o výzkumu pohřebiště z doby před Velikou Moravou v Děvínské Nové Vsi u Bratislavy r. 1926*, *časopis Bratislava*, I, 1927, str. 164—168; I. L. Červinka, *Slované*, str. 183—184, obr. 68—69. Výzkum tam koná Státní archeologický ústav a Vlastivědné museum slovenské v Bratislavě za účinné podpory Slovenských akciových cihelen v Děvínské Nové Vsi a za dotace zemského výboru.

⁵⁾ J. Zavadil, *Velehrady Děvín a Nitra*, Kroměříž, 1912.

⁶⁾ E. Šimek, *Děvín, Památky archeologické*, XXXII, 1920—1921, str. 1—53.

Z diluvia neznáme v Bratislavě ani v jejím okolí prázdných stop po člověku. Přišlo se pouze na zbytky koster velikých diluviálních ssavců.⁷⁾ Neolitických památek se v Bratislavě našlo velmi málo. T. Ortway se zmiňuje⁸⁾ o zlomku kameného mlátu a provrtané čedičové kouli z oblasti města, R. Horna pak zachránil přeražený kamenný mlát, nalezený v Kapitulské ulici č. 1.⁹⁾ Avšak v bratislavském okolí byly zjištěny zbytky neolitických osad. Tak se na sídliště s keramikou volutovou přišlo v Děvínské Nové Vsi¹⁰⁾ a na druhém boku Karpat v Čeklísi,¹¹⁾ sídliště s keramikou lengyelskou jsou u Děvínského Jazera a zase na př. v Báhoni,¹²⁾ příbytkové jámy s „kanelovanou“ neboli „badenskou“ keramikou byly objeveny v Igramu,¹³⁾ a ze Zohoru mají v městském muzeu bratislavském kusý „badenský“ džbáněk. Kdož ví, není-li z hrobu právě jako podobný džbáněk z Gocnodu¹⁴⁾ u Trnavy. Také Děvín byl už za neolitu osídlen.¹⁵⁾ Z okolí Bratislavy je též ploché měděné dláto.¹⁶⁾

T. Ortway vyobrazuje¹⁷⁾ dvě bronzové sekerky z rané doby bronzové, které však nejsou přímo z města, nýbrž z řečiště Dunaje, a přišlo se na ně při stavbě mostu v hloubi mnoha metrů. Odkud a jak se tam dostaly, nevíme. I. L. Červinka vykopal¹⁸⁾ na Děvíně zbytky příbytku z rané doby bronzové, a současně hroby — nejspíše se skrčenými kostrami — byly v písečniku cihelny v Děvínské Nové Vsi.¹⁹⁾ R. 1928 přišlo se tam na planině „Grbě“ na žárový hrob, v němž byly

⁷⁾ Při stavbě vily G. Skotnického na „Hausbergli“ byl zachráněn kus mamutiho klu (*Elephas primigenius*) (J. Eisner, Studium předhistorické archeologie na Slovensku po převratě, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, XX, 1926, str. 16). Když budovali odstavné a výtopné nádraží v Bratislavě, našli též zvířecí kosti diluviální, v nichž J. Bayer poznal zbytky nosorožce (*Rhinoceros tichorhinus*) (Výročná zpráva Spoločnosti Vlastivedného muzea slovenského v Bratislave na správny rok 1927—28, Bratislava, 1928; viz zprávu J. Baborovu na str. 23).

⁸⁾ Geschichte der Stadt Pressburg, I, Pressburg, 1892, str. 26.

⁹⁾ J. Eisner, Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1927, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, XXII, 1928, str. 30, pozn. 26.

¹⁰⁾ E. Šimek, Děvín, str. 28.

¹¹⁾ J. Eisner, Studium, str. 18.

¹²⁾ J. Eisner, Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1926, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, XXI, 1927, str. 12.

¹³⁾ J. Eisner, Studium, str. 19.

¹⁴⁾ A. Stocký, Právek země České, I, Věk kamenný, Praha, 1926, str. 104, obr. 50, č. 3.

¹⁵⁾ E. Šimek, Děvín, str. 28—29; I. L. Červinka, Slované, str. 98.

¹⁶⁾ F. Pulszky, A rézkor Magyarországbán, Budapest, 1883, str. 27.

¹⁷⁾ Geschichte, str. 26, tab. I.

¹⁸⁾ J. Eisner, Výzkum, str. 58; I. L. Červinka, Slované, str. 106.

¹⁹⁾ J. Eisner, Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1927, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, XXII, 1928, str. 31; týž, Slované v Uhrách, Památky archeologické, XXXV, 1926—1927, str. 580.

v popelnici spálené kůstky a na nich přeslen. Hrob z „Grby“ je asi poněkud mladší než kostrové hroby v písečniku. Nově byly i tam nalezeny žárové hroby.

V Národním museu v Budapešti jsou bronzové předměty, které podle J. Hampla jsou z nálezů v Bratislavě.²⁰⁾ Jsou to čtyři sekerky s tulejkou a zlomky z nich, sekera s lištnami, srpy s čipkem a kladivo s tulejkou. Snad prý z téhož nálezů mají tam mlát, prý z mědi (?), 9 srpů, sekeru s lištnami, dvě sekerky s laloky, osm seker s tulejkou a kladivo s tulejkou. Avšak bližší nálezové okolnosti jsou neznámé, a zdá se, že v nálezě památka k památce nepatří, ale že snad byly různé věci pomíchány. Z konce doby bronzové je dvojramenný mlát, na jehož ramenech je po plastické ptačí figurce, a který je prý z Bratislavy.²¹⁾

Hallstattská keramika se vyskytla na Děvíně²²⁾ i na protilehlém vrchu Braunsberku²³⁾ a byla zjištěna též v okolí Děvínské Nové Vsi.²⁴⁾

Z druhé doby železné neboli latěnské známe z Bratislavy a z jejího okolí už dnes tolik památek, že je jimi význam dunajských přechodů v našem kraji zřejmě dosvědčen. Tehdy se však počíná už nejčasnější doba dějinná, neboť víme, kdo k nám památky latěnské přinesl. Byli to kmenové gallští, kteří asi v posledních třech stoletích před Kristem ovládli Slovensko aspoň kulturně. Ze střední fáze latěnské jsou bronzové náramky z Račištorfu,²⁵⁾ které jsou patrně z hrobů. Jinak ale většina latěnských památek z Bratislavy a z okolí našeho města je až z posledního období latěnského a patří tedy v podstatě až do 1. stol. před Kr. Zvláště na Děvíně bylo mnoho sídlištních památek pozdně latěnských.²⁶⁾ V Bratislavě se v dolince pod hradní výšinou (pod „Hausberglem“) přišlo²⁷⁾ pod nánosem průměrně asi 120 cm silným na zbytky pozdně latěnských příbytků a v nich na zvířecí kosti, okrouhlé mlýny (obr. 1—4)²⁸⁾, železný klíč (obr. 5), bronzové držadlo

²⁰⁾ J. Hampel, A bronzkor emlékei magyarhonban, II, Budapest, 1892, str. 119.

²¹⁾ Tamtéž, tab. CLXXXII, č. 1.

²²⁾ E. Šimek, Děvín, str. 29; J. Eisner, Výzkum, str. 58; I. L. Červinka, Slované, str. 98.

²³⁾ E. Šimek, Děvín, str. 27; O. Menghin, Der Braunsberg bei Hainburg (Niederösterreich), Wiener Praehistorische Zeitschrift, X, 1923, str. 111—112; A. Mahr, Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit, III, 1927, str. 86.

²⁴⁾ E. Šimek, Děvín, str. 29.

²⁵⁾ Archaeologiai értesítő, új folyam, XXXIII, 1913, obr. na str. 95.

²⁶⁾ I. L. Červinka, Děvín, Velehrad říše Velkomoravské, Brno, 1914, str. 30; E. Šimek, Děvín, str. 29; J. Eisner, Výzkum, str. 58—59; I. L. Červinka, Slované, str. 106.

²⁷⁾ J. Eisner, Latěnské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Obzor praehistorický, I, 1922, str. 26.

²⁸⁾ První žernov (č. 1) má v průměru 35 cm, druhý (č. 2) 41 cm, třetí (č. 3) rovněž 41 cm a čtvrtý (č. 4) 37 cm. Žernov č. 2 je poměrně tenký jsa při otvoru jen 3 cm tlustý a na obvodu ještě tenčí.

zrcadla (obr. 6), hliněný přeslen (obr. 7) a střepy z nádob, vyrobených na kruhu z hlíny jemně plavené i střepy hrnců se zesíleným okrajem, zhotovených z hlíny smíšené s tuhou (obr. 8—11). Dvě neveliké nádobky (obr. 12 a 13) přibližně 12 cm vysoké a z jemně vyplavené hlíny vyrobené mají hrdlo lahvovitě zúžené a podobají se vásám (obyčejně větším) ze středolatěnských hrobů na Slovensku i v jeho okolí.²⁹⁾ Není nemožno, že z tohoto naleziště je cenný poklad barbarských mincí typu Biatec, zachráněný museem města Bratislavy.

Kolem r. 300 př. Kr. začali kmenové při středním Dunaji, především asi Gallové, napodobiti řeckomakedonské mince. Tehdy lze po prvé při zprávě o archeologických nálezech na Slovensku uvést jména osob z dějin známých. Byly totiž ve středním Podunají napodobeny nejprve mince makedonského krále Filipa II. (359—336 př. Kr.), otce Alexandra Velikého. V Bratislavě a tedy při dunajských přechodech se našlo poměrně mnoho stříbrných mincí barbarských.³⁰⁾ Imitace řeckých nápisů na našich barbarských mincích jsou nejstaršími doklady písma nejen na Slovensku, ale v celé naší vlasti. Avšak většina stříbrných barbarských mincí v Bratislavě objevených patří skupině biatek, které sice ještě napodobují mince řeckomakedonskou, ale jsou už částečně pod vlivem římského denáru z 1. stol. př. Kr. Bratislava je právě v srdci oblasti, v níž se biateky vyskytují a k níž patří jihozápadní kout Slovenska a přilehlé Rakousko až asi po Vídeň a jižně od Dunaje kraj až asi po Neziderské jezero. Jména na těchto mincích jsou galská a jsou nejstaršími doklady latinského písma v Československu. Z Bratislavy je mince s nápisem Biatec, kterou našli v Michalské ulici, a jiná s nápisem Eivoivrix, a r. 1776 byl v městě nalezen poklad 44 těchto mincí s nápisy Biatec, Nonnos a Cobrovomarus. Jedna mince v pokladě neměla nápisu. A r. 1923 se přišlo na městišti paláce banky Tatry na bohatý poklad biatek, z něhož bylo zachráněno 399 mincí.³¹⁾ Poklad byl ovšem ještě větší. Ze zachráněných mincí je na 32 nápis Biatec, na 38 Nonnos neb obráceně Sonnon, na 2 Jantumarus, na 1 Devi(1), na 2 Busu a na 1 Fabiarix; malých mincí, jaké se vyskytují s biateky, bylo v pokladě

²⁹⁾ Píši o nich v článku Latěnské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku (časopis Bratislava, I, 1927, str. 350).

³⁰⁾ Jejich seznam podávám v článku Mince t. zv. barbarské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi (Numismatický časopis československý, III, 1927, str. 1—27, 105, 108—110); tam se (na str. 23) zmiňuji o tom, jaký význam mají barbarské mince pro poznání důležitosti bratislavského přechodu přes Dunaj v době latěnské. Nově o některých barbarských mincích z Bratislavy a z okolí píše R. Paulsen, Die Münzprägungen der Boier, Leipzig u. Wien, 1933.

³¹⁾ O pokladě psal stručně Ö. Gohl (A pozsonyi 17 grammos barbárpénzlelet, Numizmatikai közlöny, XXI—XXII, 1922—1923, str. 28—29), já pak obsírně v článku Mince typu Biatec, nalezené v Bratislavě r. 1923 (Numismatický časopis československý, I, 1925, str. 87—120, 170—171, tab. VIII—XI).

322, a jedna mincička byla velmi malá a miskovitá. Je pak velmi důležité, že poklad byl získán ze sídlištní vrstvy pozdně latěnské, v níž v zemi s popelem pomíšené byly zvířecí kosti a střepy a z níž bylo zachráněno na př. bronzové držadlo zrcadla ve dvou zlomcích.

Máme tedy pro 1. stol. př. Kr., kdy pány našeho kraje byli Gallové, doložen význam dunajských přechodů v Bratislavě a na Děvině četnými nálezy, z nichž mince typu Biatec svědčí zřejmě o kulturním vlivu římském na okolí Děvínské brány. V době okolo narození Kristova se obraz osídlení středního Podunají mění, do naší vlasti se tisknou Germáni, od jihu pak se k dunajským přechodům u Bratislavy blíží římská vojska. První letopočet, který je z pestré historie Děvínské brány znám a který se snad i Slovenska týká, je r. 6. po Kr., kdy se podle zprávy Velleia Patercula Tiberius, syn císaře Augusta, vypravil z Karnunta, tehdy ovšem ještě barbarské osady na pravém břehu Dunaje u Hainburku, proti markomanskému králi Marobudovi, který měl středisko své moci v nynějších Čechách.³²⁾ Ačkoli nevíme, kde Tiberius tehdy překročil Dunaj, přece nelze mít za nemožné, že se tak mohlo státi právě někde v našem kraji. Ostatně už okolnost, že Karnuntum, první místo při Děvínské bráně podle jména známé, bylo východiskem Tiberiovy výpravy, znova svědčí o významu našich přechodů přes Dunaj. A není vyloučeno, že také ještě jiné události z dějin Římanů při středním Dunaji se staly právě při oněch přechodech,³³⁾ avšak to je ovšem jen domněnka, která současnými zprávami není výslovně doložena. Ale v Děvínské bráně byla přirozená cesta, po níž Římané mohli vnikati do území barbarského a barbaři do Pannonie, a kterou si Římané dobře zabezpečili.

Římská provincie Pannonie trvala asi od doby kolem Kristova narození až asi do r. 400 po Kr. Na území naší vlasti sídlili tehdy hlavně Germáni, na Slovensku především Kvádové. Při jižním břehu Dunaje ležela římská vojska v kamenných táborech, na př. ve Vindoboně (Vídni), v Karnuntě u nynějšího Deutsch Alten-

³²⁾ V. Novotný, České dějiny, I, 1, Praha, 1912, str. 75—76.

³³⁾ Tak A. Gnirs v článku Zum kartographischen Beiwerk in der Bilderchronik der Marcus Säule (Epitymbion, Heinrich Swoboda dargebracht, Reichenberg, 1927, str. 28—40) dokazuje, že císař Marcus Aurelius táhl r. 171 po Kr. z Karnunta na Bratislavu a Stupavu až k Mušovu na Moravě, kde A. Gnirs konal výzkum římského sídliště oddílu legie X. V okolí Mušova prý se stala známá příhoda, kdy Římané se octli bez vody, ale z trapné situace byli zachráněni „zázračným“ deštěm. J. Dobiáš naproti tomu vykládá v článku Nález římských cihel u Mušova (Niederlův sborník, Obzor praehistorický, IV, 1925, str. 31—34) a v Českém časopise historickém, XXXIII, 1927, str. 642—644, že se ona scéna stala někde v oblasti Slovenského Rudohoří. Nově A. Gnirs pomýšlí (Ein Limes, str. 121—122) na okolí Karlovy Vsi, že tam bylo severní přístaviště římské pro cestu z Karnunta na římský kastel nad Stupavou. — O přechodě u Děvína píše E. Šimek, Děvín, str. 1 a d. a ve spise Čechy a Morava za doby římské, Praha, 1923, str. 84—87.

burku, v Brigetiu blízko Komárna, v Salvě (Ostřihomu) a v Akvinku (Budíně). V Děvínské bráně sídlili Římané na Děvině, v Bratislavě a ve Stupavě. Na Děvině bylo stanoviště oddílu legie XIV,³⁴⁾ jejíž hlavní posádka byla v Karnuntě. Zlomky krásné červené keramiky t. zv. terra sigillata z Děvína patří podle rozboru L. Jansové k nádobám, které byly vyrobeny v době od vlády císaře Domitiana (81—96) až do konce 2. stol. po Kr.

U Stupavy jsou zbytky čtyřbokého římského kastelu,³⁵⁾ na němž A. Gnirs našel mimo jiné mince císaře Aureliana a cihly s razítky legie X., XIV. a XV. Podle L. Jansové patří terra sigillata odtud do třicátých až sedmdesátých let 2. stol. po Kr. a tedy přibližně do období vlády Antoninů. J. Dobiáš datuje³⁶⁾ cihly s razítkem legie XV. ze Stupavy do doby od r. 71 po Kr. až asi do druhého desetiletí 2. stol. po Kr. a myslí,³⁷⁾ že snad oddíl XIV. legie sídlil ve Stupavě již před oddílem legie XV.

O stopách po Římanech v Bratislavě napsal cennou zprávu T. Ortway.³⁸⁾ Když vybírali v Laurentské ulici zemi pro základy primaciálního nájemného domu, přišli na římské základy, které byly tak pevné, že je musili trhat. Tak získanou suť odváželi na vozech do Dunaje, avšak cihly s razítkem poslali arcibiskupovi do Ostřihomu, jiné získalo městské museum a jiné soukromníci Ignaz Feigler a Enea Lanfranconi. Na těchto cihlách je razítko legie XV. a soukromé firmy Atilia Firma. Přišlo se tam i na kostrový hrob ženy se skleněnými perlami.³⁹⁾ Při podezdívání domu (Moteschitzkého), který leží proti primaciálnímu nájemnému domu na pouhou šíři ulice, narazili rovněž na římské základy a římské mince. Před oběma domy byla prý v hloubi 9 stop antická římská cesta.⁴⁰⁾ Jindy zas našli při kanalisování ulice Klarisek v hloubi 2 m tři římské bronzové sponky,⁴¹⁾ jež získal Hollitzer

³⁴⁾ J. Eisner, Výzkum, str. 59; J. Dobiáš, Archeologické nálezy jako prameny pro dějiny styků Říma s územím dnešního Slovenska, Obzor praehistorický, I, 1922, str. 81—82; týž, Český časopis historický, XXXIII, 1927, str. 642—644; I. L. Červinka, Slované, str. 106.

³⁵⁾ J. Dobiáš, Archeologické zprávy, str. 86—87; A. Gnirs, Zum kartographischen Beiwerk, str. 31—32, 40; týž, Ein Limes, str. 120—132.

³⁶⁾ Římané na půdě naší republiky, Národní Listy z 1. ledna 1928.

³⁷⁾ Český časopis historický, XXXIII, 1927, str. 642—644.

³⁸⁾ Geschichte, str. 41—42; srv. J. Dobiášovy Archeologické zprávy, str. 82—83.

³⁹⁾ Nevíme však, z které doby je tento pohřeb, a nevíme to ani o jiné kostře, která prý byla také ženská, neboť blízko ní byly náušnice. Přišlo se na ni ve sklepních místnostech při přestavbě primaciálního paláce. Srv. zprávu v Archaeologiai értesítő, régi folyam, VII, 1873, str. 223.

⁴⁰⁾ T. Ortway o ní píše též na str. 26.

⁴¹⁾ Srv. i jeho zprávu na str. 26. Snad jsou to sponky, které vyobrazuje na obr. 11 na str. 45. Větší z nich je spona s křídly na luku. O. Almgren o těchto sponkách píše (Studien über nordeuropäische Fibel-

a Lanfranconi. Když byla kanalisace vedena směrem k Michalské bráně, přišlo se na několik římských mincí, které T. Ortway viděl u obchodníka starožitnostmi Samuela Bernauerá.⁴²⁾ Jinde je zpráva,⁴³⁾ že při přestavbě primaciálního paláce byly nalezeny též cihly s kolkem legie XIV.⁴⁴⁾ O legii XV. J. Dobiáš vykládá,⁴⁵⁾ že sídlila v Karnuntě dvakrát, po prvé aspoň od počátku vlády Tiberiovy (14—37) až do r. 62, kdy byla odvolána na východ a tam se účastnila i války židovské a dobytí Jerusalema. Na Dunaj se vrátila zase r. 71 a zůstala tam až asi do 2. desetiletí 2. stol. po Kr. Protože v době prvního jejího pobytu při středním Dunaji nebylo, jak J. Dobiáš uvádí, zvykem označovat cihly razítky, jsou stupavské a bratislavské cihly s kolkem XV. legie až z doby druhého jejího pobytu v našich krajích.⁴⁶⁾

Po konci římských provincií při středním Dunaji přišla doba bouřlivá, zase plná krve, jako doba římská, ale také plná změn. Národopisný obraz okolí našeho města se měnil. V Rugilandě, asi v dnešních Rakousích na sever od Dunaje, seděli po sobě germánští Rugiové, Langobardi a Herulové.

Kmenové českoslovenští vstupují na jeviště dějinné čestně, totiž úspěšným bojem proti nadvládě turkotatarských Avarů. Z úvah, kde asi bylo jádro moci Sama, kdysi franckého kupce a potom panovníka slovanského, se nejvíce podobá

formen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und süd-russischen Formen, II. Aufl., Leipzig, Mannus-Bibliothek, Nr. 32, str. 35, 108—109, 211, obr. 238 na tab. XI, že jsou hojné v norických a pannonských nálezech a že je nosili patrně v prvních dvou stoletích po Kr. Na druhé sponce, kterou T. Ortway vyobrazuje, vidíme zvířecí hlavičku, jako by v otevřené tlamě držela luk sponky. Podobný exemplář byl nalezen v Intercise (Dunapentele) (H., Fehérmegyei régiségek, Archaeologiai értesítő, új folyam, XV, 1895, str. 288, obr. 8 na str. 287). Tyto sponky patří asi době přechodní od fáze latěnské k době římské, neboť se podobají sponkám č. 67 a 68 na tab. IV ve spise O. Almgrenově, kde o nich čteme na str. 36—37.

⁴²⁾ Také po převratě bylo v Bratislavě nalezeno několik římských mincí, avšak to jsou nálezy ojedinělé, a také okolnosti, jak se na ně přišlo, neznáme. Kdož tedy ví, jak a kdy se dostaly na svoje naleziště (J. Eisner, Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi r. 1926, Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, XXI, 1927, str. 19).

⁴³⁾ Archaeologiai értesítő, régi folyam, VII, 1873, str. 223.

⁴⁴⁾ J. Dobiáš, Archeologické zprávy, str. 83 uvádí, že v městském museu mají z Laurentské ulice cihlu s razítkem legie XIV.

⁴⁵⁾ Římané na půdě naší republiky, Národní Listy z 1. ledna 1928.

⁴⁶⁾ Ed. Nowotny (Römerspuren nördlich der Donau, Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Klasse, 187. Band, 2. Abhandlung, 1918, str. 6—31) myslí, že jihozápadní věž bratislavského hradu byla snad vystavěna na římských základech, avšak o tom snad rozhodne až podrobný výzkum na hradě. Z pozdního období římských provincií je zlatý náhrdelník, jenž prý byl spolu se 6 zlatými kroužky nalezen v okolí Bratislavy (L. Jansová, Nové merovejské nálezy v Národním museu, Památky archeologické, XXXIV, 1924—1925, str. 468—470, tab. LXIX). Ale kdož ví, odkud vlastně tyto památky jsou, a zda byly nalezeny spolu.

pravdě výklad B. Horákův,⁴⁷⁾ že krystalisační jádro říše Samovy bylo při cestě, vedoucí od Dunaje k Moravské bráně. Tedy snad i náš kraj k ní patřil.

Hroby, které lze bezpečně přisouditi avarským jezdcům, jsou v Pannonii a v Potisí, avšak Avari si zabezpečili dunajské přechody a uzel cest u Bratislavy a Děvína jako kdysi Římané. V písečníku cihelny v Děvínské Nové Vsi je rozsáhlé pohřebiště,⁴⁸⁾ na kterém velmoži, pohřbení s válečnými koni, jsou východní nomadi, Avari. Ostatní hroby jsou vesměs chudobnější, z valné části jsou velmi chudobné, a jsou kostrové i žárové, tyto pak jsou téměř vesměs popelnicové s jednou popelnicí. Nejezdecké hroby novoveské patří jistě ve své podstatě Slovanům, a památky z nich jsou nejstarší archeologické doklady po Slovanech ve slovenské půdě. Druhé takové pohřebiště je na cvičišti „Sokola“ v Děvínské Nové Vsi, avšak tam jsme až dosud vykopali jen jediný hrob, v němž byl s pánem pohřben jeho kůň.⁴⁹⁾

Hrnce z novoveského hřbitova jsou často okrášleny mnohonásobnou vlnovkou a jejich výroba je starobylá. Velmi podobné, avšak někdy lépe vyrobené a tedy mladší, byly „hradištní“ hrnce, z kterých sa našly střepy na hradisku děvinském i na hradištních dvou menších hradů, které měly chrániti přístup k Děvínu tam, kde jediné byl většímu množství lidu možný, totiž od severu, od nynější Děvínské Nové Vsi. Obě hradiska jsou při jejím jižním okraji na lysém konci výběžku Kobyly k řece Moravě. Děvín byl velikým hradem říše Velkomoravské a pevná stráž dunajských přechodů. V letopisech kláštera fuldského je jeho jméno uvedeno k r. 864, kdy Ludvík Němec se svými vojsky táhl na Rastislava, který tehdy byl na Děvíně. Tak po Karnuntě je Děvín druhým místem při Děvínské bráně, nám z historických zpráv podle jména známým. Vedle Děvína také bratislavský hrad stál při dunajských přechodech už za Velkomoravské říše, jejíž konec byl r. 906 nebo krátce před tím. Toho roku vnikly čtyři maďarských jezdců do území srbských Glomačů a do Sas a tedy do zemí na sever od Čech, které jako přirozená pevnost byly chráněny rozsáhlými pralesy na pomezích horách. To asi Maďaři tehdy už měli ve svých rukách přechod přes Dunaj mezi Litavskými vrchy a Malými Karpaty a tedy prastarý uzel cesty moravskooderské s dunajskou, který byl

⁴⁷⁾ Samova říše, Zvláštní otisk z Časopisu pro dějiny venkova, X, č. 3—4.

⁴⁸⁾ J. Eisner, Zpráva o výzkumu pohřebiště z doby před Velikou Moravou v Děvínské Nové Vsi u Bratislavy r. 1926, časopis Bratislava, I, 1927, str. 164—168; I. L. Červinka, Slované, str. 183—184.

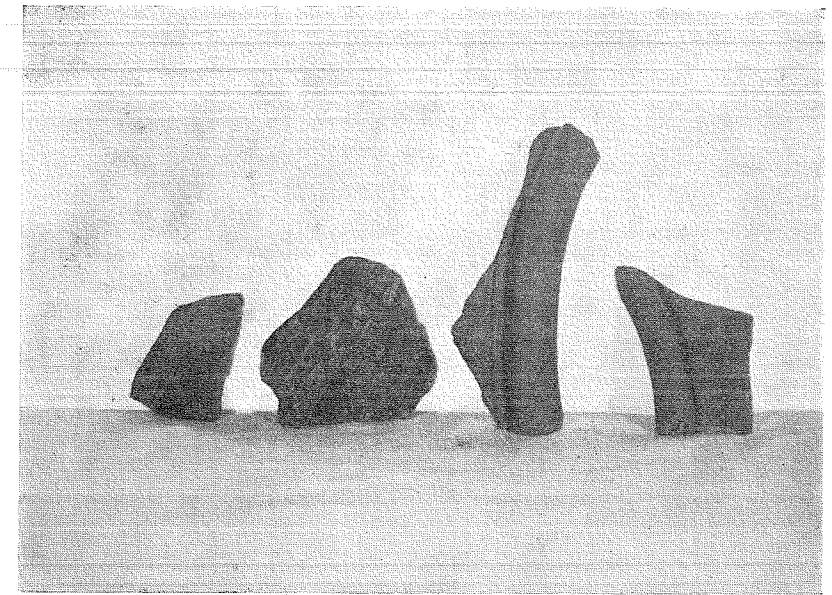
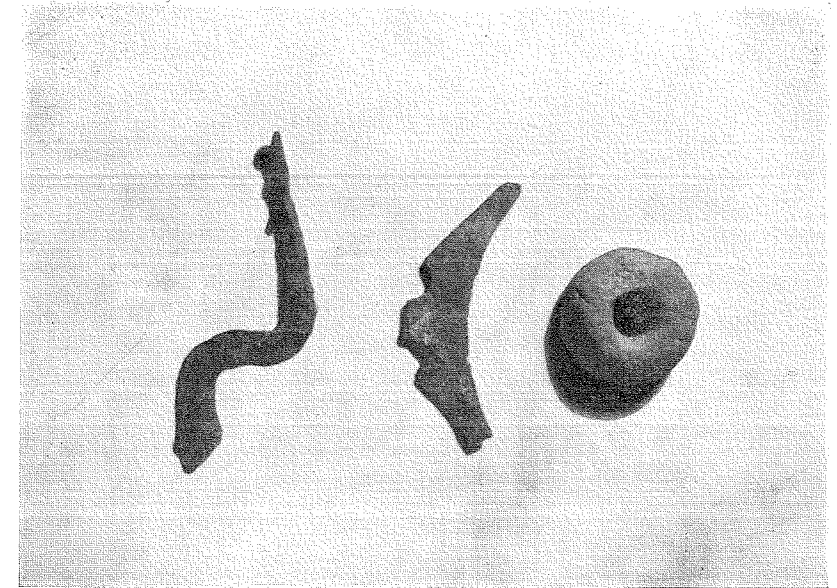
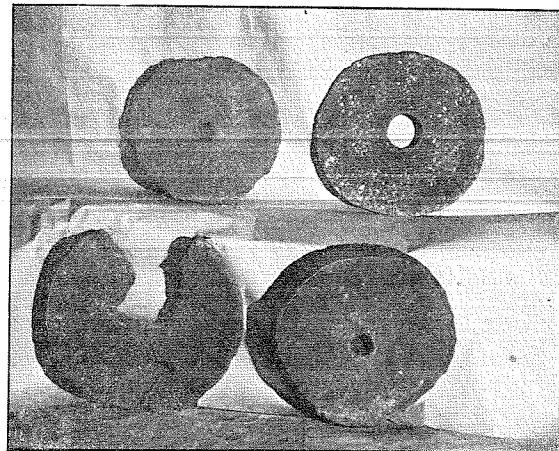
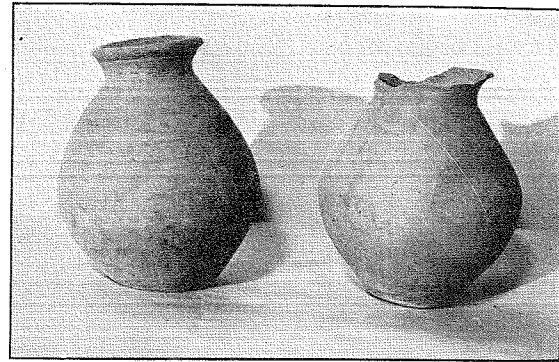
⁴⁹⁾ Blízko státní ovocné školky v Děvínské Nové Vsi byl nalezen starobylý „hradištní“ hrnec a několik metrů od něho neveliký železný oštěp (I. L. Červinka, Slované, str. 184), jinak ale o tomto nalezišti zatím nic nevíme. — Zachovala se též neurčitá zpráva (Magyarország vármegyéi és városai enciklopédiája, Pozsony vármegyé, str. 502) a náleze prolamovaných kování, prý z doby avarské, v Bratislavě.

kdysi v moci Gallů, který si potom Římané zabezpečili Karnuntem a vojenskými oddíly na Děvíně, v Bratislavě a ve Stupavě, který pak ovládali Avari a v době velkomoravské hrady Děvín a Bratislava.⁵⁰⁾ V krvavé bitvě — bellum pessimum podle salcburských letopisů — u Bratislavy dne 5. července r. 907 se jistě rozhodlo, kdo bude pánem těch prastarých přechodů a starodávneho uzlu cest. V bitvě zvítězili Maďaři nad Bavyry, a zpráva salcburských annálů o ní je nejstarší v dějepisných pramenech zapsané datum o bratislavském hradě. Je tedy Bratislava po Karnuntě a Děvíně třetí místo v Uherské bráně uvedené jménem, ač ovšem snad nikoli původním.⁵¹⁾ A stál-li bratislavský hrad r. 907, kdy někde blízko něho byla ona krvavá bitva bojována, byl stráží dunajských přechodů jistě už za doby velkomoravské.⁵²⁾

⁵⁰⁾ Domněnku, že Maďaři mohli svoje tažení roku 906 provést jenom údolím Nitry a Váhu na průsmyk Jablunkovský (I. L. Červinka, Slované, str. 344, pozn. 40), zamítl B. Horák (Samova říše, str. 2, pozn. 15), který ukazuje, že schůdnější a přirozenější cesta šla po prastaré dráze moravskooderské.

⁵¹⁾ Z četné literatury o jméně našeho města lze tu uvést článek V. Chaloupeckého, O jménu Bratislavy, časopis Bratislava, I, 1927, str. 320—325.

⁵²⁾ S domněnkou E. Schwarzovou (Die Namen Pressburgs Karpathenland, I, 1928, str. 25), že hrad je možná založení bavorského, nelze souhlasiti. E. Schwarz uvádí, že Maďaři byli už r. 880 u Vídne, a že se r. 907 s nimi srazilo bavorské vojsko u Bratislavy. Avšak mocná expanse státu velkomoravského na jih do Pannonie patří až době mladší než jest rok 881, kdy se Maďaři objevili až u Vídne.

Dr. O. Faust:

K dejinám Habánov vo Veľkých Levároch.

(Príspevky z kapitulského archivu v Bratislave).

Fassio super e Liberatione Libertationeque spectabilis ac Magnifici Domini Domini Bernardi a Lembach facta Anabaptistis in Levar degentium super edeficandum domos cubillia Agros excellendi pro illorum Commoditate ac pecora tenendi.

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis Memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis: quod Magnus dominus Bernardus a Lembach in Lewar Germanice gretz schulzen coram Nobis personaliter constitutus pro se ac haeredibus et successoribus sponte et libere est confessus et resultit in hunc modum. Quomodo ipse voluntarie et scienter quidem fratribus Anabaptistis (qui alias Lutherani dicuntur) Nomine Reliquorum omnium concessisset sub sequentibus Sigismundo Puchler, Adamo Prugmeir iam temporis in Proszka habitantibus et Nicolao Stefani (propterea quod aliquo servorum cum aliquo molitorum eidem domino Bernardo a Lembach fatenti dederant, quorum opera in praedio et molendino suo Idem dominus fatens uteretur pro certo tamen solario seu proprio secundum contractum) inter eum dominum fatentem ac praefatos anabaptistas inirum ut liceat illis in aperto campo adiuncto simul alio quodam fundo, quem In iam Nominato campo ipsis Anabaptistis Memoratus dominus fatens demonstrasset et determinasset in lewar In comitatu Posoniesi existentem in fine oppidi versus Lewarka aedificatum domum cum omnibus suis partibus veluti hipocausti cubiculis officinis pro ipsorum Commoditate et prout ipsis commodum et utile videbitur. Huic domui Idem dominus fatens permisit et attribuit libertatem de omnibus maioribus et minoribus decimis et aliis servitiis per integrum decennium, ad hanc domum dat supra dictis fratribus anabaptistis et concedit agrum qui incipit a posteriore parte domus et tendit usque ad confinia villae Lewarka et deinde ad suum pratium. Insuper dat et concedit illis pratium cuius situs est in eodem loco, quo et agri est. Praeterea permisit se daturum illis plures agros et prata ad supra dictam domum quorum situm illis demonstrabit et determinabit. Concessit etiam illis certum locum in suo fundo, ubi possint plantarum hortos et plantas immittere. Item concessit illis locum in quem si voluerint possunt plantarum vineam, quae itidem erit imunis et exempta ab omni solutione decimarum sicuti ceteri agri et prata per decennium. Ita et in hunc modum ut liceat ipsis suis-

que heredibus iam quidem et in posterum hac domo, agris pratis, et ceteris commoditatibus praesentibus et futuris uti frui et possidere nullo praescripto numero personarum pro ipsorum voluntate arbitrio et commoditate. Concessit etiam et permisit Idem dominus fatens supra dictis fratribus huiusdem libertatem: Ut liceat illis singulis Annis habere 700 oves cum suo foetu. Permissum etiam sit illis pro ipsorum commoditate et pro ut ipsis utile visum (?) fuerit tenere quotannis Jumenta ut boves vaccas suos (?) nullo praescripto numero Capras itidem 100 cum suo foetu, licitum etiam sit illis abere equos cum suis puetvellis 40 usque adeo donec usui esse possunt, quos etiam tollere possunt, quos etiam tollere possint quandocumque illis placuerit insuper ipsorum jumenta cum ipsius domini fatentis simul pascere facultas illorum (?) sit, sui vero noluerint concedatur illis iumenta seorsim pellete vel ducere in quemcunque locum voluerint nullo excepto loco, sine detrimento tamen culti frumenti pratorumque prohibito pro ipsorum commoditate sine ullo impedimento. Excipiatur tamen locus iste qui vocatur Der Bahnwaldt permisit etiam illis ligna ad comburendum, aedificia sua extruenda et Instrumenta sua facienda utantur seu ad quemcunque rem ipsis opus fuerit. Sine ullo praecio: simili modo concedit illis de piscinis suis et fundo suo Lantum arundines ad tegendum aedes suas quam(sic!)tum ipsis necessarium fuerit. Non prohibeantur etiam cognere cerevisiam pro se genteque sua quantum necessitas omni tempore postulabit. Sit etiam illis liberum emere pro necessitate sua frumentum, vinum, sal, ferrum et alia in quocunque loco voluerint sive in Austria, Moravia, Ungaria. Pro ut occasio feret. Pro hac illis permissa libertate seu licentia et pro supra nominatis partibus et fundo solvant elapso constituto decennio singulis Annis Ipsi domino a Lembach fatenti haeredibusque et successoribus eiusdem pro remissione servitiorum ea omnia, quae hic subsequuntur. Primo pro domo, agris, hortis, pratis, omnique libertate seu licentia solvant per Anni spatium triginta duos talleres diversis tamen temporibus Nimirum sedecim talleres in die Sancti, Reliquos vero sedecim talleres in die Sancti Wenceslai, quolibet tallero aestimato pro centum Nunonsis Ungaricis. Decimas insuper culti frumenti de suis agris uti alias moris est dare et accipere decimas quocunque de nono coluerint et ad culturam redegerint, de his per decennium antelatus dominus fatens remisit illis decimas, hoc vero elapso pro necesse habebunt decimas dare secundum veterem consuetudinem et morem. Similiter de vinea finito decennio dent ac solvant decimas pro more consveto, quod ad capreolas et ovulas Attinet de his etiam non teneantur persolvere decimas per decennium illud, hoc finito, exponant easdem sicuti moris est, cum vero hae decimae pertineant ad

Cameram Poseniensem, Memoratusque dominus fatens cogatur eas ex illa eximere sui aliter illarum particeps esse voluerit his decimis et supra dictis fratribus hunc ordinem servabit, quod si Idem dominus a Lembach fatens eas ex Camera non Redimerit, hae vero decimae nihilominus a subditis tolluntur, non amplius teneantur easdem dare. Praeterea de his partibus omnibus non cogantur aut dare decimas aut praestare alia servitia, sed si in determinato tempore illa omnia ut dictum est praestiterint, nihil amplius sint obligati seu obstructi quidquid praestare. Idem dominus fatens haeredes, successores, gubernatores, praefecti, Iudices et subditi sui, nihil amplius quam uti hic scriptum reperitur petant et exigant ab illis, amota omni fraude circumventionem vel cautela, Imo ita ab ipsorum partibus erit ut ipsos cum suis liberis et tota familia defendet, illis opera ferret, cum in aedibus suis et extra aedes in omni modo sicuti reliquis suis subditis Iurisdictioni suae subiectis in omnibus suis privilegiis, quoviscunque hoc necessitas requisierit, atque sicuti ipsum dominum fatentem decet et in quantum ipsi possibile fuerit, quo et tutiores sint ab omni Impetu, Petulantia et fastiolis, quae sive a suis sive aliorum dominorum subditis laedantur, quam etiam defensionem sibi haeredibus et successoribus seu posteris praefectis et subditis, hoc apertis scriptis Iniunctam et Impositam esse vult. Nemo etiam illis molestus sit in Rebus iis, quae ipsorum fidem seu conscientiam offendant, quacunque ratione id fieri posset. Sint etiam liberi ab omnibus tributis sive in penalibus sive aliis quae adversantur suae religioni. Sed quod attinet ad huius modi exactiones, illas omnes Idem dominus fatens haeredes sui sive possessores horum bonorum exponet, ita, et nemini concessum sit quidquam ab illis exigere seu postulare. Nullum (?) etiam adversus dictos fratres re Nundum (renundum) probe cognita seu perspecta ab utraque parte concipient. Item, sed sic illis permissum (ut hoc aequissimum est), se se defendere: alias etiam illos in omnibus honestis promotionibus sibi commendatos habebit. Item si fortossis Incendii causa in fortunium aliquod accederit (quod tamen dominus avertat) sine culpa fratrum, atque ita damnum in suis bonis acceperit, si hoc in ipsius domini fatentis illatum est, ipse perferet (?) hoc, sui vero in fratrum bonis perferant. Permittit etiam et concedit illis, (quod si a superiori magistratu ipsi domino fatenti Imponeretur, ut illos ex fundo suo expelleret, vel si ipsi certas ob causas cogentur discedere), vendere aedes suas agros quos de Novo coluere et prata sua, primum tamen ipsi domino fatenti, ut domino fundi ea quae vendenda sunt offerant, si vero eidem animus non est emere, alioquin licitum sit illis Domum, agros, et omnia sua bona vendere vel permutare pro libitu suo, (non tamen externis Nobilibus) sive ullo Impedimento seu

Inhibitione pretii, quoque etiam terminis solutio fiat, Deinde etiam concedatur illis cum omnibus suis bonis et consortibus salvo conductu sive ullo Impedimento, discederent, secum ducerent, in quemcunque locum suo currunt, pro commoditate sua, promittet etiam iam saepius nominatis fratribus, quod si aliquid fecerint ut laboraverint, ad quotidianum usum aedium ipsius domini fatentis illud fideliter persolvatur illis pro more et consuetudine illius regionis. Ad supradicta, suam, et successorum suorum fidem Memoratus dominus fatens ita astringit et obligat, quod supra dictorum fratrum successorum sive suorum bonorum possessorum semper erit fidelis defensor, nihil mutans priorem condicionem seu statum non accumulans census seu decimas, nulla penitus ratione forma ut suo vel quomodo illud humana astutia fieri et accedere posset. Si tamen necessitas cogit aliquid mutare fiat illud cum ipsorum consensu et voluntate: Alias in omnibus articulis hic enumeratis omnia illis indubitata fide servantur, ac praestentur fideliter quidem sine omni periculo harum Nostrarum vigore et testimonio literarum Mediante Datum feria sexta proxima ante Dominicam Invocavit Anno domini 1589.

15. II. 1589.

Prot. 22. p. 487—490.

Fassio renunciatoria Martini Ungerl super detentione sua Civibus Posoniensibus modo infrascripto facta.

Nos Capitulum Ecclesiae Posoniensis Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod agilis Martinus Ungerl, alias inhabitator et officialis oppidi Reche, coram nobis personaliter constitutus, Matura primo et exacta intra se deliberatione prehabita (?), sponte et libere est confessus vetulitque in hunc modum. Quod quamvis ipse partim propter nonnullos admissos errores et excessus suos, partim vero ob contracta debita, carceribus huius civitatis Posoniensis mancipatus, ibidemque aliquantisper detentus fuisset. Attamen nunc die sicut (?) datarum praesentium, per Prudentes et Circumspectos Zachariam Gröchel Iudicem Juratos Cives et Senatores dictae civitatis dimissus est: (quod huius dimissionis nomine ipsi Iudici et toti Senatori merite acceptum ferret). Et subinde eiusmodi captivitatem et detentionem suam ipse fatens, nec per se nec per suos haeredes, ullo Jure verbis vel factis, contra praefatos Iudicem et Juratos Cives aut Communitatem dictae civitatis Posoniensis at enim ulcisci, vindicare seu vindictam ratione praemissiae suae captivae detentionis quovis quaesito colore vel ingenio in eos statuere aut praesumere, Imo neque residentiam in solo sine sive territorio praedictae civitatis Posoniensis facere velit: Renuncians prae-

missis coram nobis Harum Nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum prima die mensis Junii, Anno Domini 1596.

(Protocollum Nr. 25/26 Annorum 1594—1597.) (p. 343. Arch. Cap. Pos.)

Leopoldus Dei gratia electus Romanorum Imperator Augustus ac (Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritziae etc. Fidelibus nostris Honorabilibus, Capitulo Ecclesiae Posoniensis; Salutem et gratiam. Prepositum est Maiestati nostrae, Nomine et in Persona, Generosae, et Magnificae Dominae Sophiae Tököly, Fidelis nostri Magnifici Francisci Nyári de Bedess conthoralis. Qualiter Eadem Exponens, in facto certorum quorundam negotiorum suorum, coram clarius declarandis fassionibus, et Attestationibus, Nonnullorum Fidelium nostrorum, Reverendissimorum, Honorabilium, spectabilium, item et Magnificorum, nec non Egregiorum, et Nobilium, sed et Ignobilium, ac ulterius cujusvis status, et honestae conditionis utriusque sexus, tam saecularis videlicet, quam vero Ecclesiasticae quoque dignitatis, quorundam Comitatum coram pariter specificandorum hominum, quibus nimirum ea manifestatione constarent, ad praesens pro Jurium suorum Tuitione plurimum indigeret, esset necessarium. Ac proinde eadem exponens medio nostri, et vestri hominum, certam quandam attestationem, seu Testium inquisitionem sui pro parte fieri, et celebrari facere vellet, Lege Regni admittente. Cum autem veritatis confessio, et fide dignorum hominum Testimonia, nemini debeant denegari. Pro eo Vobis harum serie firmiter praecipientes, committimus, et mandamus, quatenus acceptis praesentibus, vestrum mittatis hominem, Vestro pro Testimonio fidedignum, quo praesente, fideles similiter nostri Egregii, et Nobiles Stephanus Pestvármegyei, vel alter Stephanus Tonka, sive Stephanus itidem Jeszenak, aut Franciscus Baltazar Semere aliis absentibus homo noster Regius, per Nos ad id specialiter transmissus, ad praefatos universos, et singulos comitatum, coram praevio modo specificandorum homines, quos videlicet dicta Exponens, vel Ejus Nomine homo seu Procurator Ejusdem, per Eadem ad id legitime deputandus, duxerit nominandos simul, vel divisim constitutos personaliter accedens, aut ad accedendo, iisdemque sub onere solutionis sedecim Marcarum gravis ponderis, in generali Regni Decreto superinde expresso, super Eos, si qui forsitan cum praesentibus requisiti, Testimonium veritatis perhibere recusaverint, opera eorum quorum interest, vigore praetacti Generalis Regni Decreti immediate, et irremissibile exigentes (?) sui in presentiam citatis et accersitis, ab iisdem a spiritualibus siqui-

dem ad conscientiae Eorum puritatem, a Saecularibus vero ad fidem Eorundem Domino Debitam, fidelitatemque Nobis quam Regi suo sacroque Regis Diatemi nostro observandam, qualis ipsis, de iis omnibus Rebus, et negotiis, de quibus, Nomine et in Persona mentionatae Exponentis interrogati fuerint, constiterit Certitudo Veritatis, suo modo sciat, inquirat, et experiatur meram plenam, atque omnimodam certitudinis veritatem. Et post haec, super huiusmodi plenam, atque omnimodam certitudinis veritatem. Et post haec, super huiusmodi Fassionibus, et Attestationibus, dictorumque Testium inquirendorum Nominibus, ac restitae veritatis praemissorum serie, vos Litteras tandem Vestras, ad fidem nostri et Vestri hominum Relationem Testales, saepe dictae Exponenti Jurium Ejusdem futuram ad cautelam necessarias sub sigillo nostro Capitulari usitato, Authentice, extradare modis omnibus debeatis, et teneamini. Communi suadenti iustitia. Lecus non facturi. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae Die vigesima prima mensis Januarii, Anno domini Millesimo sexcentesimo, nonagesimo septimo. — Nos capitulum etc. quod nos Litteras Sacratissimi Principis ac nostri Domini Leopoldi Dei DEI gratia electi Romanorum Imperatoris semper Augusti, et Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque Regis Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchionis Moraviae, Comitum Habsburgi, Tyrolis et Goritiae etc. Domini Domini nostri clementissimi Attestarias seu Compulsarias, pro parte Generosae et Magnificae Dominae Sophiae Tököly, spectabilis ac magnifici Domini francisci Nyáry de Bedess, Consortis in simplici papyro patenter confectas et emanatas, sigilloque judiciali ab intra in inferiori earundem margine obsignatas nobis praeceptorum sonantes et directas, summo cum honore et reverentia, quibus decuit recepimus in haec verba: Leopoldus etc. Nos itaque praemissis benignis Commissionibus mandatis Majestatis suae Sacrae humillime obtemperare uti tenemur et satisfacere cupientes, unum e medio nostri nempe venerabilem virum Matthiam Nemeček, fratrem et Concanonicum nostrum una praenominato francisco Balthasari Semere homine suae Majestatis Regio, inter alios homines Regios, in praesertis Litteris compulsoriis recensitos nominato et per suam Majestatem Sacratissimam ad id specialiter transmissis, nostrum hominem fideliter peragenda nobisque suo modo referenda nostro pro testimonio exmiseramus fidedignum. Qui tandem exinde ad nos una reversi fideliter et sub justo suo in generali Regni Decreto superinde expresso retulerunt nobis eo modo. Qualiter ipsi die 25. praesentis mensis Januarii, Anni modo currentis infrascripti in et ad oppidum Sabatiscsa, in Comitatu Nitriensi existens erga infrascriptos Testes accessissent, ab iisdemque sui in praesentiam

citatis et accersitis memoratus homo Regius, ipso Testimonio nostro secum praesente, sub onere solutionis sedecim marcarum gravis ponderis, juxta contenta generalis Regni Decreti ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatem Majestati Suae Sacratissimae, ac Sacro ejusdem Regio diademati observandam, de infrascriptis articulis eisdem propositis scivisset suo modo inquisivisset et expertus fuisset meram, plenam atque omnimodam certitudinis veritatem. De et super eo utrum.

Super quorumquidem Testium fassionibus et Attestationibus, ipsorumquidem testium inquisitorum nominibus ac restitae veritatis praemissorum serie, ad fidem annotationem.

Lecta et extradata per me Joannem Maholany Consiliarum et in Judiciis Personalis Praesentiae sacrae Caesareae Regiaeque.

Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Personalis pulsati et in Judiciis Locumtenentem et Consiliarium.

Anno 1697 die 25. Mensis Januarii Penes Mandantum. S. C. Regiaeque Majestatis Compulsorum in Oppido Sabatištensi inque Comitatu hocce Nitriensi et Aula Anabaptistarum ad Instantiam et pro parte Spectabilis ac Magnificae Dominae Dominae Sophiae Tököly examinati sunt infrascripti Testes secundum Puncti-Puncta modo et Ordine ut sequitur.

De eo utrum

Primo Scitne vel videt Testis Tempore apprehensionis Sabastiensis templi per Communitatem illius loci, fruitne ex Consilio et indultu eadem apprehensio templi. Spectabilis ac Magnificae Dominae Sophiae Tököly Consortis Magnifici Domini francisci Nyari et an fuerit ipsa Domina praesens.

Secundo Scitne vel videt Testis clam vel palam ex praefata Communitate ambulasse vel exmisisse ad saepe fatam Dominam in negotio apprehensionis Templi et qui ipsive erant, quidve consilii, vel admonitionis habuissent ab eadem.

Tertio Scitne vel videt Testis euntem versus Templum Magnificam Dominam cum Jurato Magnifici Domini Personalis et Nobili Casparo Bobroviczky admonissetque Communitatem ad praestandas Claves Ecclesiae prementionato Domino Jurato, Calumnioseque et inhoneste excepisse Dominam et Juratum irruendo vitibus.

Quarto: Scitne testis antefata Magnifica Domina quot haberet Subditos Sabatištenses ipsosque multiotter stricte admonisset ad praestandas claves Ecclesiae si prae manibus eorundem haberentur.

Primus Testis Generosus Dominus Georgius Dosegy Annorum circiter 50 Juratus Examinatus fassus est ad primum Deutri punctum nihil se scire consilii dedisse praefatam Dominam fatetur autem eandem ibi non fuisse praesentem in Parochia vel Ecclesia tempore apprehensionis.

Ad secundum et tertium nihil fatetur.

Ad quartum fatetur omnino se audivisse praefatam Dominam admonuisse servos subditos relirequerent hoc negotium Religionis.

Secundus testis Egregius Dominus Franciscus Meleghazy Annorum 43 Juratus Examinatus fassus est ad primum Deutri punctum nihil scire.

Ad secundum et tertium nihil.

Ad tertium nihil.

Ad quartum scit praefatam Dominam hic loci (sic!) habere subditos unum vel alterum de caetero nihil.

Tertius Testis Egregius Martinus Albrechtovicz Annorum 45 Juratus Examinatus ad primum Deutri punctum fatetur praefatam Dominam ibidem praesentem non fuisse tempore apprehensionis Templi, et se nihil scire dedisse aliquod consilium.

Ad secundum et tertium nihil.

Ad quartum scit praefatam Dominam Subditos hic Sabatistii habere unum vel alterum de caetero nihil.

Quartus Testis Gabriel Troscsany Annorum circiter 50 Juratus Examinatus fassus est quo ad primum Puncti-Punctum, dum fuisset tempore occupationis Templi exmissus a nonnullis Dominis Compossessoribus hujus Domini tum tempore praesentibus ad saepefatam Dominam et eandam interrogasset an de hoc negotio Religionis vel occupationis templi, sciat, vel consensum suum praebent, respondit, eadem Domina in hoc negotium se non velle immittere, nec suo consilio templum receptum esse.

Ad secundum nihil praeter hoc quod fuerit solus exmissus ad eandem Dominam a Compossessoribus hujus Domini.

Ad tertium nihil.

Ad quartum fatetur scit habere praefatam Dominam hic loci subditum unum vel alterum de caetero nihil.

Quintus testis Egregius Michael Boczicz Annorum circiter 30 juratus Examinatus fatetur ad primum Deuteri Punctum de Consensu aut Consilio Dominae nihil scire, neque in occupatione templi eandem praesentem fuisse.

Ad secundum et tertium Puncti punctum nihil.

Ad quartum Deuteri punctum, scit praefatam Dominam hic loci habere circiter quatuor subditos, de caetero nihil.

Sextus Testis Egregius Stephanus Jeszenak Annorum circiter 53 Juratus Examinatus fassus est ad primum Deuteri punctum absens existens tum temporis dicit se nihil scire.

Ad secundum et tertium nihil.

Ad quartum scit praefatam Dominam hic loci habere Subditos tres vel quatuor de caetero nihil.

Septimus Testis Generosus Dominus Stephanus Terztyanszky Annorum 36 Juratus Examinatus quo ad primum Deuteri punctum fatetur praefatam Dominam in occupatione Templi praesentem non fuisse, nec de assensu occupationis Templi scire.

Ad secundum nihil.

Ad tertium: Audivisse a Domino Jurato ad se veniente quod Dominam et Dominum Juratum Communitas in repetitione clavium in Parochia turpibus et Calumniosis verbis excepisset.

Ad quartum nihil.

Octavus Testis Egregius Joannes Pap. Annorum 32 ad primum, secundum, tertium Deuteri punctum nihil.

Sequuntur ex comunitate statuti Testes. Primus Testis Paulus Dermissek pro nunc Judex Communis hic loci Annorum circiter 23 Juratus Examinatus ad primum Deuteri punctum fatetur praefatam Dominam in occupatione Templi nullum consensum praebuisse, nec in Occupatione Templi fuisse.

Ad secundum et tertium nihil.

Ad quartum scit saepefatam Dominam hic in oppido habere circiter tres subditos et eosdem per eandem saepe admonitos fuisse ad praestandas sibi claves Ecclesiae.

Secundus Testis Joannes Smetana Annorum circiter 42 Juratus Examinatus ad primum Deutri punctum fatetur pariter per omnia ut in Ordine praecedens testis.

Ad secundum fatetur quod Communitas ad saepe fatam Dominam nullum miserit nec Communitati occasione occupationis templi aliquod Consilium dederit praefata Domina, imo ex post multis vicibus admonisset nonullos ex Communitate ut relinquunt Templum in pace ne aliquid mali sibi et ipsis eveniat exinde.

Ad tertium Deutri punctum nihil si quidem non fuisset praesens.

Ad quartum scit (saepe) dictam (fatam) Dominam habere subditos duos vel tres hic loci quos multoties admonuerat si haberent claves ab Ecclesia proemanebus traderent sibi ad manus.

Tertius testis Nicolaus Maczkovich Annorum circiter 50 Juratus Examinatus fatetur ad primum Deutri punctum se nihil scire non existens in actu praesens.

Ad secundum et tertium nihil.

(Ad tertium similiter nihil.)

Ad quartum scit saepe fatam Dominam habere duos vel tres Subditos hic loci audivitque quod promouisset suos subditos si haberent claves ab Ecclesia tales praestarent ad manus.

Quartus testis Nicolaus Sebesta Annorum circiter 80 Juratus Examinatus ad Deuteri punctum fatetur de consilio nihil se scire, neque ibidem Dominam praefatam praesentem fuisse.

Ad secundum fatetur nullum ex communitate ad praefatam Dominam missum fuisse, verum quadam vice cum Domino Stephano Tersztyanszky Parochiam accedendo claves ab Ecclesia expetivisse.

Ad tertium nihil siquidem non fuisset praesens.

Ad quartum scit duos vel tres praefatam Dominam hic loci habere subditos, et multos ex communitate adhortatam fuisse ad praestandas claves Ecclesiae.

Quintus Testis Georgius Szyzhan Annorum circiter 30 Juratus et Examinatus ad primum Puncti punctum fatetur se nihil scire.

Ad secundum, tertium et quartum similiter nihil scit.

Sextus Testis Paulus Szyzhan. Annorum circiter 30 Juratus et Examinatus fatetur ad primum Deuteri punctum, secundum et tertium se nihil scire ad quartum scit praefatam Dominam hic loci habere subditos duos vel tres de caetero nihil.

Septimus Testis Joannes Zatkalyk Annorum 45 Juratus Examinatus ad primum et secundum deutri punctum nihil.

Ad tertium fatetur saepe fatam Dominam petiisse a Communitate claves Ecclesiae et ibi male tractatam et Calumniis affectam fuisse.

Ad quartum scit praefatam Dominam duos vel tres hic loci habere subditos et eosdem omnino admonuisse ad praestandas sibi claves Ecclesiae.

Octavus Testis Michael Sladek Annorum 47 Juratus et Examinatus ad primum Deutri punctum fatetur in occupatione Templi praesentem non fuisse praefatam Dominam, nec consensum praebuisse.

Ad secundum nihil.

Ad tertium fatetur vidisse praefatam Dominam una cum Jurato euntem ad Parochiam et ibi expetentem Claves Ecclesiae ibique Calumniis et ignominiosis verbis male tractatum.

Ad quartum. Scit habere Dominam praefatam unum vel alterum Subditum hic in Oppido, et eosdem multoties admonuisse ad praestandas sibi claves Ecclesiae.

Nona Testis Barbara filia Pauli Blonar Annorum circiter 17 Jurata et Examinata fassa est ad primum Deutri punctum se nihil scire.

Ad secundum pariter nihil.

Ad tertium fatetur se fuisse praesentem in Parochia una cum praefata Domina, et Jurato in expotendendis Clavibus, ibique a Communitate una cum Jurato male tractatam et Calumniose exceptam.

Ad quartum nihil. Super quorum quidem testium fassionibus etc. uti in dorso mandati

Coram me Matthia Nemezek Canonico Poseniensi.

Coram me et per me Franciscum Balthazarum Semere.

Anno 1697 die 27. Januarii facta est haec relatio. Coram nobis Martin Balogh.

Canonico Psoniensi, Nicolao Vlasticz. Canonico Psoniensi.

Z vonku:

Attestationes Pro parte Dominae Sophiae Tökölly Magnifici Domini Francisci Nyary de Bedegh Consortis in negotio Occupationis templi Sabatiscensis.

Expeditae 1697.

Ad: Capsae 26ae fasc 6.-i. N. 4.-um.

Dr. Jan Hofman:

Zo zaniklej Bratislavy.

Príspevky k historickej topografii Bratislavy.

Vývoj mesta prináša so sebou, že jeho časti rastú, dopĺňujú sa a zase miznú. My sledujeme tento vývoj, pravda, ako prirodzený úkaz vzrastu aj zanikania, ale pri tom preca nie je nám ľahostajné, keďže v tomto behu života často zmiznú aj krásne kusy, niekedy z tých najkrajších súčiastok mestského inventára, ktoré generácia po generácii preberala a opatrovala.

Keďže prizreme bližšie, je to práve nová a najnovšia doba, ktorá až s priveľkým chvatom vylamuje jeden drahokameň po druhom z tohoto diadému, ktorý Bratislave vykovaly minulé veky od gotiky cez renesanciu a barok až do doby novej. Prezatýmne — vďaka Bohu — Bratislava je ešte bohatým obrazom ukážok starého stavebného umenia. V starom meste málo sa zmenilo od dôb, kedy ho popisovali Korabinský a Ballus.*)

Ponad vlnivou hladinou striech Bratislavy trčia uprostred prehýbaných obrysov veží barokových dve izolované dominanty: gotickej veže u Františkánov a rest. viežky u Klarisiek. Tvár, ktorú obracia k nám staré mesto v uliciach a námestiach je baroková. Okázalosť barokových palácov a patricijských domov dáva do tej miery charakter výzoru mesta, že môžeme hovoriť o meste barokovom. Pomedzi barokom však vystupuje rad architektúr klasicizmu — počínajúc slohom Louis XVI. z doby posledného baroka v rokoch 1780—1790 a končiac plnokrvnými dokladmi „empiru“ rázu viedenského. Tiež výtvarný živel romantických slohov XIX. storočia je zastúpený.

Staré mesto teda je pestrou mapou slohov a architektúr. — Avšak preca len mnohé chýba, čo doteraz mohlo tešiť naše oko. — Mnohý kus tohoto krásneho mesta patrí do „Bratislavy zaniklej“, mnoho odniesol prúd rôznych zmien mesta.

Zmeny pôdorysu. — Silhouetta.

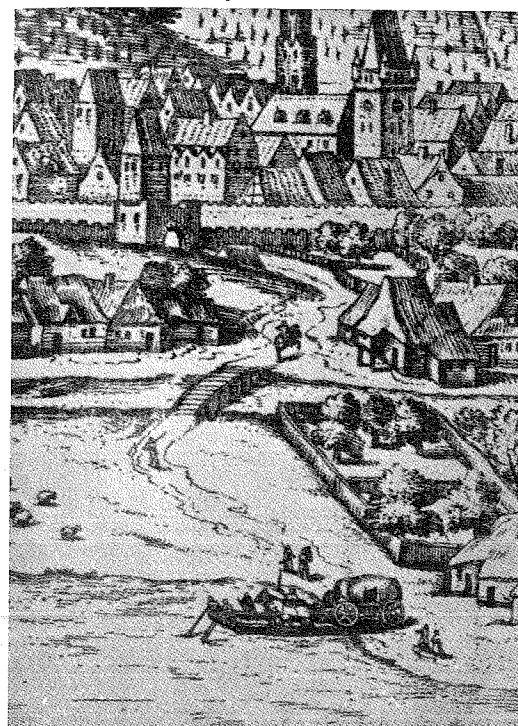
Celý tento mnohotvarný inventár slohový je vystavaný na pôdoryse, zachovanom až doteraz v podobe stredovekej temer do detailov a chýba málo, aby sme mohli povedať, že je celkom zachovaný beze zmien. Jeho stredoveký ráz je patrný predovšetkým na tom, že vyrástol z povahy územia a potrieb života a je presným odliatkom prírodnej povahy miesta aj vplyvov života, ktorý sa tu rozvíjal. Prírodný terén a dôsledné prispôsobenie stavby mesta k lokalite priviedly k tomu, že je to pôdorys svojím obrazom atypický. Má svoju osobitnú formu trojuholníka, ktorý vyplynul z podoby mestíska. Na juhu priestor trhoviska, kde sa bu-

*) Korabinský: Beschreibung der Königl. Freystadt Pressburg — Bratislava 1782. — Ballus: Pressburg und Umgebungen — Bratislava 1823.

dovalo mesto, bol tiesnený Dunajom s jeho barinami, pokračujúcimi v cisárskej dobe rímskej až do miest terajšej radnice, kde bol vybudovaný rímsky tábor, najdený v základoch primaciálneho paláca. A v dobe stredovekej (kedy sa opevňovalo mesto) siahaly močiare a jedno dunajské rameno až do mestskej priekopy pred mestským múrom. Na severozápade ohraničená bola pôda, schopná pre budovanie mesta, posledným krídlom Karpát, končiacich nad Dunajom zámockým vrchom. Pretože tento horský hrebeň prebieha šikmým smerom od juhozápadu na severovýchod a základňa priestoru pre mesto bola ohraničená Dunajským brehom prebiehajúcim temer presne od západu na východ — bol vytvorený takto prírodou stavebný grunt mesta vo forme trojuholníka — mesto sa stavalo v uhle, ktorého vrchol smeruje na západ, jedno rameno ide pozdĺž Dunaja na východ a druhé rameno pozdĺž Karpát na severovýchod. Stavebná voľnosť bola teda na západe príkro zabránená vodou a horami, ale na východ otváral sa medzi obidvoma ramenami Dunaja a Karpát čím ďalej, tým širší uhol, ktorý od stredoveku sa postupne zaplňuje a síce tak, že do XVI. storočia bol vyplnený iba vrchol uhlu až po Michalskú bránu (vlastné staré mesto). V XVI. a XVII. storočí vyvinul sa pás vnútorných predmestí po bránu na Suchom Mýte a pri mestskom špitáli. V XVIII. storočí potom stavebný ruch v dobe barokovej okupoval pobrežie Dunaja skladištami pre poriečny obchod a obvod pred bránami na Suchom Mýte a pri špitáli vonkovskými palácami a záhradami (kde je palác Grasalkovičov a Aspremontov-Schifbeckov). A konečne počiatkom XIX. storočia prelial sa ruch aj do vinohradov a ďalej vytvoril koncom XIX. storočia terajšie centrum tovární pri prístave a prístav sám. Prítomná doba vyplňuje stále ďalej na východ sa rozširujúci priestor tohoto ohromného vejára medzi vodou a horami a hovorí sa už o tom, že centrum mesta s hlavným nádražím sa v dohľadnej dobe prenesie ponad dynamitku k Račištorfu.

Týmto krátkym vylíčením vyniká naozaj asymetrická tendencia vývoja mestského pôdorysa a súčasne vyznačuje sa jeho trojuholné schema. Zreteľnými čiarami v terénu a plasticky vo frontách domov je tento trojuholník vyznačený celkom uzavretým útvarom domových priečelí na obvode starého mesta, ktoré zodpovedajú starej mestskej hradbe, ešte tuná na niektorých miestach zachovanej.

Hranica je vyznačená týmito komunikáciami: Rybné námestie, Hviezdoslavovo námestie, Ondrejská ulica, námestie Republiky a námestie Hurbanovo (predtým Kurací, Chlebový a Zelný trh), námestím Župným, Kapucínskou ulicou a Židovskou ulicou. Týmito mestskými priestormi je celkom izolovaný a ohraničený trojuholník vnútorného mesta. Obvodové čiary nie sú vytýčené

Rybárska branka a dunajský prievoz v XVI. st. Vpredu bývalé dunajské rameno a kus býv. ostrova Grösslinga. Detail Hufnagelovho drevo-rytu v diele od Hogenberga a Bruyna. 1574.

v prímkach, ale voľne vytvorené, ako to pripúšťala povaha pôdy, keď v tunajšej čiastočne vodou presiaklej pôde sa budoval a zakládal mestský múr.

Do vnútra mestského trojuholníka idú tri brány asíce práve približne pri jeho troch vrcholoch. Pri severnom vrcholu je to Michalská brána, kde sa spájajú dve staré cesty od Moravy (od Lamača) a od Trnavy (od Blumentála); z brány do mesta ide potom komunikácia — Michalská ulica, ktorá sa láme do Sedlárskej ulice a prichádza na staré mestské trhovisko: Námestie pred radnicou. Pri juhovýchodnom vrcholu mestského pôdorysa je brána Lorencká; ta prijíma starú cestu od Nitry (prichádza terajšou ulicou Špitálskou) a od Žitného ostrova (terajšou ulicou Dunajskou); spojená komunikácia pokračuje v meste až po Rybársku bránu čo ulica Lorencká a láme sa potom tiež Sedlárskou ulicou na námestie.

Konečne pri juhozápadnom rohu mestského múru bola brána Vydrická, vybudovaná ako spojka s dôležitou osadou Vydricou pred touto bránou, kde od dávnych dob bývalo slovanské praobyvatel'stvo, zaoberajúce sa rybárstvom a donášajúci pre obyvateľov nemeckého mesta plody Dunaja na trh na Rybnom námestí.*)

Prvé dve brány Michalská a Lorencká boli teda určené, aby pojímaly štyri hlavné prezpoľné spoje smerom so severu, severovýchodu a východu. Brána Vydrická naopak bola určená, aby slúžila styku s bližším okolím.

Obe prvé brány tiež mali najlepšie opevnenie, stojac proti otvorenému terénu, ale brána Vydrická tvorila jednoduchú klenutú šiju. Bránka Rybárska bola potom celkom podriadená a slúžila iba komunikácii s brehom Dunaja, ktorý — ako

*) Viď J. Hofman: Stavebné dejiny mesta Bratislavy. (Pomôcka reg. súťaže.) Bratislava 1929. — J. Hofman: Bauformen der Stadt Bratislava. Sborník „Bratislava“ (Dari-Verlag) Berlín 1928. — V. a D. Menclovi: Vývoj mesta Bratislavy. Čas. „Stavba měst“. Praha 1931.

nám ukazuje do dreva rytý Hufnagelov pohľad z diela Bruyna a Hogenberga zo XVI. storočia — bol ešte v XVI. veku dosť pustý.*)

Trojuholný obraz mestského obvodu, vytýčený troma hlavnými bránami dostatočne ukazuje, že v pôdoryse mesta teda chýbala symetria a najmä, že komunikačná sieť mestská v hlavných rysoch nekrižuje sa v pravých uhloch, ale v ostrých uhloch, čo bránilo, že pri stavbe mesta nevznikli bloky pravouhlé.

Hlavné námestie ovšem je vytvorené ako pravidelný štvoruholník, ale k tomu treba poznamenať, že podľa celej situácie nedatuje sa od počiatku mesta, ale že bolo postupne vykrájané z väčšieho priestoru — z pôvodného veľkého trhoviska mestského. Dobré môžeme usudzovať, že v Bratislave ako v iných mestách pôvodné veľké trhovisko bolo zmenšené a rozdelené na viac priestorov. Bola to prvá a tiež najväčšia zmena pôdorysu starého mesta od založenia až po našu dobu. Tak vidíme na pr. v Prahe, že veľký priestor pre trhy v Starom Meste bol rozdelený stavbou radnice, ku ktorej sa pribudoval blok domov a tým vzniklo Veľké námestie a Malé námestie. Práve tak na Slovensku uprostred námestia bol vybudovaný mestský dom v Bardejove alebo v Spišských Vlachoch.

Treba nám tiež predstaviť si, že staré trhovisko bratislavské v XIII. storočí zaberalo celý veľký priestor, kde je terazšie hlavné námestie Masarykovo, Františkánske námestie a Primaciálne námestie a kde sú domové bloky medzi obidvoma námestiami a ulicou Michalskou na jednej strane a Lorenckou na druhej strane. Útvar mesta vyzeral teda tak, že z Michalskej brány prichodiaci kupec prišiel na veľké trhovisko, do kola ktorého sa budovaly prvé domy a síce najprv na severnej fronte ulice Michalskej, na západnej fronte ulice Sedlárskej a na južnej fronte ulice Lorenckej. Veľký tento priestor potom teprv postupom doby bol zastavovaný a vznikaly nové bloky a medzi nimi viac menších priestorov ako zbytok veľkého trhoviska pôvodného. Primitívny obraz mesta**) zo XIV. stor. s nápadným vyznačením priestoru trhoviska je ovšem schematický a nemôžeme podľa neho rekonstruovať v detailoch mesto. Takým spôsobom sa na stredovekých kresbách typicky zobrazujú mestá. Ale je charakteristické, že skutočne tuná stretáme veľký priestor, obkolesený vencom múrov a domov. A nie je mesto zobrazované, ako terazšia drúza domov, striech, námestí a ulíc — je najstaršia „zaniklá Bratislava“.

Drobné dokumenty toho, že skutočne existovalo toto veľké trhovisko, sledávame v detailoch pôdorysu a tiež v nomenklature ulíc. Pozrime, že Michalská ulica ako široká trieda obchodná pokračuje až k nárožiu Sedlárskej. Tuná však

*) Pôdorysy starých brán v Ortvyovi II/1: Michalská str. 131, Vydrická 134, Lorencká 136; tvrdze „tábory“ pri Dunaji 172.

**) Vid' staf O. Fausta v zborníku „Bratislava“ (Dari-Verlag) Berlin 1928.

Michalská brána s predným opevnením v XVII. stor. Naľavo Prachová veža a býv. bašta za františkánskym kláštorom. V úzadi hrotilá veža Františkánov a veža radnice so stanovou strechou. — Detail rytiny od Meriana. 1646.

k bráne Vydrickej má iné meno: ulica Dlhá. Teda ďalší doklad toho, že západná fronta ulice Sedlárskej smerovala pôvodne na veľký priestor, do ktorého ústily úzke uličky z hustejšie zastavanej časti mesta západnej (tuná ulica Dlhá). Do okola vylíčeného veľkého priestoru trhového tiesnily sa domy najbohatších mešťanov mladého mesta. Neskoršie potom meštianske bloky spolu s verejnými a cirkevnými budovami postupom doby zaberaly obvodové čiastky trhového námestia, tvorily nové bloky a vybudovaly nové, do predu posunuté fronty trhoviska. Prvý taký objekt bol azda dom ostrihomského arcibiskupa, kde stojí teraz „palác primaciálny“. Tým vyplnil sa východný kútik trhoviska a k domu arcibiskupovmu bol pristavaný voľakedy na poč. XIV. veku dom rychtára Jakuba, kde je v prítomnej dobe radnica.

Druhá veľká stavba bol kláštor Františkánov, založený od Bélu IV. na poďakovanie za spoločné víťazstvo s Rudolfom Habsburským nad kráľom Pře-

nepokračuje v tom istom smere v rovnakej šírke, ale šírka zmenšuje sa za polovicu tým, že proti Michalskej bráne vytŕčal dom terajšej lekární Šolcovej.

Ďalej potom Michalská ulica pokračuje úzkou ulicou a táto úzka ulica vôbec nemá meno Michalskej, ale objavuje sa v pôdoryse niečo celkom iného a odlišného (ulica Venturská, ktoré meno pochádza z XV. storočia). Možno usudzovať, že tuná bola západná fronta pôvodného námestia, na ktorej chcelo sa zmestiť čo najviac obchodníckych domov a preto sa temer celá šírka ulice smerom k neskoršej Venturskej ulici zastavala domom a zostala iba úzka ulička.

Podobný zjav vidíme na druhom konci ulice Sedlárskej, kde tiež prestáva ulica Lorencká, vedúca od stejnomennej brány a na starom pláne pozorujeme analogické zúženie pokračovania ulice Lorenckej, ktorá v ďalšom priebehu až

myslom Otakarom II. To sa stalo v roku 1297*) a vtedy bol zaplnený takto severný roh námestia.

Druhú datovanú budovu cirkevnú máme v ulici Michalskej, kde zriadili si v r. 1311**) Cisterciáci z Heiligenkreuzu svoj dom a svätyňu. Je to terajšia kapla Sv. Kateriny a zbytok budovy tohoto duchovného rádu vidieť v susednom dome číslo 8, kde v priechode sú zachované gotické kružby nad kamenným sedadlom (sediliou). Z toho je patrné, že v XIV. storočí začal sa tvoriť blok na západnej častke trhoviska, ktorý oddelil od trhoviska ulicu Michalskú.

Týmto postupom vidíme, že stavba radnice s pripojeným domovým blokom, ktorý zaplnil východný roh trhoviska a ďalej stavba kláštora Františkánskeho s príľahlými domami, ktorá zaplnila severný roh priestoru — oddelily z veľkého námestia priestor za radnicou, ktorý neskoršie obdržal meno Svätajánske námestie a teraz sa volá Primaciálne námestie.

Podobne ako koncom XIV. storočia trhovisko zúžené bolo na severozápade blokom a domom Cisterciákov — tak sa vytvoril analogický blok smerom k terajšej Lorenckej ulici (blok terajšej sporiteľni). Pôvodné trhovisko sa rozčlenilo takto na tri námestia (Hlavné, Františkánske, Primaciálne).

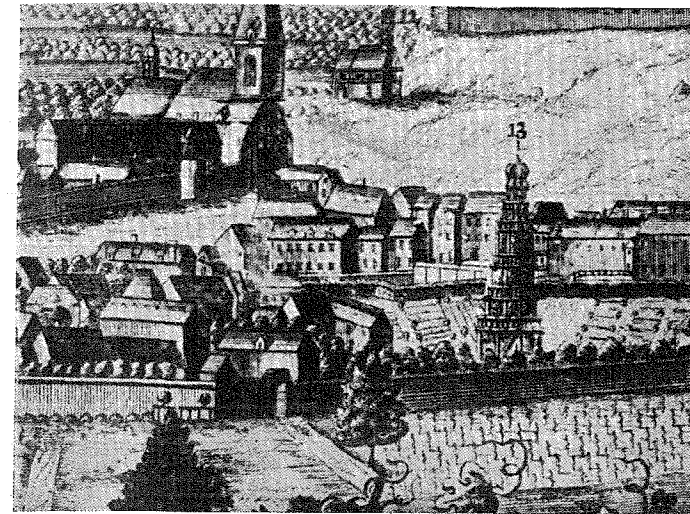
Otázka, akože pri rastúcom meste bolo možné tak veľmi zúžovať mestské trhovisko — veľmi snadno sa zodpovie, keďže si pripomíname, že rad trhov práve s postupom tohoto zastavovania začal sa tvoriť a špecializovať na voľnej ploche pred bránou Michalskou a Lorenckou. Tuná práve vznikly horeuvedené trhy: Chlebový, Kurací, Zelný a ešte ďalej od vnútorného mesta a v ďalšom priebehu rozširovania mesta sa vyvinul za bránou predmestia na Suchom Mýte trh Obilný a Dobyťčí. Vnútro mesta teda v XV. a XVI. storočí sa zhustilo, pôdorys mesta sa vykryštalizoval na terajšiu podobu a začaly sa vyvinovať predmestia s radom nových trhovísk. Najstarší pôdorys ranajšieho stredoveku podržal si obrys, ale v XIV.—XV. storočí kardinálne zmenil detaily.

Práve ako v pôdoryse, tak aj v stavebnej forme svojho harmonického celku mesto naše vyvinulo sa na vrchol terajšieho charakteru od XV. stor. do počiatku XIX. Pred tým v storočí XIII. a XIV. bol to nielen pôdorysne, ale aj stavebne celok iného rázu, než je obraz terajší.

Veľká pôdorysná zmena bola v XVII. až XVIII. stor. zasutie dunajského ramena, prebiehajúceho od divadla terajšou Dunajskou ulicou; na Hufnagelovom pohľade 1574 je rameno viditeľné; dľa plánu 1753 ho niet.

*) Ortway: Geschichte der Stadt Pressburg I. diel, Bratislava 1892.

**) Winkler Adalbert: Die Zisterzienser am Neusiedlersee und Geschichte dieses Sees. Wien 1923.

Časť Pálffyovskej záhrady v XVIII. storočí so starou lipou, v korune stromu drevené schodisko vo vrchole gloriet. Vpredu vidieť branku cez vonkajší hradobný múr v smere terajšej Panskej ulice (13). — Detail z rytiny od J. P. Wolffa.

Zmeny priestorov mestského interieuru.

Keďže hovoríme o zmizlej starej Bratislave, treba prizreť po analýze pôdorysu k priestorom mestským — k interieuru mesta, čo sú ulice a námestia. Hneď námestie pred radnicou malo iný charakter. Bol tuná trh (v XVI. storočí podľa Ortwaya „Tuchscherer Lauben“*) a preto plocha dokola studne Rolandovej z roku 1572 bola voľná. Terajší park je až z druhej polovice XIX. storočia a prejavuje nearchitektonicky dekoračné záľuby pokročilej doby toho veku v rokoch 80-tých. Trávník odobral monumentalitu prv dláždenej ploche námestia a množstvo stromov a krikov urobilo aj celý priestor neprehľadným. Predstavme si, že by sa nasádzaly stromy dokola Husovej sochy na Staromestskom námestí v Prahe — že by sa založilo rozárium na námestí Sv. Marka v Benátkach. Pravda — nevhodnosť takýchto nápadov je každému patrná. A práve tak by mala byť zrejماً pre každého aj v Bratislave, keďže sa prizrie na Rohbockov pohľad námestia, kde je vidieť ešte staré domy na nároží Zelenej ulice a pristavenú empirovú verandu pre mestskú stráž na dome terajšieho fin. riaditeľstva. (v XVIII. stor. bola strážnica uprostred námestia). Starý priestorový dojem námestia objavuje sa nám tiež na fotografiách Körperových ča 1870/80 v plnej celistvosti a na ňom je každá domová facada pre seba výrazná. Rady domov obklopujú námestie,

*) Weydová: Pressburgs Schönheit und ihre Erhaltung. — Bratislava, s. d.

ako pevná fallanx starej meštianskej moci. Bolo by krásne, bez sentimentality ku kríkom, ale s láskou k architektonickej forme starý výzor restaurovať.

Podobne je na námestí Františkánskom, kde tiež park, dokonca s vysokými stromami, nielen ruší priestor, ktorý známe na príklad v pôvodnej podobe z korunovačného pohľadu Marie Terezie,*) ale kde tiež až do neznateľnosti je vegetáciou zakrytý stĺp Panny Marie. Malebnou ozdobou námestia bývala kedysi kašňa najprv baroková so lvom (teraz v muzeu) a neskoršie kol 1850 s vázou. Vázu máme v parku na dunajskom Príboji blízke sochy Fadruszovej. Na fotografii starý výzor dobre zachytil tiež Körper.

Forma Primaciálneho, prv Svätajánskeho námestia bola zpočiatku istotne celkom nepravidelná. Terajší pravidelný pri malých rozmeroch v starom meste ojedinele monumentálny ráz obdržalo až neskoršie veľkými stavbami na obvode, pri čom bol symetrický regulovaný jeho pôdorys.

Ortvay**) vie nás informovať, že v XIV. st. bola tu „Scherigstub“ (katovňa). Vtedy bolo to teda miesto stranou živých štvrtí. Dost' opustený, neurovnaný a tmavý kútik. Bolo to naozaj spôsobené tým, že za tých dôb nebol sem prístup cez mestskú hradbu, kde teraz z námestia Republiky ide Klobučnícka ulica, ale bolo možné sem prísť iba úzúčkou medzierkou pri mestskom dome (teraz Radničnou ulicou). Ako podradný bol tento prístup, je patrné z toho, že tiež na tejto strane nenašli sa žiadne stopy bohatejšej facady. Bolo teda námestie za radnicou počiatkom XIV. storočia, aj prístup k nemu, končinou dost' opustenou. Tiež druhý prístup po obvode komunikácii mestskej za hradbou, kde ide teraz ulica Hummelova, bol tichým kútikom, lebo táto obvodová ulica slúžila iba za priechod ozbrojených hájiteľov mesta pre prípad obrany a ináč málo bola oživená. Vieme tiež, že priestor medzi mestskou hradbou a námestím za radnicou bol pôvodne sídlom židovskej kolonie prešporskej, čo bolo pri stredovekých názoroch ďalšou príčinou, že miesto považovalo sa naozaj za bočné.

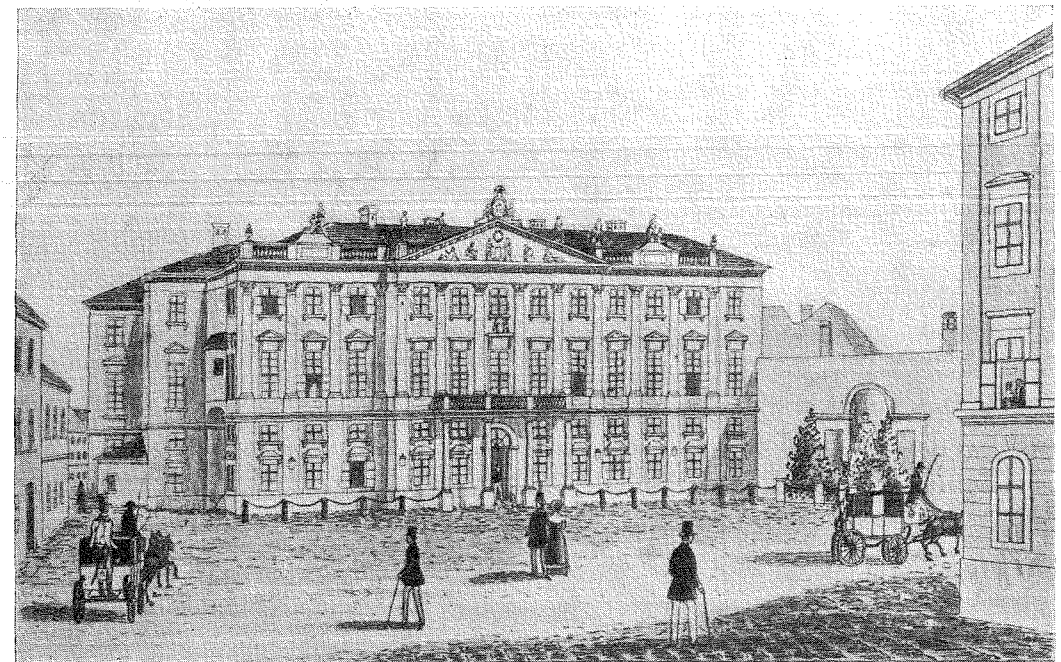
Od Ortvaya ďalej vieme, že pre nedostatok miesta na trhovisku pred radnicou po roku 1370 bol sem premiestený trh mäsiarsky a chlebný a od toho dostalo námestie meno „pey den Fleischpenken“, ktoré sa udržiava do XV. storočia. Keďže v XVI. a XVII. storočí rozvoj trhov viedol k tomu — ako hore bolo vyličené — že sa zriadily trhoviská pred hradbami mesta, boli mäsiari a pekári so svojimi predajnými stánkami druhý raz premiestení a síce za hradbu na priestor pred terajšou tržnicou, kde zostali až do XIX. storočia. Naše námestie potom

*) Weyde: Pressburgs Schönheit, obr. 6.

***) Tivadar Ortvay: Pozsony város utcái és térei. — Bratislava 1905.

bolo zaujaté trhom na obilie a obdržalo nové meno „Traidmarkt“ (Getreidemarkt). Však aj tento trh išiel pred Lorenckú bránu a neskoršie pred bránu na Suchom Mýte do predmestia, ako nás poučoval až do r. 1920 zachovaný názov Obilného rýnka. Jeho miesto potom za radnicou zaujal starinársky trh a od toho nové meno „Tandelmarkt“.

Ortvay síce na citovanom mieste poznamenáva, že tuná už roku 1370 bola primášska kuria či primášsky dom. Ale zdá sa, že prístup do tejto kurie treba hľadať voľakde z ulice Lorenckej, do ktorej skutočne pozemok primáša siahla, lebo práve na tejto parcele pri Lorenckej ulici je nájomný dom mestský, kedysi zvaný „primášov“. Ten istý, v základoch ktorého našly sa zvyšky rímskych múrov a rímske tehly z bývalého „castra“. Podľa toho teda dobrým právom môžeme predpokladať, že primáš chodil v dobe svojho pobytu v Bratislave do kurie vchodom z ulice Lorenckej alebo azda nejakým analogickým priechodom v miestach Aponyiovského domu na hlavnom námestí, vedľa radnice. Z toho by plynulo, že kuria mala do námestia za radnicou práve tak svoj zadný trakt, ako sama radnica.

Námestie Primaciálne kolem 1840.
so sochou sv. Jána Nep. a starým ústím Klobučníckej ulice.
Anonýmna rytina v mest. muzeu.

Nový charakter začína sa ukazovať pri prestavbe radnice v r. 1558 (datum na fačade vo dvore). Vtedy dvor bol obkolesený na dvoch stranách renesančnou arkádou. Niektoré okolnosti zdaly by sa nasvedčovať, že azda vtedy bola arkáda otvorená aj na terajšie námestie Primaciálne. V mestskom archíve je fotografia zadného múru radnice, keďže sa boril zadný trakt. Je tu patrná fresková maľba a pod ňou po viacerých miestach I. posch. a prízemku prierez radom vedľa seba ležiacich klenieb.

Radikálnu zmenu urobil a charakter námestia na celú dobu až do prítomnosti novo ustálil ostrihomský arcibiskup a primáš kráľovstva uhorského Batthyányi, ktorý tu podľa projektu architekta Melchiora Hefelega roku 1782*) dal vybudovať nádherný palác, krásiaci pod menom palácu primaciálneho námestia až doteraz.

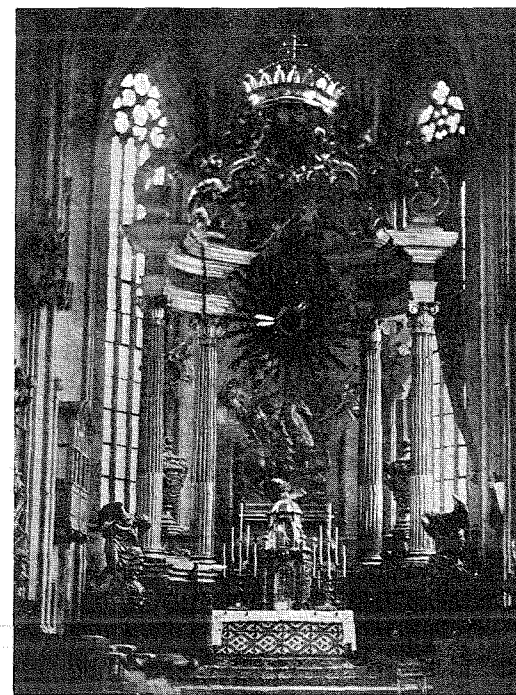
Je patrné, že sídelná budova arcibiskupská mala vplyv na výstavnosť námestia. Už v prvej polovici XVIII. storočia nastáva zmena západnej strany námestia. Možno sa domýšľať, ako hore bolo pripomínané, že tu bola zadná loggia radničná! Tá bola azda ca 1730 zrušená a zamurovaná a hladká plocha facady zaplnená maľbou. Celá stena, zaokrytá akoby čalúnom bohatého freska, predstavovala tri arkády s hlbokým perspektivistickým prizorom rázu viedenskej školy Bibienovej. Nad arkádou bola viditeľná ozdobná balustráda. Freska trebárs poškodená pri demolácii tejto radničnej časti, zachovala nám pečlivá kópia Wintersteinerova v mestskom muzeu. Maľba je obmedzená s výnimkou troch postáv pri pravej časti balustrády iba na architekturu, čo by sa shodovalo s prísne architektonickým rázom dekoračnej tvorby Bibienova kruhu. (Tit. príloha.)

Táto freska bola zakrytá niekedy v 70—80-tych rokoch XVIII. storočia. Zdá sa, že za 40 rokov oprchala a že maľovaná architektúra už nevyhovela architektonickému citu klasicistného baroka. Pred fresku bol postavený nový múr, uprostred so skutočnou prehĺbenou nikou, ku ktorej sa pridružovalo po ľavici a po pravici jednoduché orámované štvoruholné pole. Do niky potom postavili sochu sv. Jána Nep. a pred bočné polia po jednom anjeli so svietnikom. Na soklu s reliefmi mučenia a smrti sv. Jána Nep. Celok bol ku zdi pričlenený kovaným zábradlím.

Pokiaľ sa týka umeleckej kvality sochy sv. Jána, od dôb, kedy Donner tvoril sochy pre bratislavský dóm, nebolo tuá vymodelovaných mnoho plastík takej hodnoty, ako bolo súsošie Svätajánske.**)

*) Kemény Lajos: Hefeleg Menyhért. — Bratislava 1916.

***) Vid' stať Gizely Weydovej: Der Rathauskomplex und die städtischen Sammlungen. V sborníku Bratislava. Dari-Verlag, Berlin 1928.

Bývalý oltár v dómu so sochami od Donnera.
Foto v mest. muzeu.

krútiaci sa šrúbovým pohybom do výšky je rázovite barokový. Formy svätca naproti tomu už blížia sa klasicizmu. V celej tvárnej línii je plastika veľmi koncizná až po hranicu klasicistného citenia, ale súčasne dýcha vrelým citom baroka. Každým spôsobom toto dielo je veľmi zdareným kvetom tradícií plastiky viedenskej z druhej tretiny XVIII. stor. Žiaľ, — trirazy žiaľ, že v prítomnosti o tomto všetkom môžeme už súdiť iba z fotografií a niekoľkých torz súsošia, ktoré sa zachovali v drevení mestského majíra, kde boli poč. tohoto storočia deponované pri prestavbe zadného traktu radničného. Je to historická vina Sitteho — ináče tak subtilne cítiaceho architekta, že pri odstraňovaní súsošia v dobe novostavby zadnej časti radnice nevystihol jeho umeleckú cenu a nezabezpečil pre ne primerané miesto. V novej dobe vyskytol sa návrh štátneho úradu na ochranu pamiatok, aby

socha bola zostavená a novo umiestená na rampe projektovanej pred dómom z ulice Židovskej na námestie za dómom. Tým spôsobom by sa umelecké dielo zachránilo a s nutnými doplnkami by zase ožilo ako monumentálna plastika v monumentálnom prostredí.

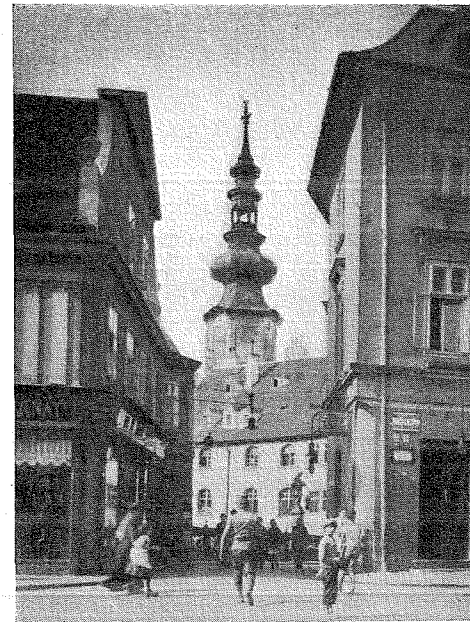
Približne do tej istej doby ako primaciálny palác sa začleňuje facada bývalého kláštora Jezuitov, ktorá proti palácu zaberá rovnako celú jednu pozdĺžnu frontu námestia.

Na štvrtej strane námestia boli súkromné domy, ktoré boli prestavané v prvých rokoch tohoto storočia. Pri tejto prestavbe sa pomerne zachovalo ústie uličky Úršulinskej, avšak na miesto úzkej ulice Klobučnickej bola spravená široká trieda temer na polovicu šírky námestia. Tým sa uzavretosť námestia zrušila a námestie v pohľade od námestia Republiky vyzerá iba ako rozšírená konečná čiastka ulice Klobučnickej. Tiež ústie spojky do ulice Lorenckej bolo rozšírené a tým pozbylo odôvodnenosti duchaplné pôdorysné vyriešenie nárožia primaciálneho paláca, odstupneného v súhlase so šikmým smerom starej uličky

dvoma ústupkami, pri čom uhol jedného ústupku je vyplnený nad prízemok po spôsobu pavlače vysadenou priestorou horných patier.

Pred týmto prierezom uličným bolo námestie Svätajánske od vystavania paláca Primaciálneho až do konca XIX. storočia azda najkrajším mestským interieurom v Bratislave. Prevedenými stavbami paláca a kláštora bola jeho forma na rozdiel temer od všetkých druhých priestorov mesta upravená symetricky. Obstavanie námestia bolo prevedené tak, že najmonumentálnejší objekt — palác primaciálny — bol na jednej pozdĺžnej strane a naproti nemu kláštor Jezuitský tiež jednotne vytvoril celú stranu priestora. Ale kláštor nerovnal sa účinkom svojej architektúry palácu primaciálnemu, takže priestor bol a je orientovaný jednostranne a nespornou hlavnou frontou je palác. Takýmto spôsobom celé námestie stalo sa akýmsi cour - d' honneur primaciálneho paláca. Obe dve hlavné architektúry stoja teda na priečnej ose. Ale tiež osa pozdĺžná bola vyznačená a síce súsoším Sv. Jána, pritom však táto osa zostala podružná. V tomto celku, keďže primyslíme si celkom uzavretý charakter námestia, do ktorého ústily iba úzke uličky — máme charakter skutočnej piazzety italského rázu. Ovšemže v tej dobe nebola spáchaná na tomto mieste ešte „okrašľujúca činnosť“ postavením dvoch na tomto mieste ohavných kandelábrov a vysadením pamätnej lipy na počesť maďarského milenia. Táto mileniárna lipa a kandelábre aj s peronovým chodníkom uprostred priestoru — zrušily pôvodný dojem jasne vyjadreného a prehľadného priestoru. Námestie vo svojej jednotnej monumentalite bolo a je z veľkej čiastky znivočené neporozumením okrašľovateľov, technických pokrokov a nacionálnych ambícií. Všetky tieto pohromy na námestie prišli koncom XIX. a začiatkom XX. storočia. Roku 1893 bolo prebudované vyústenie ulice Klobučnickej a spojky do ulice Lorenckej. Roku 1896 bola zasadená lipa a roku 1911 bolo snesené súsošie Sv. Jána, zrútená stena s freskou a skoro nato postavené kandelábre. Tým končí sa historia Svätajánskeho námestia.

Menej, ale predsa sa premenil výzor námestí mimo staré mesto na bývalých a čiastočne ešte terajších trhoviskách. Priestor bývalého Kuracieho trhu so sochou Sv. Floriána bol pred krátkou dobou zmenený novostavbami. Ale všetci máme starý výzor v dobrej pamäti ešte pred desiatimi rokmi. Práve tak trhovisko pred kláštorom Milosrdných; tu dokonca sú zmeny ešte menšie, iba že ubyly krásne domy od pošty až po Michalský most, ale v proporcii výšok a plochy nestaly sa dosiaľ zmeny kardinálne. Ovšem — bohužiaľ — nebude už možné srovnat' merítko novostavieb u Špitálskej ulice s Milosrdnými.

Veža sv. Michala od Michalského mostu pred vybudovaním Baťovho domu 1930. Foto Dr. Cibulka 1920.

Podstatne nový výzor má bývalý Chlebový trh, kde je teraz ovocinársky trh pred tržnicou. Boly tuná v radoch drevené krámky pekárov, ktoré zatváraly priestor proti terajšiemu námestiu Republiky.

Vo svojom celku námestie Republiky je zachované ešte so všetkými nuanciami pôdorysu, ktorý historicky sa vyvinul v podobe niekoľko k sebe pričlenených priestorov podľa jednotlivých trhov. (Kurací, Chlebový, Zelný.)

Veľmi nepriaznivo, s ohľadom na vysokú cenu architektúry bývalého paláca Grasalkoviča a teraz Zemského vojenského veliteľstva, sa premenilo námestie Grasalkovičovo, teraz Hodžovo. Prv uprostred bola nízka kašňa so sochou klasicistného rázu z doby okolo roku 1840. Priestor bol prehľadný a umožňoval voľný pohľad na palác od bývalej brány na Suchom Mýte, ktorá stála pri ústí Palisád.

Z odstránenej kašny zachovala sa socha v parku v Petržalke. Námestie pak nezachovalo si voľný stred po odstránení kašny, ale bol tuná proti všetkým požiadavkám primitívneho architektonického vkusu postavený osvetľovací stĺp namiesto periferného osvetlenia. Tým sa prehľad námestia porušil a pohľad na palác nápadným spôsobom znešváril. Túto ranu mestu zasadil mestský podnik elektrárenský, napriek žiadostiam úradných medzítok a protestom kultúrnej verejnosti.

Vonkajšie trhy — Obilný a Dobyťčí — nemaly zvláštnych hodnot architektonických a preto zmeny sa ich nedotkli tak citlivo. Zato pri Dunaji veľmi sa premenilo bývalé námestie Korunovačné.

Býval tuná Korunovačný pahorok — miesto kde uhorskí kráľovia končievali obrady korunovačné úkonom mávania mečom na štyri strany sveta na symbolický sľub, že budú hájiť kráľovstvo. Bola to terasa, vysoká zo dva metre, s balustrádou. Prekotná okrašľovacia vášeň a oficiálne nacionálne úsilie znivočily aj túto pamiatku na slavné doby, kedy Prešporok bol hlavným mestom a postavily sem sochu Marie Terezie, ktorá tiež musela ustúpiť, čo stalo sa spôsobom, ktorý zbytočne porušil žiaduci ohľad k sochárskemu dielu.

Promenáda pred divadlom tiež je zachovaná i s veľkorysým delením alejí, pôvodne založených od purkmistra Stettnera už roku 1777 podľa návrhu eszterházyovského záhradníka Schönbrunnera.*) Chyba je len, že sa alejový charakter v novej dobe mení zriadením záhonov. Má to byť „promenáda“ — voľný priestor pre prechádzky pod listovými klenbami stromov.

Z ulíc starých predmestí najväčšiu zmenu vidíme na Štefánikovej ulici. Bola to stará hradská cez Lamač na Moravu so zastavením malými domčekami. Podobný ráz mali tiež mnohé hlavné ulice mesta: Dunajská, Špitálska, Krajinská, Uhorská. Stavebne sa podobaly ako vajco vajcu radiálnym komunikáciám na periferii viedenskej. Tuná postavilo sa pri ústí ulice „Na valoch“ doteraz zachované nádražie najstaršej slovenskej železnice a síce koňskej do Trnavy. Tým sa hradská oživila a tento ruch stúpala po stavbe nádražia parnej železnice, až hradská stala sa z najvýstavnejších tried mesta. Stavebnému ruchu mesta musela tuná ustúpiť na pr. zaujímavá stavba empírovej strelnice.

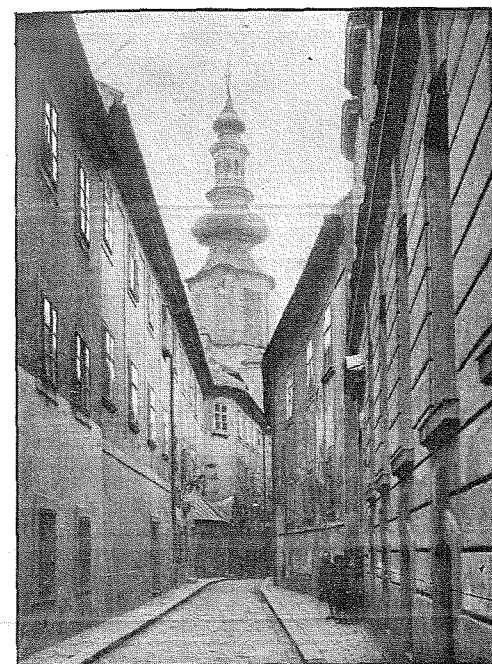
Pri sledovaní stavebnej histórie vyvstáva nám pred očami ešte jedno: Veľká historická cena starých názvov námestí a ulíc. Dnes už všetky námestia mesta z falošných dôvodov reprezentačných stratili svoje staré mená. I to je cenný kus „bývanej Bratislavy“.

Zmeny plastického obrazu mesta. — Zaniklé architektúry.

Stredoveký charakter mesta je odvislý vedľa pôdorysu od plastickej uzatvorenosti celej formy mesta na vonok, pri čom hlavným znakom je mestská hradba.

V tom smere Bratislava — ako väčšina iných miest zachovala svoj stredoveký masív až do druhej poloviny XVIII. storočia. Mesto šírilo sa síce mimo veniec svojej stredovekej hradby — ako sme videli už od XVI. storočia. V XVII. storočí vyplňuje už celý okruh starých predmestí až po Suché Mýto, Blumenthál a cintorín Sv. Ondreja, ale popritom stále zostáva hradba vnútorného mesta, ač sa už budovala hradba vonkajších predmestí. V druhej polovici XVIII. storočia ukazujú sa však v Bratislave ako inde stredoveké opevnenia v pomere k vyvinutému systému vaubanskému tak zastaralé, že už nemajú praktickú cenu a odstraňujú sa, aby sa vyhovel stavebnej expanzii mesta. To sa deje v Bratislave ako na príklad aj v Prahe. Sú to prvé regulácie mesta v modernom smysle slova. V Bratislave je autorom týchto regulačných úprav dvorský architekt Hillebrandt, ktorý aj ináč tuná pôsobil ako architekt na bratislavskom zámku a pôvodca

*) Ortway: Utcái (l. c.) — G. Weydová: Pressburgs Schönheit (l. c.).

Baštová ulica pred zrútením ľavej prednej fronty.

Foto Dr. Cibulka 1920.

mestskej sypárne na mieste terajšej Reduty. Naozaj jeho autorita ako dvorského umelca bola príčinou, že mu bolo sverené vypracovať plán na uvoľnenie komunikácie z vnútorného mesta do predmestí. On vtedy potom navrhol okrem troch brán Michalskej, Lorenckej, Vydrickéj a Rybárskej bránky zriadiť ďalšie prielomy cez mestský múr; vtedy bola zriadená komunikácia od kláštora Uršulínok a Františkánov terajšou Uršulínskou ulicou, pri terajšej tržnici sa preboril východ z Klobučnickej ulice, v predĺžení Venturskej ulice vyústila pred mestskú hradbu Malá Venturská ulica, u Klarisiek urobil sa schodmi prielom na Kapucínsku ul. Regulovať sa začalo 1776*) a hneď potom sa začal zastavovať obvod hradobný na zasypanej priekope frontou domov, obrátených von z mesta.

Táto udalosť teda na raz dala podnet k tomu, že v krátkej dobe zmizlo doterajšie stredoveké priečelie mesta, ktoré tvorily mestské hradby, bolo to za celú dobu dovtedaj-

šieho vývoja najhlbšie zasiahnutie do starého organizmu stavebného a radikálna zmena výzoru vnútorného mesta, ktoré doteraz sa pozeralo na periferné námestia a trhoviská prísnu líniou mestského múru, ale behom ostatných dvoch decenií XVIII. storočia obrátilo sa von dlhou líniou nových domov, vystavaných nielen od Rybného námestia až po Michalskú bránu, ale ešte ďalej na mestskom obvode až k zámku — na celej dĺžke Kapucínskej a Židovskej ulice (Plán str. 124.)

Táto zmena mestského obvodu však zasiahla tiež niektoré brány. Tak ukazujú nám domy na nároží Rybného námestia a Dlhej ulice, že bola zborená súčasne aj Vydrická brána a podobné vidíme aj pri bývalej Lorenckej bráne, kde priekopa aj s hradbou beze stopy zmizla a bola nahradená novými meštianskymi domami. Iba pri Michalskej bráne, kde priekopa bola neobyčajne široká a stavba na násypu mimoriadne drahá — zostala zachovaná priekopa a stávalo

*) G. Weydová: Pressburgs Schönheit (l. c.).

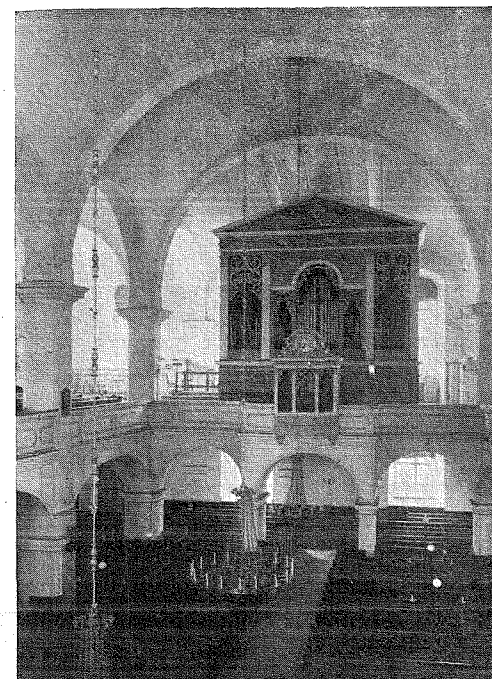
sa na vonkajšej strane hradobnej priekopy pričom naozaj vtedy — keďže už nie skoršie — bol odstránený predsunutý rondel Michalskej brány, aký vidíme ešte na panoramatu mesta od Meriana (vzor podobného rondelu nachádzame doteraz na príklad pri bráne Floriánskej v Krakove).

Nové domy pozdĺž hradby k mestskej priekope však všade hneď neodstranili múr a naopak v niektorých miestach sám múr a inde aspoň bašty ako použiteľné objekty sa zachovali. Tak môžeme sledovať starý múr temer pozdĺž celej Kapitulskej ulice v zadných traktoch tamajších domov. Ojedinelý kus múru vidieť ešte v ulici Hummelovej, z bástí okrem Michalskej brány s vežou a Michalského priechodu mostného je zachovaný kus múru za domom číslo 3 (v ulici Zámocníckej, viditeľný s Michalského mosta) — je zachovaná Prašná veža za domom čís. 11 tiež v ulici Zámocníckej. Podobne v Ondrejskej ulici v druhom dvore domu čís. 21 vidieť bývalú Pekársku baštu aj s kusom starého múru. Naproti tomu celkom boli zrútené: na mieste bývalej budovy dvorskej komory, kde je teraz Zemská banka, bašta Františkánska, Mäsiarska baštička, na Rybnom námestí bašta Ševcovská, ako tiež hradobné veže na Židovskej ulici bašty Vogelturm, Ungarfeind a Luginsland. Reguláciou Hillebrandtovou nielen prestal existovať hradobný prsteň dookola starého mesta bratislavského, ale súčasne sa staré mesto s novým mestom pred zrušenými stredovekými hradbami slialo v jeden stavebný celok.

Dávno pred týmto radikálnym zásahom stavebného ruchu XVIII. veku padly oba kostolíky pred mestským múrom, podľa ktorých boli pomenované brána Michalská podľa kostolíka Sv. Michala a brána Laurinská podľa kostolíka Sv. Laurinca. Stalo sa to z dôvodov strategických, aby sa uvoľnilo územie pred hradbami v tureckých vojnách XVI. stor.

Toho roku hospodárilo už na zámku vojsko a síce už od r. 1786. Po požiari nebol už zámok opravovaný, ale užívaly sa ďalej a budovali vedľajšie staviská na obvode zámku a sama ruína stala sa pre tieto stavby kamenolomom. Prítom zmizla celá veľká prístavba residenčného zámku na strane východnej: Nový palác, postavený pre miestodržiteľa Alberta Tešínskeho a jeho manželku Kristínu podľa návrhu architekta Hillebrandta teprv roku 1768.*) Tohoto kusu zaniklej Bratislavy veľmi môžeme ľutovať, lebo bol to jeden z najcennejších palácov v Bratislave a síce hodnotná ukážka slohu barokne klasicistného, ktorého máme omedzený počet príkladov.

*) V. Wagner: Franz Anton Hillebrandt a jeho stavitelská činnosť na Slovensku. V zborníku Škultétyho. Turč. Sv. Martin 1933.

Vnútro nem. evang. kostola s odstráneným organom z prvej pol. XIX. stor.

Foto J. Hofman.

Od počiatku XIX. storočia potom žilo mesto v obore stavebného vývoja v idylickej harmonii. Veľký stavebný rozmach koncom XVIII. veku v prvých deceniách XIX. storočia ustal, keď Bratislava prestala byť hlavným mestom kráľovstva uhorského a stala sa ňou Budapešť. Vtedy končí sa rozširovanie obvodu na niekoľko desaťročí až do konca XIX. veku, kedy obvod mesta rozšírila štvrť priemyslová. V tej dobe kludným tempom pribýl menší počet ukážok architektury klasicistnej, ale stavebný ruch nevyžiadal si žiadne vážne obete rúcaním starých cenných architektur. Naopak táto doba okupovala bez obetí breh Dunaja a vybudovala nábrežie ako reprezentatívny front mesta proti vode. Bol to prejav smyslu pre prírodu; veď vtedy už začala sa budovať villová štvrť.

Obeti na starej architekture mesta začínajú sa až koncom veku XIX. V prvom rade padlo 1884 divadlo, zriadené roku 1775 od dedičného župana gemerského, grófa Čá-

kiho.*) Staré divadlo bolo z najvýznamnejších budov pozdňého baroka a spojené aj so sálom mestskej reduty. Plány urobil staviteľ Walch.***) Demoláciou divadla napriek protestu člena mestského zastupiteľstva Tschiedu ubýl jeden z hlavných príkladov z doby barokne klasicistnej práve ako rozobratím Hillebrandtovho paláca na zámku.

Tretia nenahraditeľná strata bola poč. t. stor. zrútená stará mestská sypáreň od Hillebrandta, z r. 1773, kde teraz je Reduta. Škoda, že nová budova aspoň svojou modernou umeleckou hodnotou nenahradila starý objekt.

Posledná štvrť XIX. storočia dala zmiznúť hneď trom vysoko dôležitým článkom mestského stavebného vývoja. Bola zrútená budova dvorskej komory v Lorenckej ulici, kde — ako vyše sme pripomínali — je teraz Zemská banka. Bola to budova doby Tereziánskej s monumentálnym pilastrovým členením.

*) G. Weydová: Die evang. Kirche und ihr Erbauer M. Walch. Bratislava s. d. — O. Faust: O bratislavskom divadle. Almanach Comenius 1923 Bratislava 1923. — J. Hofman: Z dejín divadelnej budovy v Bratislave. Ibidem. — K. Benyovszky: Das alte Theater. Bratislava 1926.

Budove poštovej ustúpil r. 1928 palác Wachtlerov (Szapáry-Pallavicini)*) na námestí Republiky. Doba prítomná zrútila vedľa pošty ďalší dom toho istého rázu, určený od Dr. Weydovej ako dielo staviteľa Csillaga.***) Roku 1927 padol dom Hanse Schmidta (Schmidthansla), ktorý pohltila novostavba fy Baťa, beze všeho smyslu k situácii, pričom malé ústupky ochrane pamiatok zachránily iba pohľad na Michalskú vežu, ale nie dosavadnú harmoniu celej situácie.

Vnútri starého mesta boli dve miesta radikálne v XIX. storočí prestavané. Blok medzi Dlhou a Zelenou ulicou prebudovali v 80. rokoch na činžáky dobového typu, rázu novorenesančného; pri tom zmizol na nároží Zelenej ulice starý dom XVI. veku — prvé bratislavské stavisko divadelné. Körperova fotografia nám ukazuje dom vysokých proporcií, s úzkou frontou do námestia — bez ozdôb s vysokým krovom valbovým stredovekého rázu. Vedľa stál nižší dom s jednoducho rámovaným portálom a hladkou horizontálnou rímsou; delenie oblokov a rámovanie portálu ukazuje na pôvod zo XVII. storočia.

Je patrné, že doba až po prah XX. storočia veľmi málo zasiahla obraz vnútorného mesta, ktoré sa zachovalo v celej složitosti svojich originálnych architektonických foriem od gotiky po XIX. storočie. Tak zastihli sme ešte mesto r. 1919 na začiatku nového vývoja.

Najnovšia doba po prevrate znivočila pomerne málo jednotlivých umeleckých objektov, ale zato mnoho pokazila špekuláciou, ktorá stavala a stavá do mestských interieurov budovy, aké merítkom nehodia sa do starého prostredia. Z pozitívnych strát na architekturách už sme pripomínali dom Schmidthansla a dom staviteľa Csillaga pri pošte ako obeť z inventáru XVIII. storočia. Z novších budov padol neobyčajne krásny príklad klasicizmu XIX. storočia v dome základiny Roykovej na Uhorskej ulici. Bola to stavba jednoduchej noblesnej formy so stredným portálom bohato rámovaným a s alegorickými reliefmi nad prízemnými oblokmi, neskoršie premenenými na krámy. Unikum bolo bohato architektonicky vybavené nádvorie s obiehajúcou pavlačou a dekoratívne so sochami riešenou zadnou stenou. Bol to ojedinelý príklad patricijského domu prvej polovice XIX. storočia a na jeho ochranu darmo hovorila vedľa dôvodov umelecko-historických a estetických aj pieta k zakladateľovi bohatej nadácie. Okrem toho tiež postup udalostí pri skaze tohoto domu hlboko musí sa dotýkať každého človeka umeleckého taktu a piety. Správa nadácie ani nový projektant nestarali sa dostatočne pri stavbe vedľajšieho domu o zabezpečenie základov a dom bol ponechaný

*) Ortway: Utcái (l. c.). — **) Gizela Weydová: Pressburger Baumeister der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrh. Bratislava (s. d.).

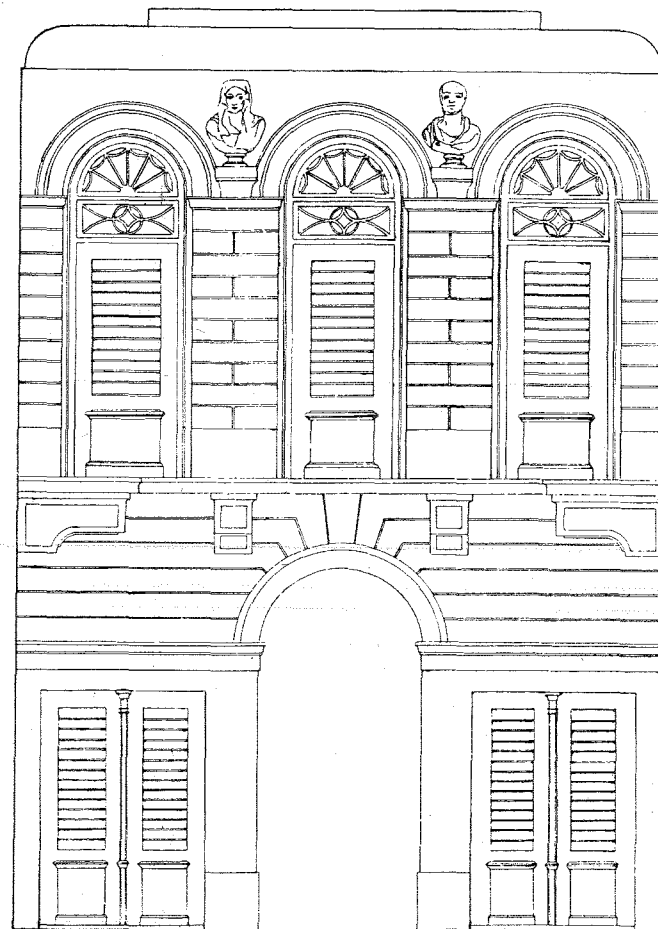
skaze. Je to zarmucujúci historický fakt, že bol tu zúčastnený ako projektant umelec, ktorý býval úradným strážcom poriadku a reálnosti vo veciach stavebných. Zborenie Roykovho domu treba označiť za jednu z najťažších strat bratislavskej architektúry.

V prítomnej dobe je zasvätený skaze tiež jeden zbytok pyšného sídla dedičných županov župy bratislavskej grófov Pállfyovcov. Stál uprostred veľkej záhrady, ktorá zaberala obrovskú plochu od Zámockej ulice až do Kozej ulice. Bola teda ohraničená Zámockou ulicou od hradnej brány až k Edlhofu, potom múrom záhrady kapucínskej, ďalej cestou Koziou a ulicou na Palisádoch. A v tomto ohromnom areáli záhradnom na úpätí zámockého vrchu bol vybudovaný palác s dvoma dvormi, zavretými dookola palácovými krídlami a okrem toho ešte s ďalšími dvornými priestormi k ulici Zámockej. Z celej tejto stavebnej nádhery a luxusu prvý komplex nárožný pri Palisádoch bol zbúraný na stavisko internátu Svoradova, jeden komplex dvorný ešte stojí ako spustošené sídlo bratislavskej chudiny a iba druhý dvor na druhom boku Svoradova medzi Zámockou a Schreiberovou ulicou má byť zachovaný ako budova Vlastivedného muzea aspoň čiastočne. Na šťastie v tomto bloku palácovom je najcennejší interieur: káplnka s veľmi bohato štukovanou sakristiou, ktorá tvorí skutočný drobný skvost tejto budovy a je pre Bratislavu umeleckou hodnotou mimoriadnej ceny.

Z obrovskej záhrady Pállfyovskej, žiaľ, dnes už je zachovaná iba nepatrná čiastka pri dome rodiny Slubekovej na Kozej ulici. Tu tiež ešte dožíva posledná troska vegetačného inventáru záhrady, peň prastarej lipy, ktorú vidieť už na pohľade od Meriana z roku 1646. V korune lipy nakreslil Merian ako bolo vybudované točité schodisko, ktoré pripúšťalo, že sa mohlo vystúpiť labyrintom konárov listovej klenby stromu až na vrchol, kde bol glorieta pre vyhliadku. Naozaj tento spôsob prízvukoval síce pozornosť majiteľov pre túto prírodnú raritu, ale súčasne, pravda, bol nepietný k prírodnému charakteru tohoto nádherného stromu. Dnes zbýva z tejto prírodnej pamiatky Pállfyckého sadu iba vykotlaný kmeň.

V susedstve Pállfyovskej záhrady vyvinul sa v XVII. a XVIII. stor. veľký kostolný a hrobitovný komplex evanjelickej cirkvi. Celá priestora od ulice Panskej až k ulici Konventnej a od ulice Konventnej ešte kus nižšie vo smere k župnému domu bol zabraný cintorínom, ktorý potrvával až do XIX. storočia, kedy ustúpil frontám domov na novozriadenej ulici Konventnej. Potom bol zriadený vyššie v ulici Kozej terajší cintorín evanjelický. Stará hrobka baroková stojí

DOM ROYKOVEJ ZÁKLADINY - UHORSKÁ 22.
DVORNÉ PRŮČELÍE M = 1:20.

1:20.

BRATISLAVA, DŇA 30. DECEMBRA 1930.

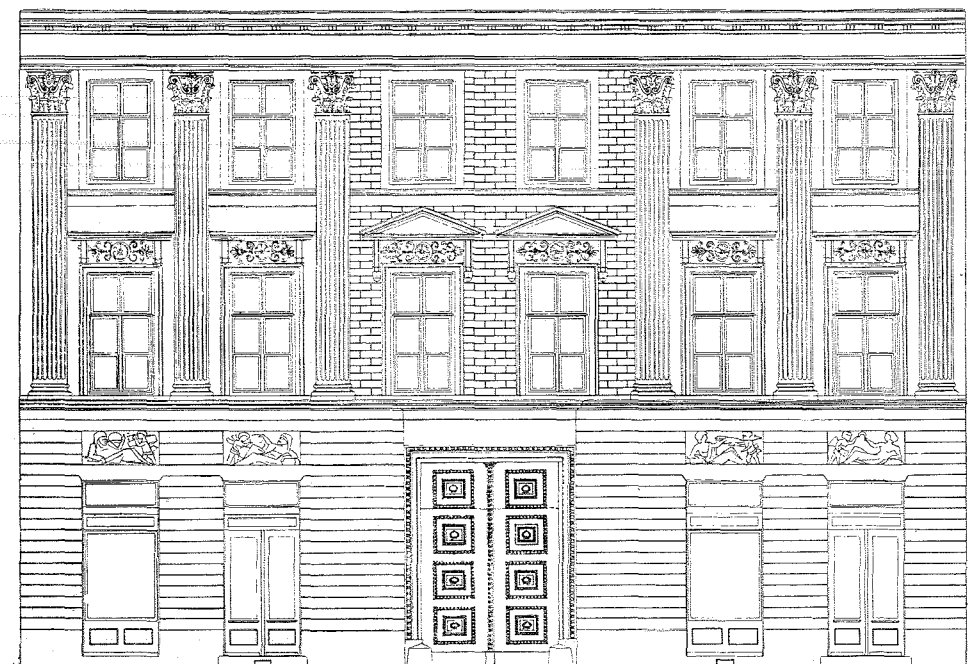
ARCH. ARNOŠT ŠTEINER

Čelná stena nádvorja Roykovho domu na Uhorskej ulici.
Nárys arch. A. Steinera v archíve št. referátu na ochr. pamiatok

ešte vo dvore školy v Konventnej ulici a niekoľko náhrobkov v záhradnom múre protejšej malej záhrady ako ostatné zbytky romantického malebného kútika zmizlej Bratislavy.

Vidíme, že harmonický celok Bratislavy začína sa v XIX. veku rozkladať. Tento rozklad harmonického celku aký nám mesto predstavuje až do pokročilého XIX. storočia je súčasne neobyčajne žalostným pohľadom, lebo vtedy začína sa utracať a síce často ľahkomyselne, bohatá a nenahraditeľná hrivňa umeleckej tvorby minulých generácií a na miesto toho vyrastá mesto moderných špekulantov, ktorému niekde chýba aj najmenšia kropaj umeleckého posvätenia. Tak storočie XIX. neslavne nesie ku hrobu mnohý kus umeleckého odkazu minulosti a storočie XX. sa ponáhla aby nezostalo pozadu. Pre toho, kto vie si ctiť cenu kultúrnej tradície, pohľad neutešený a pustý, ku ktorému doba moderná znala dosiaľ pridať málo útechy, keďže sa pozremo na kvantum podielu modernej doby v celkovom rozsahu mesta. Aj úprimný priateľ moderného usilovania stavebného a architektonického nemôže si dokázať, že by z diela modernej doby mnoho bolo cenného aspoň v približnom a skromnom pomere k podielu doby starej.

DOM ROYKOVEJ ZÁKLADINY - UHORSKÁ 22.
PRŮČELÍE M = 1:20

BRATISLAVA, DŇA 30. DECEMBRA 1930.

ARCH. ARNOŠT ŠTEINER

Priečelie Roykovho domu na Uhorskej ulici 22.
Nárys arch. A. Steinera v archíve št. referátu na ochr. pamiatok.

Keď pozremo v jednotnom prehľade na rôzne zmeny mesta, keď urobíme si prehľad strát a obetí, ktoré mesto dobe donieslo — uvidíme, že táto doba obetí na inventáru pamiatok mesta rozdeľuje sa do niekoľko charakteristických období kultúrnych. Bol to vždy život vo všetkých svojich podobách, ktorého vlnobitie porážalo jednotlivé objekty alebo menilo výzor jednotlivých častí a štvrtí mesta. Bol to život za mieru aj války. Za mieru jednotlivé doby rozkvetnutia a rozširovania mesta. Za vojny boly to samotné srážky válečné pri obľahaní a dobývaní mesta.

Prvá hore vyličená premena, ktorá sa zračila v intenzívnejšom obstavaní bývalého veľkého trhoviska stala sa práve v období prvého veľkého vývoja mesta v XIV. storočí. Práve tak hospodársky a stavebný rozvoj mesta zapríčinil stavbu vonkajších štvrtí, ktoré však zmizly aj s kostolmi sv. Michala a sv. Vavrinca v osudovej dobe vojen tureckých v XVI. storočí. A zase iná doba veľkého stavebného vývoja pred samým prahom XIX. storočia viedla ke zrušeniu hradby vnútorného mesta a k splynutiu mestského stredu s vonkajšími štvrtiami po regulácii Hillebrandtovej, ktorá spôsobila, že zmizol jeden z najmarkantnejších architektonických článkov mesta, významný nielen architektonicky, ale tiež symbolicky ako znak práv a slobod mestských — hradobný veniec. A zase hospodársky vývoj žiadal zmeny aj v novom XIX. veku a prúd doby podmyl rad vynikajúcich súčiastok zo stavebného masívu mesta — nech už to bola monumentálna mestská sýpka či budova dvorskej komory; palác arcikniežata Alberta znivočily živly: požiar zámku. V dobe najnovšej sú to vlny hospodárskych pomerov a málo vítané niektoré zjavy súčasného poriadku hospodárskeho ako pozemková renta a pozemková špekulácia, ktoré vedú ku skaze a zmiznutiu mnohej krásnej budovy mesta.

Pravda — oko historika sleduje tento beh osudov mesta s klúdom a s perspektívou historicko-filozofického ponímania života so všetkými konsekvenciami. Život často nebol a není sentimentálny. Bolo by chybné a často aj malicherné miešať sentimentalitu a priveľmi chúlостivý cit do posudzovania vývoja, kde ide nielen o záujmy vedecké a estetické, ale tiež o chlieb a bytie ľudí. Mnohá obeť musí sa prijímať ako nútny zjav života. To vie každý, kto pozre na život a vie to aj historik — ochránca odkazov minulých storočí.

Táto objektivita však, ktorá vedľa piety k minulosti rovnako s živým pohnutím vie sledovať podivuhodné dejstvom prírodné, akým je usilovanie človeka vo všetkých oboroch jeho mnohotvárnej kultúry a civilizačného pokroku — táto objektivita však spolu nemôže zabudnúť toho, že treba lišiť medzi obeťmi nútnymi a zbytočnými — medzi podnikom obecného významu sociálneho a peniaze hra-

bajúcou špekuláciou. Ťažko je často nezasvätenému rozlišovať a ťažko je ustáliť hranicu, kde končí sféra nútnej resignácie nad rumami starej stavebnej kultúry a kde začína seba-povedomý boj za neoceniteľný a nútne hájený odkaz minulosti. Lebo je a zostane nútou súčiastkou presvedčenia vzdelaného ľudstva tá myšlienka, že pamiatky sú inkarnáciou nesmrteľného ľudského ducha, nenahraditeľným majetkom ľudstva — že bez piety k zachovaným dielam minulosti neobstojí žiadna seba-bohatšia doba jednostrannej špekulantskej lakoty a krátkozrakej povolnosti verejnej autority.

A na koniec: Prečo že je nám „stará Bratislava“ tak drahá? Ved' v nej chránime si nielen vedecký archív študijný a poklad architektonickej krásy, ale tiež zachovávame si javisko jednej z najviac podivuhodných udalostí v dejinách novej Európy — javisko nášho národného obrodzenia v dobe Palackého, Šafárika, Štúra.

Plán mesta z r. 1753 v archivu mesta Bratislavy.

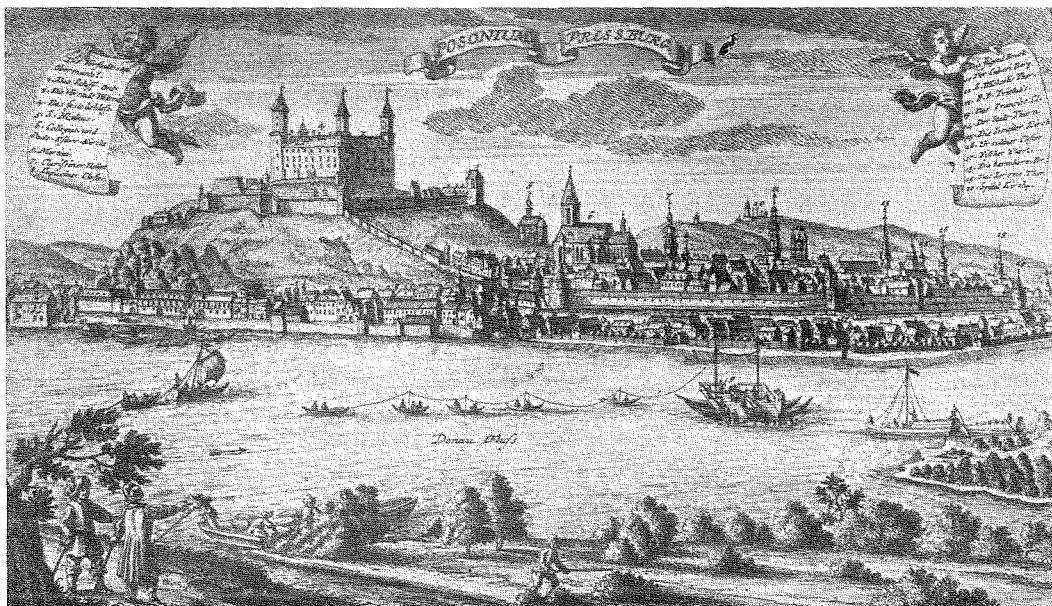
Na zámku ešte nevidieť periférne budovy kasární. Je zachované celé stredoveké mesto aj s hradbami a vodnou priekopou, cez ktorú idú mosty pri Michalskej bráne F, pri Lorenckej H, pri Rybárskej I, pri Vydrickej G. Na obvode vnútorného mesta veľmi dobre sa rozoznajú všetky hradobné veže a bašty, ktorých časť možno nájsť dľa Ortvyho. Na východ od Michalského rondelu bašta Prašná (Zámočnicka ulica č. 11). Ďalej polovičná bašta za františkánskym kostolom, bašta za starou Židovskou (teraz Klobočnickou) ulicou a Mäsiarska bašta u tržnice — všetky tri teraz zrútené. Na východnom rohu bašta Pekárska (na Ondrejskej ulici 21). Ďalej zrútená baštička pri bývalom paláci dvorskej komory (Zemská banka) a zrútená Ševcovská bašta proti Rybnému námestiu. Proti hradu sú patrné tri teraz zmizlé bašty; z archívu známe tuná mená: Vogelturm, Ungarfeind, Luginsland. Konečne na Kapucínsku ul. sú obrátené dve už zaniklé hradobné veže. Dunajské rameno nevidieť a na jeho mieste je patrná terajšia cesta na Grösslingu, ktorá prijala a zachovala meno bývalého ostrova medzi býv. ramenom a hlavným tokom Dunaja. (Názov Grösslingova ulica teda odporuje histórii). Na ostrove vidieť iba málo stavísk v záhradách a poliach. Nábřežné bloky sú už utvorené. Na severnej strane zámku stretáme veľkú záhradu Pálffyho s palácom a v susedstve záhradu Eszterházyho pri terajších Palisádoch a vedľa prepoštvu. Na periferii mesta záhrada Iešházyho, kde neskoršie vybudoval si kaštieľ Grasalkovič, a vedľa sad arcibiskupský už s postaveným palácom Eszterházyho. Na Dunaji kyvadlový most či gomba, označený „pons volatilis“ (Fliegende Brücke). V mieste terajšieho prístavu ostrov, kde prehradením dunajského ramena bol neskoršie založený prístav.

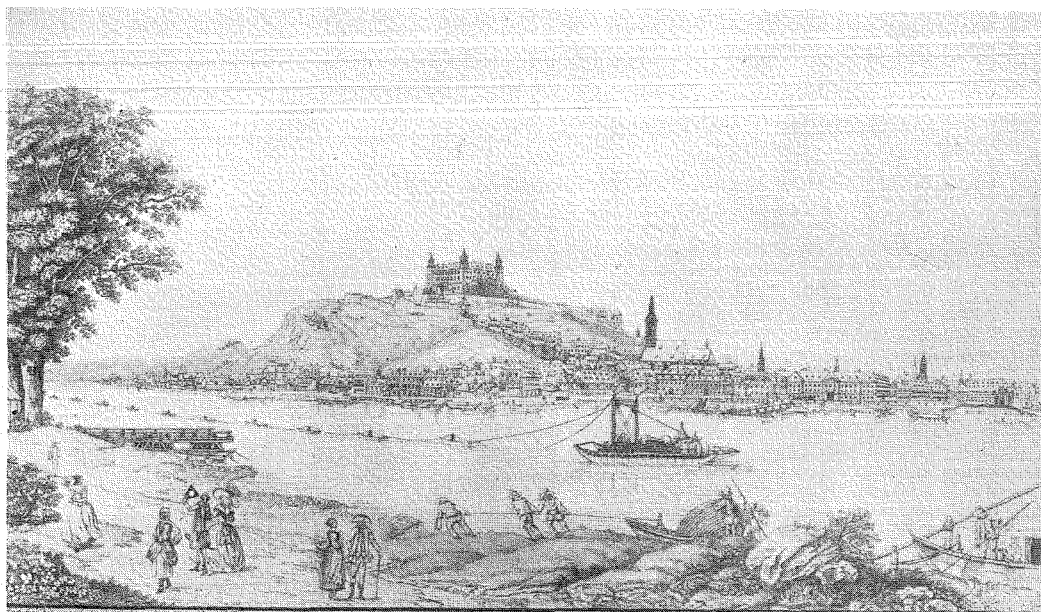
Bratislava v XVII. stor. s výšiny terajšieho Nového Sveta.
Rytina od Meriana 1646.

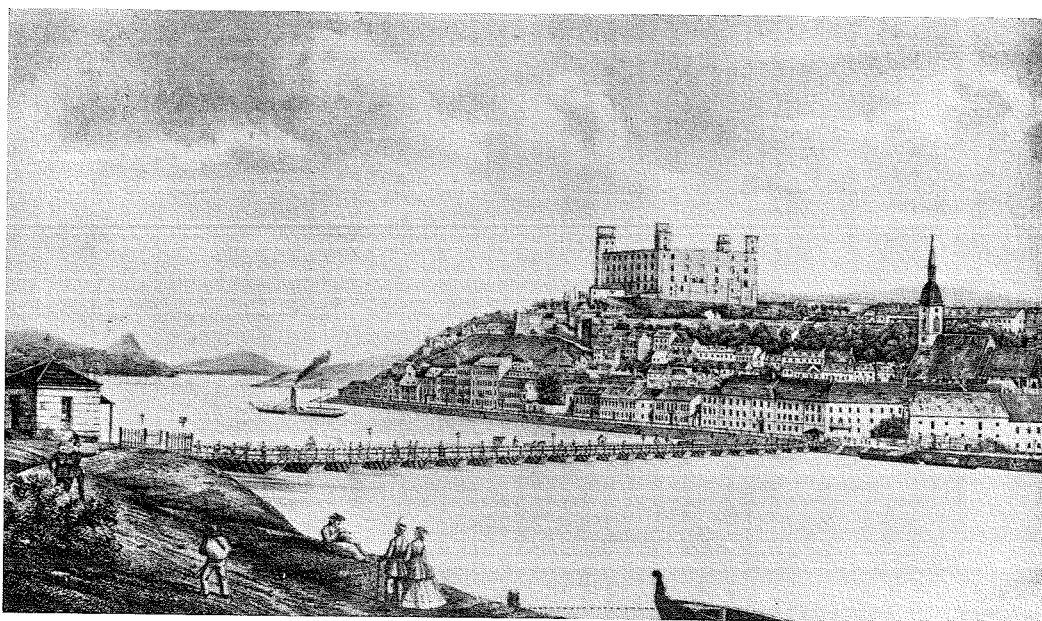
Bratislava ča 1770. Model v mestskom muzeu.

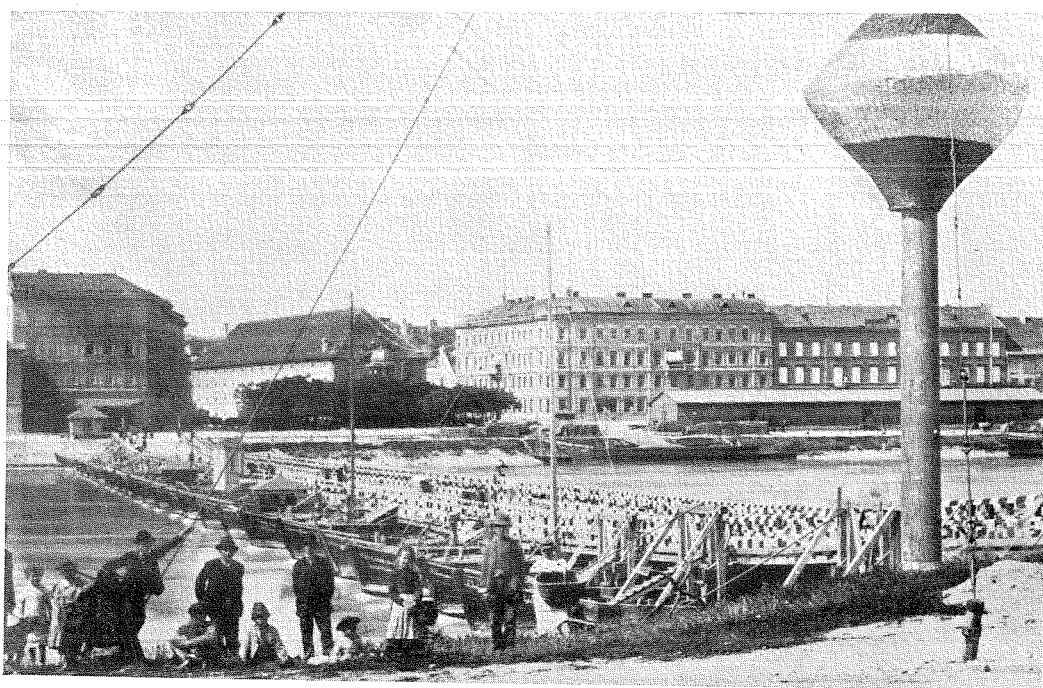
*Bratislava od Dunaja v prvej polovici XVIII. stor. s kyvadlovým mostom.
Časť pohľadu kresleného od Wenera, rytého od J. C. Leopolda.*

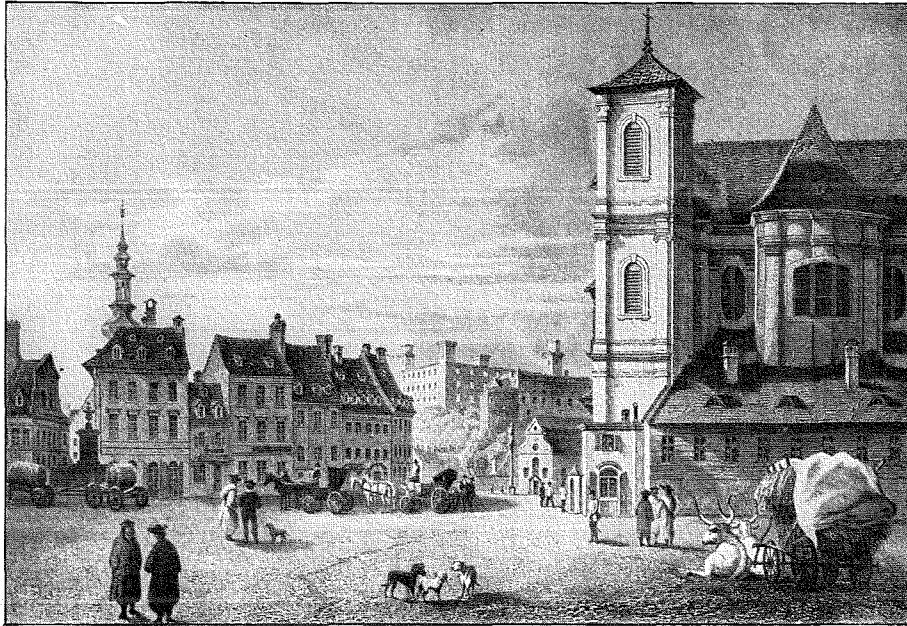
*Bratislava koncom XVIII. stor. od Dunaja s kyvadlovým mostom.
Rytina od Jozefa a Petra Scheffera 1787.*

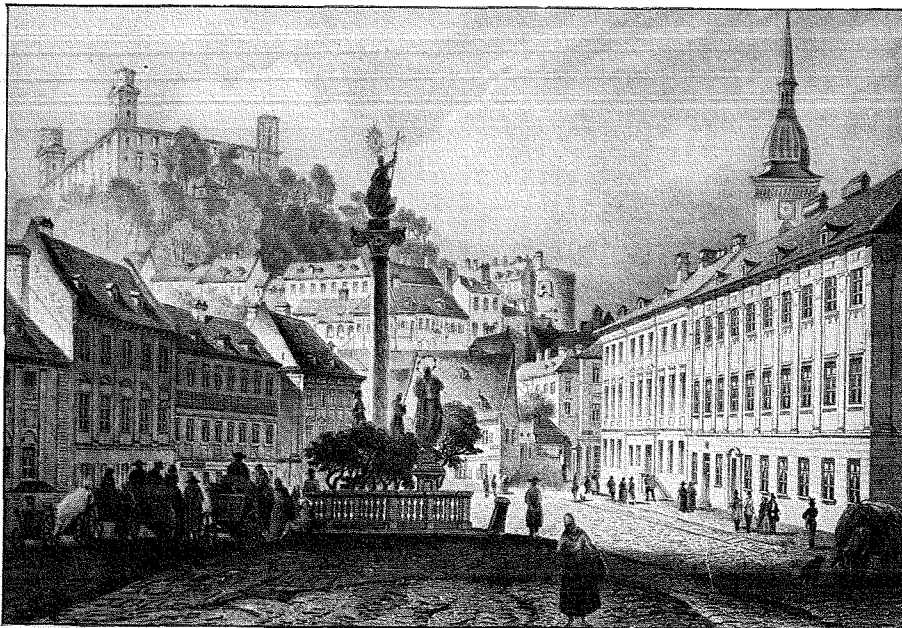
Bratislava od Dunaja ča 1870 s pontonovým mostom. Podľa anon. litografie.

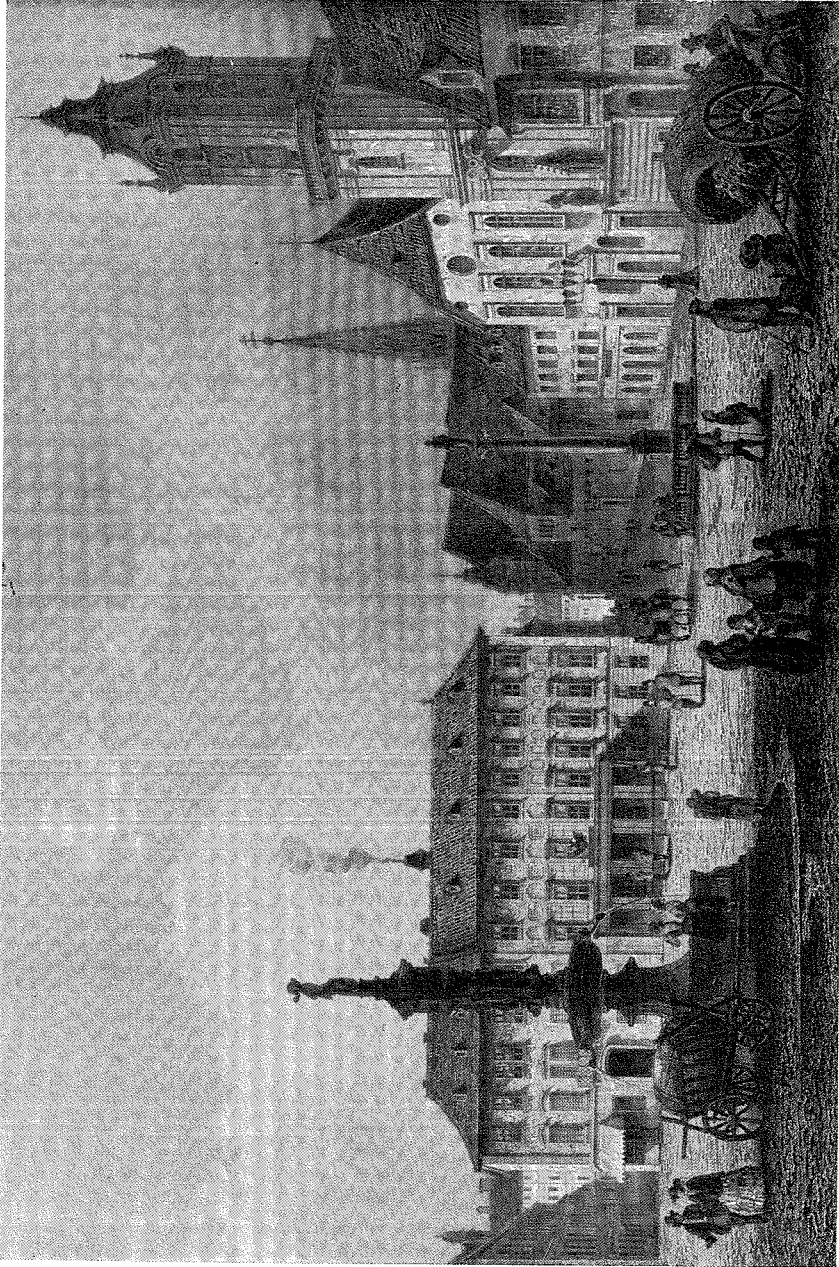
Korunovačný pahrbok s pontonovým mostom ča 1889. Foto Körper.

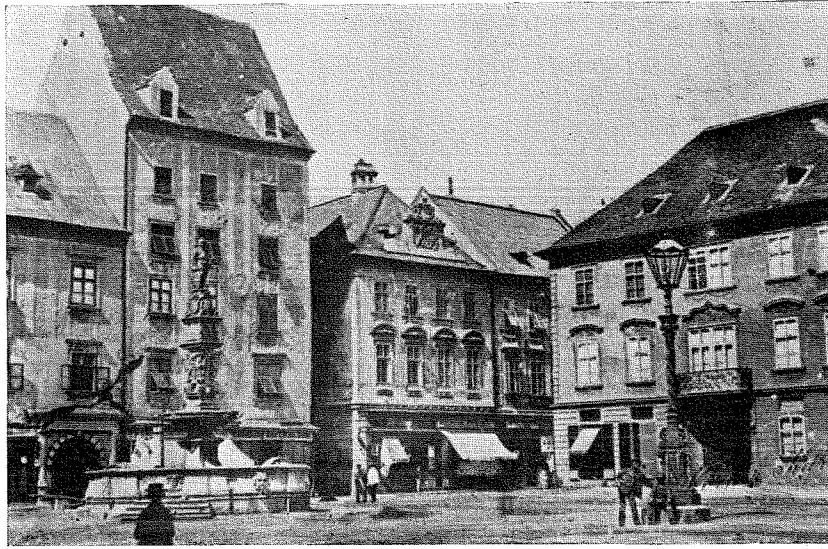
Župné námestie kolem 1840. Kreslil L. Rohbock, ryl J. Umbach.

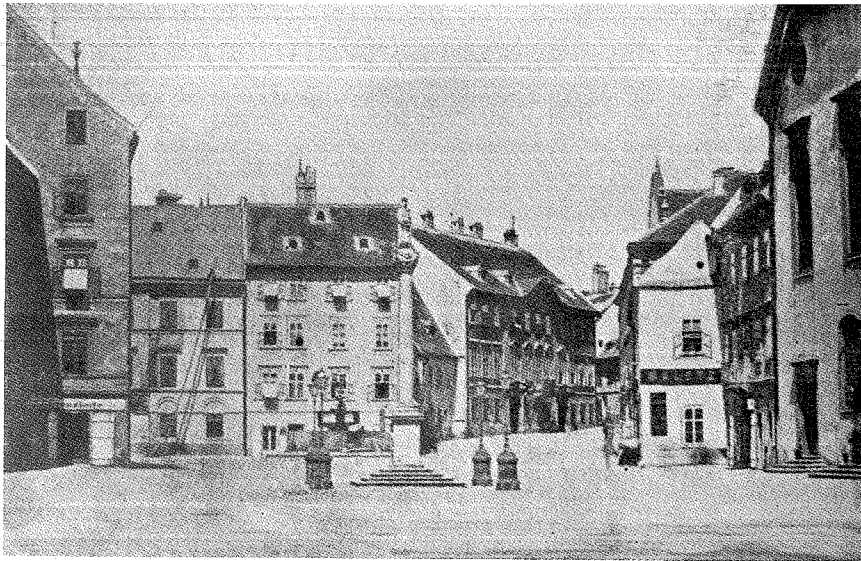
Rybné námestie kolem 1840. Kreslil L. Rohbock, ryl J. Umbach.

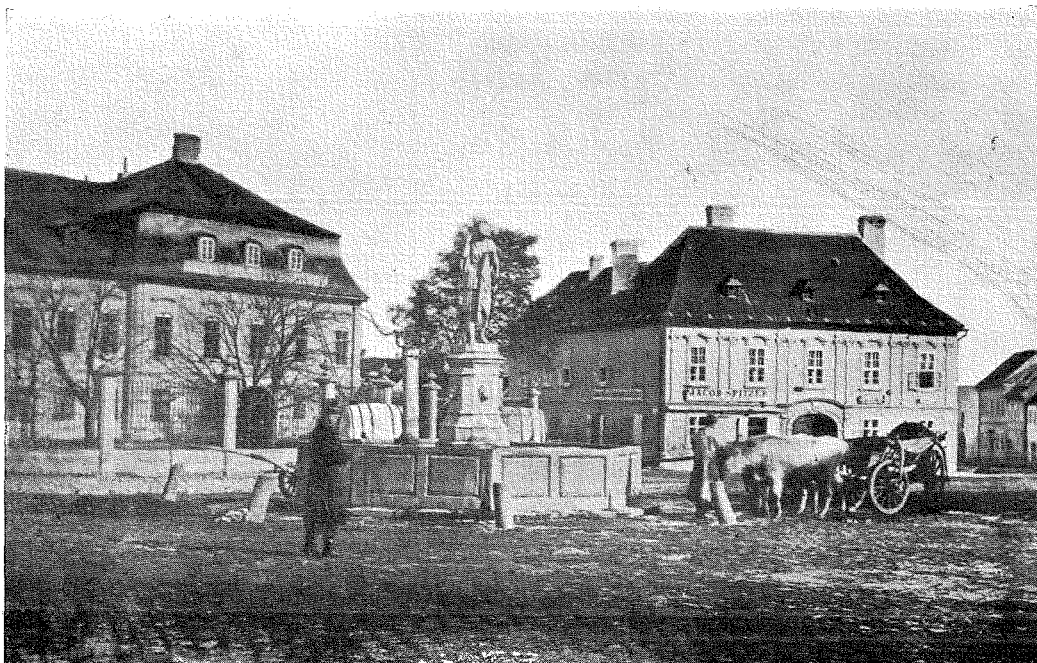
Masarykovo náměstí kolem 1840.
Kreslil L. Rohbock, ryl J. M. Kolb.

*Masarykovo námestie kolem 1870.
Foto Körper.*

*Františkánske námestie kolem 1870.
Foto Körper.*

Hodžovo prv Grasalkovičovo námestie s kašňou ča 1870. Foto Körper.

Konec Suchého Mýta s palácom kedysi Grasalkovičovým a kašňou ča 1870. Foto Körper.

Bývalý palác Wachtlerov na mieste terajšej hl. pošty, ca 1900. Foto Körper.

Bývalý palác Wachtlerov na mieste terajšej hl. pošty. Foto Körper.

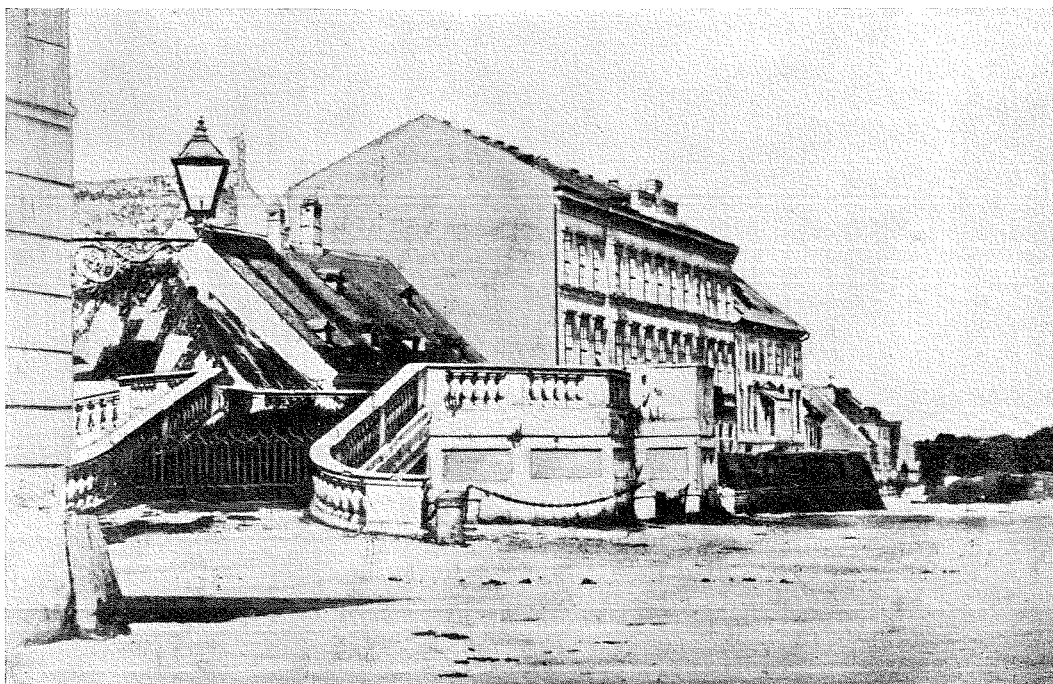
*Zrútený palác dvorskej komory a dočasnej snemovni ça z r. 1740.
Na mieste Zemskej banky. Foto z mest. archívu.*

Bývalá mestská sýpka od arch. Hillebrandta z r. 1773. Foto Körper.

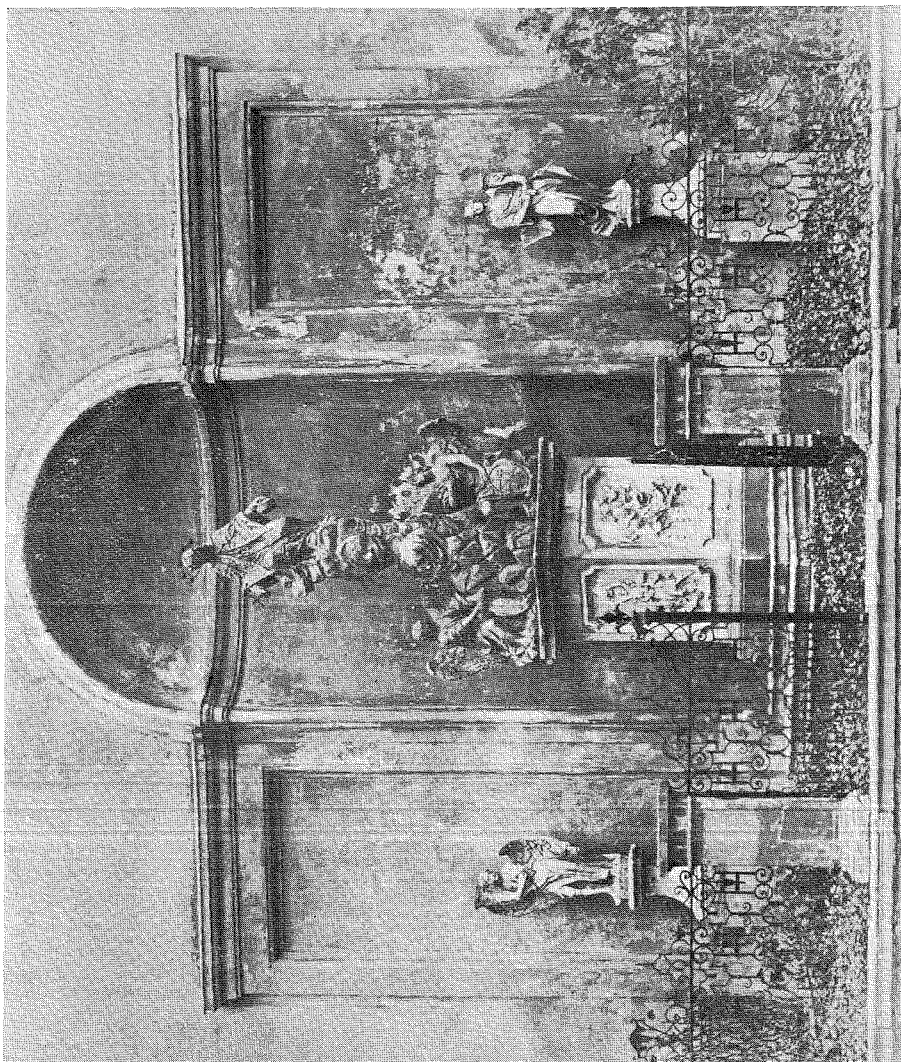
Bývalé divadlo od arch. Walcha z r. 1775. Foto Körper.

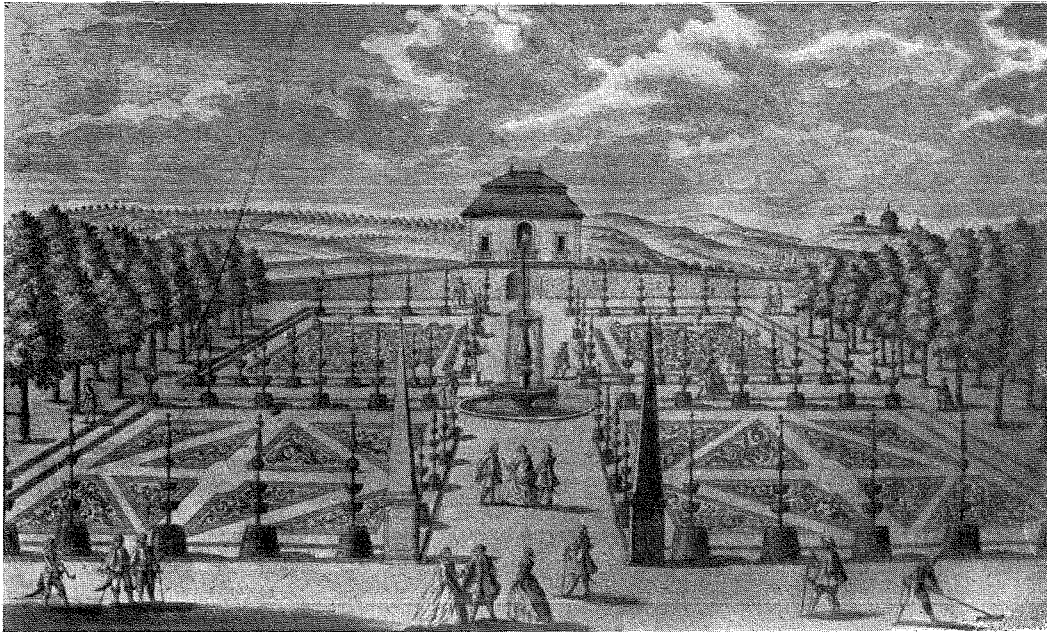
Bývalý korunovačný pahrbok na námestí 28. októbra. Foto Körper.

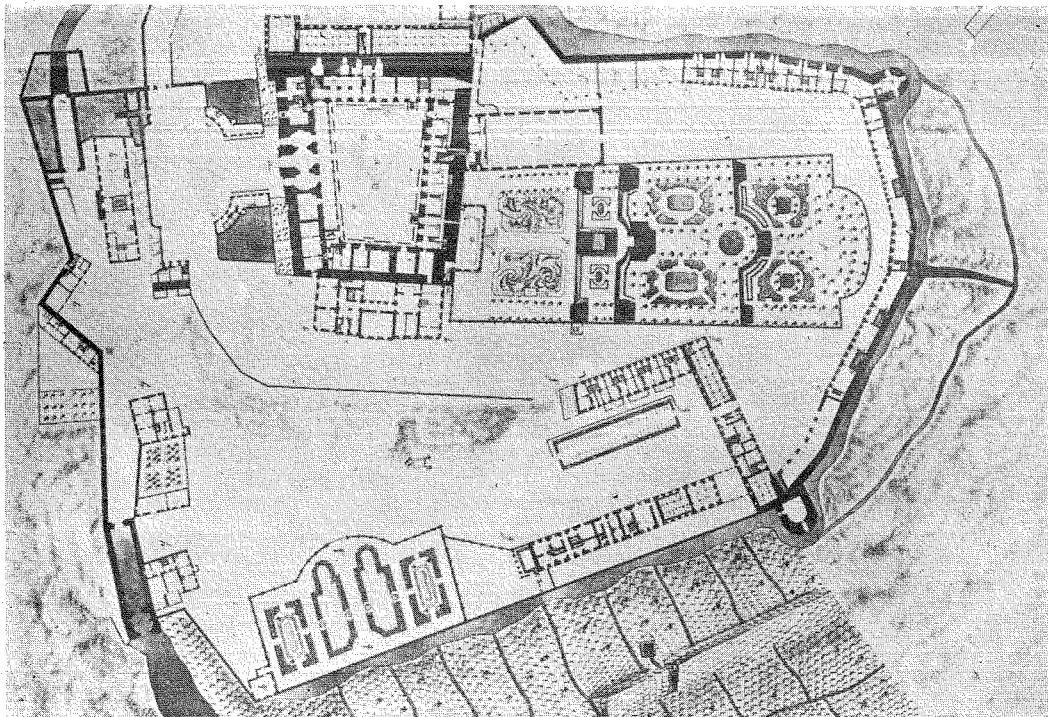
Bývalý „Ankerhaus“ na počiatku Podhradskej ulice. Foto Körper.

*Bývalé súsošie sv. Jána Nep. na Primaciálnom námestí.
Foto v mest. muzeu.*

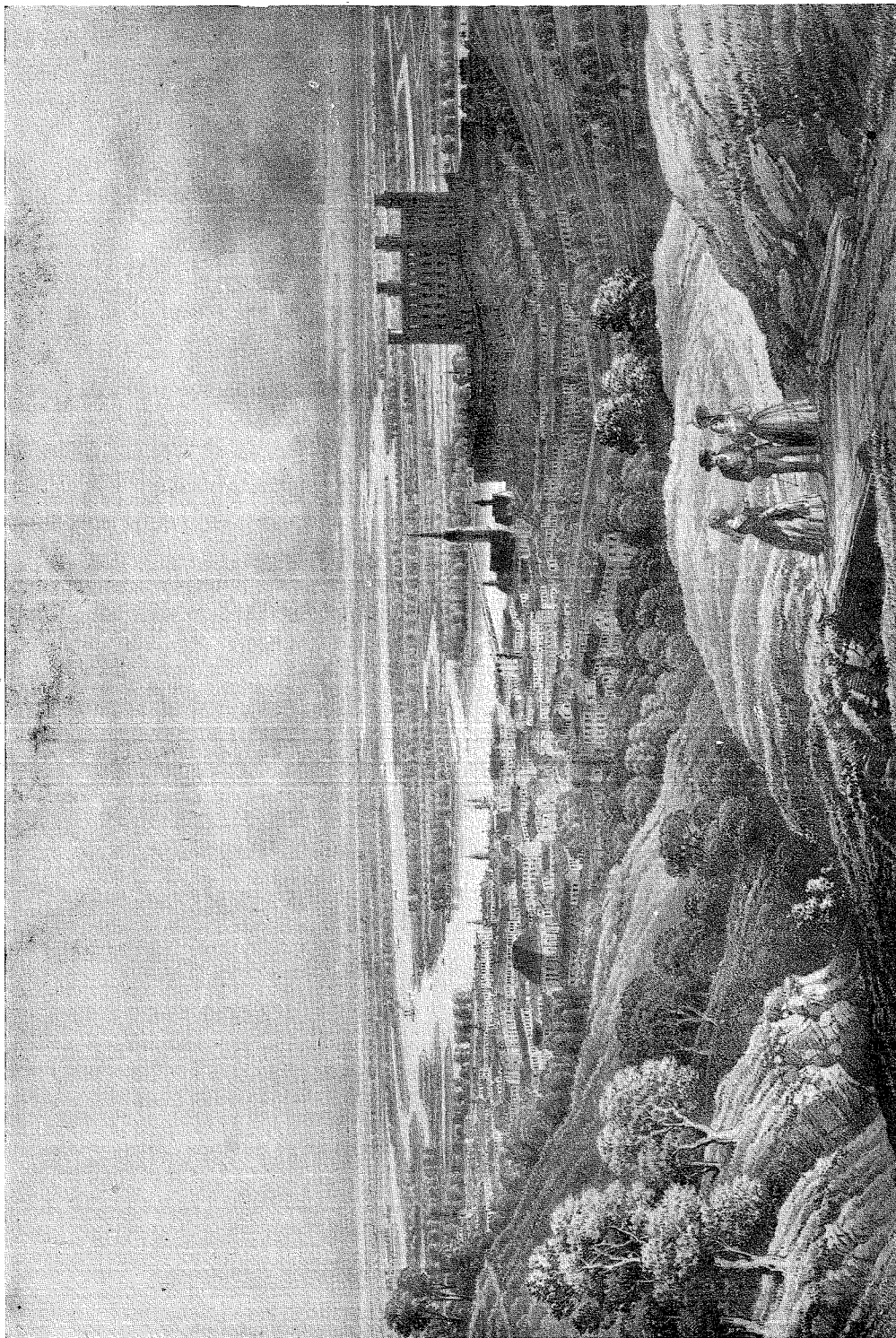
Bývalá záhrada Lippayho (garniz. nemocnica) na poč. XVIII. stor. Rytina od Engelbrechta.

Bývalé záhrady pri bratislavskom zámku. Nárys F. A. Hillebrandta.

*Bývalý evanjelický cintorín pri ulici Konventnej.
Podľa drevotlače v Ortwayovej „Geschichte der Stadt Pressburg“.*

*Pohľad na Bratislavu s Nového Sveta.
Lith. Sandmann ča 1870.*

Prof. JUDr. Richard Horna:

Monsterproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století.*)

*) Šamorín (něm. Sommerein, maď. Somorja), (velká) obec, dříve svobodné královské město se zřízeným magistrátem, nachází se v býv. bratislavské župě na Žitném ostrově (něm. Schüttinsel, maď. Csallóköz). R. 1930 měl Šamorín 3589 obyvatelů, z větší části Maďarů a řím. katolíků. Už roku 1287 označuje se Šamorín jako příslušející k bratislavskému hradu (Fejér, Cod. dipl. V., 3., p. 343). V roce 1328 získává Šamorín právo převozu a právo vybíratí ze zboží transportovaného přes Malý Dunaj. R. 1405 stává se Šamorín svobodným královským městem a opevněn byl hradbami. Již v XVI. století měl „právo meče“ a od r. 1665 do 1690 konala zde komitátní sedrie 32 shromáždění soudních. (Dle Revai, Nagy lexikona, XVII., 27, Budapešť 1925.) Šamorín (Oppidum sanctae Mariae) uváděn jest r. 1287 pod jménem *Zenthmaria* (Fejér, Cod. dipl. V., 3., p. 343) a r. 1390 a r. 1430 *Samarja* (Fejér, l. c. X., 8., p. 313 a 629). Z toho potom vznikl dnešní název maďarský, slovenský i německý.

Roku 1924 připravovali někteří členové profesorského sboru právnické fakulty Komenského university v Bratislavě na návrh prof. Dr. Otakara Sommera zvláštní „poctu“ k 80tým narozeninám jednoho z prvních a nejvýznačnějších členů profesorského sboru právnické fakulty Karlovy university v Praze, prof. Dr. Emila Otta. Jelikož prof. Ott byl procesualistou, měla pocta k jeho 80tým narozeninám obsahovati hlavně příspěvky z oboru práva procesního, a to jak civilního tak i trestního.

Připravoval jsem tehdy studii o dvou procesech s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století, čerpanou z bratislavského Urgichtbuchu,¹⁾ na který mne upozornil Dr. Ovidius Faust, městský archivář bratislavský a přednosta vědeckých ústavů města Bratislavy. Jelikož k poctě Ottově pro jeho úmrtí nedošlo,²⁾ vyšel připravovaný článek později samostatně, a to r. 1928 česky ve „Sbírce přednášek a rozprav Extense university Komenského v Bratislavě“, jako svazek 23.,³⁾ a r. 1933 s nepatrnými změnami a doplňky i německy pod titulem „Zwei Hexenprozesse in Pressburg zu Beginn des XVII. Jahrhunderts.“⁴⁾

Když jsem na této studii pracoval, upozornil mne r. 1926 zesnulý staříčký bratislavský kanovník Zikmund Kisfaludy⁵⁾ na to, že v archivu kapituly bratislavské chován jest rukopis, obsahující vylíčení procesu s čaro-

¹⁾ O bratislavském Urgichtbuchu viz níže pozn. 7.

²⁾ Prof. Dr. Emil Ott narodil se dne 30. dubna 1845 v Praze a zemřel dne 15. prosince 1924 tamtéž. Byl profesorem civilního řízení soudního na právnické fakultě Karlovy university v Praze.

³⁾ Pod názvem: „Příspěvky k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku. Část I. Dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století.“ Bratislava 1928, nákladem Extense university Komenského v Bratislavě.

⁴⁾ Nákladem vlastním, tiskem Slovenské Grafie, akc. spol. v Bratislavě.

⁵⁾ Kanovník Dr. Zikmund Kisfaludy narodil se dne 18. VII. 1837 ve Stupavě u Bratislavy. Na kněze byl vysvěcen r. 1861 a působil dlouhá léta jako kněz na Žitném ostrově, hlavně v Šamoríně, v Dunajské Středě a j. Zemřel jako člen bratislavské kapituly v Bratislavě dne 14. VIII. 1926. Kisfaludy vydal maďarsky několik článků a publikací, majících vztah k dějinám zmíněného ostrova. Sbíral též materiál k většímu monografickému zpracování systematických dějin tohoto ostrova a hlavně jeho kolonisace. Velkou svoji práci mi v rukopise krátce před svou smrtí ukazoval. Práce tato je prý nyní uložena na faře v Šamoríně, kam se dostala část knihovny a literární i rukopisné pozůstalosti Kisfaludyho.

dějnicemi v Šamoríně na Žitném ostrově. Kanovník Kisfaludy mi sliboval, že mi rukopis ten dá vyhledati a že mi ho dá k dispozici pro eventuelní edici. Dříve však než mohl svůj slib splnit, kanovník Kisfaludy zemřel.

Avšak část jeho knihovny a písemné pozůstalosti po něm koupil pro městský archiv již zmíněný archivář bratislavský Dr. Ovidius Faust. Toho jsem prosil, aby po rukopise šamorínského procesu s čarodějnicemi pátral, a to jak v bratislavském kapitulním archivu, který Dr. Faust spravuje, tak i v pozůstalosti po Dr. Kisfaludym. A skutečně v této pozůstalosti nalezen byl papírový sešit velikosti 20×25 cm, obsahující 38 listů, z toho 32 popsáných úhledným rukopisem, zřejmě z druhé polovice minulého století. List 33—38 jest nepopsán. Rukopis je velmi dobře zachovalý a jeho papír⁶⁾ i inkoust jen velmi málo vybledly. Na prvním listu je stařeckou, silně se třesoucí rukou, inkoustovou tužkou napsáno: „*Processus Criminalis Magistratus Regii ac Privilegiati Oppidi Sanctae Mariae contra intronotatas Sagas seu Striges, Anno Dni 1691.*“

Rukopis jest nyní vázán v moderní hnědé celokožené vazbě a nese číslo 399 sbírky rukopisů bratislavského městského archivu.

Když jsem tento rukopis dostal k dispozici bylo mi hned patrné, že se jedná o opis z nějaké soudní knihy, jakou je na příklad již zmíněný bratislavský Urgichtbuch.⁷⁾ Svědčila o tom i poznámka na začátku rukopisu „*Somorja város 1691. Aug. 30-i. Jegyzökönyve 253 ir. lap.*“

Prosil jsem archiváře Dr. Fausta, aby hledal laskavě opětovně originální protokol šamorínského čarodějnického procesu v bratislavském kapitulním archivu, ale tam nebylo lze nalézt po tomto procesu žádné stopy.

Na základě nahoře uvedené poznámky v opise Kisfaludyho jsem soudil, že se originální rukopis asi nalézá v obecním archivu šamorínském. Prohledali jsme s Dr. Faustem celý tento archiv a skutečně našli jsme *Prothocollum oppidi regii Samar sub iudicatu generosi prudentis ac circumspecti domini Georgii Szabo. Anno MDCLXXXVIII. Iurato tunc existente notaris Georgio Branik.*“ Protokol je velikosti velkého kvartu a je vázán do pergamenu. Na vazbě je nápis: *Prothocollum ddo*

⁶⁾ Bez vodotisku.

⁷⁾ O Urgichtbuchu viz Horna, Příspěvky str. 4 sl., Horna, Hexenprozesse str. 8 sl. a Dr. Ovidius Faust, Zo starých zápisnic mesta Bratislavy, (Bratislava 1933), str. 31. „Urgicht“ ovšem není „Urteil“, ale příznání (vyznání) mučením vynucené. Viz o tom na př. Sterzinger-Mourek, Německo-český slovník, II. díl, str. 1215.

26° Apr. 1688 — q^{em} Apr. 1692. Kniha tato má 353 paginovaných listů. Index a 3 listy nejsou paginovány.

Na straně 252 této knihy soudních protokolů jest počátek zápisu o tomto procesu, ale jen několik řádek, vypočítávajících osoby na soudě účastněné. Strana 253—331 (incl.) této knihy protokolů jest skutečně prázdnou, jak Kisfaludy v úvodě ke svému opisu uvádí. Zdá se tudíž, že Kisfaludy měl jako předlohu koncept protokolu, který měl býti později do knihy protokolů zapsán, k čemuž však nedošlo. Kde se nyní předloha, ze které Kisfaludy opisoval, nachází, nebylo mi — jak jsem již uvedl — možno zjistiti.

Kisfaludy uvádí v poznámce ke svému opisu, že jeho předloha měla 14 malých aršíků. Kde a kdy tento procesní zápis Kisfaludy získal, nebude snad již nikdy možno bezpečně zjistiti. Pravděpodobně za svého působení v Šamoríně v tamějším obecním neb farním archivu.

Doufám však, že edice opisu Kisfaludyho přispěje k nalezení originálu protokolu.

Opis Kisfaludyho jest proveden dosti pečlivě. Ale i přes to jsou některé partie rukopisu těžko srozumitelné. Příčinou toho jsou nejen menší nedostatky opisu vzniklé pravděpodobně chatrností originálu a jeho těžkou čitelností, což naznačuje sám Kisfaludy, ale i těžký curiální stil, plný dlouhých period a komplikovaných obrátů bez dostatečné interpunkce.

I.

V citované své studii o dvou procesech s čarodějnicemi na počátku XVII. století v Bratislavě, jsem se zmínil o neúplnosti díla Andora Komáromyho „Magyarország boszorkányperek oklevéltára“ (Budapest 1910). Většina zpráv, které má tento spisovatel o procesech s čarodějnicemi v Uhrách, vztahuje se na maďarské kraje bývalých Uher. Poměrně málo zpráv je v tomto díle o čarodějnických procesech na Slovensku. Chybí nejenom mnou publikované dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě, ale i zde publikovaný čarodějnický monsterproces šamorínský.⁸⁾

Nazval jsem tento proces *monsterprocesem*, poněvadž se zde skutečně jedná o proces, kde z udání proti jedné neb několika málo osobám vznikl proces velkých rozměrů — proti řadě osob směřující a delší čas trvající. Osoby

⁸⁾ O čarodějnickém procese tomto uveřejnil Dr. Faust kratičkou noticku v cit. knize „Zo starých zápisnic“, str. 120 a 121. „Bosorky na Žitnom ostrove“.

z čarodějnictví obviněné jmenovaly totiž obyčejně na mučidlech jako své spoluvinníky jiné osoby, často jen jména, na která si právě vzpoměly. A takto obviněné osoby označovaly pak při mučení opět jiné, až vznikl velký proces s řadou obviněných, mučených a popravených, proces trvající často měsíce — pravý monsterproces, nalézající obdobu jen v politických procesech novodobých.

O takových typických čarodějnických monsterprocesech zmiňuje se literatura opětovně. Posledně zmínil se o podobných procesech prof. Dr. Fritz Byloff z university ve Štyrském Hradci. Byloff napsal do Luschinovy pocty, vyšlé roku 1931,⁹⁾ studii pod názvem „Johannes Wendtseisen, ein steirischer Hexenschriftsteller und Hexenverfolger“. (Ein Beitrag zur Psychologie des Richters.) A v této studii vylíčil Byloff, jak krutost, krvelačnost a ziskuchtivost jednoho zvrhlého člověka dovedla pod rouškou čarodějnických procesů uvrhnouti celá města a kraje do zoufalství,¹⁰⁾ způsobeného vězněním, mučením a popravou žen, mužů i dětí obviněných z čarodějnictví.

Podobného zvrhlíka, ziskuchtivého a ukrutného, líčí Eduard Teichmann ve své studii „Renaissance und Hexenwahn mit besonderer Berücksichtigung der Verbrennung Lauttners in Müglitz“ (Zábřeh 1932). Jmenoval se Jindřich František Böhlig a pocházel z Cukmantlu.¹¹⁾ Chlubil se činností soudce v čarodějnických procesech ve Slezsku a v severní Moravě. „Soudil“ celá desetiletí (koncem XVII. a začátkem XVIII. století) a jeho oběti počítají se na desítky. Úváděl v zoufalství celou severní Moravu.¹²⁾

Čarodějnické procesy často z malicherné neb podlé¹³⁾ příčiny vyvolané, rozrůstaly se do obrovských rozměrů, trvaly měsíce a léta a končily často najednou

⁹⁾ Luschin — Festschrift, Sonderabdruck aus der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XXVI. Jahrgang, Graz 1931.

¹⁰⁾ Sigmund Riezler ve své knize „Geschichte der Hexenprozesse in Bayern“ (Stuttgart 1896), uvádí též příklady, že pronásledováním čarodějnic a čarodějů vylištěny byly celé obce: část obyvatelstva zemřela na hranicích, část uprchla ze strachu před zatčením, výslechem a obvyklým upálením (Reichertshofen u Ingoldstadtu, str. 242). Jinde (str. 241, pozn. 1) uvádí Riezler příklad, že čarodějnickými procesy byly v některých městech krutě postiženy celé třídy obyvatelstva, jako na př. v Zuckmantlu, kde pro čarodějnictví upáleny manželky všech radních pánů. (Zde cituje Riezler knihu: „Das Hexenwesen im Fürstentum Neisse, dann im Gesenke Mährens im 17. Jahrhundert. Nach den Originalquellen dargestellt von H...d R...t.“ 1836).

¹¹⁾ Teichmann, Renaissance und Hexenwahn, str. 50 a sl.

¹²⁾ Viz o něm též Josef Pfitzner, Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien, (Cukmantel 1924), str. 199.

¹³⁾ I Byloffova i Teichmannova studie je důkazem toho, že čarodějnické procesy vyvolány byly často ziskuchtivostí soudců, kteří si rádi vybrali své oběti v bohatých kruzích, buď aby vydírali neb aby se z pozůstalosti své oběti obohatili. Viz na př. Teichmann l. c. str. 52 a 56. Je známo, že i sexuální momenty hrály často při zahájení čarodějnických procesů významnou roli.

energickým zakončením držitele soudní pravomoci — pozemkové vrchnosti — roztrpčené velkými náklady procesu. Někdy i soudcové sami octli se v podezření z čarodějnictví a dostali se nakonec buď sami na lavici obžalovaných nebo rázem hromadný proces ukončili.

Mnohý hromadný proces s čarodějnicemi měl příčinu v davové psychoze (Massenwahn). Vystihl to výborně v nejnovější době prof. Dr. Emil Ermatinger ve svém článku „Hexenglaube und Massenwahn“, vyšlém v Athenaion-Blätter, r. I., č. 3.¹⁴⁾ Prof. Ermatinger zmiňuje se také o tom, že strašlivé a ukrutné pověře čarodějnické padlo za obět v období 125ti let, t. j. od r. 1575—1700, v katolických i protestantských krajích Evropy celkem 1,000.000 osob.

Ve své studii¹⁵⁾ o procesech s čarodějnicemi v Bratislavě zmínil jsem se o tom, že i v některých částech dnešní Československé republiky nabylo pronásledování a upalování čarodějnic dnes nepochopitelných forem a rozsahu. Vzácnými zjevy jsou ti, humánním duchem prodchnutí učenci a duchovní, kteří vystupují proti šílenství procesů s čarodějnicemi.¹⁶⁾

V procesu s čarodějnicemi v Šamoríně, zde publikovaném, proniká již snaha po modernějších důkazních prostředcích. Tak na př. obhájce obviněných žádá, aby vina jeho klientek nebyla považována za prokázanou jich přiznáním na mučidlech vynuceném, ale aby prokázána byla jinými důkazními prostředky, hlavně výslechem svědků a pod. Tím je proces tento zajímavým se stanoviska právníckého.¹⁷⁾ Upozorniti dlužno i na rozvláčný způsob protokolování, plný právnických diskusí mezi žalobcem a obhájcem obžalovaných. Protokol je zajímavým dokladem stylu uherského soudního protokolu své doby.¹⁸⁾

*

Za laskavou pomoc při práci v obecním archivu v Šamoríně děkuji uctivě panu městskému archivu Dr. O. Faustovi, řediteli vědeckých ústavů města Bratislavy. Za nevšední pomoc při přepisu rukopisu a při korektuře vzdávám uctivý dík p. prof. Dr. V. Klecandovi, doc. J. Vilíkovskému, prof. Dr. A. Göllnerové a asist. Dr. J. Holákovi.

¹⁴⁾ Berlin 1933 (?). Vydává „Artibus et literis“, Gesellschaft für Geistes und Naturwissenschaften m. b. H., Berlin—Nowaves.

¹⁵⁾ Příspěvky str. 14 a Hexenprozesse str. 20.

¹⁶⁾ Viz článek Ermatingerův, Athenaion-Blätter, r. I., č. 3., str. 7—9.

¹⁷⁾ Viz poznámky na konci přílohy.

¹⁸⁾ Když jsem protokol pro edici přepisoval, zaslal jsem jeden průklep známému badateli na poli procesů s čarodějnicemi, prof. Dr. Fritz Byloffovi ve Štyrském Hradci. Jmenovaný upozornil na šamorínský proces stručnou poznámkou (str. 167) ve své knize „Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern“; vyšlo ve sbírce „Quellen zur deutschen Volkskunde“, Berlín a Lipsko 1934.

II.

Processus criminalis magistratualis regii ac privilegiati Oppidi Sanctae Mariae contra intronotatas sagas seu striges.

Anno Dni 1691.

Somorja város 1691. Aug. 30-i Jegyzőkönyve 253-ik lap.

Az Nemes Tanacz Biró uram eö kglme hazanal egiut lévén Holmi dolgai miat, a többi között Nagy Jutkara panaszt Tevén Pogatsasuto Imre, Tudnjaillik; hogj eö az Felesseghet Gyermekegában megh nyomta legyen etszakanak idejen, mert ugymind ez ellöt egj nappal fenyegeteözet. Ezen gonosznak elejet akarvan vennyi az Nemes Tanacz Notarius Uram eö kglme javallasabul vasban veretettet. A mint hogj az Isten a gonoszsaghot tovaab nem akarvan szenvedni, Tehat kinyilatkoztatta a dolgot, szinte it ben elö mas Boszorkanj Tarsaira rea vallvan.

Aminthogy Tovab is melto Considerationa veven a dolgot az Nemes Tanacz, ugian megh irt Notarius Uram javallasabul Nemzetes es Vitezleo Naszvadj Andras, es Bytto Istvan uraimék ide szolitatvan; megh irt Nagy Jutka in figuram Judicij praesentaltatott; jó lehet nehezzen fakasztotta ki a dolgot, de utoljara csak constantissime inhaerealvan az maga elobenj vallasinak az Tob Complex Tarsajs vasban veretettek; és Torvenj napot hirdettven az nemes Tanacz nekiek die 19. Septembris, eleovettek dolgokat Judicialiter revidealvan ezen Pelda nélkül valo Criminalis causát, melj Samariaban ekkoraigh emlekezetben nem volt: Imaron Iu eö Szent Felséghe az uj Confirmalt Privilegiumunkra rea szegetvén ekkeppen meg kezdetik az Criminalis Processus:

A jegyzőkönyv a 253 laptól a 331-ig tisztán hagyatott hihetőleg mivel a jegyző csak később akarta a pert egész terjedelmében beigatni. E szándékát azonban nem teljesítvén: a jegyzőkönyv a megneveztük lapokon át üres — e perirat pedig magán füzetkébe írva maradt. Még néhány év — s megsemmisül; ha egy nyirkos szegletbe halmozott papír — lomból elő nem kereselem. Az eredeti 14 kisdéd ívet tölt be, külsején e cím olvasható:

Processus Criminalis Magistratualis Regij ac Privilegiati oppidi hujus Sanctae Mariae, contra intronotatas Sagas seu Striges.

Anno Dni. 1691. die 19. mensis Septembris in sede magistratuali huius regii ac privilegiati oppidi S. Mariae, praesente eodem magistratu, ac per eundem convocatis perillustribus, generosis ac egregiis dominis Leonardo Morocz inclyti comitatus Mosoniensis vicecomite ac tabulae regiae assessore, Francisco pariter domino Morocz et Georgio Morocz inclyti comitatus Poseniensis sedriae assessoribus, Michaële Kutfey, illustrissimi domini supremi comitis, domini Joannis Antonii Pálffi, universorum bonorum administratore, Joanne Casparo Werneking, praefati illustrissimi domini comitis aulae praefecto, Andrea Trsztyánszki, praelibati comitatus huius iurato notario, Stephano Bitto, praetacti comitatus iudice nobilium, Paulo Blaskovicz, eiusdem comitatus iuris assessore, Paulo Bitto sedis de Vayka vicecomite, ac aliis quam plurimis ibidem praeexistentibus, celebratum est infrascriptum iudicium modo et ordine subsequentibus.

Levata causa prudentis et circumspecti domini Wolffgangi Vermes, iudicis primarii huius regii ac privilegiati oppidi S. Mariae in comitatu et insula Csallóköz existentis habiti nec non reliquorum dominorum praefati oppidi Juratorum velut A. et magistratus contra et adversus Juditham Nagy, Adami condam Kötélverő filiam, Susannam Győri, relictam condam Joannis Barbély, Ursulam Horváth, Gregorii Fekete, huius loci civis consortem, Helenam Slung, condam Joannis Csemesz civis relictam, Barbaram Friepaisz, Georgii Prikl civis consortem, Magdalenam Varga, Joannis Szabó civis consortem, Annam Dalos, condam Jacobi Für relictam Samarien., Ursulam Gori, Joannis Szücs pariformiter civis consortem, veluti J. personaliter adstantes.

Et pro praefato magistratu egregius Andreas Naszvadý cum primis praemissis universis de jure praemittendis et reservatis pariformiter de jure reservari solitis, solennem interponit protestationem de non consentiendo in longum quempiam litis processum, vel partis adversae dilatorias quasvis exceptiones, fors in medium proferendas, verum inhaerendo legibus et constitutionibus regni, iuribus praefati magistratus suffragantibus proponit actionem taliter, qualiter praefatae J. salutis suae immemores, postpositis divinis humanisque legibus, fidem ipsam quam in sacri susceptione Baptizmatis susceperant, ore sacrilegio abnegantes, instigante et instinctu diaboli, humani generis inimico, in animarum perniciem et Divinae Majestatis offensam, iam ante annos aliquot sese in coetum et numerum strigarum et maleficarum personarum inscribi facere, potestatique et jurisdictioni daemonum subdere et sub vexillo eorundem militare, ac proculdubio cum reliquis diversis vicibus, temporibus et locis suis incantationibus et conjurationibus, nefandis supersticiis, sortilegiis, et excessibus, criminibus et delictis, daemonum auxilio, quibus se subdiderunt, mulierum partus, animalium foetus, terrae fruges, vinearum uvas, arborum fructus, suffocare, perire, iumenta, pecora, pecudes, pomaria, prata, pascua, blada, frumenta, et alias terrae fruges, et legumina inficere, strigare, et extingui facere, ac homines, mulieres et proles eorundem diris, tam intrinsecis, quam extrinsecis doloribus et tormentis afficere, cruciare, visu oculorum, et nonnullos membrorum opibus privare, diversisque modalitatibus nocere et damna inferre, strigare, in scandalum

aliorum et animarum suarum periculum, quam plurima nefanda crimina et excessus instigante diabolo committere et perpetrare non formidassent. Ob quod in formidabile aliorum exemplum, ex praemissis rationibus, virtute legum divinarum et humanarum, tum propter nefanda ipsarum scelera superius declarata, tum propter pactum cum sathana et abnegatam fidem Deo debitam, cupit procurator domini magistratus easdem primo tam pro recognitione complicum, quam praemissorum torturae subjici, ac tandem juxta art. 32. S. Stephani regis decret. 2. ac receptam et usitatum juris consuetudinem vivas igne comburi: Reservatis universis de jure reservandis.

Nominibus et in personis in (?) per procuratorem iudicis senatorumque (et non fisci) regii huius oppidi Samaria procuratorem peracta illuminata actione uberius praetensivo modo specificatarum in vinculis duroque carceris squalore constitutarum, adeoque etiam pro praesenti tribunali personaliter adstantium J. praevis in clyti huius magistratus indultu legitimus earundem procuratur nobilis Michaël Járdován, praemissa solenni eaque generali iuris protestatione de non consentiendo per praeattactum dominum procuratorem A. praeinstitutum processum ac alia eiusdem concomitantia, quin potius firmissime inhaerendo legibus ac constitutionibus patriae, necnon etiam rationibus, innocentiae videlicet seu indemnitati praelibatarum praetensarum J. proficue deservientibus. Et esto concurrentibus nonnullis legalibus rationibus respectu videlicet, sine praevia et legali hactenusque in omnibus causis observari assolita erga dictas J. facta citatione inopinateque facti arresti, in sublevamen earundem exceptivo modo consulere posset, nihilominus tamen fidendo innocentiae et indemnitati suis summa eaque cum humillima subjectione, ulterius passum faciendo, praemissaque generaliter reservata cautela in primordiis mentionatam praetensivoque modo institutam actionem, cuperet ex vi, et munere actoratus praeattacti praetensi procuratoris A. iuxta art. 90. Vladislai regis decr. I. et Tit. 84. par. 2. Oper. Tripar. necnon Quaestionem 4. Cap. 6. Kithonochiani, per omnes qualitates et circumstantias sufficienter edoceri, alioquin protestaretur reservaretque omnimodam prospiciendi procuratoriam facultatem.

Procurator Dni. magistratus protestatus solenniter super meritoria responsione et replica procuratoris J., a qua ad exceptiones ulterius eidem non daretur regressus, et siquidem ex praemissa declaratione in actione apposita et consequentia pariformiter ibidem declarata clarum evaderet, quod striges et personae maleficae fidem Deo debitam abnegantes, diaboloque sese subdentes et inscribentes, ea universa crimina nefanda et excessus instigante diabolo facere et committere praesumant, sequeretur, quod hae quoque sub vexillo Sathanae militantes, ea universa, quae in damnum et perniciem evenire possent, facere haud omisissent; et siquidem de lege et usitata consuetudine, uti et praxi magistratus contra similes nihil quiquam probare teneretur, instantiam procuratoris dictarum J. esse nullam, prouti ex quaestione 33. capituli 9. Discursus Kithonichiani clare etiam declararetur, purgaque tam in similibus quam aliis causis criminalibus modalitate ibidem declarata praescriberetur.

Unde nec ex lege, nec ex usitata consuetudine in similibus practicata procurator dictarum J. petitum documentum et probam urgere posset, prouti et instantiam eiusdem rejici cuperet, et nihilominus si quid a parte sui aliquo documento probare vellet et niteretur, hac in parte reservaret sibi facultatem probandi et reservat.

Pro parte J. super simplici, legalemque suam instantiam minus evertenti procuratoris A. allegatione protestando, siquidem id solum idem procurator proferret, quod ex praeallegata sua incumbentia probare deberet, tenereturque, ideo eo in passu inhaerendo praecitatis in universis causis observari solitis legibus et regni constitutionibus, alioquin uti supra reservaret reservanda. Quantum ad praeallegata quaestione 33. Cap. 9. Kithonich, siquidem longe de alia materia et procedendi modalitate sonaret, et non de eiusmodi civilibus magistratibus, eoque duntaxat in casu, ubi per magistratus procuratorem objectam iam in iudicio contra J. inquisitionem modalitate processus comitatensis aut vero palatinalis, prouti liqueret id ipsum ex immediate praecedenti quaestione nempe 32. ad finem. Extunc J. facta iam contra se eiusmodi objecta inquisitione, sese modalitate in eadem declarata expurgare tenetur, in quibus terminis partes adhuc necdum essent, verum quia quotidiana praxis et consuetudo in praecitatis generaliterque praeallegatis legibus hoc in passu fundaretur, omnemque actorem propositam adversus praetensos reos uti supra probare sufficienter teneretur; praemissam porro per procuratorem A. latam quaestionem fisco duntaxat regio in puris videlicet fiscalibus nonnunquam in octavalibus fuisse obventam, successivis vero iam temporibus, etiam per modo fatum fiscum regium, modalitate in praecitatis legibus contenta omnino fuisse processum, in cuius verificationem adduceret pro exemplo causas, primo: Contra Spectabilem ac magnificentissimum dominum Danielem Révay, Posonii in delegato Suae Mtis iudicio, extunc vero contra Illustrissimum Dominum comitem Georgium Illyésházy, consimiliter in eodem delegato regio iudicio, praevio modo praecitatas, quas submitiendo nonnullorum praesentium generosorum dominorum gratiosae recognitioni, quare firmissime inhaerendo praecitatis, hactenusque practicatis legibus exemplisque adductis, cupiendo uti supra, alioquin iterato reservaret reservanda.

Procurator Dni. magistratus, praemissis suis rationibus, legibus et adductis inhaerendo subnectit leges citatas, ad quas procurator ex adverso iterato se referret, militare inter partes pares et occasione acquisitionis bonorum litigantes, alia esset ratio causarum criminalium, in quibus tam de lege, quam usitata consuetudine praeallegata modalitas iuxta praecitatum Discursum Kithonichianum etiam practicari soleret, in quibus causis magistratus quicquam probare teneretur. Sed et adducta per procuratorem exempla parum iuvarent, siquidem ibidem facta productio testium et documentorum, non de necesse, sed meliori esse nec de lege, ac usitata consuetudine, sed ex superabundanti, et licet, uti praemissum esset, nec de lege, nec de ordine iuris hic quoque loci magistratus nihil probare teneretur, pro lucrando tamen tempore et elucescenda rei veritate producit certas litteras attestatorias, sub litteris A. et B. referendo se nihilominus in peracta actione ob praemissorum et complicum

declaratam suam instantiam, prouti ad propriam primi ordinis utpote Judithae Nagy oralem fassionem et inhaerendo praemissae suae actioni cuperet, uti ibidem, et reservaret.

Procurator J. inhaerendo suis et quod praemissa sua instantia in legali fundamento esset stabilita, vigoreque ejusdem sine interveniente eatenus quapiam deliberatione dictus procurator A. in edoctione praerecensitae praetensae actionis suae, medio productorum nonnullorum praetensorum documentorum sese sponte ac benevole accinxisset, nullamque eatenus sibi reservasset ulteriorem cautelam, ob hoc protestando, ne eidem ulterior quispiam regressus dari et suffragari possit cum protestatione nihilominus praemissa, cuperet praetensa documenta iuxta Tit. 27. Part. 2. et Tit. 35. Part. 3. necnon Quaest. 5. Cap. 6. Kithon. de non consentiendo in eadem secum communicari. Quibus perlectis, dicit praerepetitas attestatorias esse pro hic et nunc invigorosas, signanter vero ex parte Judithae Nagy, respectu autem reliquarum reservaret sibi ulteriorem prospiciendi facultatem, et quidem ex eo, siquidem eadem attestatoriae non essent juxta consuetam formam et modalitatem Tit. 27. Part. 2. collectae et exactae, nulloque penitus authentico sigillo confirmatae; alterum est, uti ex iisdem attestatoriis liqueret, quod coram senatu hujus oppidi regii testes ibidem specificati, alioquin etiam cives et sub jurisdictione ejusdem sint examinati, qui quidem senatus seu nomine ejusdem modernus processus respective esset institutus contra eandem Juditham Nagy judicialiter procederet, ex cujus consequentia non immerito elici, eundem senatum seu magistratum judicem exactarumque fassionum referentem, penesque easdem procedentem esse, quo ex capite praemissa combinata in suo directo subjecto stare nequirent, pro cujus enucleatione referendo sese ad praeattactas, praeallegatis defectibus obvolutas attestatorias, sed neque praetensa ejusdem fassio procuratori A. sublevamini foret, et dato, non tamen concessio etiamsi quidpiam tale factum contigisset, quod tamen negaret, id fuisse duntaxat extra serialem et non coram iudicio factam. Ideo rationibus etiam ex praemissis procurator A. eodem praesupposito documento, tanquam alioquin etiam proferens, uti haud posset. Quare tanquam legalibus defectibus praegnantibus praemissas praetensas attestatorias cuperet seponi, eademque juxta Tit. 32. Part. 2. absolvi, reservando nihilominus ulteriorem quoque agendi facultatem.

Procurator Dni. magistratus protestando super praemissis, dicit citatam legem procuratori ex adverso militare non posse, siquidem praemissae et judicialiter exhibitae attestations essent vigorosae, tum ex observata modalitate, tum quia in sede magistratus ita practicaretur, et tam contra Juditham Nagy quam vero reliquas in actione positas J. essent clarae et vigorosae, sed et praeallegata civilitas nullum obstaculum inferret, siquidem examinatae personae essent honestae et non interessatae, quibus accederet, quod testes ibidem denotati, si juri ita videbitur, pro tollendo ulteriori scrupulo coram iudicio personaliter statuuntur, prouti et procurator Dni. magistratus eosdem et statuit. Sed et absque testificatione testium etiam et documento sufficeret ejusdem Judithae Nagy non extra serialiter, uti per procuratorem

ex adverso adstrueretur, sed coram Dnis Judlium et Jurassore, prouti et generoso Dno Michaële Kutffey, illustrissimi Dni supremi comitis administratore, facta oralis fassio sufficeret, unde tollitur scrupulus procuratoris ex adverso, quod hac in parte magistratus esset actor et referens, et siquidem oralis fassio pro centum testibus reputaretur, ad quam in praemissis etiam, prout et subsequendam torturam procurator Dni. magistratus sese retulisset, sufficiens esset documentum inhaereret praemissis suis examinatisque statutis testibus, cuperet ut in actione, et reservaret.

Pro parte Judithae Nagy, rationibus legibusque ex praemissis, praemissas praetensas attestatorias omnino esse invigorosas et collaterales tanquam extra praesentis inchoati processus iudicium iudiciariaeque revisione peractas. Quantum ad oblationem statuendorum per procuratorem A. testium, eandem esse serotinam, primo: Siquidem juxta Quaest. 11. Cap. 7. Kithon., antequam idem procurator A. sponte et benevole probam in se accepisset, eosdem testes authenticandos institui facere debuisset, nullam desuper reservando sibi cautelam, reservando nihilominus ex parte reliquarum in facto ulterioris earundem defensionis agendi facultatem.

Procurator Dni. magistratus prioribus suis inhaerendo, dicit, ex quo procurator ex adverso priora sua iterato repeteret, iam superius ad praemissa habita replica, ulteriori non indigeret. Quantum autem ad serotinitatem allegatam ex parte statuendorum testium attineret, respectu cujus Quaest. 11. Cap. 7. Discurs. Kithoni. citaret, eandem suam instantiam esse nullam, siquidem post allegatam suam invigorositatem quasi collateralitatem, statutio testium subsequi deberet, juxta etiam eandem Quaestionem a se citatam, per expressum haberetur, statutionem testium necessariam esse, quam etiam Procurator Dni. magistratus, ex officio incumbenti, et munere obtulisset, unde reiecta Procuratoris dictarum J. instantia, cuperet ut supra et reservaret.

Pro parte Nagy, habita super praemissis deliberatione, forsque oblatorum testium authenticatione, reservaret in utroque puncto, quam etiam reliquarum omnium omnimodam agendi facultatem.

Deliberatum est.

Licet quidem Procurator partium J. productas in iudicio attestatorias invigorosas, oblationemque statuendorum per procuratorem A. testium serotinam esse adstrueret, et ad mentem citatae Quaestionis 11ae. Cap. 7. Directionis Kithonicianae antequam Procurator A. sponte et benevole probam in se assumisset, eosdemque testes authenticandos adurgere debuisset, nullamque superinde cautelam pro sese reservasset. Quia tamen coram inlyto tribunali in vinculis adstans principalis J. utpote Juditha Nagy, ante has iteratis vicibus coram amplissimo senatu hujus loci et in praesentia quoque Dni. Stephani Bitto processuali iudice nobilium examinata et iam coram sede iudiciaria authenticata, etiamnum omnia et singula sua aliorumque complicum J. magicae artis scelera propria oris fassione (quae mille testes praevaleret) confirmasset et constanter ac absque ulla vacillatione de facie ad faciem et ad oculum complicibus suis obiiciendo per easdem patrata esse asseverasset: Ex eo personalis statutio, examen et authenticatio earundem testium minime necessaria foret.

Nihilo tamen minus ad comprobationem et solidationem erectae per Dni. magistratus procuratorem actionis sub praestito semel iuramento denuo examinati et authenticati testes siquidem id ipsum, quod in re exhibitis collateralibus attestationibus faterentur, fassiones eorundem authenticatae pro ratis habentur. Atque ideo praescissis inanibus et tempus frustra terentibus partis J. allegationibus et subterfugiis, eadem partes procedant ulterius. Causae vero praesentis ulterior discussio et decisio propter serotinitatem temporis differtur in crastinum.

Quo refulgente terminoque praescripto recurrente, antelatoque Dno magistratu una cum praetitulatis Dnis convocatis una consistentibus, idem qui die hesternam et cum iisdem facultatibus et solennitatibus praeattacti Dni magistratus procurator ad hesternam iudicialiter determinatam et pronunciatam deliberationem, iudiciariam reflexionem habendo, siquidem tum ex propria memoratae Judithae Nagy velut J. et facti complicitis, coram hocce tribunali facta contra et iam praeattactas reliquas J. oris ad oculos et ad faciem earundem facta fassione, tum vero ex authenticatorum coram praeattacto tribunali testium reiterata fassione luculenter actus in actione praeattacti Dni magistratus contra praefatas J. et magia earundem appareret. comprobataque extitisset, quare inhaerendo firmiter praemissis suis universis cuperet ratione ex praevia modalitate in actione sua uberius declarata convinci et aggravari, convictasque et aggravatas pronunciari, reservando nihilominus reservanda.

Pro praeattactis praetensis J. dicit quantum videlicet respectu Judithae Nagy: siquidem eadem, uti praemitteretur, cooperationem cum Sathana habitam coram hocce iudicio propriam et oris fassione ultronee confirmaret, consequenterque adstipulante etiam hesternam die lata iudiciaria deliberatione in subsequendam etiam executionem sese spontanea immisisset, eo in casu nihil aliud restaret, quam futurae convictionis effectuatio, quae per hoc iam se infamem declarasset, nullaque fides eidem iam amplius adscribi, multo minus elici quiret; respectu vero reliquarum praetensarum J. modernique ardui instituti processus, siquidem leges nostrae Hungaricae iuxta iam in similibus causis approbatam Quaestionem 32. Capit. 8. Kithon. tamquam ex legali fundamento Tit. 6. Par. 2. ex legibus principum civilibus, privilegiisque et consuetudinibus tanquam fonte et radice essent desumptae, ideo hoc quoque in passu in earundem maiorem elucidationem, iamque passim in causis criminalibus practicari assolitam, in quantum videlicet necessitas efflagitata venit recurrendum faciendi, dicitque praemissam actionem in praesupposito diabolicae artis actu esse appositam maiorque ex parte tam ad praeattactae inhonestae personae Judithae Nagy praetensam simplicem fassionem, quam etiam ad productas praetensas attestatorias procurator A. sese referret, cum tamen ad eiusmodi leves et simplices suspiciones de lege regni, signanter autem Ar. 6. Anni 1625. et Ar. 40. An. 1630, nemo, nisi sufficienter inprimis edoctus fuerit, condemnari possit, siquidem testes in similibus occultis et arduis causis, iuxta approbatam in Quaest. 8. Cap. 6. Kithon. consuetudinem, luce meridiana clariores esse deberent, et dato, non tamen admissis, etiamsi praedicta Juditha Nagy, praemissa praetensivo modo fateretur, quampiam complicitatem criminis sui assereret, quod tamen ex parte modernarum J.

negaretur, juxta Quaest. 5. dicti Cap. 6. Kithon, procuratori A. nihil quidquam deservire quiret, sed neque efflagitata quoque torturae subjectio hoc in passu admitti quiret, nam periculosum esset quempiam pro elicienda alicuius rei veritate torturae subiici, nisi coram iudicio propria oris fassione tale quid fateatur, nam si hoc admitteretur, ob varios cruciatus, impatientiamque et nimiam duritiam, ipsa quoque veritas de facili falli, sensusque eiusmodi personarum turbari posset, unde saepius contra ipsissimam etiam rationem fateri cogentur, uti appareret id ipsum ex Num. 13. Quaest. 126. Par. 3. approbatissimi authoris Carpczoviani imo passiones quoque et rancores ex instinctu ipsius diaboli, qui Christi fideles ad damnationem inferre satagat, ex tali infami persona, tanquam iam mortem sibi immineri vidente, saepe numero contingit. Porro ad eiusdem in reliquis suis praetensis fassionibus enarratam (.....)¹⁾ et conventum, vel alio quoquo modo factam conversationem illam esse meram phantasiam et figmenta „quae diabolus sagis et strigibus in somniis per media et instrumenta sua diabolica suas agere soleret praestigias et fascinationes mentemque et sensum talium personarum praeallegatis phantasia et somniis obfuscare soleat, adeo, ut nesciant, quid agant, hic enim esset diaboli mos, ut homines taliter obumbratos et corruptos in damnationem deducat, unde proba, quod et Deus avertat, elici haud posset, ipsius porro diaboli eiusmodi actus in productione quoque imaginis Samuelis, Saulo regi facta, prouti appareret ex 1. Sam. 28. Cap. illudere quoque talia quoque modalitate homines, quae pure sensuum ludificationes, praestigia et figmenta solerent, uti haec omnia singulariter vero a Num. 28. usque ad finem Quaest. 48. par. 1. praetitulati authoris luculentissime apparerent, in simili vero praetenso magiali actu non praedeclaratae imaginationes et operationes diabolicae, verum pro rationabili causa, facti ratio, commerciumque seu foedus criminisque perpetrati veritas iuxta Quaest. 14. Cap. 9. Kithon. et Numeros 16., 54., 55. et 59. dictae par. 3. Quaest. 126. n. 119. praeattacti authoris consideranda venirent, quae uti supra testibus luce meridiana clarioribus omnique penitus exceptione maioribus edocenda essent, et non ita, prouti ex parte A. mediante torturae subiectione praeallegatum esset, unde ipsa veritas elici quiret, et dato non tamen concessis, etiamsi quaequam remotae suspiciones et praesumptiones adduci possent, tamen eadem iuxta contextum Quaest. 123. par. 3. praeallegati authoris, respectu videlicet realitatis ipsius facti praetensi praeallegatis sufficientibus testibus comprobari deberet, postulata porro per procuratorem A. torturae subiectione prouti in actione sua praetenderet, respectu videlicet praetensae eliciendae veritatis ex eo etiam capite admitti haud posset, siquidem in nullo diabolico actu hactenus fuissent deprehensae, personaeque senio confectae, ob virium earundem defectum et corporis debilitatem iuxta praeallegatos numeros 4. et 5. quaest. 126. part. 3. praementionati authoris, siquidem timor et metus eo citius in similibus incutiatur, unde eiusmodi fassio in iudicio robur suum habere haud quiret, dictanteque Tit. 27. par. 2. honestarum et non uti praefata Juditha Nagy esset personarum testimonia acceptari assolerent; quibus hoc et id quoque accederet, prouti respectu personae consortis videlicet Joannis Szücs, cui

¹⁾ Zde v textu jedno slovo vynecháno.

ante eiusdem incaptivationem praefata Juditha Nagy minata fuisset, poenitere eandem in futurum quod magiam eidem obiecerit, occasione cuius referendo sese ad recognitiones senatoris et capitanei huius oppidi regii, nempe Stephani Andrásy consortisque eiusdem, quos et exaudiri examinarique facere per inclytum hocce iudicium humillime instando exposceret nullaque testificatio contra eandem praeeisteret, prouti etiam respectu reliquarum, siquidem eadem attestatoriae partim nudas et simplices praesumptiones, partim vero dubietatem in se comprehenderent, quae uti supra stare in foro contradictorio haud possent, hoc tamen inclytum iudicium praeprimis gratiose considerabit, quod tametsi in nonnullis punctis quaequam rationes fors contra easdem comprehenderentur, nihilominus tamen habito, tam status earundem, miserarumque prolium respectu, easdem eo in passu gratioso sumere cordi, cum et alioquin etiam nulla evidentia facti, ex praeattactis litteris attestatoriis appareret, praeter supra nominatam inhonestam personam alioquin etiam unicam duntaxat, quae in iudicio stare minime quiret, operaretque procul dubio eodem ex diabolico instinctu, quatenus reliquos etiam Christi fideles in damnationem seduceret, verum tali in casu consideratis praemissis rationibus coniunctaque humani generis misericordia in alta consideratione praemissa sumi deberent; quocirca praemissis universis legibus et rationibus, submissione quoque praeattactarum J. humilitatis maritorumque et prolium intercessione, enodationem earundem humillime praestolaretur: Quare uti supra et reservat reservanda.

Procurator A. prioribus suis firmiter insistendo, ad immediate per partem adversam allegata reponit brevibus et dicit, antelatae Judithae Nagy velut J. et complicis fassionem coram hocce iudicio praevio modo factam omnino de longo usu roborata praxi et consuetudine iuxta quaest. 9. Cap. 1. in Tit. 6. par. 2. Oper. Decr. Tripar. fundatam et radicatum admitti debere, sed neque eiusdem fassio, prout et authenticorum productorum testium iuxta citatas ex adverso leges, leves et simplices contra dictas J. suspiciones, verum solidas praesumptiones et plusquam praesumptiones, verum documenta prae se ferre, sed et praeallegata ex adverso quaest. 8. Cap. 6. Discr. Kithon. contra easdem J. militaret, nam si etiam contra easdem J. testimonia luce meridiana clariora adduci nequirent, ad maius eliciendae veritatis argumentum, tales torturae quoque subiici indigaret, prout et Carpczovius par. 3. Quaest. 126. num 13. loco videlicet ex adverso citato, parti J. nullum adferre posset praesidium, nam uti ex contextu eiusdem colligi posset, loqueretur ubi videlicet de similibus actibus criminosis nulli penitus testes inveniri, et statui possent, alioquin etiam praeattactus auctor Carpczov legi usuique ac consuetudini huius patriae ab antiquo laudabiliter observatis ac practicatis praeiudicare minime posset, quia vero procurator partis adversae, praementionatam Juditham Nagy duntaxat aliqua figmenta per somnium visa dixisse adstrueret, contrarium novus Malleus maleficarum quaestione de strigibus Cap. 14. fol. 88. paragr. „Nec potest diabolus quacunque virtute etc.“ prout idem author Cap. 5, folio 39 § De Deportatione etiam hominum a diabolo etc. et exemplo Simonis Magi indigaretur. Sed et reliqua loca ex eodem Carpczovio ex adverso citata pro iisdem J. rationibus per procuratorem A. praealle-

gatis haud opitulari posset, prout et quaestio 47. par. 1. ex eodem Carp. per partem J. in medium allata, contra easdem J. manifeste loqueretur, prout et eiusdem partis Num. 41. contrarium dictaret. Quantum porro occasione personae conjugis Joannis Szücs ob quamquam dictae Judithae Nagy factam comminationem praemissam fassionem eiusdem Judithae Nagy procurator partis adversae invalidare niteretur, id ratione quoque ex ea subsequi nequiret, siquidem eadem Juditha Nagy fassiones suas coram iudicio factas subsequenda quoque torturali fassione respectu complicum J. quam et respectu perpetrati actus in actione A. uberius denotati corroborare et confirmare debet. Quia vero procurator ex adverso a defensione Judithae Nagy sponte et benevole resultum fecisset, quin imo poenam et convictionem in actione A. uberius denotatam contra eandem ultronee efflagitasset, cuperet proinde procurator A. eandem Juditham Nagy, vel ex hac sola etiam ratione iuxta actionem suam convinci et aggravari, convictamque et aggravatam pronunciari; reservando in reliquo reservanda.

Pro J. inhaerendo firmissime praemissis suis allegatis legibus, ex adductoque authore praedeclaratis alleviantibus rationibus, qui quidem author in regis liberisque civitatibus, inter quas quoad immunitates et privilegia earundem hocce quoque regium oppidum aequipararetur, ideo hic quoque stare, in defectu videlicet aliarum legum in ordine quoad praesentem arduam materiam posse, prouti ex parte quoque adversa adductus author artes diabolicas, eiusdemque in hominibus practicas operationes declarasset. Ratione vero praetensae per torturam fiendae eliciendae veritatis, opponeret eo in passu praeallegatas sufficientes luceque meridiana clariiores testium fassiones, nam si hoc admitteretur, multarum etiam animarum ex praemissis praegnantibus rationibus iactura subsequeretur, sed neque quaequam veritas ex simili fassione iuxta Tit. 16. prologi Tripar. Tituloque 20. par. 3. admittenda eliciendaque censeretur. Quantum porro ad fassionem dictae Judithae Nagy, quae tanquam nuda et simplex factaque per eandem criminis sui contestatione virtute praeallegati Tit. 27. par. 2. inhonestae et universim rusticae contra honestas personas in iudicio contra eandem quidem stare, non vero contra alios. Quia vero tota praesentis materiae energia in sufficienti comprobatione supradecarati praetensi facti praeeisteret, ideo recurrendo eatenus ad praemissas suas legales rationes et leges, humillimasque interpositiones, maritorum et prolium, consanguineorumque praeattactarum J. casu vero quo, quod tamen non speraret, ex praelibatis attestatoriis quaedam subsumeretur contra unam vel alteram suspicio aut praesumptio, eo in casu reflecteret praesens inclytum iudicium ad praeallegatam misericordiae medellam, vel vero ad ultimum membrum Quaest. 7. cap. 6. Kithon. Et quia in sublevamen praefatarum J. innocentiae et indemnitate sat sufficientes rationes praeeisterent alleviantes, ideo iterato quoque in puncto videlicet hocce posteriori quod si casu quo contingeret, gratiae inclyti huius iudicii, habendoque condignum respectum erga praedeclaratos maritos miserrimasque proles, consanguineosque intercedentes. Quare ut supra et reservat reservanda.

Procurator A. inhaerendo semper praemissis suis dicit, neque in civitatibus praetactum Carpczovium quoad praescriptas suas leges, quam in defectu legis ususque et consuetudinis patriae, quae iuxta quaest. 9. cap. 1. Kithon. et Prologi etiam Tit. 10. altera lex esset, stare posse, sed etiam tam de praeattacta consuetudine, quam et regula iuris, infamis facti in criminalibus, sed non in aliis Casibus admittatur: Et unicus testis iuxta praetactum Carpczovium p. 3. ejusd. quaest. 121. Num. 10. sufficiens indicium praeberet ad torturam, semiplena probatio, tanto eminentius, ubi plura etiam intervenirent testimonia: Ideo ut supra, et reservat.

Pro J. praemissis suis firmiter inhaerendo, quoad ex Quaest. 9. cap. 1. Kithon. illatam consuetudinem, eandem sonare de institutione processus et non de per procuratorem A. praeallegata modalitate, quia vero sufficientes in defectu videlicet legum ad mentem iam praecitatae Quaest. 32. Cap. 8. et Tit. 6. par. tanquam in eiusmodi ardua materia proque lumine dominorum iudicum praexisterent rationes alleviantes, reliquasque suas leges et rationes confirmarent, super eo tamen protestaretur, quod procurator A. saepe fatam Juditham Nagy infamem declararet, unde eiusdemque praetensa fassio iuxta modalitatem saepementionati Tit. 27. par. 2. stare in iudicio minime valeret, unius vero testis, tanquam omni exceptione maioris, eo in casu aliquando suffragari, quando indicia et praesumptiones praeprimis sufficienter edocentur, torturaque praeallegata rationibus per procuratorem J. sat abunde inductis, in ordine quoad eliciendam veritatem, nunquam admitti soleret, quare inhaerendo praemissis suis, accurateque considerandis legibus et rationibus, respectuique intercedentium personarum, efflagitaretque ut supra.

Procurator A. referendo se ad praemissa sua dicit consuetudinem patriae in civitatibus etiam in defectu legis legem ipsam prae se ferre. Quantum porro ad Tit. 27. par. 2. Op. Decr. Trip. non loqui contra personas facti complices, quae alias etiam de ordinaria praxi, usuque et consuetudine in civitatibus iudicialibus processibus, contra similes complices, sed non pro, admitti assolerent, verum de aliis personis rusticanis, qui etiam iuxta praecitatum Tit. contra personas etiam nobiles meritis causae ita exigentibus admitti solerent ac deberent. Quare praecitata iuris regula in genere apposita non involveret, prouti ex adverso adstrueretur, Judithae Nagy infamiam specialiter, sed et praemissam torturam de simili magia in quibusnam casibus, qualiter et qua modalitate fieri debeat, innueret praxis criminalis processus in articulo 60. declaratus. Quare praemissis suis inhaerendo, cuperet eandem torturam admitti et finale iudicium, reservans reservanda.

Pro J. praecitatum Tit. 27. par. 2. eum in finem esse praeallegatum, quod videlicet modalitate eiusdem, quomodo et qualiter, et quales personae pro teste sint acceptandae, scilicet honestae, non inhonestae. Quia vero procurator A. iuxta hesternam die sponte et benevole in sese probam praetensae suae actionis assumisset, in eademque in ordine quoad sufficientem probationem praetensi ipsius facti criminis, succumberet, ideo prouti in primordiis allegationum suarum procurator J. de non adhibenda alia medela, et non reservata cautela solennissime protestatus fuisset,

ideo virtute eiusdem protestationis procurator A. nullum penitus regressum ad praetensum torturale examen sumere potest, siquidem torturale examen tam iuxta leges positivas, quam etiam quotidianam in similibus causis practicatam consuetudinem, prouti iam etiam superinde superius praeallegatum extitisset, ad eliciendam praetensi facti veritatem, verum duntaxat ad complices tendere. Quare uti supra, et reservat reservanda.

Procurator A. ad praemissa procuratoris J. breviter reponit: die hesternam super praemissis per eundem modo iteratis recepisse deliberationem, ex qua luculenter eveniret, tam ex orali fassione Judithae Nagy (prouti die hodierna ipsemet aperuisset) tam respectu sui, quam aliorum complicum, tum vero ex productis attestationibus, et statutorum testium fassionibus sufficiens proba et documentum, quia tamen in praemissa actione, tam respectu complicum, quam vero facti petita tortura apposita esset, primum et ante omnia cuperet, tam eandem Juditham Nagy, quam vero reliquas complices torturae subiici, ac tandem ut ibidem in actione vivas igne comburi. Cupiendo superinde finale iudicium, cum reservata semper generali facultate.

Pro J. tam iuri, quam etiam iustitiae in consentaneum foret, ut incatenati praetensa torturae subiectione semet ipsos condemnarent. Quia vero procurator A. praemissam praetensam modalitatem in supplementum defectuosae suae probae adducere vellet, eadem vero praeallegata modalitas iuxta Paragr.: Ast ubi A. proposita sua actione etc. Quaest. 16. cap. 6. Kithon. eidem procuratori A. suffragari minime posset, leges vero superius praeallegatae essent omnino generales super universisque causis conditae. Et quia uti experiri potest, ex praeattactis insufficientibus litteris attestatoriis nonnulla duntaxat quibus tanquam simplicibus, iuxta saepe mentionatum Tit. 27. par. 2. locus dari minime quiret. Quare habita reflexione praemissarum praegnantium rationum, cuperet ut ibidem et reservat.

Procurator A. dicit, constare ex actione antelatorum J. praevia tortura petitam quoque executionem efflagitasse, quare ex praemissis suis iuxta quaest. 8. cap. Kithon. elici sufficienter, probam esse sufficientem, maxime occasione praetactae torturae ideoque siquidem procurator ex adverso idem duntaxat, per diversa repereret, nilque solidi ex parte afferret, cuperet eadem simpliciter reiici, et ad praemissa partis A. petita deliberari, reservando inreliquo reservanda.

Deliberatum est:

Consideratis, ponderatis et accurate ruminatis ambarum partium procuratorum propositionibus, allegationibus, objectis et responsis, iisdemque ex parte procuratoris J. in maturam considerationem sumptis et tam positivis legibus regni, quam etiam longo usu roboratis consuetudinibus, prouti etiam aliorum passim receptorum autorum per eundem J. allegatorum contrarium tuentium ac decidentium exemplis confrontatis et comportatis, siquidem venefica in vinculis adstans Juditha Nagy praeprimis a complurium annorum revolutionibus, gravium suspicionum ansam praebuis-

set et communiter mali rumores de ipsa sparsi fuissent, imo huius regii ac privilegiati oppidi S. Mariae incolis utriusque sexus saepe non leves metus incussisset, et non tantum gravia aliis nocendi indicia prae se tulisset, verum etiam ut credi par est diabolico percita instinctu, Dei hominumque timore postpositis vetitae ac destabilis artis magicae actus exercere et attentare nihil pensi duxisset, dum videlicet iam a duobus annis consortio aliarum sagarum sese annumeratam, stipendio diaboli obligatam, de loco in locum cum reliquis sibi similibus volitasse, nonnullosque cives et inhabitatores huius loci diris tormentis affecisse, cruciasse, visu oculorum privasse, diversisque modalitatibus nocuisse, damna intulisse, eorundemque pecora strigasse ac alia enormia crimina et excessus commisisse et perpetrasse assereret, praemissaque omnia tam propria oris fassione iteratis vicibus confirmasset, quam etiam ex testium primi, quarti, quinti, sexti et 8vi in figura praesentis iudicii examinerum fassionibus et attestationibus verificata extitisset. Quo itaque et maior perpetratorum scelerum veneficii veritas ac claritas elucesceret complicesque ipsius malefactoris erui, innotescere, aggravari vel alleviari queant, Quove tempore eiusdem mortis supplicium alios quoslibet a similibus detestandorum actuum et scelerum ausu ac temeritate revocet, retrahat, terreat, restringat, terribileque cedat in exemplum eadem Juditha Nagy pro universis modo praemisso patratibus enormibus criminibus et demeritis suis, primum quidem examini torture subicienda, ac tandem rogo apponenda et igne comburenda condemnatur.

Pro parte praetensarum J. audita hacce lata iudiciaria deliberatione, ne igitur fors iisdem quoquomodo, de facto vel in futurum noceat, vel praeciudicet, solennem eatenus interponeret protestationem, reservaret quae uti supra circa universa et singula iuribus et indemnitati earundem proficue deservientia, omnimodam suam prospiciendi facultatem. Et ex quo super immunitate principalium suarum iam in praemissis sufficientes adduxisset rationes, ob hoc praestolaretur eatenus iudicialiter fiendam earundem absolutionem reservando in reliquo reservanda. Procurator A. contentus lata iudiciaria deliberatione respectu reliquarum ac necdum sententiarum J. post peractum torture examen sententionatae Judithae Nagy et J. circa universa et singula dominis principalibus suis, omni quo meliori potest fieri modo, prospiciendi procuratoriam facultatem reservat.

Pro J. super hac quoque iam in praemissis sat superque contrariis legibus et rationibus diluta procuratoris A. instantia protestatur, ne in eandem quoquo modo vel in minimo consentire videatur, verum inhaerendo praemissae suae instantiae, cupit ut supra.

Procurator A. post experimentum quoque torturalis fassionis mentionatae Judithae Nagy sententionatae, ad cuius fassionem iudiciaria quoque deliberatio Dni magistratus semet relegasset, siquidem eadem constantissime sub eadem quoque torturali fassione contra reliquas J. necdum sententionatas idem ut ante fassa, testataque fuisset, accedentibus etiam aliis testimoniis et fassionibus, in quorum subsidium immediate quoque certam personam heri absentem personaliter pro authen-

ticando statueret testem, cuperet proinde praemissis universis sic se habitis iuxta actionem suam contra praeattactas J. quoque finale iudicium, in reliquo reservaret reservanda.

Pro praetensis J. antequam in subsidium praemissarum rationum suarum quidpiam reponat, procuratorque A. certi cuiusdam testis statuendi faceret mentionem. Quia vero haec ipsa oblatio post tot tantasque allegationes in ordineque praetensae suae actionis edoctionem praetensas quaspiam attestatorias iam produxisset, ideo hanc ipsam oblationem esse serotinam, siquidem super praemissis suis attestatoriis, deliberatio quoque esset subsecuta, quare reiecta praemissa oblatione cuperet praetensa sua producta relegare. Nihilominus certis ex rationibus huic legali instantiae cedendo diceretque reflectendo sese procurator J. ad immediate relata perillustres ac generosi Dni administratoris in puncto videlicet status senilis, qui a torturali fassione exempti essent, super quo referendo sese ad iam eatenus praeallegatas leges et rationes superius praeallegati authoris Carpczov. unde luculentissime apparet, quod eiusmodi senio confectae personae, occasione subiectionis torture in considerationem venirent. Attestatoriae quoque rationibus legibusque ex praemissis praeattactas J. haud convincerent, uti iam supra praedeclaratum extitisset; torturalis porro sententionatae personae fassio ibidem rationibus et legibus praerecensitis, in praeallegatoque authore comprehensis locum habere minime quiret, tanquam iam inhonestae personae, alioquin etiam tortura quoque mediante exacta, cum tamen iuxta tit. 27. par. 2. omnis fassio libere sponteque et sine metu et non coacte fieri debet, prouti torturalis fassio esset, denique porro evidentia praeattacti praetensi criminis sufficientibus documentis et non simili edoceri debeat, quo ex capite inhaerendo praemissis suis universis legalibus rationibus, cuperet uti supra absolutionem; Verum quia superius ratione statuendi testis facta fuisset mentio, cuius fassionem procurator A. praemissae fassioni adiungere volens, ob hoc cuperet cum protestatione eandem quoque fassionem experiri.

Qua percepta; licet eadem testis de quapiam particularitate contra Priklianam fateatur, non tamen convictionem quampiam sufficienter facere posset. Quocirca eandem quoque prouti praemissam praemissis suis rationibus retorqueret, habita igitur reflexione, pluralitate etiam praerecensitarum J. Attestatoriae quoque essent particulares, quae omnes et singulas haud aggravarent, quas neque fassio torturatae inhonestae personae convinceret. Ideo uti supra, reservaretque reservanda.

Procurator A. dicit, per se citatas leges et rationes authenticatorumque testium suorum fassiones iuxta Quaest. 8. cap. 6. Kithon. non tantum ad torturam praeattactarum J. verum praecipue respectu relictiae condam Joannis Csemez et Georgii Prikl consortis, ita alterius Joannis Barbély relictiae etiam ad sententiae capitalis pronunciationem sufficere. Quare ut supra etc.

Pro J. semper praemissis suis inhaerendo dicit ex calculatione praeattactarum praetensarum attestatarum respectu nullius identitatis, in ordine quoad evidentiam ipsius praetensi facti haud esse sufficientes elicietur, in cuius, uti procurator ex

adverso efflagitaret, fienda per easdem J. torturalis fassio, in earundem videlicet aggravationem tendens, tanquam contra semet ipsas, nec lege nec ratione elici quiret, referendoque, pro uberiori earundem sublevamine respectu senilis aetatis adductas rationes, et leges. Et siquidem prouti ipsemet procurator A. silentio praeteriret praeter praedeclaratas tres personas, reliquae minus essent aggravandae prouti neque attestatoriae etiam hoc evincerent, tum igitur ex eo, tum etiam ex praecedentibus suis rationibus, cuperet easdem quoque uti et reliquas absolvi. Reservando reservanda.

Procurator A. praemissis suis universis, prout et latis iudiciariis deliberationibus firmissime insistendo, dicit quoad torturam aetatem senilem haud excusare, si ipsamet contumax sponte et benevole nil fateri vellet, verum ubi ante etiam torturam crimen suum prout et reliquorum eiusdem criminis consortium ultronee fateretur delictum. In reliquo referendo se ad praemissa sua, cupit et reservat ut supra.

Procurator J. ex praenarrata iudiciaria deliberatione minus elici, quod videlicet instantia procuratoris A. esset adinventata, et ratificata, quoad statum porro senilem, referendo sese ad iam praeallegatas dicti authoris rationes, ideo uti supra evidentiae ipsius praetensi actus, idem procurator A. doceat sufficienter, cuperet, reservatque ut supra.

Procurator A. dicit, siquidem procurator ex adverso per allegationem illegalitatis instantiae suae eiusdem honori non parum detraxisset, quare eatenus post latam eiusdemque procuratoris A. instantiae admissionem, vel non admissionem, reservaret eatenus omnimodam agendi facultatem prout et in reliquis a se praemissis.

Deliberatum est.

Quandoquidem potior pars istius privilegiati oppidi S. Mariae recognosceret, et communi quoque fama spargeretur, ab aliquot annorum decursibus coram in vinculis adstantes, Barbaram Friepaisz, Georgii nimirum Prikel consortem, et Helenam Slunk Joannis condam Csemesz relictam viduam, non leves suspiciones et praesumptiones subortas fuisse. Et tam respectu statutorum, examinerum ac authenticatorum in praesenti iudicio trium testium fassionibus et attestationibus, quam etiam sententionatae Judithae Nagy, ante et post torturam oralis fassionis constanter factae intuitu manifestum evaderet, quod dictae malefactrices diversa, eaque abominanda veneficiorum scelera Dei hominumque timore postpositis, legibusque et consuetudinibus regni contra sagas earundemque condemnationem sancitis postergatis, perpetrare et exercere temerarie attentassent. Sed etiam vigore iam latae iudiciariae deliberationis et sententiae nostrae postulata procuratoris J. reiecta, et enervata haberentur. Ideo tamen ex praescriptis rationibus positivisque regni legibus et consuetudinibus, quam etiam usu receptorum authorum exemplis eadem veneficae personae, unanimibus Dominorum iudicum votis et suffragiis, ad revelandos scelerum suorum complices examini torturae subiiciendae decernuntur, citatasque per procuratorem A. leges admitti, et locum habere easdemque reas in aliorum terribile exemplum iuxta appositam in erecta Dni magistratus actione legem capitaliter

aggravari et condemnari posse ac debere; prouti aggravatae, convictae et ad mortis supplicium obeundum condemnatae iudicialiter pronunciantur. Reliquarum in vinculis existentium causae revisione ob temporis serotinitatem, hic et nunc in suspenso relictas et permanente.

Procurator A. contentus lata iudiciaria deliberatione et siquidem immediate sententionatarum J., fors nil aliud, quam eiusdem sententiae executionem exposceret, quare ob evitandas quoque maiores ac maiores praetacti huius magistratus expensas cuperet adhuc die hodierna debita examini torturae ad revelandos suos complices subiici, ac tandem die crastina per certum ad id deputandum hominem ecclesiasticum ad obeunda munia salutaria adhortari, ac tandem die immediatae adveniente Sabbathi, iuxta demerita sua deliberationi iudiciariae satisfieri. In reliquo reservat respectu reliquarum J. reservanda.

Anno Dni. 1691. Die 26. mensis Septembris in sede magistratuali regii ac privilegiati oppidi huius S. Mariae, eiusdem loci Dni magistratus; contra et adversus infrascriptas personas maleficas inchoatae criminalis causae continuatio. Reassumpta causa praelibati Dni magistratus huius liberi ac regii oppidi S. Mariae in priori levata uberius specificati ut A. contra et adversus in praemissa actione denotatas Susannam Győri relictam condam Joannis Barbély, Ursulam Horváth, Gregorii Fekete consortem, Magdalenam Varga, Joannis Szabó pariter consortem, Annam Dalos, Jacobi condam Füle relictam, Ursulam Góri, Joannis Szücs consortem veluti J.

Et pro praefato Domino magistratu idem egregius Andreas Naszvadj cum universis, qui in praemissis et cum iisdem ut praemissum esset iuris requisitis et solennitatibus, protestationibus, et generali reservata, praemissas universas suas allegationes, contraque easdem J. allatas rationes et leges, ac universa occasione praemissae levatae in merito causae coram praesenti tribunali allata et producta, pro repetitis habendo, ac inhaerendo, refert se iterato ad iam eotum exhibitas testium fassionibus, contra easdem J. militantes, iam antecederent, in priori termino productas, prouti tam in tortura iudicialiter adinventata, quam exposit coram iudicio sponte ac benevole confirmatam oralem fassionem Helenae Ilungh, Barbarae Friepaisz et Judithae Nagy, iam vi iudiciariae deliberationis executorum, quarum fassionibus pariformiter inhaerendo, per omnia, ut in actione contra ipsas J. erecta ruminatis et calculatis iisdem praetensis fassionibus, finale iudicium praemissa pariformiter, tam respectu complicum, quam vero respectu excessuum in actione denotatorum tortura, tandem vivas comburi, cum generali semper reservata facultate.

Deliberatum est.

Approbatorum authorum sententia dictante et practicato in similibus iudiciorum revisionibus usu ac consuetudine adstipulante, ad unius duntaxat in scelere complicis fassionem, praetensum quemlibet reum torturae omnino subiici posse. Quia vero contra praesentes in vinculis adstantes maleficas, Susannam utpote Győri relictam condam Joannis Barbély, Ursulam Horváth, Georgii Fekete, Magdalenam Varga,

Joannis Szabó consortes, et Annam Dalos Jacobi condam Füle relictam non una duntaxat, sed tres complices ante, in, et post torturam, non saltem complicitatem verum etiam enormium et detestandorum veneficiorum, et artis diabolicae magicae, simultanea societate attentatorum, multifarios actus fassae fuissent, in iisdemque fassionibus suis constanter et absque omni revocatione, et vacillatione perstitissent, quin imo etiam poena extremi supplicii mortis confirmassent. Quo temporalis earundem poena, alios etiam a similium vetitorum veneficii et magiae scelerum exercenda temeritate revocet, retrahat, terreat terribileque cedat in exemplum, manibus carnificis tradendae et ad revelandos reliquos suos complices torturandae; Expost autem vivae rogo apponendae, et igne concremendae aggravantur et sententiantur, prout aggravatae et sententionatae pronunciantur.

Eadem die nimirum 26. Mens. Sept. Anni 1691 levata causa prudentis et circumspecti Dni Wolffgangi Vermes, iudicis primarii huius Regii ac privilegiati oppidi S. Mariae in Comitatu Poseniensi et Insula Csallóköz existentis habitus necnon reliquorum praefati oppidi dominorum iuratorum veluti A. et magistratus contra et adversus Ursulam Wilhelmin, relictam condam Gregorii Händl, ferrarissam, et Barbaram Würzinger consortem Joannis Stangel et Mariam Haezel alias Wolffianam velut J.

Et pro praefato magistratu nobilis Georgius Szontagh cum nostris, praemissis universis de iure praemittendis et reservatis pariformiter de iure reservari solitis, solennem interponit protestationem de non consentiendo in longum quempiam litis processum, vel partis adversae dilatorias quasvis exceptiones, fors in medium proferendas, verum inhaerendo legibus et consuetudinibus regni, iuribus praefati magistratus suffragantibus, proponit actionem taliter.

Qualiter praefatae J. salutis suae immemores, postpositis divinis humanisque legibus, fidem ipsam, quam in sacri susceptione baptismatis susceperant, ore sacrilegio abnegantes, instigante et instinctu diaboli, humani generis inimico, in animarum suarum perniciem et Divinae Majestatis offensam, ante aliquot annos, sese in coetum et numerum strigarum et maleficarum personarum inscribi facere, potestatique et iurisdictioni daemonum subdere, ac sub vexillo eorundem militare ac procul dubio cum reliquis suis incantationibus et coniurationibus, nefandis supersticiis, sortilegiis, et excessibus, criminibus et delictis daemonum auxilio, quibus se subdiderunt, mulierum partus, animalium foetus, terrae fruges, vinearum uvas, arborum fructus suffocare, perire, iumenta, pecora, pecudes, pomaria, prata, pascua, blada, frumenta, et alias terrae fruges et legumina inficere, strigare et extinguere facere ac homines, mulieres, prolesque eorundem diris, tam intrinsecis, quam extrinsecis doloribus et tormentis afficere, cruciare, visu oculorum et nonnullos membrorum opibus privare, diversisque modalitatibus nocere, et damna inferre, strigare, in scandalum aliorum, et animarum suarum periculum quam plurima nefanda crimina et excessus, instigante diabolo committere, et perpetrare non formidassent. Ob quod in formidabile aliorum exemplum ex praemissis rationibus, virtute legum divinarum

et humanarum, tum propter nefanda ipsarum scelera superius declarata, tum vero propter pactum cum Sathana, et abnegata fidem Deo debitam, cupit procurator Dni magistratus easdem primo, tam pro recognitione complicum, quam praemissorum torturae subiici, ac tandem iuxta Articulum 32. S. Stephani regis Decr. 2. ac receptam et usitatum iuris consuetudinem vivas igne comburi, reservatis universis de iure reservandis.

Deliberatum est.

Praesentis causae discussio differtur in alium terminum.

Anno Dni 1691. die 26. Novembris in sede magistratuali huius regii et privilegiati oppidi S. Mariae in comitatu Poseniensi et Insula Csallóköz existentis habitus praesentibus perillustribus, ac generosis egregiis ac nobilibus Dnis Leonardo Morocz, inclity comitatus Mosoniensis vicecomite, necnon Francisco pariformiter et Georgio similiter Morocz de Beketfalva, alias extraordinariis inclity praefati comitatus iuris assessoribus, Stephano Bitto iudice nobilium, Andrea Trsztyánszki jurato notario inclity Poseniensi et Mossoniensi Comitatum, Paulo Bitto sedis de Vayka vicecomite, Michaele Kuttfey Illmi Dni comitis Dni Joannis Antonii Pálffi etc. (tit.) universorum bonorum administratore, Wolffgango Andr. Rezler, liberae ac regiae civitatis Poseniensi senatore primario, Henrico Gillig, liberae pariter ac regiae civitatis S. Georgii senatore, Nicolao Duchony, liberae ac regiae civitatis Baziniensi senatore, Georgio Hipsics, bonorum Eberhardiensium provisore ac aliis ibidem existentibus, celebrata sunt infrascripta iudicia, mode et ordine subsequentibus.

Reassumpta causa praelibati Domini magistratus regii ac privilegiati oppidi S. Mariae, in praeterito termino praemissa levata uberius specificati velut A. contra et adversus ibidem in actione denotatas Ursulam Wilhelm, ferrarissam, Georgii condam Handl relictam, ac Barbaram Würzinger relictam Joannis Stangl veluti J.

Et pro praefato Domino magistratu egregius Georgius Szontagh, qui in praecedenti termino cum iisdem, ut praemissum est, iuris cautelis requisitis, et solennibus protestationibus, ac generali circa universa et singula reservata facultate, inhaerendo praemissae suae actioni per omnia cupit, ut ibidem iudicium. Et quia praefatae J. essent sub fideiussione medio tempore usque ad tempus revisionis causae praesentis, primum et ante omnia cupit easdem J. per fideiussores coram praesenti tribunali personaliter statui et proclamari, reservando in reliquo resevanda.

Quibus personaliter statutis, ex quo fideiussores suam fideiussionem coram inclity tribunali deposuissent, easdemque personaliter statuissent, cuperet denuo ad vincula imponi, et easdem in vinculis coram iudicio adstari, de reliquo inhaerendo praemissis suis contra easdem, ut praemissum esset, cuperet iudicium et reservaret.

In personis supra declaratarum praetensarum J. veluti solenniter protestantium, legitimus earundem procurator Stephanus Köszeghi cum universis praemissis praemittendis, reservatisque de ritu iuris observari assolitis, de non consentiendo in modernam ex parte dicti magistratus erga J. institutam actionem et acquisitionem,

quin potius inhaerendo firmissime legibus et constitutionibus patriae, in passu videlicet universarum J. innocentiae et indemnitati proficue deservientibus reservandoque circa universa et singula prospiciendi facultatem, cuperetque ad mentem legum patriarum, signanter vero tit. 84. par. 2. Oper. Tripar. et Artic. 90. Vlad. Regis Decr. 1. actionem contra praedeclaratas praetensas J. praetensivo modo praerectas per partem actoream, ex officio etiam incumbentiae suae, iuxta universas eiusdem circumstantias et qualitates, modalitateque similibus in causis, in praesenti sede non pridem hic loci practicatis sufficienter edoceri, alioquin iuxta tit. 32. par. 2. easdem absolvi, reservando reservanda.

Procurator Dni magistratus ut A. protestatur solenniter, ubi procurator partis adversae in meritum causae condescendendo, ac nullam super accessoriis reservatam sibi reservando, probam in edocenda actione procuratori Domini magistratus offeret, et siquidem tam de iure, quam usitata consuetudine, in similibus causis criminalibus magistratus quicquam probare teneretur, verum ubi pars incatenata in enodationem principalis sui et salvatoriam innocentiam produxerit in contrarium probandi semper reservare facultatem assolere, eo in passu, respectu utriusque pariformiter reservanda reservaret prouti et in reliquis.

Pro praetensis J. liquere ex praemissis suis generaliter circa universa et singula factam et reservatam cautelam, dicitque praecitatas a se leges esse generales universisque actoribus modalitatem praescriberet, quibus etiamnum firmissime inhaereret imo super eo sollemnissime protestaretur, quod non efflagitata per J. litis contestatione procurator A. enodationem praespecificatam J. imponendam praetensivo modo allegaret, cum tamen de praescripta lege positiva actori incubat proba, idemque semper paratus esse deberet, nullaque ex parte A. in contrarium adducta lege, cuperet uti supra, et reservat reservanda.

Procurator Dni A. et M. ad praemissa procuratoris J. subiungit, causam praesentem esse privilegiatam et magistratualem, et ex vi sibi reservatae facultatis dicit ulterius: Leges citatas in causis privilegialibus et magistratualibus contrariari, quin imo esset consequentiae, ubi actor probare, et docere teneretur, procuratorem J. omnino litem contestari debere negando vel affirmando. Et quia ex fassionibus ante sententionatarum et executarum, tam consortium earundem J. quam vero pactum cum Diabolo, consequenterque abnegata fide Deo debita actus earundem J. diabolici evenirent, manifesteque ex confrontatione praesentibus iisdem cum aliis iam executis dare elucescerent, ulla ulteriori proba indigere, quod ipsum submitteret recognitioni eorum hic existentibus Dnis convocatis iudicibus, quibus modo praevio sufficienter demonstratis, et in lucem adductis, totum dubium procuratoris J. tolleretur, quare cuperet ut supra, et nihilominus quoad incaptivationem earundem, ubi procurator ex adverso ab executione inchoata coram tribunali praetulisset, de simili verbo iniurioso magistratui illato sollemniter protestatur et reservaret, prouti et circa universa et singula reliqua, ubi procurator J. eadem verba non probaret.

Pro praetensis J. inhaerendo firmissime praemissis suis, super eoque sollemniter protestando, quod procurator A. a praeallegata priori intentione sua resiliret, se-

seque respectu videlicet nonnullorum praetensorum paragraphorum in praetensa videlicet actione sua appositorum, praetensivo modo particulariter subinductae edoctio- nis condescenderet, cum tamen ex officio et munere praetensi actoratus sui, iuxta etiam in primordiis reservatam suam cautelam, idem procurator A. iuxta iam reasumptam probam, totalem et integram actionem sufficienter probare teneatur, seseque modalitate praedeclarata idem procurator A. nullaque eo in passu reservata sibi alia facultate, ad praetensarum quarundem executarum personarum praeviam fassionem provocaret, ex eo antequam quidpiam ulterius reponat, cuperet eandem praetensam fassionem de non consentiendo nihilominus in eandem ad mentem tit. 35. par. 3. secum communicari, reservando nihilominus hoc quoque in passu iuxta tit. 27. par. 2. omnimodam prospiciendi facultatem. Quoad reliqua autem procuratoris A. praetensa dictata, siquidem essent extra serialia, ideo reservaret sibi reservanda.

Procurator Dni magistratus protestatur sollemniter super praemissis per procuratorem ex adverso illatis, et ad praemissa sua minus congruentibus, siquidem procurator Dni magistratus a sua intentione minime resiliret, verum semper cum reservata generali facultate praeallegata sua proposuisset. Et licet, uti praemissum esset, vi privilegii magistratualis, ex dictamine etiam Discursus Kithon. omnino magistratus nihil probare teneretur, praemissisque praecitatis per procuratorem J. legibus, eo in passu non esset adstrictus, quia tamen confideret iustitiae suae, et procurator etiam ex adverso ulterius urgeret, pro lucrando tempore, et sublevamine Dominorum iudicum litteras testimoniales in praemissis suis allegatis, et dictarum executarum fassiones produceret sub duplici littera A. A. inclyto tribunali, ex quibus manifeste appareret, easdem, ut praemissum esset, in consortio ipsarum fuisse, excessusque nescio quales diabolicos cum iisdem perpetrasse. Et quia universa praemissa ex praemissis litteris testimonialibus iam exhibitis procurator ex adverso clare et manifeste edocta haberet et comprobata, cuperet ut praemissum esset, sepositis et amputatis universis ex adverso foro inferre nitentibus, finale iudicium, ut in actione et reservanda reservaret. Et quantum ad subiunctam extraserialitatem verborum dicit, quod esset coram tribunali inclyto, hoc imputari non posset extraserialitati, eatenus etiam ulterius reservaret facultatem.

Pro praetensis J. praemissis suis iterato quoque firmissime inhaerendo cuperetque pro praesentiarum quoque per procuratorem A. geminis litteris A. A. convotatas testimoniales, de non consentiendo videlicet in easdem iuxta iam praeallegatum tit. 35. par. 2. perque procuratorem A. hactenus minime impugnatum pari passu secum communicari, reservandoque eo quoque in passu iuxta mentem praeallegati 27. tit. par. 2. omnimodam prospiciendi facultatem, reservando reservanda.

Procurator Dni magistratus ad petitam perlectionem procuratoris ex adverso, eandem admitti non posse, siquidem eadem litterae testimoniales, etiam alios concernerent in captivitate existentes, ex eo partibus non essent communicandae, verum Dnis solummodo iudicibus ex eo petitam eiusdem perlectionem cuperet de plano et simplici reiici et reservaret reservanda.

Pro praetensis J. inhaerendo praemissis suis, perque procuratorem A. minime dilutis. praemissas praetensas testimoniales procul dubio eum in finem esse productas, quod videlicet virtute earundem procurator A. praemissam suam actionem comprobare niteretur, in iudicio autem productarum vigore artic. 56. anni 1650. generaliter in omnibus causis paria decerni assolerent, si in causis violentiarum ac aliarum, quanto magis, ubi ageretur de vita hominis; ideo ut supra, et reservat reservanda.

Procurator Dni magistratus inhaerendo praemissis suis breviter reponit, aliam esse rationem causarum acquisitionalium ac aliarum, aliam autem criminalium, quo in processu, siquidem res essent delicatae, universa coram omnibus communicanda minime decerni solent. Ideo ut supra et reservat.

Pro J. inhaerendo citato articulo et consuetudini cupit ut supra.

Deliberatum est.

Reductis procuratorum ambarum partium modernis allegatis, ad leges positivas et regni consuetudinem, in similibus passim observari solitam. Tametsi vigore opinionum aliorum quoque classicorum iuris practici auctorum, huiusmodi productorum pro parte actorea in vim comprobandae actionis suae documentorum communicatio cum parte incatenata minus necessaria esse dignoscatur, ne nihilominus idem procurator J. de quapiam praecipitancia quidpiam movere valeat, non de necesse, verum potius ex speciali sedis gratia, citra tamen ullum iuris et praerogativae Dni magistratus praeiudicium praexhibitas per procuratorem Dni A. fassiones cum parte J. in instanti communicari.

Quarum fassionum praexhibitarum tenor esset talis:

Anno Dni 1691. die 20. Septembris, Nemes Samaria Várossának Törvény Táblájától, pro torturali examine peragendo Nemzetes és Vitézleő Beketfalvai Morocz Lénárd Ur eö klme Nemes Mossony Vármegyének szolgálja; Naszvádi András azon Nemes Vármegyének Tábla Birája és Bránik György meghirtt Posony Vármegyének Eskütyte és egyszersmind Nemes Samaria Várossának Notariusja, némelly Tanácsbéli Uraimékkal egyetemben deputáltatván, leghelsöbenis Nagy Jutka vallási ekképen következnek, mellyeket kinzása előtt, kinzásában és kinzása után is constantissime vallott.

Tudnyaillik eö már két Esztendeje, hogy Boszorkány, és hogy Borbély Jánosné házánál atta magát az Boszorkányok Companiában, Complex Társaival edgyüt, ugymint Borbély Jánosnéval, Fekete Gergelével, Oculi Szabó Jánosnéval, Phile Jakabnéval, Priklinével és Pergernével egyaránt jártanak és repültenek az Hamburgi Hegyre, Dévén és Sz. György Várába, Gellyei Templomra, Városokra és Falukra, Embereket és marhákat vesztettének, az kovácsné vesztésében is jelen voltak, az Tehenyeknek az hasznokat el vették az Varason.

Ennek utánna Prikliné hasonlóképpen, ante, in ipsa et post Torturam etiam constantissime vallotta, hogy már 10. Esztendeje hogy az Boszorkányok között va-

gyon, az Annyátul Pergernétől tanólta, így az ördöghez köteles pecséttye is vagon a nyaka csigáján, a mint hogy annak jelenséghe megh mutatta ördöggel bagzot, Embereket és marhákat vesztett, az kerti és mezei veteményeknek gyömolcsét, ugy az szölköknek hasznát el vevén, nagy és ki mondhatatlan károkat tett, keö essöket és fergeteket csinált, az kovácsné vesztésében jelen volt, Nemzetes és Vitézleő szolgálja Biró Bittó István Ur fiaczkáját töb Társaival edgyüt eö megh vesztette, az Kórossy Lova döglésének eö az oka; ugy Vermes Farkas Samaria várossa Birája Tehenyeknek az hasznát el vette, az megh irtt helyeken személlye szerint volt és röpölt, az Társai penighlen ezek, ugymint nevezet szerint:

Az Annya Pergerné,
Vén Tubánné,
Cselesztön vén Biróné,
Örögh Pogácsa Sütöné,
Sósne,
Az öregh kömivesné,
Berkoniczné,
Csiszár Jánosné,
Takó Mártonné,
Nagy Mártonnál egy Asszony,
Tókánné,
Juhászné,
Hurtonné,

Egy Horváth Asszony,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Az öregh Vasárosné,
Az öcse Anczedl,
Kucsárnál lakózó Ilonka,
Wolffné,
Püspekiben Mészáros Jánosné,
Szemeten Borsaj Mihál,
Nagy Jutka.

Pergerné vallása.

Vallya kinzásában és kinzása után maga jó voltából, hogy már 26. Esztendeje, hogy Boszorkány, mindenüt edgyüt járt és röpült az többiekkel, pecséttye is vagon az honja alat, amint hogy ugy is tapasztatot, az ördöggel bakzot, Embereket és marhákat vesztet, Tehény marhának az hasznát elvette, Társaival edgyüt; az Társai penighlen ezek ugy mint:

Tókánné,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Prikliné az leánya,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Nagy Jutka,
Székelné,
Hurtonné,
Cseme Pálné,
Simon Andrásné,
Simon Andrásnál lakozó
Eörsik,

Kömives Mátyásné,
Fehér Jánosné,
Lénárd Jánosné,
Csizmazia Albertné,
Tejfaluban Mészáros Mártonné,
Mészáros Mihálné,
Püspekiben is heten vadnak,
de neveit nem tudgya.
Juhászné Babedl,
Egy Orsik nevű személy
az előtt Uszoron lakot, most
Tejfaluban lakik.

Die 26. 7 bris.

Ismégh az Nemes Városnak Törvény Táblájátúl pro Torturali infrascriptarum Personarum Examine exaudiendo, Nemzetes és Vitézleő Bitto Istvány Szolga Biró Ur, Naszvadj András Ur, Bitto Pál Ur, némely Tanácsbéli Uraimékkal egyetemben deputáltatván, legh elsőben Fekete Gergelné kinzásában, és kinzása után maga jó akarattából valotta; Hogy három Esztendeje, hogy Boszorkány, pecséttye is vagyon a szemérmes testén és ugy is comperiáltatott, Prikliné vette reá, őrdőgh Ura vólt, a kivel ebeskedet, Prikliné házánál őszve gyűltenek, ottan tanaczkoztnak kiket és mi módon ronczanak és veszessenek megh, az Hamburgi Hegyen, Dévén és Sz. György Várában egyaránt röpült; Társaival együt, mellyeket ekképen de-clarálta:

Borbély Jánosné + confrontata,

Nagy Jutka,

Oculi Szabóné,

Phile Jakabné,

Pergerné,

Prikliné,

Cszászár Jánosné az Révészné,

Csiszár Jánosné,

Örögh Vasárosné + confrontata,

Juhászné + confrontata,

Szemeten { Vasné,
Takác Pálné és
Takáczné,

Tejfaluban { Varju Jánosné,
Az leánya,
Soósné és az többiek, kiket Pergerné megh nevezett.

Borbély Jánosné vallása.

Eő is vallya anté, et post Torturam, hogy nyilván való Boszorkány, mindenüt jelen volt, az hol az többi, mindeneket elkövetet az Társaival edgyüt, az Társai pedigh ezek:

Tudnyiüllik Örögh Vasárosné,

Juhászné,

Oculi Szabó Jánosné,

Phile Jakabné,

Nagy Jutka,

Fekete Gergelné,

Prikliné,

Pergerné,

Varasdiné,

Tókánné,

Takóné,

Gutoron: { Csizma Mártonnál egy Pusztai Asszony,
Kovács Jánosné,
Madarászné.
Santa Kata.

Teifaluban: { Tót Györgyné,
Muraközynél szolgáló egy öreg Asszony.
Csiba Jósáné,
Mészáros Mihálné,
Kocsis Péterné,
Tót Jánosné.

Sárosfalván: Nagy Jakabné,

Cselesztőn: Vén Biróné Jakabné.

Következnek minyájoknak nevei, és kire mennyi vallot, és hány vallás ellenek:

Nagy Jutkára	Nr. 6.
Borbély Jánosnéra	6.
Oculi Szabó Jánosnéra	6.
Phile Jakabnéra	6.
Pergernére	6.
Priklinére	6.
Fekete Gergelynére	6.
Vén Tubánnéra	2.
Cselesztőn vén Birónéra	3.
Örögh Pogácsa Sütőnére	2.
Örögh kőmivesnére	3.
Berkonicznére	2.
Csiszár Jánosnéra	3.
Nagy Mártonnál lakó személyre	1.
Tókánnéra	3.
Juhásznéra	4.
Hurtonnéra	3.
Takónéra	2.
Örögh Vasárosnéra	4.
Az Anczedlére Vasárosné	
Eöcze Volfnéra	3.
Kúcsáréknál lakozó Ilonkára	3.
Püspekiben Mészáros Jánosnéra	1.
Szemeten Borsai Mihályra	1.
Cseme Pálnéra	2.
Simon Andrásnéra	2.
Csíz: Mártonnál lakozó személyre	2.
Horváth Asszonyra	2.
Simon András házában lakozó személyre	2.
Fehér Jánosnéra	1.

Lénárd Jánosnéra	2.
Csizmazia Albertnére	1.
Teifaluban Mészáros Mihálnéra	2.
Item Mészáros Mártonnéra	2.
Uzoron azelőtt, most Teifalu- ban lakozó személyre	1.
Muraközinél lakozó örögh asszonyra	1.
Csiba Jósánéra	1.
Tót Péternére Kocsisnére	1.
Tót Jánosnéra	1.
Varasdinére	2.
Gutoron Kovács Jánosnéra	1.
Madarásznéra	1.
Sánta Katára	1.
Szemeten Vasnéra és	1.
Takács Pálnéra	1.
Item Borsai Mihályra	1.
Tejfaluban Varju Jánosnéra	2.
Tót Gyorgnére	2.
Leányára	1.
Soósnéra	1.
Item Samariában Szekelnére	2.
Császárnéra	2.
Sárosfalván Nagy Jakabnéra	1.

Oculi Szabó Jánosné mindenek confirmál valamint az előbbniek, az örögh Vasarosné és Juhászné confrontáltván.

Coram me Stephanus Bitto
Judlium Cottus Posen. m. p.
L. S.

Coram me Paulo Bitto inclytæ
Sedis de Vayka V. Comite m. p.
L. S.

Coram me Georgio Hipsics
provisore Eberhardiensi m. p.
L. S.

In fidem subscripsit
Georgius Branik
iuratus Notarius ibid. m. p.
L. S.

Quibus perlectis procurator praetensarum J. dicit: praetensae littere testimoniales in aggravationem modernarum J. tendere minime possunt, siquidem iuxta Art. 6. Anni 1625 et 40. Anni 1630 alia modalitate, prouti procurator A. pro praesentiarum niteretur similibus in causis, contra eiusmodi praetensas J. processus institui debeat, testesque iuxta Quaest. 8. Cap. 6. Directionis Kithon. luce meridiana clariores et non praetensi socii adesse debeant. Periculosum namque esset contra quempiam tortura mediante fateri, quoniam ob varios cruciatus, nimiamque duritiam et impa-

tentiam ipsa quoque veritas de facili falli potest imoque passiones quoque et rancores ex instinctu Diaboli ex eiusmodi torturatis personis nonnumquam fiunt et contingunt, ubi Diabolus per media et instrumenta sua taliter adhibita suas agere soleat praestigias et fascinationes, mentemque et sensum eiusmodi personarum obfuscare soleat, iuxta mentem enim praecitati tit. 27. part. 2. honestae conditionis et famae et non torturatae, quae iam sententia mediante beneficio praemissarum conditionum essent penitus frustratae personae adhiberi soleant debeantque. Diabolus etenim, qua mille fraudum artifex, tempore eiusmodi examinis in eo intendit, quatenus plures quoque animas in perniciem inducere possit. Quia vero procurator A. in praemissis suis allegatis hoc et id praetendisset, quod nimirum in praefatis praetensis J. commercium seu foedus, criminisque perpetrati veritatem edoceat, quo in passu referendo sese ad eadem ipsius oblata, superetque iuxta in praecitato Tit. praescriptam modalitatem ipsum praetensum factum criminis sufficienter edoceri praetactasque praetensas litteras testimoniales tanquam in nullo legali fundamento radicatae seponi, dictasque praetensas J. ab impetitione ipsius A. iudicialiter absolvi et dimitti, reservans in reliquo reservanda.

Procurator Dni magistratus protestatur solenniter, ubi procurator ex adverso vi citatarum per se legum recurrere ad aliam formalitatem processus instituendi, et siquidem nulla reservata facultate, statim immediate ad meritum causae accedens, id facere posset, a meritoriisque ad exceptiones non daretur regressus, eadem leges procuratorem J. ex praemissis rationibus minime iuvarent, prouti et ex serotinitate illationis eiusdem exceptionis. Quantum ad Art. 40. Anni 1630, ne videlicet ad leves suspiciones capiantur, neque hic scopum tetigisse, ex admissione confrontationis fassionum iam executarum personarum. Et quia procurator praelibatarum J. tam leges modo citatas, quam rationes interpositas, universaque argumenta et allegationes modo praesentatas, iam antecederet in praemissis aliis similibus causis executarum personarum criminalibus intulisset, sat superque procuratores pro et contra, tam leges, quam rationes et praemissa universa ad invicem disputassent, et in praemissis causis coram tribunali Dni magistratus procurator diluisset et enervasset, iudiciumque et deliberationem partes superinde recepissent, eo in passu, procurator Dni magistratus referret se ad easdem leges et rationes repositas, universaque ibidem allegata, exindeque subsecutam deliberationem, cuperetque ex rationibus praemissis easdem praeallegatas rationes ex adverso iam modo praevio dilutas et enervatas seponi, deliberationibusque exinde subsecutis, modernam per procuratorem J. propositam quaestionem comportari. Quantum ad hoc, ubi allegaret respectu foederis cum reliquis edocendam veritatem, idem foedus iam ex praemissis prouti et reliqua accessoria per fassionem, litterasque testimoniales iam executarum personarum sufficienter edocta fuisse, et esse. Quibus superadderet, respectu Ursulae Wilhelm notabilem etiam actum manifestum, ubi cum aliis personis in periculo existentibus, ac iisdem aliis in Danubio submersis, eadem Ursula Wilhelm, in corbe seu sparta, aliquot millia clavorum pro scandulis, et notabili numero seras ad viginti quatuor circiter habente, sine ullo periculo, cum tanto pondere Danubium transnatasset, quo

actu etiam suam artem praeallegatam comprobasset; quod ipsum recognitioni Dni. Pauli Bitto V. Comitum Sedis de Wayka submitteret. Alia vero Barbara Würzinger suam artem ab executis Pergeriana sumptam, tam in congregatione butyri, quam in aliis, uti ex fassionibus et testimonialibus exstaret, comprobasset. Ideo his quoque actibus praemissis additis, tota quaestio et dubium tollitur, ullaque suspicio uti ex adverso allegaretur, verum ex testimonialibus, quod eadem quoque in consortio reliquarum fuissent, clare et manifeste eliceretur. Ex quibus praemissis referendo se ad sua praemissa, leges et rationes, cuperet ut supra finale iudicium. Et quantum ad oppugnationem torturae attineret, ex quibus nonnullam desperationem inferre niteretur procurator ex adverso, in eo protestaretur sollemniter, ubi per oppugnationem torturae eadem J. non impugnaret esse tales, uti in actione declararentur, verum tam eadem in consortio fuisse, quam et acta earundem admitteret, instaretque, ne eadem petita torturae subiiciantur propter praeallegatam desperationem. Quia vero ut in actione praeallegata tortura ex rationibus ibidem appositis petita, ac in praemissis causis criminalibus reliquarum iam executarum deliberatione ex rationibus etiam ibidem declaratis admitti deberet. Quare ut in actione cuperet et reservat.

Pro J. inhaerendo firmissime praemissae suae rectae rationi, consonis rationibus et motivis, perque procuratorem A. minime enervatis, signanter vero expressae modalitati in praecitatis videlicet legibus contentis et praescriptis, respectu cuius debito etiam tempore iuridica cautela prospectus quoque fuisset, neque rationes ex parte adversa adductae hoc in passu militare possunt, quod nimirum in antecedentibus praetensis causis criminalibus eadem leges fuissent praetensivo modo amputatae, quoad usque igitur leges expresse super similibus conditae fuerint, nullum aliud ex peregrino adductum exemplum adduci posset. Ex quo manifeste diceretur, quod omnis proba, seu documentum tanquam honestarum personarum, libera et non coactiva, parti actoreae praesidiari posse, verum quia praetensa torturalis fassio esset tanquam inhonestarum personarum coactiva, ideo stare non posse, praeallegatamque ex parte A. praetensarum quarundam executarum personarum fassionem modernis praetensis J. nocere haud posse, verum duntaxat iisdem ipsis, tanquam propria oris fassio, et dato non tamen admissa, etiam si quid spei procurator A. exinde habere vellet, ac niteretur, quod tamen procurator J. sollemniter repugnaret, tamen eo quoque in passu iuxta Quaest. 5. Cap. 6. Kithon: nihil penitus firmitatis exinde haurire posset. Sed neque praetensa quoque illata bina praesumptive duntaxat assumpta exempla, respectu videlicet praetensae transnationis Danubii, quae tanquam simplex praesumptio stare non potest, verum providentiae divinae id adscribendum foret, quoad alteram, siquidem iuxta praecitatas leges, praeattactae praetensae testimoniales, viribus suis destituerentur, ideo inhaerendum esse positivis patriae legibus, sed neque processum praetensum priorem huc adduci posse, siquidem idem fuisset distinctus a moderno, ideo inhaerendum esse pro praesentiarum adductis legalibus rationibus et motivis cuperetque praecitatis legibus satisfieri reservans in reliquo reservanda.

Procurator Dni. magistratus suis universis inhaerendo repeteret universa ea iam per J. in prioribus causis criminalibus nuperrime allegata fuisse, et denuo in praesenti repetere, super quibus siquidem in processibus respectu procuratoris Dni magistratus sufficiens esset replica et dilutio, referret se ad processum, ex quibus luculenter constaret sufficiens replica, nullaque indigeret ulteriori, quos processum pro productis haberet. Quantum ad probam allegatam liberam reponit, procuratorem ex adverso, clare percepisse fassionem iam executarum personarum, tam ante torturam, quam post torturam, spontaneam et liberam fuisse, prouti ex litteris testimonialibus eliceretur sufficienter. Sed et alia esset ratio aliarum causarum inter partes motarum, alia vero similibus causarum criminalium, ubi negotium sepultum iacet, et praecipue similibus. Et quibus praemissis, obiectum fundamentum esse nullum, sed et usus et consuetudo in similibus processibus observatus, praesentem quaestionem dilueret. Quantum vero ad citatam Quaest. 5. cap. 6. discours. Kithon: eadem contra se citaret procurator ex adverso, quia perfecta eadem quaestione in paragrapho: Nihilominus tamen etc. contrarium eveniret, prout et Quaest. 14. Cap. 9. paragr. Quo in casu etc. per hocque in causis similibus respectu socii criminis nihil pro se obtineret, quia quod maius esset, nunc recenter peractis processibus, in similibus videlicet causis, vi latae iudiciariae deliberationis admitti debuisset, quo in passu etiam referret se ad praeallegatos processum, inhaerendo itaque universis suis praeallegatis legibus et rationibus a se citatis cupit ut supra et reservat.

Pro J. inhaerendo praemissis suis, dicitque immediate latam iudiciariam deliberationem, habere se correlate et respective ad leges patrias, sed neque praetensus ex adverso allegatus usus, praesistentibus iisdem suffragari potest. Intentionem vero procuratoris A. ex supposita Quaestione 14. cap. 6. huc prouti explicare niteretur adducere promptualiter haud posse, siquidem intentionalis eiusdem paragraphus haberet se reflective ad causas criminis laesae Mtis, quare neque saepe repetitum priorem praetensum processum, iteratis quoque vicibus repetere posse, siquidem contra praetensas executas personas militaret. Ideo ut supra, et reservat.

Procurator Dni magistratus protestatur super praemissis, et siquidem eandem quaestionem diceret deservire occasione criminis laesae Mtis, pari passu eidem quoque nihil militare, proinde cuperet reiici et finale iudicium, inhaerendo praemissis suis, ut in actione pronunciari.

Deliberatum est.

Tam legibus et rationibus ab utrinque allatis, quam etiam praeexhibitis per procuratorem Dni A. antea executarum personarum fassionibus accurate ad invicem combinatis, quamvis procurator J. virtute a se in suis allegatis citatarum legum, et exinde deductarum rationum, per directiores probas et ordinarias inquisitiones contra memoratas J. procedendum esse allegaret, intenderetque praetensive evincere, praesentem quoque criminalem magnique momenti processum, reliquis ordinariis processibus conformandum esse: Quia tamen praesens ardua materia et causa criminalis

longe aliam imbueret considerationem, certumque et indubium esset, per quaspiam publicas inquisitiones ad evidentem comprobationem criminum enormium in actione denotatorum deveniri non posse. E converso vero praeexecutarum personarum constantissime, tam in, quam extra torturam, imo etiam ante ipsarum ultimum supplicium circumstantialiter depositae fassiones modernas J. graviter involverent et innondarent. Quae praemissae fassiones cum aliis concurrentibus circumstantiis rite combinatae gravissimam iudiciorum et praesumptionum praeberent materiam. Cum autem in similibus, dictante id ipsum directione Kithon. in Cap. 6. et Quaest. 5. ac 8., sed et aliorum peregrinorum iuris consultorum solidis opinionibus in similibus criminibus, socii quoque criminis, sed vel maxime in suis tam benevolis quam torturalibus fassionibus, usque ad ipsam mortem constanter persistentes, in iudicio strictiorem praeberent contra easdem J. procedendi occasionem, interessetque magistratui propter bonum publicum, et reprimenda mala, quovis strictiori modo, ad criminum similibus atrocium investigationem et eliminationem devenire, et ubi ordinario modo ad facti veritatem progredi non posset, torturalia quoque adhibere remedia, proinde his omnibus rite, legaliter et rationabiliter consideratis, praememoratae J. ad normam et formam antea iam executarum personarum fassionum, per ordinarios gradus torturae, gradatim nimirum suscipiendae, eidem torturae subiiciendae decernuntur, subsecuturam postmodum ultimam ac finalem sententiam adinstar priorum maleficarum personarum congrue experturae.

Levata alia causa prudentis et circumspecti Dni. Volffgangi Vermes, iudicis primarii huius regii ac privilegiati oppidi S. Mariae in Comitatu Posoniensi et Insula Csallóköz existentis habiti necnon reliquorum praefati oppidi iuratorum veluti A. et magistratus, contra et adversus Annam Bognár condam Francisci Dáni relictam, Rosinam Vinkler, Matthiae Kómives relictam, Catharinam Sztítás, Joannis Varasdi consortem, Helenam Gyócsy, Joannis Lénárd conthoralem, Helenam Sándor, Joannis Berkonicz similiter uxorem, Catharinam Vértes, Martini Takó consortem, Helenam Markó, Annam Benedek dulciarissam, Catharinam Turner, Stephani Tóka uxorem, Dorotheam Vasas, Elizabetham Sipos, Pauli Cseme consortem, Dorotheam Lubnenczky, Joannis Csiszár relictam, Annam Mariam Haczal alias Volffianam velut J.

Et pro praefato magistratu nobilis Georgius Szontagh cum praeviis praemissis universis de iure praemittendis et reservatis pariformiter de iure reservandis, solennem interponit protestationem de non consentiendo in longum aliquem litis processum, vel partis adversae dilatorias quasvis exceptiones, fors in medium proferendas, verum inhaerendo legibus et consuetudinibus regni, iuribus praefati magistratus suffragantibus, proponit actionem taliter: Qualiter praefatae J. salutis suae immemores postpositis divinis humanisque legibus, fidem ipsam quam in sacri susceptione Baptizatis susceperant, ore sacrilegio abnegantes, instigante et instinctu Diaboli, humani generis inimico, in animarum suarum perniciem, et divinae Mtis offensum ante aliquot annos sese in coetum et numerum strigarum et maleficarum personarum

inscribi facere, potestatique et iurisdictioni daemonum subdere et sub vexillo eorundem militare ac procul dubio cum reliquis, diversis vicibus et temporibus suis incantationibus et coniurationibus, nefandis supersticiis, sortilegiis, et excessibus, criminibus et delictis daemonum auxilio, quibus sese subdiderunt, mulierum partus, animalium foetus, terrae fruges, vinearum uvas, arborum fructus suffocare, perire, iumenta, pecora, pecudes, pomaria, prata, pascua, blada, frumenta et alias terrae fruges et legumina inficere, strigare et extinguere facere, ac homines, mulieres, prolesque eorundem diris, tam intrinsecis, quam extrinsecis doloribus et tormentis afficere, cruciari, visu oculorum et nonnullos membrorum opibus privare, diversisque modalitatibus nocere, et damna inferre, strigare, in scandalum aliorum et animarum suarum periculum, quam plurima nefanda crimina et excessus, instigante diabolo committere et perpetrare non formidassent. Ob quod in formidabile aliorum exemplum ex praemissis rationibus, virtute legum divinarum et humanarum propter nefanda ipsarum scelera superius declarata, tum vero propter pactum cum Sathana et abnegatam fidem Deo debitam, cupit procurator Dni magistratus easdem primo tam pro recognitione complicum, quam praemissorum, torturae subiici, ac tandem iuxta Art. 32. S. Stephani regis Decr. 2. ac receptam et usitatam iuris consuetudinem, vivas igne comburi, reservatis de iure reservandis. Et quia praefatae J. essent sub fideiussione medio tempore usque ad revisionem causae praesentis, primum et ante omnia cupit easdem praefatas J. per fideiussores coram praesenti tribunali personaliter statui et proclamari, reservando iterato reservanda.

Deliberatum est.

Ob serotinitatem temporis differtur in crastinum.

Reassumpta causa die immediate sequenti eiusdem Dni magistratus, idem procurator qui in praemissis, cum iisdem iuris cautelis et solennitatibus, praemissae suae actioni inhaerendo, ac prioribus universis in praecedentibus causis legibus et rationibus, ac universis allegatis firmiter insistendo cupit praemissae actioni suae satisfieri easdemque (quae sub fideiussione existerent) personaliter coram inclyto tribunali statui per fideiussores, alias protestaretur solenniter, et contra fideiussores in casu non statutionis reservaret facultatem, prouti in aliis in praesenti causa accessoriis.

J. personaliter adstantes per omnia negant.

Procurator Dni magistratus, protestatur super praemissa negativa personaliter adstantium, et licet uti praemissum esset, in priori causa D. magistratus contra easdem nihil probare teneretur, verum praemissae J. in enodationem sui ad demonstrandam innocentiam purga vel documento coram tribunali innocentiam suam probare tenerentur, nihilominus tamen, siquidem quoad purgam, abnegata fide Deo debita, eadem admitti non posse. Ex eo sine tamen praeiudicio magistratualis processus, refert se ad iam in praesenti causa exhibitas litteras testimoniales praemissarum personarum executarum, et cupit ut in actione, et reservat.

Ex eo sine tamen praeiudicio magistratualis processus, refert se ad iam in praesenti causa exhibitas litteras testimoniales praemissarum personarum executarum, et cupit ut in actione, et reservat.

Deliberatum est.

Ex rationibus praemissis, legibus citatis, ac praemissa deliberatione respectu aliarum duarum in iisdem fundata, ulterius etiam ratificata, siquidem Anna Maria Haczl, alis Volfiana, prae reliquis aliis, uti ex litteris testimonialibus talis esse comperiretur, pariformiter vi praemissae deliberationis, torturae subiicienda decernitur, acceptura ex post finale iudicium.

Quae in tortura fassa est modo et ordine subsequentibus:

Anno 1691. die 29. Nov. fassio Volfiana torturalis, mindenút velek volt, Pergernénél fogatták közikben, ételt italt adot nékie, s részegségében vette reá, s gyer-tyát tartott, az Hamburgi hegyen ettek ittak, s tánczoltak, megh kenték lábait és elröpült velek edgyút az Hamburgi Hegyre, másodszor az Clastromnál voltak, ördög pecséttye vagyon rajta, s Clastromnál ütötte reá, kétszer közösködött véle, Varónak az urát eö is segétette meghrontani, vad hagymával megh gyógyithattják. A kik már exequaltattanak Complexei voltak. Nagy Istvánné, Csölösztöi vén Bíróné, az mostani Bíróné Nagy Miklósné, Mészáros Jakabné.

In causa Annae Mariae Haczl alias Volfin deliberatum est:

Ex quo tam oralibus quinque iustificatarum personarum, quam etiam propria sua torturali fassione, diversa veneficiorum scelera perpetrasse, mutuumque societatem coluisse, signanter vero in monte Hamburgensi commessasse, bibisse, choreas duxisse, volitasse, manifeste comperiretur, sed et ad monasterium daemonis sigillum eidem impressum, et ad praesens quoque in corpore habitum inveniretur, neque coitum detestabilem cum daemone, alternis vicibus habuisse, neque negaret, certum praeterea huius loci incolam in corporis sanitate auferenda cum aliis sociis cooperata fuisse. Ex eo, quo temporalis eiusdem poenae afflictio, aliis quoque terribile cedat in exemplum, pro praemissis omnibus detestandorum scelerum suorum ausibus ex gratia sedis, quo etiam animae eiusdem saluti consulatur superindeque fors subsequenda desperatio evitetur, primo capite plectenda et ex post rogo apponenda et comburenda condemnatur. Quodsi usque ad tempus subeundi ultimi mortis supplicii etiam in benevola fassione constantissime perseveraverit.

In causa reliquarum deliberatum est:

Siquidem post ultro citroque factas praesentis inclyti tribunalis iustas, dignas et legales considerationes, iam antehac iustificatarum maleficarum detestandorum artis magicae scelerum personarum fassiones, et insimulationes, ad reliquarum, tum sub fideiussione tum vero in vinculis existentium praetensarum sagarum inferendum ultimum mortis supplicium per se, ac praecise minime sufficientes esse iudicialiter adinventae fuissent, de iisdem tamen gravissimae praesumptiones, et suspiciones, communiter sparsae haberentur. Quo tam eadem ab ulteriori attentandorum similia criminum temerariis ausibus arceantur, quam etiam in tantum serpens, ac sese

extendens hocce maleficii genus praescindatur, aliisque formidabile cedat in exemplum, in poena civilis homagii centum florenos constituite per magistratum huius loci a singulis personis seorsim ac singillatim desumenda, exigendaque convincuntur, et aggravantur, nisi forte fassio personarum torturae subjectarum aggravaret aliquam ex illis; immissione vero ex hocce oppido et toto comitatu isto Posoniensi proscribuntur et in exilium amandantur.

Respectu vero Ursulae Wilhelmin ferrarissae et Barbarae Würzingerin opilionissae deliberatum est:

Siquidem torturam deliberative adinventam per gradus adhibitam perpessae fuissent, et sustinissent, neque veritatis confessio ad condemnandum easdem elici potuisset, Ursula quidem in centum florenis civilis poenae desumendae convincitur, alia vero cum reliquis immissione et nihil habentibus proscribitur et amandanda decernitur.

Franciscus Morocz p. m.
L. S.

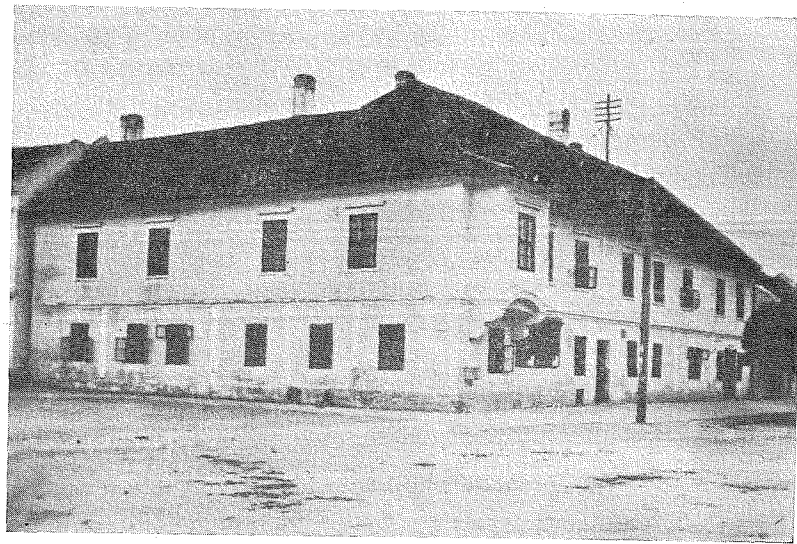
Poznámky k textu.

*) V rukopise jsou některá slova (hlavně jména vlastní) podtržena. Na některých místech jsou podtrženy celé věty. Jelikož podtrhování je nejednotné, t. j. někde je provedeno inkoustem, jinde modrou, červenou neb i obyčejnou tužkou, upuštěno bylo při tisku textu od vyznačování tohoto podtržení. Též nevyznačování byly při tisku stránky rukopisu, jelikož se jedná o rukopis novodobý a snadno přehledný.

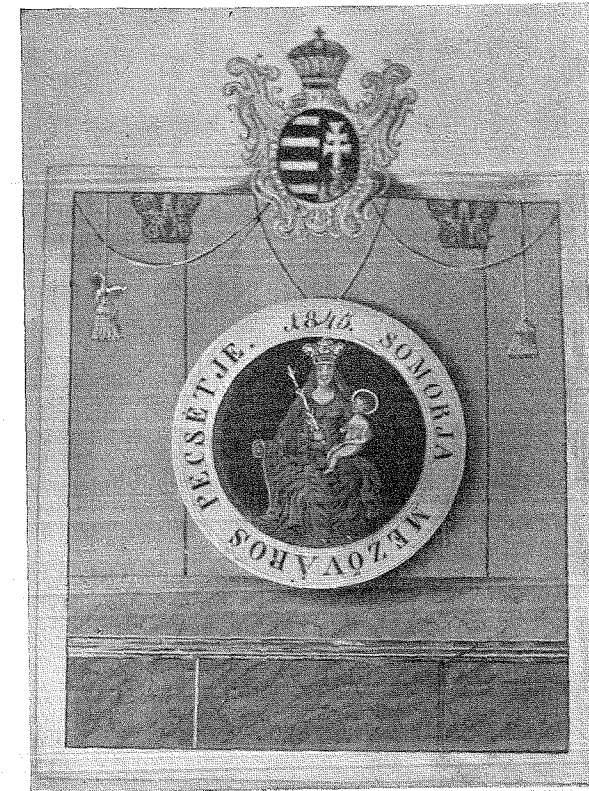
**) V textu je často zmiňován Joannes Kitionich de Kosztalnicza, slavný znalec uher-ského práva zvykového. Narodil se okolo r. 1560 a zemřel 20. XII. 1619 v Trnavě. Působil jako podžupan mošonské župy a korunní prokurator (causarum regalium direktor et sacri regni Hungariae cor-nae fiscalis). Z jeho právnických spisů byly do Corpus juris Hungarici zařaděny jako přílohy: „Directio methodica processus iudiciarii juris consuetudinarii incliti regni Hungariae“, (I. vydání v Trnavě 1619, II. ve Vídni 1634, III. v Trnavě r. 1700 atd.), jakož i „Centuria centarum contrarietatum et dubie-tatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum“ (I. vyd. v Trnavě 1619, II. roku 1634 atd.). (Srovnej: Magyar jogi lexikona, sv. IV. str. 896 [Budapest 1905].)

***) V textu je též vzpomínán Benedictus Carpzow, slavný právník německý, nar. 27. V. 1595 ve Wittenbergu. Pocházel z rodiny původu španělského (Carpezana), jejíž někteří členové vyzna-menali se jako právníci a theologové. Benedictus Carpzov stal se r. 1645 profesorem práv v Lipsku a r. 1653 tajným radou kurfirsta saského. Zemřel 30. VIII. 1666 v Lipsku. Jako člen appelačního soudu vynesl a podepsal prý od r. 1639 počínaje na 20.000 rozsudků smrti, hlavně v procesech s čarodějnicemi. Jako právníký spisovatel měl velký vliv na právní vývoj nejen ve své vlasti, ale i daleko za hranicemi. Z jeho děl měly největší význam následující díla: „Practica nova Imperialis Saxonica rerum crimina-lium“ (1635), „Iurisprudentia Romano-Saxonica“ a „Iurisprudentia ecclesiastica seu constitutorialis“ (Lipsko 1645), kterou se stal hlavním zakladatelem evangelického biskupského systému hierarchického v Ně-mecku. (Srovnej „Der grosse Brockhaus“, svazek III., str. 653, Lipsko 1929. Viz též Soldan-Heppe-Bauer, Hexenprozesse, sv. II., str. 212 a sl.)

†) V textu opětovně zmiňovaný vrch „Hamburg“ je Haimburg, daleko viditelné pohoří na rakous-kých hranicích proti soutoku Dunaje a Moravy.

Radnice v Šamorině před přestavbou provedenou v posledních letech.

*Znak Šamorina
(z r. 1845).*

L. Janota :

Bratislava.

Ten prešporský zámok pekne maľovaný,
čudujú sa z neho na Dunaj tí páni,
čuduje sa z neho i záhorský šuhaj:
ako pekne tečie ten povestný Dunaj.

Janko Král: Duma bratislavská.
(Z Balad a piesní.)

Bratislava! Naša slovenská Bratislava! Zapadla tu kedysi Slávov sláva, ale len na čas, lebo spravodlivá Prozreteľnosť zatočila kolesom osudu a zas „zasvitla tu Slávov sláva“.

Bratislavský hrad! Stojíš hrdo, nepokorene, mohútne, sťa dajaký nezlomný bohatier. Mnoho víchric a búriek sa prevalilo cez Teba, ale ty stojíš pevne a tvoje múry vzdorujú nezlomne všetkým nárazom víchrice a búrky! Stojíš sťa mocný a nepoddajný titán! V minulosti si bol strážcom a ochrancom svojho okolia a dnes si pomníkom nášho obdivu. Túžime po tajnostiach tvojej dávnej minulosti, veď naši slovenskí predkovia kládli tvoje základy a bránili ťa statočne pred nepriateľskými útokami.

Vznik hradu stráca sa v dávnej minulosti, v hmlistom dávnoveku. Mnohí historikovia tvrdia o jeho pôvode, že bol postavený Rimanmi, lebo Rimania na pravom brehu Dunaja mali vybudovaný celý rad vojenských táborov. Hovoria, že bratislavský hrad postavili pôvodne zo strategických dôvodov ako malú pevnosť, ako akési predmostie na mohútnom toku stredného Dunaja, na najjužnejšom bode Malých Karpát, aby súčasne slúžil aj ako strážna veža, ktorá by držala dohľad nad územím na ľavom brehu Dunaja, ktoré bolo obsadené barbarmi.

Je nesporné, že poloha bratislavského hradu je zo strategického ohľadu veľmi priaznivá a významná. Vypína sa nad širokým-d'alekým okolím a je veľmi vhodným miestom na opevnenie. Zaiste toto vystihli aj Rimania a postavili si tu preto strážišťe. Domnienku týchto historikov podporuje tá okolnosť, že na bratislavskom hrade sa našly tehly so značkou XV. legie.

Po rozpadnutí veľkého pántva rímskeho hrad prechádzal z rúk do rúk medzi Quadami, Gotmi, Hunmi a Avarmi, ale títo nezanechali po sebe žiadnej kultúrnej stopy. Konečne asi v VI. storočí objavujú sa tu Slaviani. Títo utvoria neskôr

Veľkomoravskú ríšu a je dokázanou vecou, že v IX. storočí je Bratislava už významným hradom tejto ríše. Z tejto doby pochodí aj staroslovanské meno hradu. Slovenský pôvod okolia dokazuje aj pomenovanie podhradnej osady „Vydrice“.

Zaiste nebude bez zaujímavosti, jestli uvedieme, že ako spotvorili Nemci a Maďari staré slovenské meno Bratislava na Pressburg a Pozsony. Nemci vytvorili z Bratislavy Bratislava-burg — Vratislavin — Vratislava-burgium, Predslavas Purg = Pressburg. A maďarské Pozsony pochodí od slovenského Poznaň. V mestskom archíve bratislavskom sa totižto nachodí dosiaľ neuverejnená listina z roku 1475 a v tejto je pomenovaná Bratislava ako „Oppidum Poznan“. Z toho povstal potom Poson, Požun a Pozsony.

V roku 907 odohrala sa pod bratislavským hradom oná osudná bitka, kde „zapadla Slávov sláva“. V tejto nešťastnej bitke totižto porazili z Azie privandrovaní divokí Maďari našich statočných predkov a zničili Veľkomoravskú ríšu. Tu padol údajne aj slovenské knieža Mojmir.

Z prvej polovice XI. storočia máme o bratislavskom hrade zprávy, ako o opevnenom sídle. Nemecký cisár Henrich ho viackrát dobýval. Z takejto jednej príležitosti potápač Zotumnal prevrtal na Dunaji meškajúce nemecké lodi a tieto sa následkom toho aj potopily. Keď už obliehanie dlho trvalo, do nemeckého tábora sa dostavil sám pápež Lev IX. a prinútil cisára, aby sa obliehania vzdal.

V roku 1074 sa pod hrad dostavil zase nemecký cisár Henrich IV., aby podporil svojho švagra Šalamúna (syna uhorského kráľa Ondreja) vo vymáhaní jeho nárokov na uhorskú kráľovskú korunu. Šalamún, ktorý v ten čas sídlil na bratislavskom hrade, tento opevnil a rozšíril. On postavil aj t. zv. vydrickú bránu.

V roku 1146 obliehal hrad Bratislavu Henrich V., cisár nemecký, ale dobyť sa mu ho nepodarilo.

V roku 1146 zaujal hrad knieža Boris, ktorý si činil nároky na uhorský trón, ale neskôr ho za veľké odstupné vrátil kráľovi Gejzovi II.

Na bratislavskom hrade sa narodila v roku 1207 Alžbeta, dcéra kráľa Ondreja II. Táto po smrti bola pápežskou stolicou vyhlásená za svätú.

V roku 1241 prepadli mesto Bratislavu z Azie došlé tatarské horody, pokúsili sa zaujať aj hrad, ale sa im to nepodarilo. Podhradnú obec Vydricu a predmestie úplne spustošili.

V roku 1261 na bratislavskom hrade uzavrel sňatok český kráľ Přemysl Otakar II. s Kunhutou, dcérou ruského veľkokniežata Rostislava Michailoviča, ináč vnučkou uhorského kráľa Belu IV.

V roku 1271 dobyl hrad český kráľ Přemysl Otakar II.

Po smrti Přemysla Otakara II., ktorý padol v roku 1278 na Moravskom poli, dostal sa hrad pod moc uhorského kráľa Ladislava IV.

Za panovania tohoto slabého a neenergického panovníka sa vysoká šľachta veľmi zmohla. Mnohí oligarchovia uhorskí podnikali do okolia priamo lúpežné výpravy. Viackrát napadli aj samú Bratislavu a vojvodovi Aporovi podarilo sa dokonca dobyť aj hradu. Neskôr však ho z hradu sami občania vypudili.

V dobe panovania kráľa Zigmunda husitské vojsko veľmi často znepokojovalo Bratislavu, o čom nachádzame veľmi mnoho dát v mestskom archíve. Keď kráľ nahliadol, že od husitov mu hrozí vážne nebezpečie, pokúsil sa riešiť konflikty pokojnou cestou, nadviazal vyjednávanie s vodcom husitských vojsk Prokopom Veľkým. Následkom tohoto uskutočnila sa na bratislavskom hrade pamätná schôdza Zigmunda s Prokopom. Jednania medzi kráľom a husitským vodcom trvaly celých 6 dní a preca sa nekončili s úspechom. O krátku dobu sa zase pokúsili o sjednanie mieru, ale zase len bez výsledku. A v rokoch 1430 až 1433 obliehalo husitské vojsko Bratislavu ešte viackrát.

V roku 1435 založil kráľ Zigmund Bratislavu moravským purkrabím Prokopovi a Jodokovi. Vymenil ju od nich až za štyri roky.

Kráľ Zigmund, žijúc stále vo veľkých obavách pred husitami, dal hrad rozšíriť, značne opraviť a opevniť. Prinútil mesto, aby na tieto opravy složilo do rúk vtedajšieho hradného kapitána, Štefana Rozgoniho, 2500 zlatých.

V roku 1436 dal kráľ Zigmund vykopať do hradných skál studňu. Trovy na túto obťažnú a veľkú prácu hradené boli z peňazí jedného hradného väzňa, menom Pankusher. Podľa povesti z tejto studne, ktorá siahala až niže dunajského koryta, viedla tajná chodba až za rakúske hranice.

V roku 1444 bol hosťom Bratislavy Ján Jiskra z Brandýsa.

V dobe panovania Mateja (Huňada) bol hrad značne opevnený a okrášlený. On dal tiež postaviť ozdobnú bránu, ktorú nazval „Bránou Korvinovou“.

V roku 1499 snemovali v Bratislave české stavy. Tohoto snemovania sa zúčastnilo 150 českých pánov a bolo tu spísané 80 článkov, ktoré nám historia zachovala pod názvom „Zůstání prešpurské“. Tieto boli neskoršie vložené do českých krajinských dosák v Prahe.

Po roku 1526, keď Turci porazili pri Moháči spojené kresťanské vojská, v ktorej bitke zahynul aj kráľ Ľudovít II., vdova po kráľovi Ľudovítovi II. volila si za sídlo Bratislavu, kde sa aj s českým kancelárom Adamom z Třebova presťahovala.

V roku 1536, keď Turci zaujali veľkú časť Uhorska s hlavným mestom krajiny Budínom, kráľ Ferdinand I. za hlavné mesto krajinské a kráľovské sídlo Uhorska vyhlásil Bratislavu.

V dobe 30ročnej vojny, za panovania kráľa Ferdinanda II., sa v Bratislave viackrát sišli českí poslovia, aby tu jednali s Gabrielom Bethlenom ohľadne spojenectva proti kráľovi Ferdinandovi. Uzavreli tu aj smluvu, podľa ktorej Bethlen povinný je poslať do Čiech na pomoc ľahké uhorské vojsko.

V roku 1635 dal hradný kapitán gróf Pavel Pálffy hrad prestavať a vtedy obdržal až do dnes zachovanú štvorhrannú podobu. Hrad vybavil priamo kráľovskou pompou. Dolu nachádzaly sa väznice a pivnice, v prízemí komory a veľmi bohatá zbrojareň s množstvom cenných zbraní a vzácnou zbierkou starožitností. V hrade bol aj celkom zvláštny oddiel pre kráľovskú rodinu a jej doprovod. V tejto dobe bolo postavené aj štvrté poschodie hradu.

V roku 1647 dal postaviť Leopold I. na hrade takzv. „Bránu terezianskú“.

V dobe panovania Marie Terezie, ktorá sa na bratislavskom hrade viackrát s veľkou úľubou zdržiavala, bol hrad znova opravený. Na východnej strane hradu bol postavený veľký luxusný palác, ktorý slúžil výlučne len potrebám kráľovskej rodiny. Stavba a zariadenie tohoto veľkolepého paláca stála bezmála skoro 1 a pol miliona zlatých.

Sem sa v roku 1766 presťahoval krajinský miestodržiteľ, vojvoda Albert Tešínský, manžel arcivojvodkyne Kristiny, dcéry Marie Terezie. Býval na hrade celých 15 rokov a viedol tam skvelý dvor.

V roku 1783 bol bratislavský hrad na nariadenie cisára Jozefa II. premenený na hlavný katolícky seminár pre Uhorsko. Prestavné práce prevádzal dvorný architekt Hellenbrand.

V roku 1790 na bratislavskom hrade bol zvolený za krajinského palatína Alexander Leopold, syn Leopolda II.

V roku 1802 seminár presídlil do Trnavy a vyprázdnené miestnosti boli zariadené na kasárne.

V máji 1811 vznikol na hrade požiar a zničil, čo mu len do cesty prišlo. Od tejto doby hrad pustne.

Za najstaršiu časť hradu je považovaná takzv. „Korunná veža“ juhozápadná. Údajne táto veža kedysi tvorila samostatný celok a bola obkľúčená hlbokou priekopou. V tejto veži bola strážená v roku 1784 kráľovská koruna s krajinskými klenotami. V tejto veži taktiež bol väznený v rokoch 1567—71 sasko-nemecký vojvoda Friedrich II.

Výhľad s hradu je priamo osľňujúci. Snáď inde ani nenajdeme niečo tomuto podobného. Vidíme s neho na severovýchodné výbežky Malých Karpatov, na Kamzíci vrch a okolité malebné dedinky. Pod nami sa tíško a majestátne vlní Dunaj a zdá sa nám často, s'ľa by mumlal mohútne piesne o zašlej sláve Bratislavy. Jestli pozeráme na juh, padne nám do očí územie maďarské a rakúske. Na západe náš pohľad utkvie na devínskych vrchoch.

Pravda, bez povestí sa ani hrad bratislavský neobišiel.

Bratislavská hradná panna.

Pod týmto názvom sa nám zachovala veľmi dojímavá pieseň, ktorá, podľa údajov, pochádza od bosniackych gušárov. V tejto piesni je ospevovaná horúca láska hradnej panny k tureckému vodcovi a tvorí podklad vyše tristo rokov starej povesti. Hradný pán a jeho dcéra, o ktorej sa v piesni a týmto aj v povesti hovorí, sú osobami, histórii neznámymi, druhí dvaja dejatelia ale, a síce Vid Zjeravic a Nakič Huseim, sú postavami historickými. Vid Zjeravic bol uhorským špionom a viackrát sa následkom toho obrátil v tureckom tábore; Nakič Huseim však vládol jedným hradom pri rieke Sáve. Nakič zúčastnil sa ako mohamedán viacerých tureckých výprav.

*

Hradná slečna po prudkej hádke s nemilosrdným otcom sedí uplakane a zamyslene vo svojej komnate.

Z vonku doliehajú cez otvorené obloky veselé piesne hradného vojska, ktoré práve oslavuje odbytie Turka s hradných múrov.

Hradná slečna mala už troch pytačov. Zámožných a bohatých veľmožov. Jej srdce ale patrí inému. Je neoblomná a ide vytrvale i napriek otcovým vyhrážkam za hlasom vlastného srdca.

Vstala s pohovky a začala sa pomalým krokom prechádzať po drahých a ťažkých kobercoch, ktoré tlumia hlas jej pružných krokov.

Zastala pred veľkým zrkadlom, Premeriava svoje krásne tielko s úľubou.

Je vysokej, štihlej postavy a jej krásnu hlávku pokrývajú kučeravé zlaté vlásy. Čelo má vysoké a pod pekným čielkom s'ľa dva cenné drahokamy svietia jasným leskom dve modré oči. Malé, s'ľa jahody červené ústočka núkajú sa k bozku.

Pozera — veľmi dlho pozerá do zrkadla a čím d'alej, tým rýchlejšie sa dmie jej krásna vypuklá hrud'.

Bielou rúčkou prešla cez vysoké čelo, v modrých očiach sa objavila slza a padla na dlhé riasy. S rias sa skotúlala na tvrdé oblé prsá...

Usadla znova na pohovku a celým jej telkom zalomcoval usedavý bolestný plač...

Ani nepozorovala, že dvere sa prudko otvorily a vstúpil dnu vysoký, statný muž, asi pädesiatnik. Jeho tvár je prísna, z očí svieta neústupnosť. Je to človek krutý a nemilosrdný.

Pozrel na plačúcu krasavicu temer pohŕdajúcim pohľadom a preriekol:

— Ako vidím, zase smoklíš, veď si smoklila len pred chvíľou. No, a premyslela si si tú vec?

Bol to sám otec, pán mocného bratislavského hradu.

Dcéra kývla rozsuchanou hlavou záporne.

V očiach otcových sa zjavil hnev.

— Však uvidíme, ale si pamätaj, že ti ja vybijem tú spupnosť z tvojej tvrdej hlavy. Ber na vedomie, že zajtra sa zasnúbiš s tým, s ktorým ja budem chcieť a ber na vedomie i to, že si mojou dcérou a mám právo s tebou naložiť, ako ja sám chcem. Priprav sa preto zajtra na zasnováciu slávnosť a nesmokli viac!

A bez toho, aby bol pozrel ešte raz na uplakanú devu, pobral sa hrmotne von.

Krásna panna osamela so svojim smútkom, túhami, páľčivými žiadostiami tela i ducha...

Cez okno sa predieral pošmučný súmrak podvečera... Rozpustilé hlasy holdujúcich vojakov utíchaly...

Slnce zapadlo za hory. Pomarančový koloryt oblohy sa zmenil v popolavú šedosť, ktorá pôsobila ťaživo a odumierajúco... Zavítala čierna noc...

Panna sa pobrala na odpočinok, ale anjel spánku nechcel poľubiť jej krásne čielko. Usnula až nad ránom, aj to len nepokojným, ťažkými vzdychami a bolestnými výkrikmi prerývaným spánkom...

Keď sa prebudila, v mladom tielku pocítila akúsi strašnú únavu. Slnce už vysoko plávalo po oblohe...

Prudko soskočila s lôžka a obliekla sa.

Na hrade sa už sbiehajú hostia, ktorých povolal hradný pán na dnešnú zasnováciu slávnosť zo všetkých kútov krajiny... Boli to všetko významní hodnostári, zámožní ľudia a dobrí priatelia hradného pána.

Medzi služobníctvom sa už od dlhšej doby šeptá o tom, že hradná slečna je zamilovaná do mohamedána Nakiča Huseima, ktorý táborí pod hradom, že

o svojom snúbencovi nechce ani počuť a že celé noci prebdí v bolestnom vzdychaní...

Tieto reči sa dostaly aj do ušú nemilosrdného hradného pána a tomuto možno pripísať aj to, že tak rýchle zariadil zasnováciu slávnosť svojej dcéry s pánom susedného hradu, zámožným to a veľmi významným šľachticom...

Bol to statný a krásny muž. Miloval hradnú pannu opravdovou láskou, ale srdce tejto patrilo od tej doby, čo Nakiča pod hradom uzrela, výlučne len jemu. Pre Nakiča odmietla už troch pytačov a pre Nakiča je ochotná postúpiť i tie najväčšie muky!

Hej a dnes musí zase prekonať ťažkú skúšku, ktorej hodina sa približuje...

Čo má robiť, kam sa má podesť, lebo za žiadnu cenu nie je schopná zrieknuť sa vyvoleného svojho srdca, ku ktorému, trebárs ho len ráz videla, aj to z veľkej diaľky, preca zahorela neodolateľnými citmi.

Sedí zase osamotená vo svojej izbietke. Vidieť na nej, že veľmi tuho rozmýšľa. Odrazu jej čielko sa vyjasnilo.

Otvorila dvere a vyšla na chodbu. Prešla až na koniec a obzrúc sa za sebou, či ju niekto nepozoruje, otvorila tajné dvere a vnišla pod hrad do temnej pivnice. Pevne sa odhodlala, že do tej doby sa neukáže, kým z hradu neodíde jej ženich, za ktorého ju chce nemilosrdný otec nasilu vydať.

Panna sa utiahla do kútika a skrčiac nôžky pod trasúce sa telo, učupila sa.

Zavrela oči. V duchu sa jej zjavil krásny obraz milovaného muža. Kochala sa dlho v tom obraze a celým telkom sa rozlialo veľké šťastie...

Ona nevedela, že na hrade nastala medzitým veľká trma-vrma. Otec zúrilo, klial a nadával. Prekutali celý hrad, ale ju najst' nevedeli. Ženich sedel netrpezlive a na tvári sa mu zračila nevoľa. Všetci sa cítili nevoľno a mnohí v duchu aj ťutovali chudáka pytača, ktorý márne sedel ako na trní...

— Nehnevaj sa, priateľu, — obrátil sa hradný pán k nešťastnému ženichovi, — ja nemôžem za to, veď som prekutal celý hrad a nedajbože ju niekde najst'. Mňa to, priateľu, ešte viac bolí, ako teba a prisahám ti, že moja pomsta ju neminie. Ešte raz ti na to prisahám! — dokončil zúriaci hradný pán a zaiste by ju v tejto chvíli zavraždil, kedy mu bola prišla pod ruku.

— Mne už daj svätý pokoj a radím ti, aby si lepšie vychovával svoje deti. A dokonca si ešte aj vyprosím, aby ma niekto držal za blázna — odsekol nevrle ženich a bez rozlúčky odišiel.

Katanské srdce hradného pána po tomto nezdare ešte viac zatvrdlo a to vedomie, že stratil nielen bohatého ženicha, ale v ňom aj dobrého priateľa, na ktoré-

ho pri svojich častých bojoch bol stále utisnutý, našepkávalo mu ešte hroznejšie myšlienky na krvavú pomstu...

Vydal rozkaz, aby ju znova hľadali a po nájdení ihneď priviedli k nemu...

Našli ju konečne po celonočnom hľadaní v temnej pivnici. Bola bledá, vyhladovelá a polozmrznutá. Len jej oči svietily stále tým jasným plamienkom, v ktorom sa zrkadlila statná postava krásneho mohamedána...

Predviedli ju pred hrozného pána hradu!

Hľadel na ňu dlho... divoko... a sto chutí mal vrhnúť sa na ňu a zaškrtiť ju na mieste. Držalo ho len to vedomie, že ľudia by to videli a ukazovali naňho prstom ako na vraha, trebárs v duchu už bol dávno vrahom...

Pozrel po chvíli na ňu trochu pozornejšie a zdálo sa, že v jeho divoko plnúcich očiach sa zjavila iskierka milosrdenstva.

— Prečo mi robíš takúto hanbu? — opýtal sa na oko podráždene, dívajúc sa na ňu stále uprene.

— Lebo milujem iného — odvetila a sklopila skromne oči.

— Že miluješ iného? A koho? Snáď len nie toho pohana, ako na hanbu sa medzi služobníctvom pošepkáva.

— Áno, milujem Nakiča Huseima!

— Zopakuj mi to ešte raz — vykrikol hradný pán a pokročil k nej celkom blízko, takže cítila na tvári jeho horúci dych.

— Opakujem: Milujem Nakiča Huseima!

— To je hrozné! Moja dcéra miluje toho pohanského psa, ktorého nenávidím z celej duše a vedel by som ho hneď na mieste zavraždiť!

Odmlčal sa. Izbou sa nieslo dusivé ticho sťa by sa čakalo pri lôžku smrteľne chorého na jeho posledné vydýchnutie.

Pozrel znova na ňu divoko, vzpriamiac sa v celej svojej veľkosti.

— Chceš sa ho zrieknuť? — opýtal sa po chvíli, bez toho že by v jeho suchom hlase bolo zbadat čo len najmenší záchvev dajakého jemnejšieho citu.

— Nemôžem sa, nemôžem, otče môj, ani keby som sa chcela, lebo ho nesmierne milujem — preriekla tvrdým hlasom.

— Je to tvoje posledné slovo?

— Áno!

Otec vtedy prudko vstal a zavolať na sluhov:

— Vrhňte túto pobehlicu do najtemnejšieho väzenia! Strážte ju dobre, lebo beda vám všetkým, jestli by z väzenia unikla. Zaplatíte to svojou krvou. — Rozumeli ste?

Sluhovia kývli mlčky hlavou a uchopili mladé dievča.

Dcéra sa dala odvieť bez poznámky. Otec pozeral bez pohnutia na túto divokú scénu.

Dvere väzenia sa za ňou zatvorily. Usadla do kútika a mimovoľne sa horko rozplakala.

Dni utekaly, ale nikto neprichádzal, aby ju vyslobodil. Len na mladom strážcovi pozorovala akúsi známku ľútosti a milosrdenstva. Bol to ten mladý vojak, ktorý ne jeden raz ešte na hrade s akýmsi túžebným zrakom doprevádzal jej pružné kroky. Vedela, vycítila to, že ju tajne miluje a túži za jej mladým telom.

Jedného dňa, keď sedela vo väzení už vyše dvoch týždňov, zavolať naňho a prosila ho, aby vnišiel dnu.

Vojak si jej vôbec nevšimol, trebárs i sám jej hlas vzbudzoval v ňom sladké túhy. Bol tvrdým vojakom a svojmu pánovi úplne oddaný.

Konečne preca zvíťazil v ňom hlas krve a dávno, dávno utajovaných žeravých žiadostí...

Rozpamätal sa na blahé chvíle, ktoré zažíval zavše potom, keď ju uvidel krásnu a sviežu na hradnom dvore, rozpamätal sa na plamenné city, ktoré ho zavše vtedy pojímaly a do jeho krve zasievaly plnými hrstiami predtuchy ohromných rozkoší, aké len vie človekovi poskytnúť tak krásna ženská bytosť, akou bola táto nádherná deva. A teraz je tu, je s ňou len sám, môže byť jeho, môže byť čo len na hodinu, ale jemu stačí i táto jedna hodina, jedna chvíľa rozkoše, aby tento deň mohol považovať za najšťastnejší celého svojho života... A potom trebárs nech ho zabijú, nech vylejú jeho krv...

Krv mu uderila silným prúdom do hlavy a všetko sa mu zatemnilo pred očami. Zabúdol na to, že ho čaká trest, že ho čakajú muka, že snáď aj smrť. Zabúdol na to, že je vojakom, vzbudil sa v ňom človek z krve a z mäsa...

Otvoril dvere a zastal na prahu.

Hradná slečna vystrela k nemu svoje ruky a pozrela mu prosebne do očí.

Pritúlila sa k nemu celým mladým telom. A jemu krv ešte silnejšie búšila do hlavy.

Chcel ju objat.

Vtedy sa mu vymkla z rúk. Stala si vyzývavo a zdánlive koketne naprostred temnej komôrky. Jej tvrdá hrud' sa pohybovala nepravidelne a búrlivo.

— Aká je krásna, rozkošná!

Rozbehol sa znova za ňou, ale ona sa mu znova vymkla.

Vtedy už nevedel panovať nad sebou. Krv bola rozbúrená v najvyššej miere a práve na tento okamih čakala hradná panna. — Bol to každej žene vrodenný instinkt, akási samou prírodou daná ženská rafinovanosť.

— Budem tvoja, poddám sa ti, ale sa mi najprv zaprisahaj na zdravie tvojej matky a na tvoju vojenskú česť, že mi potom daruješ slobodu a nebudeš mi prekážať v tom, aby som mohla opustiť väzenie... — preriekla hradná panna trasúcim hlasom.

— Prisahám ti, prisahám stokrát! — vykrikoval trasúcim sa hlasom a vrhol sa znova k nej.

Viac sa nebránila. Oddávala sa mu s krásnym obrazom milovaného mohamedána v duši.

A — za tak veľkú cenu sa dostala z väzenia...

Vonku bola noc... Čierna, strašná noc...

Blúdila zapadlými kútami hradu a neďaleko bočnej brány stretla Vida Zjeraviča, uhorského špiona, ktorý znal dokonale turecký tábor a dokonca sa osobne poznal aj s Nakičom Huseimom...

Prinesená obeť ju už nebolela. Ved' jej duša zostala i po tomto čistom...

Pozrela na Zjeraviča...

— A čo vy tu, krásna panno, čo tu robíte v túto nočnú hodinu, snád' vás už pustili z väzenia? — opýtal sa so záujmom špion a pozrel udivene a nechápavo na hradnú slečnu.

Slečna priložila dva prsty na ústa na znak toho, aby nehovoril tak hlasno, a pristúpila k nemu bližšie.

— Utekla som a chcem ísť za Nakičom!

— Čo? Utekla? Ved' to je nemožné! — zadivil sa špion.

— Bolo možné, ale teraz to nechajme stranou. Mám k vám jednu žiadosť. Vy poznáte dobre turecký tábor a poznáte aj Nakiča Huseima, ako som počula. Viete, že ho milujem.

Zjeravič prikývol hlavou.

— Zaved'te ma k nemu — pokračovala tichým hlasom a pozerala mu prosobne do očí.

— To nie je možné, nie, slečna zlatá. Hrali by sme si obidvaja so životami — odvetil po dlhšom rozmýšľaní.

Slečna pristúpila k nemu ešte bližšie. Pocítil vôňu krásnej ženskej bytosti a neodolal.

Preobliekol sa do šiat hradného dôstojníka a chytiac hradnú slečnu za ruku, vyviedol ju tajnými hradnými chodbami do tureckého tábora.

Nakiča Huseima našiel v jednej zapadlej krčme vo spoločnosti viacerých opitých dôstojníkov.

Odovzdal mu slečnin dopis.

Nakič začal čítať s veľkým záujmom, ale čím ďalej čítal, tým viac sa jeho tvár krivila do posmešného výrazu a keď dopis prečítal, vybuchol hlasným smiechom:

— Chachacha! To vám je do dopukania, tá hradná kresťanská štenica mi vyznáva lásku a ako horúco... Chachacha...

Dopis podal svojmu susedovi a nakoniec malá krčma sa naplnila výsmešným rehotom pohanských vojakov.

Vid Zjeravič stál ako skamenelý uprostred tohoto hrozného smiechu, ktorý tak hrubo urážal jemné city zamilovaného dievčaťa.

— Hanbi sa, ty pohanský pes, ktorý takto zneuctívaš lásku krásneho a do teba, nehodníka, zamilovaného dievčaťa! — vykrikoval konečne, nemohúc ďalej očúvať hanobiace výbuchy smiechu a škaredé poznámky.

Nakič vyskočil so stoličky a napriahol ruku, aby udrel statočného zástancu nevinny a lásky statočného dievčaťa.

Vid Zjeravič sa vyhnul úderu a vrhol sa na Nakiča.

V krčme sa rozpútal divoký boj. V povetrí, preplnenom štipľavým smradom alkoholu, prachom, dýmom a výparami upotených ľudských tiel, sa zablýskly meče. Zjeravič sa bránil statočne a za krátku dobu skolil päť Turkov. Keď to ostatní videli, zľakli sa a napadlo im, či snád' aj v tomto ináč telesne slabom kresťanovi, neväzí dajaká nadzemská moc, o ktorej už toľko očuli vyprávať medzi ľuďmi; zutekali.

V krčme zostal len sám Zjeravič s Nakičom.

Pozerali chvíľu nenávisťne jeden druhému do očí.

— No a čo ty, pohanský pes, máš ešte chuť posmievať sa láske našej hradnej slečny? — preriekol Zjeravič a postavil sa pred svojho soka.

Nakič ho udrel silne po tvári.

V Zjeravičovi sa vzbudilo zviera.

Zamával znova mečom a vrhol sa naňho. Nakič uhnul a chcel mu zadať bočnú ranu. Zjeravič odskočil. Zápasili dlho, ale konečne preca len zvíťazil Zjeravič.

Jednou dobre mierenou ranou skolil svojho nepriateľa. Potom mu kľakol na prsá a odrezal mu hlavu. Hlavu napichol na kopiu a víťazoslávne sa pobral von z krčmy. Na kraji tureckého tábora ho už netrpezlivo očakávala hradná slečna.

— Kriste môj, čo ste to učinili, veď je to Nakič! — vykrikla a padla v bezvedomí na zem.

Zjeravič sa naklonil nad ňu a začal ju kriesiť.

Po dlhej chvíli otvorila oči a pozrela na svojho sprievodcu s veľkou nenávisťou.

— Čo ste to učinili? — opýtala sa trochu kľudnejšie a začala hladkať zakrvavenú hlavu Turka.

— Nič iného si nezaslúžil, veď je to obyčajný zlosyn — preriekol a odtrhol jej bielu rúčku od zakrvavenej hlavy.

Hľadela naňho zvedavo, slziac ešte stále bolestne.

— Teda vám všetko porozprávam!

Pozorne naslúchala rečiam obrancu svojej cti. Na konci pocítila v duši k nemu akúsi zvláštnu príchylnosť, jeho hrdinskosť ju uchvátila a voči pohanovi, ktorý tak zneuctil jej čisté city lásky, ju opanovala nenávisť. Kopla do jeho krvavej hlavy a pritúlila sa k hrdinnému Zjeravičovi. Tento pohladkal jej malú rúčku a pobrali sa na hrad, kde medzitým nastal po nej veľký shon.

Nikto nevedel o nej povedať ani slova, lebo mladý vojak, ktorý ju vypustil, prebodnul sa na jej slamníku dýkou... Zdalo sa, že sa akosi blažene usmieva v ohromnej kalúži krve...

Hradný pán hrozne zúri, kľaje a nadáva.

Sedí v hlbokkej lenoške a pozerá tupo pred seba... Akosi bolestne...

Na jeho komnate sa otvoria dvere.

Vyskočil s pohovky a keď zazrel svoju nevďačnú dcéru, chcel sa na ňu vrhnúť...

Vtedy ale jeho zrak utkvel na zakrvavenej hlave, ktorú drží Zjeravič v ruke.

— Nakič Huseim — vykrikol skoro bez seba.

— Nakič Huseim — opakoval radostne — môj najväčší nepriateľ je mrtvý a tu je jeho hlava! Hurrá, pod' sem, dcéra, pod' sem, všetko som ti odpustil — a prvýkrát v živote pritúli k hrudi svoje nešťastné dieťa.

Dcéra sa blažene usmievala a úkosom pozerala na Zjeraviča.

Otec zbadal tento pohľad a porozumel mu.

— Dobre je, deti moje, tento deň je mojím najšťastnejším dňom. Pod' sem teda aj ty, Zjeraviču, si hrdinom, zaslúžiš si odmenu!

Kľakli pred otcom mimovoľne na kolená a s blaženým úsmevom na tvárach prijali jeho otcovské požehnanie...

A neprístupný, nemilosrdný a krutý hradný pán ako by sa bol od tohoto dňa úplne zmenil. Často sa umieval a koľkokrát potkal svoju šťastnú dcéru, vždy ju otcovsky pohladkal po tvári...

Bratislavský hrad.

L. Janota:

Hrad Pajštún.

(Ináč Kvetov alebo Stupavský Kameň.)

Od Bratislavy na sever, nad útuľnou, malou slovenskou dedinkou Pajštúnom, na najvyššom strmom brale, vyčnievajúcim z jedného výbežku Malých Karpat, v družine mnohých vrchov a v lône utešenej prírody čnia ešte dosť mohútne rupy hradu Pajštúna.

Skalnaté útesy jeho tela stoja tu tiché, zadumané a počívajú ako vetry nad nimi letia s oblakmi o závod.

Široko-d'aleké okolie ako by holdovalo svojmu pánovi, ktorý tam vznešene a majestátne hľadá so svojho vysokého trónu.

Pevné, nezdolné múry hradu vzdorujú dosiaľ hvizdavým víchriciam a nemilosrdne szieravým dážďom.

Tieto múry videly živé obrazy stredovekého života a opájaly sa jeho rytierskou romantikou.

Čo tu podivných myšlienok rozvíri nám dušu. Zapadlé storočia ožívujú a s jasotom vracajú sa medzi ošarpané múry, z ktorých fantázia vytvára nádherné siene, teremy ozdobené starými zbraňami, prápormi a kobercami. Vidíme duševným zrakom svojim pyšného hradného pána so svojou malebnou družinou, čujeme štrnganie mečov a ostroh na kamennom nádvorí, čujeme hukanie bdelej stráže na vysokej hradnej veži... Ale džavot kavok nás prebudí a vytrhne zo snenia a pred nami stoja už zas len strapaté múry, machom a lišajníkom obrastlé.

Vznik hradu Pajštúna je nám neznámy.

Prvú liternú spomienku máme o ňom v jednej listine z roku 1349.

Od XIV. do XVI. storočia vládnu hradom grófovia pezinskí a svätajurskí. (Roku 1446 je majetkom Hedvigy Marcalovej, vdovy Petra grófa svätajurského.)

Po vymretí rodiny chýrnych a mocných grófov pezinských a svätajurských, ktorí vládli na širokom-d'alekom okolí ohromnými majetkami (Devín, Bratislava, Svätý Jur, Pezinok, Stupava atď.) prešiel hrad a k nemu patriace panstvo do vlastníctva kráľovského.

Roku 1550 založil panovník hrad a s ním súvislé statky Gašparovi Seredymu, po ktorého smrti ho prevzal s tým istým právom jeho syn Juraj Seredy.

Roku 1552 prešiel hrad záložným právom zase na grófa Ecca zo Salmu a Neuburgu.

Roku 1583 drží hrad a panstvo v zálohe za 80.000 tolarov gróf Julius zo Salmu.

Roku 1592 dostal povolenie od cisára Rudolfa II. jeho generál baron Mikuláš Pálffy hrad Pajštún aj s panstvom od grófa Juliusa Salma vymeniť. Toto právo Mikuláš Pálffy postúpil svojej staršej sestre Katarine a jej manželovi krajinskému palatinovi Štefanovi Illésházymu, ale v r. 1599 preca len on prevzal hrad a k nemu patriace statky do úžitku.

Po smrti Mikuláša Pálffyho dedila, potažne prevzala hrad a panstvo jeho vdova Maria rodom Fuggerová a ich synovia Štefan, Ján, Pavel a Mikuláš Pálffy a síce na základe kráľovskej darovacej listiny zo dňa 7. júla 1603.

Roku 1619 sa vdova so synmi o celý majetok rozdelila. Následkom tejto deľby hrad Pajštún pripadol Pavlovi Pálffymu, ktorý zastával v ten čas hodnosť krajinského palatina.

Hrad sa nachodil v tejto dobe vo veľmi zanedbanom a zlom stave. Nový majiteľ, palatin Pavel Pálffy, dal ho veľkým nákladom opraviť a pristavil k nemu značnú časť.

Neskôr si majiteľ hradu — keďže tento ležal od ruky — postavil pohodlné panské sídlo v Stupave a tak pyšný hrad Pajštún, ukončiac svoj účel, bol vyprázdnený. Od tej doby utichol rušný život na hrade, hrad počal pustnúť a rozpadávať sa.

R. 1735 dedila hrad a panstvo vetev druhorodeného syna Rudolfa Pálffyho. V polovici XVIII. storočia zhorela strecha a značná časť hradu.

Roku 1810 vyhodilo francúzske vojsko veľkého cisára Napoleona veľkú časť hradu Pajštúna do povetria.

Roku 1825 sú majiteľmi hradu Leopold (IV) Pálffy a jeho brat Arnošt.

Neskôr prešiel do majetku grófov Károlyiovcov a vo vlastníctve týchto sa ešte aj dnes nachodí . . .

S hradu je úchvatný a ojedinelý výhľad na rozľahlé okolie. Na východnej strane sú krásne lesy, na západe pomoravské roviny s peknými dedinkami. Vidíme s neho aj dva rakúske hrady, Hainburg a Hasenburg.

Pozoruhodné a zaujímavé sú nad vchodom hradu sa nachodiace karikatúrne hlavice.

Neradi opúšťame tohoto svedka dávno zašlých dôb, obzreme sa ešte raz dookola.

Nad hradbami rozhostuje sa mŕtvy klud a širé ticho.

Zub času hľodá bez ustania a oddychu staré múry a tu-tam daktoré z balvanov víchrica vyvrátila z ich lože.

Roky letia a sláva hradu navždy zmizla a bývalé hrdé panské sídlo opustene hľadá k milostivému modru oblohy nebeskej.

Ludová fantázia vykúzlila o hrade pestré povesti a báje.

Podľa jednej vždy o polnoci jazdí rytier o zlomkrk na bielom koni okolo zrúcanín hradu, vyskočí na najvyšší múr a potom zmizne v priepasti.

Druhá povest' hovorí, že žil tu v dávnej dobe pod hradom pastier. Raz išiel v noci k hradu, vyhotovil z dreva kríž a zabodol ho blízko hradnej brány do zeme. Trikrát obišiel hrad a vždy udrel svojou feruľou o kríž a keď to tretí raz učinil, padol na mieste mŕtvicou ranený.

Tretia povest' je najzaujímavejšia, sdeľujem ju obširnejšie.

Deň čo deň vznášal k Bohu modlitbu starý pán pajštúnskeho hradu, aby jeho manželstvo požehnal synkom, na ktorého by mohol zanechať svoje ohromné bohatstvá a ktorý by ešte väčšou slávou pokryl jeho meno, ako on sám, trebárs patril medzi najvýznamnejších bojovníkov svojej doby.

Roky ubehaly, do jeho bujných vlasov zachytil sa nemilosrdný čas a posypal ich striebrom, ale po chmurných komnatách skvelého hradu nechcel a nechcel zazneť veselý detský smiech.

Hradný pán bol ináč veľkým dobrákom, doma skutočným holubom a svoju veľkú silu ducha ukázal len vo víre vojny, kedy válčil ako lev a bol vždy jeden z prvých.

Ináč to bolo ale s jeho manželkou. Táto bola hrdá, neúprosná, krutá a nemilosrdná. Pri tom všetkom títo dvaja ľudia žili jeden s druhým celkom spokojne a nebolo medzi nimi nikdy ani tej najmenšej trenice. Dokázala sa aj tu zásada, že protivy sa priťahujú a navzájom sa doplňujú . . .

Jedného dňa sa hradná pani prechádzala po krásnom lese, ktorý sa rozprestieral okolo hradu.

Bolo jaro a všetko bolo veselé, všetko sa hlásilo k životu . . .

Ona ale nepocítovala vo svojich žilách tú životodarnú silu, ktorá prúdila celou prírodou, na ňu tento majestát života nepôsobil, chodila zamračene a do seba uzavrete!

Rozmýšľala i teraz nad hrozným osudom, ktorý ju prenasleduje, ktorý i počas tých najväčších radovaniek prichádza k nej a týra ju, rozmýšľala nad tým, prečo práve ju Pán Boh nechce požehnať dieťaťom, ktoré by milovala a pre ktoré by vedela žiť . . . Nič ju netešilo, ničomu sa radovať nevedela, jej život bol akýsi

hrozne prázdny a pustý, chýbaly tie buclaté malé rúčky nevinného stvorenia, chýbalo to drahé švitorenie, ktoré na svete nevedelo nič nahradiť, ani sláva, ani bohatstvo . . .

Práve sa obrátila, aby sa odobrala do hradu, keď sa pred ňou zjavila chudobná otrhaná ženička s krásnymi trojčatmi na ruke. Vrhla sa jej ku kolenám, soplula pred ňou ruky a začala ju prosiť úpenlive o almužnu.

— Jasná pani, už som tri dni nejedla so svojimi deťmi, smiluj sa nado mnou a nad týmito neviniatkami!

Hradná pani pozrela na žobračku pohrdlive a odvrátila sa s hnusom od nej.

— Jasná pani, nedaj nám zahynúť — žobronila chudobná ženička, držiac ju za sukňu a bozkávajúc jej zlaté lemovanie — veď môj manžel bol oddaným sluhom tvojho manžela a zomrel nedávna pri plnení svojich povinností, nedaj, nedaj nám zahynúť, už tri dni sme nič nejedli, pozri len na tieto chudátky, pozri na ne, ako ťa i ony prosia o maličkú almužnu.

Hradná pani pozrela na úbožiatka a zdálo sa, že hrdosť s jej tváre na chvíľu zmizla. Usmiala sa, Tento úsmev bol ale veľmi krátky, potom ju znova premerala od hlavy až po päty pohrdlivým úsmevom a preriekla:

— A ako sú starí tí tvoji panchartí? A na čo sú tebe tri dietky?

Chudobná ženička sa zapýrila a akosi udivene pozrela na hradnú paniu, ba skoro vyčítave, ako by ani nechcela veriť, že sa niekto takto môže pýtať.

— Nerozumela som, jasná pani — odvetila ticho.

— Tak teda, kde máš uši, ja som sa ťa pýtala, že ako staré sú tie deti?

— Áno, deťurience moje, majú po štyri mesiace.

— Sú to teda trojčatá?

— Áno, mocná pani!

Fuff, hanba a potupa, — vykrikla hradná pani, koplá do úbohej ženičky a prudko sa obrátila. Ešte si aj odpl'ula.

Vtedy sa žobračka vzpriamila, predskočila pred ňu, zahrozila jej päťami a prekliala ju.

— Bud' na veky prekliata a nech máš odrazu sedem detí! Bud' prekliata!

Sotva sa hradná pani mohla spamätať, žobračka už utiekla do húštiny a stratila sa.

Hradná pani zostala stáť zarazene, vzkypela hrozným hnevom a nariadila ihneď, aby jej priniesli sluhovia starú žobračku s tromi deťmi! Márne bolo však hľadanie sluhov, žobračku nikde nemohli nájsť.

Zúrila potom ešte dlho, ale konečne sa uspokojila. Preca ale zostala na jej duši akási stopa tohoto pokorenia, lebo bol to v jej živote prvý prípad, že niekto takto s ňou zaobchodil. Ešte i po dlhej dobe prechovávala v sebe akýsi cit neuspokojenej pomsty a koľkokrát išla do lesa (teraz už vždy so silným sprievodom), stále sa obzerala okolo seba, či náhodou niekde neuvidí žobračku . . . Ale nikde ju nevidela . . .

Čas uteká a jedného dňa hradný pán dostal zase list od kráľa, aby sa ihneď dostavil s celým svojím vojskom na kráľovský dvor, zkadial' budú podnikáť útoky na Turka, ktorý vtedy riadil v našej krajine.

Hradný pán poslúchol rozkazu a za niekoľko dní sa chystal na čele svojho bojovného vojska, do vojny proti Turkovi.

Poslednú noc pred odchodom sa mu jeho manželka sverila, že sa cíti byť matkou.

Starý bojovník sa tešil ako malé dieťa a bol najšťastnejším človekom na zemeguli . . .

S úsmevom odchádzal do vojny, s úsmevom bojoval ako lev a všade, všade víťazil . . .

— Som otcom, mám syna (stále myslel len na syna, ani mu len nenapadlo, ako to už všeobecne býva, že by mohol mať aj dcéru!) — tieto myšlienky ho živily, tieto myšlienky ztrojnásobňovali jeho silu a jeho odvahu.

— Veď, keď prídem, už ma privíta aj synček, aké to bude krásne, aké to bude krásne! . . .

A kým statný otec bojoval proti Turkovi, jeho manželka sa chystala na hrade na veľkú udalosť.

Nadišiel radostný deň!

Bolo ráno! Biele a radostné ráno!

Slnce sa práve prvými lúčami rozbehlo po lese a poľúbilo ponúre hradné múry.

V komnatách hradnej panej sa ozývajú hrozne bolestné výkriky. Hradná pani trpí veľké bolesti, pôrod bude asi veľmi ťažký . . . Jej najvernejšia služobná, ktorá zastávala u nej aj domácu lekárku (bola to žena veľmi rozumná, ale pri tom priamo zločineckých sklonov), ju všelijako utešovala a povzbudzovala . . .

Porod bol naozaj ťažký a nebolo divu!

Hradnej panej sa narodilo sedmoro zdravých a silných detí. Sedmoro chlapcov, z ktorých jeden bol krajší, ako druhý.

Štrnástoro detských nevinných očičiek pozeralo nechápavo na svoju hrdú matku, ktorá ležala v hodvábných perinách celkom vysilene. Keď prišla k sebe, jej pohľad padol na hromádku sedmoro zdravých a ružových detských teličiek.

— Ježiši... — vykrikla zdesene a v mysli sa jej zjavila stará žobráčka a začula celkom zreteľne znova jej hroznú kliatbu.

Kliatba sa splnila. Porodila sedem detí!

Nad čím si sa zamyslela a tvárou jej preletelo zlovestné mračno. Jej tvár v tej chvíli úplne zoškaredela a vidieť bolo na nej, že sa odhodlala k nejakému veľmi hroznému činu.

— Dora — zavolala na svoju služobnú.

Služobná sa objavila a tázave pozrela svojimi falošnými a zločineckými očami na svoju paniu. Bolo o nej všeobecne známe, že si nahromadila mnoho peňazí a niet zločinu, ktorého by sa ešte aj teraz vo svojom starom veku za peniaze nedopustila.

— Pod' bližšie — zavolala ju k sebe, k posteli a hľadela skúmavo na ňu, ako by sa chcela celkom presvedčiť, že či sa môže sveriť pred ňou so svojím zločinom a či bude táto schopná jej byť v ňom nápomocnou.

— Vidiš týchto sedem panchartov?

— Vidím, a je to hanba a potupa — preriekla Dora, ako by bola hneď vybadala, o čo sa hradnej panej asi jedná.

— Dobre si to povedala, je to skutočne hanba a potupa! Preto sa musíme postarať, aby sa svet o tejto hanbe nedozvedel, veď by som sa nemohla medzi ľuďmi ukázať a bola by som na celý život poznačená!

— Áno, súhlasím i ja, ale...

Hradná pani porozumela. Siahla pod perinu a vytiahla ztade veľký mešec dukátov.

— Tu máš!

— Ďakujem a ja už všetko zariadim. Nikto sa o tom nedozvie.

Dohovorily sa spoločne na diabol'skom pláne. Stará slúžka zajtra ráno vezme šesť detí do koša, zapchá im ústôčka, zanesie ich do lesa a tam ich zahrabe za živa do jamy...

Potom sa rozišly ako dve najlepšie priateľky, lebo hriech ešte lepšie spája ľudí, ako dobré skutky. A na druhé ráno skutočne vidíme starú Doru, ako prichádza ku hradnej bráne s veľkou nošnou na chrbte.

— Kamže, kamže tak zavčasu, Dorka naša? — opýtal sa jej strážca žartovne, potľapkajúc ju po rameni.

— Ale do dediny, do dediny, nesiem tam pracujúcim robotníkom trochu srnčieho mäsa — odpovedala celkom ľahostajným hlasom, z ktorého by sotva kto mohol vyrozumieť, že má na svedomí šesť ľudských životov.

— Len im to daj, Dorka, nech majú raz aj v pekle hody — odvetil strážca, otvárajúc jej bránu.

Dora prešla cez bránu a vydýchla si, lebo ťarcha ju už začala ťažiť.

— No, však len do lesa! — vzdychla si a zrýchlila krok, keď sa za ňou znova zavrely hradné brány.

A keď práve zabočovala na lesný chodník, neďaleko nej kráčal ku hradu oddiel vojska. Všimla si lepšie vojakov a odrazu zostala stáť, ako by bola srástla so zemou. Bolo to hradné vojsko, ktoré sa práve na čele s hradným pánom vracalo domov z víťaznej bitky.

— Nože, čo nového, Dorka — opýtal sa jej hradný pán, keď prišiel k nej.

Dorka i napriek svojej zločinnosti a prefíkanosti sa pod pohľadom hradného pána úplne zmiatla a nevedela prerieknúť ani len jediného slova.

— Prečo si sa ma tak veľmi naľakala — opýtal sa znova, spozorujúc jej rozpaky. — No, a čo to nesieš? — dodal ešte po dlhšej chvíli.

— Nič, nič, mäso, mäso... — koktala, nemohúc sa vôbec poďívať do skúmavých očí hradného pána, ktorého v tejto chvíli pojala akási zvláštna túha vidieť obsah jej nošne.

Soskočil dole s koňa a pristúpil k nej.

Stará slúžka sa už vtedy triasla na celom tele a keď hradný pán chytil do rúk nošnu, padla pred ním na kolená a začala kričať z celého hrdla:

— Nie ja som to, nie ja som to urobila, mne to nariadila hradná pani a ja plním len jej rozkaz!

Odhodiac nošnu, vzchopila sa a začala utekať smerom k lesu.

— Chyťte ju! — vykrikol hradný pán, ktorý vidiac šesť malých detureniec v noši, všetko pochopil a triasol sa zimnične nad takým hrozným zločinom.

Vojsko odkomandoval na hrad a zostal tam sám so svojim najvernejším pobočníkom.

Keď sa spamätal z týchto hrozivých dojmov a vojsko bolo už preč, povyberal jedno po druhom, krásne zdravé deti a dlho... veľmi dlho pozeral na ne. Dora kľáčala a triasla sa ako osika.

— Nie ja, nie ja — koktala stále, drkotajúc zubami.

— Mlč! — vzkřikol hradný pán a priviedol ju k noši, chcjúc, aby sa i sama podívala na tento hrozný zločin, aby aj ju zaboľelo svedomie, aby pykala pri tomto pohľade za svoj zločin.

Dora nevedela povedať ani slova, len zuby jej drkotaly, sťa by stála nahá na pädesiatstupňovom mraze.

— Hovor, lebo ťa zabijem hneď tu, na mieste — a hradný pán vytasil meč.

— Budem, budem, mocný pane a všetko vám porozprávam — vykoktala konečne Dora a začala trasúcim sa hlasom vyprávať celý príbeh.

Hradný pán sa mračil, bledol, triasol sa hnevom i ohromným vzrušením.

— To je hrôza, to je hrôza — prerušil každú chvíľu jej vypravovanie.

— Tak teda, život ti darujem — preriekol pchajúc do pochvy meč — ale ihneď id' k hradnej panej a povedz jej, že rozkaz si vyplnila, deti sú zahrabané v lese. Rozumieš?

— Áno.

— Ale Boh ťa ochráň, keby si prezradila, že deti žijú, pamätaj si, ty by si d'alej nežila . . .

Stará Dora zbozkávala hradnému pánovi ruky a pobrala sa na hrad.

— Tak, čo?

— Všetko v poriadku, deti sú pochované — odpovedala na paninu otázku a ani sa len nezačerveňala pri tomto lhárstve, ba prijala ešte aj peniaze, ktoré jej hradná pani ešte dodatočne poskytla. Tak podlá duša to bola!

— A myslím, že sa môžem na teba úplne spoľahnúť a nikto sa o tom nedozvie — povedala hradná pani, na ktorej tiež nebolo badať ani len najmenej stopy žiaľu, alebo výčitok svedomia.

— Úplne sa môžete spoľahnúť, je to všetko ako v hrobe!

Hradná pani jej podala ruku, ale keď slúžka ucítila vo svojej dlani jej malú ruku, čosi strašne bolestného prešlo do jej žíl, táto bolesť sa v chvíľke zmenila v akúsi prázdnu, neodôvodnenú zúfalosť, vytrhla sa od nej, vrhla jej pod nohy mešec s peniazmi a utiekla ako šialená na dvor.

— Zavraždila som, zavraždila som šestero detí, šestero detí — kričala po dvore a prijdúc na okraj skaly, mrštila sa do priepasti, kde zahynula ona a s ňou hrozný tajomstvo.

Keď príhodu sdělili hradnej panej, táto sa len usmiala a služobníctvo spozorovalo na nej, že mala zo zprávy akúsi neobyčajne veľkú radosť.

— V poriadku — preriekla len toľko a teraz si bola už celkom istá, že jej zločin nevyjde nikdy najavo.

Prikryla hodvábnou perinkou zostalé jedno malúčke a oddala sa svojim denným zábavám . . .

Hradný pán medzitým už uháňal k jednému svojmu priateľovi, majiteľovi hradu M . . . Keď ta došli, tento ho srdečne privítal, lebo sa už veľmi dávno nevideli.

— Mám k tebe ale jednu veľmi dôležitú žiadosť, našli sme totižto odhodenných týchto šestero krásnych a zdravých detičiek, bola to asi nejaká úbožiačka, ktorá ich nevedela vychovať, alebo dajaká krkavčia matka — tu sa hrozne zamračil — preto som sa rozhodol, že ich vychovám ja, keďže ja ale na mojom hrade nemám k tomu možnosti a ja sám som stále na bojišti, preto by som ťa prosil, vezmi ich do opatery ty a vychovej ich.

Takto hovoril hradný pán k svojmu priateľovi a keď sa spoločne dohovorili aj na obnose, ktorý za tú výchovu obdrží, odobral sa domov.

Na hrade ho jeho manželka privítala s líčenou radosťou a vinúc sa mu okolo krku, ukazovala mu nemluvniatko, ktorým ich Pán Boh konečne obdaril.

— Je krásne, čo muž, preca konečne sa splnil tvoj dávny sen — líškala sa mu.

Ale on mlčky pozeral na nemlúvňu a po malej chvíli bez slova odišiel.

Hradnej panej, samozrejme, ani len nenapadlo, že by on niečo vedel o jej zločinu a toto jeho chovanie pripisovala útrapám z cesty.

Nedivila sa ani jeho ďalšiemu chladnému chovaniu.

— No, je už starý, starý a nebavím ho už ako kedysi, keď bol mladý — rozumovala a uspokojila sa. Našla si náhradu v krásnom poručíkovi, ktorý ju už od dávnejšia tajne miloval.

Utekaly týždne, letely mesiace a za mesiacmi roky.

Manželia žili jeden vedľa druhého, schádzavali sa denne, hovorili jeden s druhým, svedomie trápilo obidvoch, ale ani jeden sa neprezradil.

Ako by skutočne so smrťou zločineckej Dory bolo do hrobu zapadlo aj tajomstvo šestero detí . . .

Uplynulo takto celých pätnásť rokov. Hradný pán už úplne zošedivel a chodil stále zamračene. Hradná pani hľadala uspokojenie v tých najvýstrednejších zábavách, aby zahlušila hlas svedomia. On vedel o jej výstrednostiach, ale pýcha mu nedovolila, aby sa miešal do „záležitostí zločinca, s ktorým už dávno v duchu zúčtoval“ a nepovažoval ju už za svoju manželku.

Ale ďalej už znášať nevedel tento ťažký križ. Jedného dňa dal na hrad po-
volať všetkých svojich známych a medzi týmito aj svojho priateľa, u ktorého mal
na výchove šestoro svojich detí.

Hrad čoskoro zašumel vravou a zábavou. On ale sedel stále zádumčive
a pozeral na šesť statných junákov, ktorí sa točili okolo svojho domnelého otca
a budili všeobecnú pozornosť medzi hosťami. Boli vyrastení a krásni. Ako by jeden
druhému z oka vypadol.

Na druhý deň usporiadal na hradnom dvore vrhanie diskom, ktorého sa
zúčastnila celá okolitá mládež, ale medzi všetkými i udatnosťou a krásou vynikalo
najviac týchto šesť mladíkov.

Hradná pani, keď ich uzrela po prvýkrát, strašne zbledla. Ale svoju myšlienku
zahnala tým, že preca sú pochovaní a nikto o tom nevie. Preca sa nevedela
zbaviť tiesnivého dojmu počas celej zábavy. Boli veľmi na ňu podobní. „To sa
ale stáva“ — namlúvala si a zabávala sa veselo so svojím susedom.

Hradný pán bol ešte stále veľmi zamračený a zadúmaný, ako by čakal na
riešenie dajakého veľkého tajomstva.

Ceny na zápasoch vyhralo týchto šesť mladíkov.

Na ich počesť poriadal hradný pán i večer veľkú zábavu a usadil ich v čelo
stola, okolo seba.

Zábava plynula vesele, i sám hradný pán pil dnes akosi veľmi mnoho a stále
sa chystal ako by chcel niečo povedať, ale sa zavše opanoval.

Nadišla poľnoc a jeden z prítomných pozdvihol pohár na zdravie hradnej
panej a jej syna, ktorý sedel tiež medzi šiestimi (sám hradný pán to tak zariadil).

Všetci boli jednakí a každý sa divil, že ako je i tento podobný tým šiestym
„cudzím“.

Divila sa i sama hradná pani, ale pripisovala to všetko len náhode.

— A keď to nie je náhoda? — vykrikoval odrazu hradný pán, vrhnúc na svoju
manželku nenávisťný pohľad.

Narážke nikto nerozumel. Len hradná pani akosi strašne zbledla.

Vtedy vstal sám hradný pán a pýtal o slovo.

— Pánovia a dámy — začal hovoriť — povedzte mi, čo si zaslúži taká matka,
ktorá zavraždí šesť synov? Povedzte...

Nedokončil, lebo vtedy sa ozval hrozný výkrik hradnej panej a všetci prí-
tomní vykriekli: Smrť, smrť!

— Očula si — priskočil k manželke rozzúrený manžel — sám ľud hovorí:
smrť. Si odsúdená!

Zahnal sa na ňu mečom a bol by jej zaiste odrazil hlavu, keby ho neboli
chytili a meč mu z rúk vyrvali.

Nastalo hrobové ticho a všetci pozerali ustrnule na vzrušeného hradného
pána a bledú hradnú paniu.

— A teraz očúvajte znova — prehovoril hradný pán — vysvetlím vám histo-
riu svojich siedmych synov.

Pritúlil ich všetkých k sebe a s očí mu kanuly slzy.

V krátkosti porozprával všetkým, čo sa pred pätnástimi rokmi pod hradom
udalo. Všetci boli dojatí a synovia sa túlili inštinktívne k nemu.

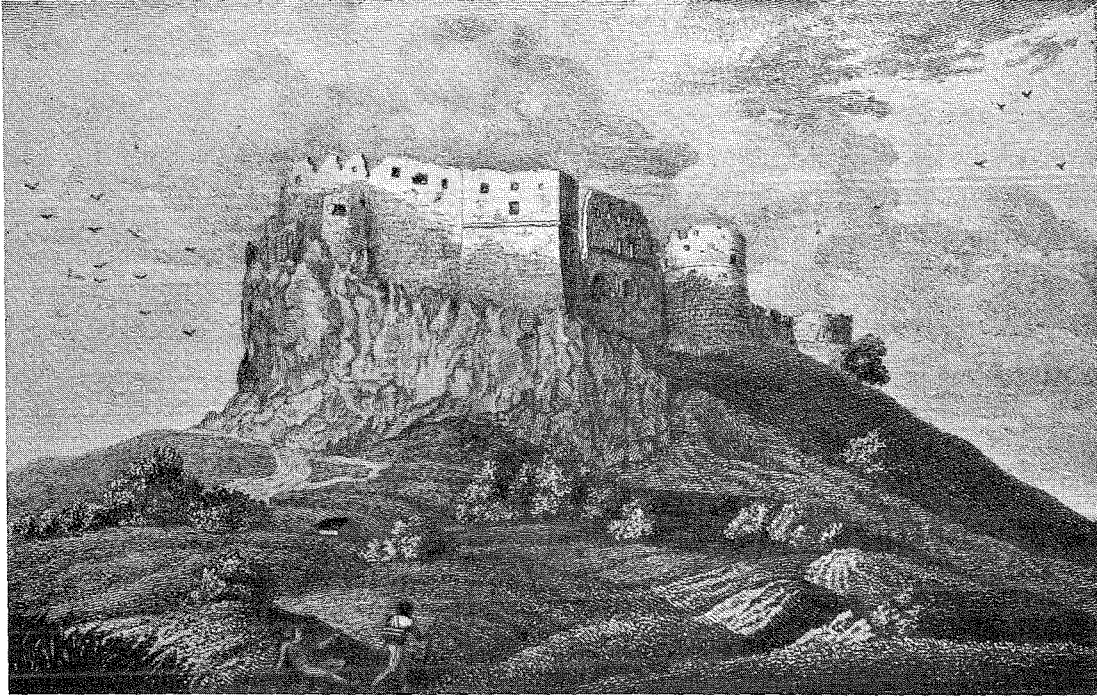
Vtedy sa vzchopila i hradná pani, kľakla na kolená pred svojím manželom.

— Odpusť mi, odpusť mi... — prosila ho na kolenách a bozkávala špičky
jeho bôt.

— Tvoja pokora zvíťazila, vstaň — preriekol po dlhom rozmýšľaní starý
hradný pán a zdvihol ju so zeme.

Pozrela na svojho manžela povďačne a privinula i ona k srdcu svojich
sedem detí...

Hradná pani sa potom celkom zmenila, oddala sa rozjímaniu a pokornej
modlitbe, vychovávajúc i svojich synov, v bohabojnosti trávila svoje dni...

Hrad Pajštún.

Dr. Alžbeta Mayerová:

**Neznáma práca Františka Palkova
v muzeu mesta Bratislavy.**

Medzi obrazmi Mestského muzea je jedna, maliarovi Františkovi Palkomu pripísaná, okolo r. 1750—53 vzniklá, nesignovaná olejová škica, znázorňujúca smrť sv. Františka Xavera, jedna z najzaujímavejších malieb. Táto, na plátne maľovaná rentoilovaná olejomal'ba objavila sa r. 1924 na bratislavskom umeleckom trhu a bola toho istého roku Mestským muzeom zakúpená.¹⁾ Bližšie dátá o pôvodu obrazu nemohly byť zistené.

Táto, 63 cm vysoká a 37 cm široká olejomal'ba, je dosť dobre zachovalá, len na niektorých miestach premaľovaná a novou silnou fermežovou vrstvou opatrená. Na obraze je znázornená smrť rádového svätca Františka Xavera na ostrove Santhian. Tento svätý bol žiakom Ignáca z Loyoly a pôsobil ako misionár od r. 1540 v Indii. Stredisko jeho pôsobenia bola Goa. Na jednej misijnej ceste do Číny bol na ostrove Santhian zastihnutý smrťou.²⁾ Neznámy maliar nášho obrazu je pravdepodobne totožný s Františkom Palkom, maliarom veľkého oltárneho obrazu toho istého námetu, nachodiaceho sa v kostole Jezuitov v Bratislave. S veľkou umeleckou istotou vyvolil si maliar za dejisko miesto takmer bez krajinného charakteru a nepoužíval tých, obyčajne mylne chápaných exotických detailov, ktorými maliari tejto doby snažili sa predstaviť miesto deja. Bez zdôraznenia miesta podáva umelec úmrtie svätého len hlbokým citom a prežitím. Pochopenie maliarskeho tématu pripomína na spôsob pozdnebarokného italského maliarstva „tenebrosov“. Barvy sú tmavé a z hlbokých tieňov vystupujú efektne osvetlené hlavné body kompozície. Pohyby postáv sú silne vášnivé a veľkého výrazu. Modelácia čiastočne tvrdá a z tmavých pastózných tieňov utvorená. Prevedenie ukazuje na obratného umelca, umelca istej ruky a umeleckej odvážlivosti. Z troch postáv pozostávajúca skupina a vznášajúci sa anjelíci vystupujú zo zelenavo-modrého, tmavého pozadia. Pozadie tvorí obloha. Tmavé, hnedé mraky dodávajú prišerné ovzdušie tomuto búrkyplnému opustenému miestu. Umierajúci svätý v rádovom rúchu leží na rákosinovej rohožke, položenej na strmom morskom pobreží. Jeho ruky, sopnuté k modlitbe, držia kríž. Hlava klesá nazad, oči sa mu kalia, ústa sú ľahko otvorené, telo jeho v smrteľnom zápase. Tvár a ruky bledé. Naľavo od svätého kľáčiaca postava,

¹⁾ Inv. čís. 4593.

²⁾ Künstle Karl: Ikonographie der Heiligen. Freiburg 1926.

obrátaná trochu napravo, plačúc, zakrýva si jednou rukou oči. Postava je zo zadu daná a nosí orientalizujúce šaty. Jej plášť je tmavý, na spôsob kimona strihaný, na hlave má plochý čínsky klobúk a jej červené nohavice sú široké. Na nahých nohách svetložlté topánky. Za svätým, trocha napravo, stojí mladistvá mužská postava v čerešňovo-červenej halenke s veľkým zriadeným golierom a krajkovými manšetami. Má svetlomodré nohavice. Mladík je naklonený nad svätým a je vo veľkom rozrušení. Ruky jeho v zúfalstve zodvihnuté, hlava je nekrytá, vlasy sa mu vľajú. Výraz tvári troška prázdny a so strojeným pathosom. Nad skupinou vznáša sa anjelík, vpravo, vo tme, dve hlavičky anjelíkov. V pozadí, napravo, more s potápajúcou sa plachtenu loďou. Vľavo, v prostredí, provizorná chata so slameným stropom. Hlavná skupina a vľavo sa vznášajúci anjelík sú ostro osvetlené.

Obraz je pravdepodobne od umelca samého vyhotovená škica k veľkému oltárnemu obrazu v jezuitskom kostole, ktorý je dnes nad stredným oltárom pravej postrannej lodi kostola. V tom kostole je v ľavej lodi ako protajšok ďalšie dielo toho istého umelca: „Videnie sv. Ignáca z Loyoly“. Tieto dva oltárne obrazy jezuitského kostola v Bratislave sú v umeleckodejinnej literatúre dosť známe. Už Ballus³⁾ spomína ich chvalitebne.⁴⁾ U Müllera-Singera⁵⁾ sú omylné do Viedne lokalizované. Na základe Ballusových poznámok pripisujú tunajší a čiastočne aj viedenski badatelia⁶⁾ spomenuté dva obrazy jezuitského kostola (sv. František Xaver, sv. Ignác z Loyoly) staršiemu synovi bratislavského maliara Ant. Kašpara Palkova. Anton Kašpar Palko prišiel do Bratislavy počas sedemročnej vojny a zomrel v Bratislave r. 1754. Tak Ballus ako aj Wurzbach sú tej mienky, že starším synom tohoto umelca bol maliar František Palko. Mladší jeho syn Karol bol tiež maliarom a pôsobil v Prahe, v Drážďanoch a v Mnichove. U Tomana⁷⁾ najdeme oboch bratov uvedených ako František Karol a František Xaver. Toto dvojité krstné meno dalo podnet k určitej mystifikácii. Toman a ďalšie české prameny považujú Františka Xavera za toho maliara, ktorý pôsobil v Prahe, poť.

³⁾ Ballus Paul von: Pressburg und seine Umgebung. Pressburg 1823.

⁴⁾ n. u. m. strana 92 „... ringsherum sind 7 Altäre angebracht, deren Gemähde aber keinen besondern Kunstwerth haben, bis auf das Altarblatt den Heiligen Franz Xaver und Ignatius vorstellend von Franz Palko...“

⁵⁾ Müller-Singer: Allgemeines Künstler-Lexikon. III. sv. Frankfurt 1920.

⁶⁾ Dr. Wagner Vladimír: Bratislava, popis a sprievodca, strana 30.

Dr. Wagner Vladimír: Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava 1930. Str. 204.

Kemény Ludwig: Pressburger Künstler. Neuverejnený rukopis.

Franz R. A.: Pressburg als Kunststadt. Wien 1914. Strana 10.

⁷⁾ Toman: Slovník čs. výtvarných umělců. Praha 1927.

v Drážďanoch a v Mnichove. Thieme-Becker⁸⁾ konečne popiera jestvovanie dvoch umelcov a vyslovuje názor, že v literatúre spomenutí dvaja umelci František Karol a František Xaver sú totožní. Záleží na výsledkoch ďalšieho badania, či táto hypotéza Thieme-Beckerova ostáva v platnosti. Prezatým však je tak štylokritické pozorovanie ako aj dosavádna tradícia proti tomuto názoru. Na základe obrazového materiálu súdime o jestvovaní dvoch umelcov, z ktorých má jeden v sebe viac maliarskych kvalít. Súhlasíme-li s Ballusovými údajmi, tak považujeme Františka Palkova za väčší maliarsky talent medzi bratmi Palko. František je totiž podľa Ballusa pôvodcom prvotriednych už spomenutých dvoch obrazov v kostole Jezuitov.

Dôkladnejšia monografia o rodine Palko a o ich jednotlivých členoch-umelcoch ešte doposiaľ nevyšla. Má to dve príčiny. Jednak podávajú nám archívy len málo materiálu. Jednak zase je počet autentických prác týchto dvoch bratov veľmi malý. Pre bratislavské obrazy umeleckej dvojice Palko je Ballus aspoň pravdepodobným podkladom, hoci nie úplne pevným. Podľa neho sú spomenuté oltárne obrazy jezuitského kostola a jedna — dnes nezvestná — oltárna maľba bratislavského dómskeho kostola (údajne sv. Štefan) prácami Františka Palkova. K týmto prácam počítame aj škicu bratislavského Mestského muzea, ktorá shoduje sa takmer do najmenšieho detailu s veľkým oltárnym obrazom toho istého námetu. Ďalšie palkovské obrazy v Bratislave, t. j. „Vykúpenie kresťanov z tureckého zajatia“ (v kostole sv. Trojice) a „Kristus na hore Olivetskej“ (v jezuitskom kostole nad oltárom sv. Kríža) sú podľa Ballusa dielami Karla Palkova. Toto autorstvo podpisuje aj Thieme-Becker.⁹⁾ S Karlom Palkom súvisí pravdepodobne aj kompozícia oltárneho obrazu sv. Michala v kostole sv. Trojice. Táto neobratná žiakovská práca ukazuje v kompozícii nápadnú podobnosť s jednou kresbou Karla Palkova, najdenou drom Garzarolli-Thurnlackhom.

Tak „Videnie sv. Ignáca z Loyoly“ ako aj „Smrť sv. Františka Xavera“ sú prácami jedného umelca — a to pravdepodobne Františka Palkova — ktorý prejavuje v umeleckom podávaní malebný a značne osobitný ráz. To, že tieto dva obrazy pochodia od iného umelca, ako ostatné palkovské obrazy v Bratislave, je bez pochyby. Oba sú v podávaní malebnejšie a rozlišujú sa od ostatných ich tmavým, na pôsobenie svetla a tieňa sa zakladajúcim koloritom a sviežou štetcovou technikou. V kompozícii vystačujú skromnými prostriedkami: obmedzujú sa na

⁸⁾ Thieme-Becker: Allgem. Lexikon der bildenden Künstler. Sv. XXVI, str. 162, 163, Lipsko 1932.

⁹⁾ n. u. m. strana 162.

niekoľko štafážových figúr a postrádajú smelý, preplnený a živý kompozičný spôsob ostatných palkovských obrazov v Bratislave.

Zdá sa, že Ballus nemýlil sa pri pripisovaní obrazov. „Malebné“ kompozície a škica Mestského muzea sú každopádne dielami jedného umelca, a to, podľa Ballusa, dielami Františka Palkova. Týmto ustálením bolo by pomôžené úlohe umelecko-dejinného pripisovania diel a prinesené trochu svetla do otázky bratov Palkovcov.

*Smrť sv. Františka Xavera na ostrove Santhian.
(Neznáma práca Františka Palkova.)*

Prof. dr. Albert Pražák:

Bratři Rakovští z Rakova.

Na starobylé dědině Rakově v Turci vládl od XIII. století rod Rakovských¹⁾. V XVI. století pronikli v něm bratři Štěpán a Jiří. Štěpán oženil se se Zuzanou Markovicovou a měl s ní tři syny, Martina, Matěje a Mikuláše. Jiří, císařský rada, přisedící královského soudu a místožupan v Turci, měl za choť paní Kláru z Palúdzky a z ní dva syny, Jiřího Jana a Ondřeje. Zdá se, že jeho synovci brzy osiřeli a že vedl jejich výchovu. Staral se jim aspoň o školy i o učitele a uváděl je do věd a umění. Podporovala jej v tom asi i jeho žena, velebená jako výkvět matek a ozdoba žen. Ani Jiří nedožil se dlouhého věku. Zemřel na cestě do Sedmihrad dne 12. října r. 1560, devět neděl po smrti choti Kláry, jež zesnula dne 2. srpna r. 1560. Synovci Martin, Matěj a Mikuláš oslavili je pohřební básní²⁾ a vzpomněli v ní i rodičů a učitelů. Strýcovou smrtí ztratili vnější oporu i naději na význačnější místo v společnosti, jež jim strýcovo postavení zaručovalo. Nepronikli-li společensky, jak chtěli, pronikli za to aspoň literárně, a tak udrželi si jméno a i jméno rodu do dalších dob. Děkovali za to tomu, že všichni se dostali z Uher do Čech a vzdělání pražskou universitou uvázli v Čechách na čas nebo navždy i povoláním.

*

Z bratří Rakovských vynikl společensky a literárně **M a r t i n R a k o v s k ý z R a k o v a**³⁾. Narodil se počátkem třicátých let XVI. století a byl strýcovým

¹⁾ Rod Rakovských je doložen z r. 1204 (Kempelen Béla, Magyar Nemes családok 52, Nagy István, Magyarországi családai IX, 122, 617. Slovenské Pohľady 1887, 175). — Rakovo (Rakouch) popsal F. V. Sasínek podle listiny krále Bely ze dne 28. XII. r. 1244. (Slovenský Letopis II. 1887, 191). Srv. i M. Běl, Not. Hung. II. 1736, 339. — Poslední historická zpráva o rodu jest z r. 1707, kdy byl Melchior Rakovský popraven Rakoczim pro domnělou vzpuru (Sasínek, Stoličný červený stůl v Turci, Letopis Matice slovenskej VII. 2 sv., 1870). — S jménem Rakovského spojil Č. Zíbrt v Bibliografii V. mylně Katechismu kritiku, jak je patrné z Walchovy Bibliotheca Theologica selecta, Jena, 1757, str. 536.

²⁾ Srv. Martin Rakovský, De obitu D. Georgii Rakovský, S. C. et R. Mtis consiliarii ac assessoris iudiciorum regni Hungariae et eiusdem coniugis ac aliorum quorundam epicedia, Vídeň, Zymmermann, 1560. Je tu i elegie nad smrtí Štěpána a Zuzany Rakovských, Kláry Rakovské a Linhart a Philomely Stöcklových. Přispěli sem i Pavel Fabricius a Šimon Jesenský z Jesena.

³⁾ Jméno Martina Rakovského jest psáno nestejně. Szinnyei József (Magyar írók élete és munkái, 532) jej píše Rakovsky Márton, Rákóczi Márton, Martinus a Rakov. Graesse (Trésor 1865) píše Rakovski, Martinus de Rakov. P. Wallaszky (Conspectus 1808) Martinus Rakovszky, Horányi (Memoria Hungarorum 1777, III. 138) Rakowsky de Rákow Martinus. Belnay (Compendium 1811) Martinus Rakovszky, Révai (Lexicon) Rakovszky. Ant. Truhlář (Přispěvky k studiím humanistickým v Čechách, Č. Č. M. 1908, 413) Rakovský (Racotius) z Rakova. Czwittinger (Specimen Hungariae literatae 1711) a Jungmann jeho jména nezná. Rakovský sám psal se i Rakowzki (v knize De partibus Rei Publicae).

vlivem vychován v Bardějově u proslulého učitele Linharta Stöckla a jeho ženy Philomely. Humanista Stöckl přišel do Bardějova r. 1539 a donesl sebou nové učební metody, lásku ke klasikům i školské hry, jež dával provozovati svými žáky na radničním domě, zejména v masopustní době⁴). Rakovský byl zasvěcován do humanismu již tu a Stöcklovou zásluhou zatoužil asi i po studiu v cizině, zejména ve Wittenberce a v Praze. Ve Wittenberce zapůsobila na něj tamní humanistická společnost Leucopolitana a zejména Melanchton. Obíral se i novoplatonismem, hlavně Proklem, zejména jeho spisem *De sphaera*, a r. 1554 napsal odtud 69 elegických distichů pastoru Emerichovi Czanadimu do Uher, v nichž se rozhorlil proti farizejství v životě i v církvi.

Z Wittenberga došel se dovzdělat do Prahy a tu i na čas uvázl. V Praze našel čilý humanistický ruch. Vyplýval z čilých styků s cizinou i z tradice Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, jehož následovníci a žáci pokračovali v mistrovských humanistických ideálech a vyžívali z jeho humanistických básní a sbírek. Tento „největší Čech“ své doby a „skvělá hvězda“ vlasti žil ještě v živé paměti a s ním žily v Čechách, v Rakousku a v Uhrách i ideály „dunajského literárního společenstva“ (*sodalitas litteraria danubiana*), řízeného kdysi Konrádem Celtem a Janem Vítězem a toužícího ze starých antických pokladů usměrnit dobové státní, církevní a kulturní osnovy a cíle, zejména pokud šlo o udržení katolické državy zasažené vzniklým luterstvím. V Praze za příchodu Martina Rakovského nebylo sice neklidněji, nespokojenost s novou dynastií, náboženské spory a hádky, rozepře stavovské a pokleslost universitního vývoje i turecké nájezdy začaly ohrožovat kulturu, ale snad právě tyto okolnosti hnaly na druhé straně duchy od vnějšku k vnitru, od časovosti k nečasovostem, od domácího písemnictví k humanistické latině, od tendencí doby k práci v duchu starověkého písemnictví a od tvůrčího průboje k antické básnické konvenci. Kde kdo chtěl být básníkem i učencem v antické koncepci a produkovat ne pro život, nýbrž pro školu nebo pro kroužek přátel, zcela mimo domácí jazyk a domácí potřebu, jakoby příkazem doby bylo polatinštit jméno i ducha a až na impregnaci náboženským středověkým duchem neb ryze stavovským zájmem vystěhovat se z doby do pomyslného antického světa. Projevovalo se to zvláště okázale v básnickém společenstvu Jana Hodějovského z Hodějova, kam se dostal Martin Rakovský asi vlivem svého pražského učitele a někdejšího Melanchtonova posluchače ve Wittenberce Matouše Kollína, vychovatele mladé příchozí šlechty do Prahy a vykladače

⁴) Srv. Eugen Abel, *Das Schauspielwesen zu Bartfeld im XV. und XVI. Jahrhundert*, Ungarische Revue IV.

Homérova na universitě. Kollinus pozdravil také Rakovského při jeho příchodu do Prahy básní, v níž zdůraznil vzdělávací a výchovný smysl jeho příchodu. Rakovský vnikl brzy do družiny pana Hodějovského a získal si v obecném pražském životě řadu přátel a příznivců, zejména Jiřího Ursina z Vladoře, Krištofa Jansdorfa z Jansdorfu, Vrchlabí, Zaclěře a Trutnova, Sixta z Ottersdorfu, Martina Kuthena ze Šprimsberku, Oldřicha Leonora, Jana Kolonia, Jana Hoška, Duchoslava Chmelíře ze Semechova, Václava Kamaryta, Tadeáše Hájka a jiné, vesměs dobově význačné české pány, kteří vedle přátelství mohli být mladému magistru nápomocni i hmotně⁵). R. 1556 opustil Martin Rakovský Prahu jako zvolený učitel na žatecké škole na místo Jakuba Strabona Klatovského. Uvedl se nadšenou řečí o učitelském vznešeném úkolu a odsudkem „hloupého“ lidu, jenž tohoto úkolu nechápe a necení učitele víc než pastuchu nebo honáka koz a volů a dívá se na učitelovu práci jako na hru v kostky⁶). R. 1557 dostal se za správce školy do Loun. Zavděčil se radním a vyšším lounským vrstvám básnickým popisem města, vydaným knižně r. 1558. Ani na venkově nezapomněl však svých vztahů k společnosti a ke kultuře a snažil se na sebe upozornit, aby se mohl vrátit do většího kulturního střediska. Snad proto poctil z Loun r. 1558 i císaře Ferdinanda básní při jeho příchodu do Prahy a v 68 elegických distichách pochválil nádheru jeho světa i jeho neohroženost vůči Turkům⁷).

R. 1558 ukončil se skutečně jeho lounský pobyt, ne však návratem v střed pražských přátel, nýbrž jmenováním za písaře uherské královské komory do Prešporka. Tam usadil se Martin Rakovský na trvalo. Oženil se a měl dvě děti. Byl oblíben pro dokonalou znalost práv a spravedlivost, vážnost a zbožnost, pro prostou a mírnou povahu, pro lásku k vědám a uměním a pro nestrannost. V době rozvrácené stavovským neklidem, náboženskými a státními rozmiškami, tureckým nepokojem a právní i společenskou nejistotou dovedl si získati obecné důvěry a sympatie. Při něm, evangelíku, překvapovala jen sympatie k Habsburkům,

⁵) Srv. M. Murarasu, *La poésie néolatine et la renaissance des lettres antiques en France (1500—1549)*. — *Die Gelehrte Donauesellschaft zu Wien unter Kaiser Maximilian I.* (Oester. Zeitschrift für Geschichte und Staatskunde 1837, č. 18. 1/2). — Georg Voigt, *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*, Ungarische Revue I. 911, II. 318. — Eugen Abel, *Analecta ad historiam renescentium in Hungaria spectantia*. — J. Král, *Literární činnost humanistických profesorů university Karlovy mezi r. 1409—1622*, *Listy filologické* 1909, 209, 401. — J. T., *Nástin dějin latinského básnictví v Čechách a na Moravě ke konci XV. a XVI. stol.*, *Světobzor* 1868, 305.

⁶) Viz Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a v XVI. stol.*, 1901, str. 203. Školní poměry v Žateci popsal Jakub Strabo Klatovský (srv. Ungar. Abh. d. b. G. d. W. 1798).

⁷) Ve sbírce *Jakuba z Varvažova 1558 č. 5* (*De ingressu sacratissimae Caesariae Maiestatis Ferdinandi in urbem Pragam*). Cit. J. Truhlář, *Č. Č. M.*, 1908.

odůvodněná snad osobní ambicí a snad i přichylností zejména k Maximiliánovi II., domněle tajnému protestantovi, jemuž Rakovský věnoval r. 1560 básnickou knihu o státě a jehož korunovace v Prešporku r. 1563 na Kopčanském poli se osobně účastnil⁸⁾). Po dobovém zvyku věnoval básnickou pozornost i svým představeným, na př. palatinovi hraběti Tomáši z Nadaždu, prefektovi uherské komory Janu Desefimu z Czerneku, L. Mošovskému, biskupu Zachariáši Rohožníkovi, hraběti Sahovci a j., z nichž zvláště poslední byli i jeho přáteli. Z Prešporka dojížděl asi často do Trenčína, kde měl přítele Šimona Jesenského z Jesenu hradním prefektem a Petra Boroše učitelem. I do Čech dojížděl, zejména do Kutné Hory k bratru Mikuláši, tamnímu školnímu správci, u něhož v říjnu r. 1579 při návštěvě i náhle zemřel. Jak byl oblíben i u kutnohorských humanistů, dosvědčil pohřební spisek „Epicedion de obitu Nobilis atque ornatissimi Viri, Domini Magistri Martini Rakowsky de Rakow, Poetae oratorisque Pannonici, vita functi mense octobri anno Domini LXXIX, scriptum per Joannem Colessium a Racanow, in civitate inclyti regni Bohemiae Gutenberga ordinarium medicum“⁹⁾). Kutnohorský lékař Dr. Jan Koleso pochválil tu v řadě hexametrů Martina Rakovského jako vzácného přítele, vynikajícího rodem¹⁰⁾ i skvělými osobními vlastnostmi a hodno-

⁸⁾ K Maximilianově době, Tomek, Děje mocnářství rakouského. — Dr. Theodor J. Scherg, Ueber die religiöse Entwicklung Kaiser Maximilians II. bis zu seiner Wahl zum römischen Könige (1527—1562). Holtzmann, Kaiser Maximilian bis zu seiner Thronbesteigung (1527—1564). Dr. Kurt Engelbert, Kaspar v. Logau, Bischof v. Breslau (1562—1574), XXVIII., sv. Darstellungen und Quellen zur Schlesischen Geschichte. — K poměrům v Uhrách v první pol. XVI. věku Louis Neustadt, Ungarns Verfall beim Beginn des sechszehnten Jahrhunderts.

⁹⁾ Je dochován v Sborníku příležitostných básní Václava Dobřenského z Černého Mostu na str. 170 v strahovské knihovně. Přepsal jej (někde vadně) do svých rkp. Analecta literaria J. P. Cerroni pod heslem R. Martinus. Ke kutnohorskému humanistickému kroužku náležel i básník Schentygar, člen družiny Hodějovského. Ke kutnohorským poměrům té doby srv. Josef Šimek, Poměry náboženské a arciděkanové v Kutné Hoře za Maximiliana II. a Rudolfa II. do r. 1582, Č. Č. M., 1907, 201 a d.

¹⁰⁾ Svůj znak popsal Martin Rakovský sám na konci knihy De magistratu r. 1574:

„Stella, Corona, Olea, Armatus, Sol, Lilia, Rupes,
Stella pium, Diadema iubet Regi esse fidelem:
haec nova sunt Cancro stemmata adaucta meo.
Artes, et studium pacis, oliva probat.
Pro patria et sacris armatus fortiter armat
at Sol instititiae symbolon ortus habet.
Lilia me fragilem: Rupes virtute parandam
fortunam, et quaevis emolumenta, monent.
Cancer ut in rectum nullius amagibus unquam
incedit, colubros acer et ungue necat:
Sic monet, obliquos studio, vitare Sophistas,
et verum recta simplicitate coli.“

Původní rodový znak obohatil tedy o řadu dalších prvků, zejména o olivu, básnický symbol.

til jej i jako úředníka, i jako básníka a člověka. Kladl jej ze tří bratří Rakovských nejvýše a zdůrazňoval zvláště hodnotu jeho básní o státě, vrchnostech a městě Lounech. Připomněl i jeho vittenbergské zpracování Proclova pojednání o hvězdách veršem. Koleso politoval i jeho lidského osudu, jeho pozůstalé ženy a dvou dětí, a doufal, že se jich ujme strýc Mikuláš. Do Kolesova spisku přispěl básní i Martinův bratr Mikuláš a těšil se, že Martin rovnou došel do Kristova ráje a že se v něm oba zase shledají. Tato naděje mu ulehčila bolest z jeho smrti. Stejně zbožně se s ním rozloučil i přítel Petr Kodicill. Tak staly se Čechy Martinu Rakovskému po druhé osudnými, tentokrát ovšem tragicky.

*

V stopě Martina Rakovského šel i jeho bratr Matěj. Zrozen roku 1537, vzdělal se v Bardějově u Stöckla a v Praze u Kollína. Dosáhl pražského bakalaura a magistrovství, odešel do Kutné Hory za školního správce r. 1561 a r. 1562 byl povolán na doporučení pražského universitního rektora Jiřího Pobuty ze Sudetu za správce nové latinské školy do Jihlavy. Po několika měsících zemřel však náhle, zachvácen dne 19. října r. 1562, za obecné morové epidemie, morem. I Matěj Rakovský byl členem básnické družiny pana Hodějovského a psal latinské básně. Proto jeho smrt oplakal v epitafu jeho bratr Martin i Mikuláš a s nimi zanařikali nad jeho předčasným odchodem i jeho básničtí druhové a žáci, ba i jeho učitel Kollín, jenž popsal zajímavě i běh jeho života.¹¹⁾

*

Nejmladší z bratří Rakovských Mikuláš přišel studovat také do Prahy kolem r. 1560, ale pro nemoc opozdil se v studiích, takže se stal teprve r. 1564 bakalářem a r. 1565 mistrem svobodných umění. Byl žákem Pavla Kristiána z Koldína a stýkal se nejživěji s T. Mitisem, P. Kodicillem a Rosinem. Byl také členem družiny pana Hodějovského. Jako bakalář rozmlouval o tezi, zda jest významnější vloha básnická či řečnická („utrūm poëtica an vero oratoria facultas sit praestantior nec ne?“) a jako mistr zauvažoval o problému nesmrtnosti lidské duše („utrūm anima hominis sit mortalis ac non?“).¹²⁾ Stal se učitelem svatobar-

¹¹⁾ O něm viz R. N. Sl. VII. 131. — Martin Leopold v. Löwenthal, Chronica der königlichen Stadt Iglau (402—1607), vyd. Christian d' Elvert, Brno 1860, str. 320. — Winter zaznamenal o Matěji Rakovském, že byl vychovatelem dětí hraběte Julia z Hardeku a že byl r. 1561 zatčen od pražského rychtáře, protože se choval neslušně k manželkám dvou měšťanů. Byl za to zavřen, třebaže se omlouval opilstvím (Život na vysokých školách 224).

¹²⁾ Srv. R. N. Sl. — V. J. Nováček, Listář k dějinám školství Kutnohorského (1520—1623). Histor. archiv č. 5, str. 10 a d. — Jan J. Řehák, Kutnohorské příspěvky k dějepisu vzdělanosti české 1881, ř. 1, str. 36 a d. — Jakub Malý, Vlastenecký slovník historický. — Mikuláš Dačický z Heslova II,

borské školy v Kutné Hoře a pak správcem tamní vysokokostelské školy u sv. Jakuba. R. 1569 oženil se s vdovou Salomenou Žlutickou a převzal svatební smlouvou její četné a bohaté statky. Spolu s lékařem Kolesem a s lékárníkem Schentygarem tvořil literární společenstvo kutnohorské. Veršoval většinou příležitostně. Zemřel r. 1586 a posmrtnou vzpomínku v Pamětech mu věnoval i Mikuláš Dačický z Heslova. V odkaze pamatoval Mikuláš Rakovský z Rakova na milosrdné ústavy a na pražskou Karlovu universitu.

*

Nejnadanějším básníkem z bratří Rakovských byl Martin Rakovský z Rakova, jenž se psával Racotius de Rakov a přidával si podle původu přílastek Pannonius nebo Turociensis. Básnění začal již ve Wittenberce a svou vlohu plně rozvinul v Praze v kruhu pana Jana staršího z Hodějova. Tento padesátník, vzdělaný doma i v cizině, pán na Hodějově u Volyně a na Choteřině u Orlíka, na Borotíně, Řepicích u Strakonice a na Svrčevsi u Klatov, zaujal jej rázem pro družnost, básnický smysl a ochotnou podporu každé kulturní snahy. Zalíbilo se mu v jeho domě v Praze i na jeho venkovských statcích, půvabných krajinou i lidmi. Jeho družina stala se mu praktickou školou básnickou, zejména již proto, že ji vedl sám Matouš Kollín, a že v ní byla řada druhů o společných zájmech. Poznal ji v době, kdy mistr Tomáš Mitis z Limuz sbíral jejich poesie

20, Paměti. — Viz: Joannes Petrus Cerroni, *Analecta literaria ad construendas biographias Scriptorum Bohemiae plurimum inservientia*, 1799, v Zem. archivu v Brně, za jejichž zapůjčení děkuji. — V kutnohorském archivu jest řada zápisů o Mikuláši Rakovském, dosud neuveřejněných. Dostalo se mně jich laskavostí pana archiváře odb. uč. Jana Fialy, jemuž za ně děkuji. Uvádím podstatné: 1568. Starší stříbrných hor žalovali na Mistra Mikuláše Rakocia, že před týdnem na Jana Vrbíkova, jejich spolutovaryše, se nutkal a jeho pobízel, aby jemu věnec poslal, aby se s ním klál. A jestli toho neučiní, že nemá jeho za dobrého, než za z kurvy syna. A když jednou i druhé za ním ucházel a před ním pokoje míti nemohl, že jest tak učinil a k němu věnec poslal, ale on jeho přijetí nechtěl, předkládající, že tovaryšstvo jest mistruo a že by z toho mohlo ledacos zlého pojíti, a že by lepší věc byla, aby Mistr ve škole posedával a raděj žáky učil, než po hospodách býval. A protož aby jemu předloženo bylo, aby takových věcí zanechal. Proti tomu Mistr: co se teď proti němu vznáší, že toho nic nepamatuje, poněvadž byl podnapilý, než co mu jiní zprávu dávají, že se něco trefilo a že má na to svědky, žádaje, aby o něm toho věříno nebylo. Páni, že jest jim s podivením, že Mistr maje školy, vyhledávati po hospodách chodí, pije a se užívá, a zvláště že i lidem pokoje nedá a je nezbedně, aby s ním kláli, napomíná. A protož že ho napomínají, aby takových věcí zanechal, a nechav klání, raději s disputacemi a jinými pracemi školními zacházel. Pověděl Mistr, že tak chce učiniti a školy pilen býti (Kutn. Memorab. 1588 O 3). — O svatbě M. R. se Salomenou jedná mem. 1569 fol. 7. — V mem. 1586 fol. 146, 161, 190, 238, 274 byla projednávána závěť M. R. Za dědice hlásil se i nějaký příbuzný z Uher. Rodištěm M. R. označuje se tu Veliký Rakov v Uhrách. — Mikuláš Rakovský měl asi několik rozepří s kutnohorskými měšťany, na př. s Adamem Bradavičkou, jejíž akta jsou uložena k r. 1581 pod č. 3320. Byl asi horkokrevný, jako jeho bratr Matěj. — Moje pátrání po soukromém životě Martina Rakovského v Uhrách bylo bezvýsledné, ředitelství maďarského archivu mně neodpovědělo.

do zvláštního výboru (*farrago sacri argumenti poematum*), aby prokázal světu českou vzdělanost a přihlásil se sbírkou k tradici velkého humanisty Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Byla to vybraná sbírka hymen i ód, elegií i epigramů, snůška příležitostné poesie na oslavu rodu, k sňatkům, k pohřbům i k narozeninám, kaleidoskop forem novolatinské poesie v dobovém evropském rámci, zajímavá hlavně tématicky. Soubor byl pořizován od r. 1553 do r. 1561/2 a na devětapadesát básníků podalo tu v 1339 básních vše, co domněle nejlepšího stvořili. Martin Rakovský vyslechl řadu z nich pravděpodobně přímo od auktorů, když je v domě Hodějovském předčítali, nebo mnohou z nich přečetl v rukopise, přichystaném k tisku. Měl se tu nad mnohým co zamyslet, byl to opravdu kus současné české mysli a jejího vztahu k životním hodnotám.

Václav Boubín dumal tu o životě pomíjivém jako květ růže, z něhož nakonec zbývá jen osobní cnost. Člověk podle něho hynul jako luční kvítí ničené úpalem nebo tráva kosená sekáčem a unášená povodní. Propadal smrti jako pták uštváný čižbou. Bohuslav z Hodějova doporučoval pojímat šlechtictví jako cnost a sílu, a dával tu příkladem silného orla a lva. Sláva světa připadala mu jako krokodil, následovala toho, kdo před ní utíkal, jako na př. Hannibal a Cato. Jan Orfeus se zamyslel nad úpadkem lidské síly: dříve přenesl předek kámen, kterým nyní řada lidí nehne. Jiří Vavrouš vyložil by tento úpadek postupnou zhýralostí lidstva, pijanstvím, obžerstvím a smilstvím, přepychovostí a životem nad poměry, i chalupník dovede prodat poslední kozu, aby se vyrovnal šatem a způsobem života pánu. Janu Balbínu připadlo největší neřestí, že lidé porušili přirozený zákon a i při sňatcích hledali raději dobré živobytí než sourodost: starci pásli po mladících a mladí mužové dali se koupit stařenami pro dobré bydlo. Všem zazdalo se, že lidstvo pracuje k soudnému dni a že propadlo italské rozmařilosti. Jiří Vavrouš vyložil krvavou kometu r. 1556 jako nebeské znamení na výstrahu. Ve Venuši viděl překážku studia, pokles nadání a síly, její symbol, červená barva, značila mu, že každého člověka zakrvácí. Žena a víno podle M. Kollína zmámily muže, podlomily jeho sílu, a východiskem může býti jen dobrá žena, dražší zlata, a věrné manželství, největší životní štěstí. Lidé by se měli věnovati více duchu, měli by uctívati básnickou činnost, jež by i v Čechách byla daleko mohutnější, kdyby bylo pro ni více smyslu a kdyby mecenáši chtěli podporovat básníky (i Ovid i Virgil pronikli jen záštitou mecenášů). Proto neopomínal zváti na své hry a vzněcovati smysl pro poesii. Proto připomínal i Jiří Handschius dunajské společenstvo Celtisovo a jeho plamen pro vědu a umění, a proto i Mitis se ohlížel po talentech, aby literárně pozvedl Čechy.

Skupina básníků pana Jana Hodějovského ohlížela se v cizině i doma po památkách z minulosti i po krajinném a lidovém kouzlu, aby soudobé myšlení a cítění odvedla od přelidského a přečasového k trvalejším hodnotám. Jiří Handschius apostrofoval nádheru Prahy a pokusil se zachytiti i duši Tábora, Benešova, Milčína a Borotína, i Lince, Brixenu, Tridentu, Verony, Vicenzy, Benátek a jiných cizích měst, aby připomněl, že minulostí a památkami ožívá i přítomnost. Bohuslav z Hodějova opěval Paříž, Lováň, Toulouse, Narbonne, Marseille, Besançon, Antverpy, Frankfurt, Mohuč, Kolín nad Rýnem, Řezno a Ingolstadt a vyhledával při nich náboženské nebo historické prvky. Tak zamyslíl se i nad Sázavou a nad stopami sv. Prokopa. Martin Sokolov věnoval pozornost Bavorsku, Polsku a Mazovsku, Jan Bannon Vídni a Martin Hanno Vittenbergu, hlavně jeho universitě. S porozuměním stanuli básnicky nad Prahou Jan Orfeus, M. Kollín a Jan Serifaber, kteří ji politovali i za požár pražského hradu i pro upadlou slávu její university. Jevila se jim jako ochuzená a smutná dívka, marně hledající pomocné ruky, aby se vyrovnala v bědné přítomnosti slavnému minulé, zejména době Karla IV.

Zvláště Bohuslav z Hodějova pociťoval malost své doby v přirovnání k historii, a proto napsal elegii o českých kráľích a vůdcích, hlavně o Čechu, Libuši, Přemyslu, Vlastě, Bořivojovi, sv. Václavu, Boleslavu, Oldřichu, Břetislavu, Janu Lucemburském a Poděbradu. Chtěl, aby zapůsobila na mysl současníků jako vzácný a drahocenný starý gobelín, jenž by k připomínce i výstraze visel nad českými hlavami a učinil jim jejich historii věčně přítomnou. I Vavřinec Špán a Jan Orfeus by byli chtěli vzkřísit starou českou slávu z dobového ponížení. Mnohým z Hodějovské družiny se však do české historie již nechtělo a odmítali podněty svého mecenáše, jenž asi na radu synovce Bohuslava je k českým dějinným námětům pobízel. Někteří dovedli užiti historické látky docela jen k tomu, aby zalichotili mecenáši. Sám M. Kollín tvrdil na př., že Přemyslova otka se změnila v ořech, z něhož mu pan Hodějovský poslal dobré ořechy, za něž děkuje. I českou přírodu vychutnávali často básníci kruhu Hodějovského jen k tomuto cíli. Vít Traján, Jiří Handschius, Jiří Vavrouš, T. Mitis, Martin Hanno, M. Kollín a jiní viděli české kraje většinou cestou na statky pana Hodějovského a prismatem jeho zámků a tvrzí. Exponovali slávu hor a řek, lučin a hvězdů, řek a rybníků, jara, léta a podzimu, jen aby do nich jakoby do lesklého rámce zasadili svůj dík za pohostinství nebo za zasláný dar. Ale i tak zachytili aspoň kouzlo tehdejšího českého kraje, zvláště jihočeského, takže výraz pro přírodu lze znamenati již odtud a chváliti na něm i akustickou i optickou podstatu. Přes to, že oko těchto humanistů bylo

zakaleno antickým a novolatinským světem, sluch přehlušen antickou formou a jazyk svázán výhradně latinou nebo někdy i řečtinou, přece i tak z bytosti jejich pronikl národní dech a přihlásilo se aspoň vyjimečně češství. Když na př. pan Jan Hodějovský dal M. Kollínovi přídomek z Choteřiny, projevil básník za to vděk a radost, protože mu zněl česky a proto mileji, než kdyby měl jako syn české matky slout šlechtickým přívlástkem na -berg, -dorf nebo -stein. I Bohuslav z Hodějova přihlašoval se pyšně za syna českého otce, jenž by byl pohrdl gallským nebo španělským znakem v svém erbu. Jan Schentygar hájil hodnoty českého lidu, jenž není ani líný ani hloupý, jak by rádi namluvili cizozemci světu, a jenž i při své dlouhé a příslovečné trpělivosti jednou dovede neohroženě a statečně vzplát, aby se uhájil křivdě a cizí zlobě. Tomáš Mitis odmítl docela slávu rodu, pokud jest zděděna nebo spočívá v získané moci, třebaš královské, a hledal slávu a hodnotu člověka jen v milování vlasti a v práci pro ni. Petr Fux Vulpinus vytýkal českým pánům náboženské rozdělení. Staří Čechové dobývali slávy jednotou. Bylo to, jakoby doléhaly i k Hodějovským občas zvuky z husitství a z bratrství a upozorňovaly na cenu člověka jako člověka. Jiří Handschius zamyslíl se na př. i nad lidským povoláním a kladl v něm nejvýše ona, jež člověku prospívají, na př. lékařské, důležitější povolání králova, protože člověku pomáhá a jej uzdravuje. Domníval se, že i Mojžíš, Kristus, Aristoteles a p. byli — lékaři.

Básníci družiny Hodějovského měli ovšem i mnoho smyslu pro časovosti a projevovali je zejména oslavnými verši na současné představitele, zejména na svého mecenáše pana Hodějovského z Hodějova. Překvapuje, že mnoho sympatie věnovali i panovníku králi Ferdinandovi a že od něho čekali i pomoc pro „zbědovanou“ Čechii. Tuto víru projevil v něj zejména Jan Orfeus, jenž spoléhal, že Ferdinand dovede nahraditi Praze, čím jí ublížily požár hradu, mor a intriky nepřátel, a že zvedne i upadlou Karlovu kolej. Představoval si jej jako druhého Karla IV. Stejnou víru měl v něj i Tomáš Mitis, jenž si od něho sliboval zejména vypuzení Turků do Asie a osvobození Evropy z tohoto východního nebezpečí. Mitis sledoval nejuvědoměleji turecký problém v říši a věnoval mu elegii „Bohemiae ad Hungariam tyrannide Turcica oppressam“. Čechy promluvily tu k Uhrám jako sesterská země a těšily se, že sám bůh ukončí jejich utrpení. V tureckém jařmu viděly těžkou chorobu Uher i křesťanstva, již poslal bůh jen jako těžkou zkoušku a ukončí ji vítězstvím. Takové biče sesílal občas již na lidstvo, na př. Sennacheribba, Nabuchadonosora, Attilu, a vždy poslal proti nim i mstitele a osvoboditele. Takovým osvoboditelem budou nyní Ferdinand a Maximilian, vyženou Turky z Uher i z Evropy a poženou je daleko do Asie. Podobně zamyslíl se nad

tureckou otázkou i Matěj Bicen (*De tristissima statu Hungariae*). Připomenul tureckou zhoubu u Temešváru a vyzval českou mládež do boje proti tureckému barbarství, aby setřásla uherské jařmo a zasloužila se tak o Pannonii. Podobně zauvažoval o Turcích i Schentygar. Prokop Lupáč a Bohuslav z Hodějova větrili válečné ovzduší v Evropě vůbec a vyslovovali obavu o budoucnost. Proklínali válku a děsili se zlých chvil na obzoru, připravovaných pozvolna současným neklidem a zmatkem. Někdy se ovšem z této nechuti k válce hlásila i rozmařilá pohodlnost, toužící po klidu k vůli vlastnímu požitku, jenž neměl býti ničím mařen. Někteří básníci měli sklon i ke kluzkostem a volili si nejraději i taková témata pro obveselení svých dobrodružných a požívačných druhů. Jiří Vavrouš obveselil družinu na př. anekdotou z Turecka, kde pokládal Moravan při bohoslužbě kalhoty za záchod, a když měl býti za to Turky popraven, obhájil se zácpou, na niž nestačil křesťanský bůh a již mu zahnal Allah a jeho prorok Mahomed na jeho prosby hned v mešitě.

Martin Rakovský sledoval všechna tato témata jistě s živou snahou, aby si osvojil tématickou i formální konvenci svých druhů a aby zejména v příležitosti poesii si osvojil duchaplnickou frázi jako oni. Zaujal se tu všude však nejvíce o historické a politické příkrasy básní, na př. o historický rámeček, jak mu rozuměl v skladbě o Turcích Tomáš Mitis, a vedle toho i o mravoučné a místní zřetele, jak k nim přihlíželi Jiří Handschius, Bohuslav z Hodějova, Jan Orfeus, M. Kollín, Jan Serifaber, Jan Schentygar a j. Básnických symposií v domě Hodějovských účastnil se i vlastní tvůrčí spoluprací, ale věnoval ji výhradně mecenáši všech panu Janu Hodějovskému z Hodějova.

Pan Hodějovský zažil v době pobytu Martina Rakovského v Čechách několik význačných událostí. Oženil se, narodil se mu dlouho čekáný syn a zemřeli mu synovec a dcera. Oslavil řadu narozenin a i některé majetkové místní přesuny. K tomu všemu jakoby sborem blahopřáli mu nebo projevíli mu soustrast všichni členové literárního souručenstva. Kollín, Trajan, Schentygar i Villaticus (Bouček), Rodericus (Racek), Mitis, Vulpinus i Vorličný, Orcinus (Pekelský), Bannon, Handschius i Rubinus, Vavrouš, Crinitus (Fousek), Hanno, Balbín i Lupáč a j. předháněli se při tom v pochlebenství a lichotkách a nad rozprostřeným večerádem u něho nebo doma nad jeho dary vymýšleli si nejsmělejší přirovnání a nejnehoráznější lichotky, aby ujistili, že mecenášovo jméno a jména jeho drahých budou nesmrtelná a že se spíše hvězdy zvrátí ze svých kolejí a že slunce navždy se zatemní, než aby ustal jejich kult kohokoliv z Hodějovských. Při těchto závodech o oslavu a o oslavnou hyperbolu nescházel ovšem ani Mar-

tin Rakovský. I on donesl daň době a přátelskému mecenáši, ale na jeho čest lze připočísti, že tu měl míru a nebyl příliš devotním. Do třetí knihy Farragin (III 128 b, 129) napsal na př. 15 elegických distich „De Phoenice“. Začal od dob Lactancových, i dobově oblíbeným obrazem báječného ptáka, jenž se sám spaluje, aby znovu vzletěl obrozen. Tak se obrodil i svět křesťanstvím a Kristem a tak nechť se obrozuje i rod Hodějovských, nesmrtelný na všechny časy a pro radost všech jeho druhů, kteří jej mají rádi! V druhé sbírce Farragin (II 128/30) věnoval Rakovský oslavné hexametry jen panu Hodějovskému („unde tuas canere incipiam, vel quomodo laudes?“). I on mu polichotil, že ani král není tak opěván jako on, tolika básníky a všemi druhy básní a meter. Jeho chválu zpívají všechny české skály a háje, všechna údolí a řeky, i Vltava i Labe spěchají k moři s oslavným zpěvem jeho jména. Chváli ho i Praha a všechna místa, obydlená básníky. Od hranic k hranicím nese se jeho sláva a kde kdo pokládá za čest věnovat mu báseň nebo učené dílo. Oslavuje jej proto i pannonský básník a přeje mu co nejdelšího a nejkrásnějšího života.

Dne 10. srpna r. 1555 ženil se pan Hodějovský s Voršilou Jeniškovou z Újezda a na Svrčově. Svatbu jim vystrojil nejvyšší komorník Adam ze Šternberka na Zelené Hoře. Voršila byla z devíti sester. Mitis v oslavné básni opěval každou jako jednu z devíti Mus a vynášel na nich vlastnosti, aby je mohl přirovnat ke Calliope a všem jejím dalším družkám. Voršile přisoudil podobenství s Euterpou, jako by chtěl naznačiti, že Hodějovského obšťastní. Byla to již třetí manželka pana Hodějovského, ale to nevadilo, aby mu básníci jeho kruhu nepředpovídali, že mu donese pravé a nejvyšší štěstí. Jménem družiny oslavil manžele Šimon Ennius, a Rakovský připojil k jeho „epithalamiu“ i své epithalamion do třetí knihy farragin (III 28/9) v elegických distichích. Pojal je dramaticky jako Uršulin zápas s Venuší a s Cupidem, jimž v náručí Hodějovského podlehla. Místy vznikl i dialog mezi Hodějovským a Voršilou, jenž obsáhl apotheosu sličné nevěsty, vynikající osobně i rodem a statky. Tato apotheosa má lyrický žár:

„Ursula, deliciae nostrae, mea tota voluptas,
pulchrior obryzo, candidiorque nive.
Ursula virginei decus, et flos primae pudoris,
Tu mihi prae cunctis Ursula sola places.
Te video absentem, tecum loquor, Ursula, fasso
da veniam, te iam vix patienter amo.
Responde tandem, mea lux pulcherrima, amanti.

Hodějovský k lyrice citu přidal šavnatými barvami i výhled do budoucna, co vše bude s ním Voršile patřit, od statků, moci, slávy až k roji přátel a královské přízni. Vyzval i Venuši, aby mu byla pomocna, aby ji získal. Venuše jej, starého vojáka lásky, vyslyšela, střílila Cupidem i Voršilino srdce a zaslíbila mu v ní drahocennou ženu i matku jeho příštích dětí. Voršila, „panensky bělostná dotud jak kararský mramor“, raněna pocítila rudý plamen touhy, páčil ji ve dne v noci, až jím musila chtít nechtít ženicha obchvátit. Tak došlo k svatbě a k líbávkám na Řepicích, při nichž Rakovský pozdravil tyto „dva holoubky“ lásky zvláště něžně a popřál jim hojnosti v štěstí i v uchování rodu. Zvláštním novým dodatkem vrátil se ještě k této události a přirovnal manžele Hodějovské k Orfeovi a k Euridice. I nebešťané zaradovali se prý z jejich spojení a Jupiter si dokonce zažárlil na toto štěstí, jež nepomine.

Přání se naplnilo, Hodějovští byli šťastni, dne 9. X. r. 1556 povila Voršila Janu z Hodějova i syna, ale dědic zemřel za půl roku; Rakovský nepřispěl tu ani gratulací, ani kondolencí, přihlásil se však k Hodějovskému básnicky ještě jednou, asi ze Žatce nebo z Loun, aby mu sebe připomněl a ujistil ho přátelstvím, třebažil již opodál něho. Báseň jest otištěna v třetí sbírce Farragin (III 272/3). Rakovský by byl chtěl mít křídla nebo Triptolemovy ještěry, aby se mohl přenést někam na Řepice nebo do pražského domu Hodějovského a vyjevit mu osobně, kterak po něm touží a jak by rád u něho zasedl jako host. Protože jest to nemožno, vzpomíná aspoň na kruh Hodějovského, kde jest jistě i Kollín, a blahopřeje mu a chválí ho s ostatními.¹³⁾

Příležitostné básnické pozdravy Rakovského jeví vkus a vynalézavost a jsou raženy skutečnou přichylností. Vedle křesťanských prvků mají hojně prvků anticých a humanistických, vedle křesťanského boha vyvolávají i antická božstva, a někde docela přidávají i křesťanskému bohu příkrasu antickou (deus tonans).

¹³⁾ K družině Hodějovského srv. Faustin Procházka, *De saecularibus lib. artium in Bohemia et Moravia Fatis commentarius*. Uvádí tu jako přespolní členy i Martina a Matěje Rakovské z Turce. — J. Truhlář, *Nástin dějin latinského básnictví v Čechách a na Moravě* (Světozor 1868). — J. Jireček, *Jan Hodějovský z Hodějova*. Pojednání K. S. N. VI. 12, 1884. — Týž v Č. Č. M. 1884, 173 a d. — J. Truhlář, *Počátky humanismu v Čechách*, RČA 1892. — *Farragines I—IV*. — Rautenstrauch v *Neue Litteratur 1770* č. 19 nazval Farraginy „lauter elende Schmierereien,“ ale tento odsudek nelze podepsati (srv. A. Kraus, *Pražské časopisy 1770—1774 a české probuzení*, 1909, RČA III 31. Přes občasně patolizalství, občasnou cizost a nevšímavost k domácím věcem, mechanickou opakovatelnost těchže témat a forem, jsou Farragines přece důležitý příspěvek k době a projev českých, byť i zlatinisovaných, lidí, zajímavý doklad doby. Někteří z nich (Hannon, Orfeus, Bohuslav z Hodějova, Mitis, Kollín, Vavrouš a j.) byli přece jen básníky. — Srv. i K. Jireček, *Osvěta II*, *Z dějin rodiny Hodějovské*. — Ke konfrontaci s obdobnými snahami v Německu srv. Adalbert Schroeter, *Beiträge zur Geschichte der neulateinischen Poesie Deutschlands und Hollands*, Palaestra LXXVII, 1909.

Rakovský psal své hexametry prostě, bez nakadeřených obrazů a výrazů, zpešťoval řeč jen epithety klasické ráže, anaforami a opakovanými slovy nebo alliteracemi (virgo viget). Hodnoty těchto svých poesíí byl si již vědom a také jednu z panegyrických skladeb na Hodějovského (*Unde tuas canere*) přejal do své první tištěné knihy r. 1556.

*

Rakovský potřeboval v Praze pravděpodobně hojně podporovatelů a příznivců. Nabýval jich prostřednictvím kruhu pana Hodějovského i vlivem svých profesorů. Odvděčoval se jim nebo získával další příležitostnými básněmi, většinou panegyriky. R. 1556 sebral tyto básně a vydal je tiskem s názvem „*Elegiae et epigrammata ad aliquot Nobiles, et Doctissimos viros, Mecaenatesque fidelissimos, scripta Praegae, a Martino Rakocio Turociensi*“.¹⁴⁾ Kniha obsahuje tři části, příležitostné verše, překlad z proroka Jeremiáše na útěchu pannonské bídy z tureckého útisku a veršované modlitby k Hospodinu. Je uvedena básníkem a Matoušem Kollínem, jenž doporučil pražského hosta pozornosti učené obce. Rakovský odvděčil se mu za všechnu přízeň řeckou apotheosou, portrétující jej jako člověka i jako básníka. Vedle něho poklonil se básnickou apostrofou i rektoru pražské university a proboštu svatováclavské královské koleje Janu Zahrádkovi z Radkova, znalci filosofie a astronomie, na němž mohl pochválit i život, pohrdající Bacchem a Venuší. Rakovskému zardálo se povolání Zahrádkovo zvláště vznešeným, když tělem přidržován k zemi mohl duchem vzlétat na nebesa a křížit hvězdné dráhy od pólu k pólu. Dotkl se tu i filosofie Demokritovy a Heraklitovy, jež jej asi zajímala, a pohrdl sofisty a astrology. Z universitních hodnostářů pozdravil ještě i děkana artistické fakulty Jakuba Kodícilla z Tulechova, k němuž zvláště přilnul a jemuž vyznal zvláště srdečně přichylnost. V panegyriku projevil se filosoficky i nábožensky a vzpomínal i své matky, jež mu vykládala o Antikristově příchodu a jeho účincích v světě. Kodícill se mu zalíbil asi způsobem života, jež by chtěl s ním vésti společně. Sixtovi z Ottersdorfu blahopřál k narozeninám. Popřál všeho dobra i jeho domu a přivolal i antické bohy na pomoc, Jupitera, aby ho obdařil pozemskými statky, a Marta, aby odvrátil všechen zmatek a neštěstí. Vyzval i mládež, aby slavila Sixta plesem jako triumfatora za jeho práci. Martin Kuthen byl oslaven zvláště panegyricky i jako učenec i jako básník. Rakovský nešetřil přirovnáními k Markovi, k Tibulloví, k Hermovi a k Pánovi. Kuthenovy epigramy působily na něj zvláště nezapomenutelně, a musil prý několikrát začít svůj panegyrik,

¹⁴⁾ Szinnyei (Magyar írok) datuje knihu vadně 1566.

stále mu nebyl dost mohutný, aby Kuthena vystihl. Zvláště srdečně oslovil Rakovský i matematika a astronoma Tadeáše Hájka z Hájku, k němuž pociťoval zvláště důvěru a jenž mu vždy dovedl v každé okolnosti pomoci. I administrátor pod obojí a farář kostela sv. Mikuláše M. Jan Colonius byl příznivcem Rakovského a Rakovský mu splatil přízeň díkem za jeho kněžskou činnost i za jeho sympatii k umění.

Vedle této učené obce a vedle Hodějovského našel si Rakovský ještě četné jiné přátele a mecenáše v Praze i na českém venkově. Byl to žertovný, vtipný a výmluvný právník Jiří Ursinus z Vladoře; Křištofor Jandorf z Jandorfu, pán na Vrchlabí, Žacléři a Trutnově; lékař Oldřich Leonor; pražský měšťan Jan Hošek; pražský radní Duchoslav Chmelíř ze Semechova a královský soudce Václav Gamaryt. I na nich vyhledal řadu osobitých vlastností, aby je vypočetl nejen jako podpůrce umění a básníků, nýbrž jako lidi zajímavé povoláním i osobnostními rysy. I tu všude hlásí se v Rakovském zbožný křesťan, hodnotící vysoko zbožnost a mravní život, i humanista zamilovaný do antických představ, přirovnání, obrazů a výrazů, ale v přirovnání k ostatním současníkům nevystavuje své erudice na odiv a jest umírněný v slovních prostředcích. I tu psal povětšinou hexametrem a jednou užil i na počátku, uprostřed a na konci veršů anagramu, aby zmocnil oslavu svého mecenáše. V epithetech byl leckde konvenční a monotónní, skoro každý mu byl ozdobou Prahy, společnosti i Čech a skoro každý mu byl učeným. Apostrofa, anafora, kontrast představ a symetrická sestava parallel i opakované názvuky veršových počátků a konců zvyšovaly účinnost jeho pozdravných apostrof.

Zvláštní úvodní část věnoval druhou část své knihy, překlad Pláče Jeremiáše proroka, bakaláři a pražskému obecnímu radnímu Mikuláši z Černé Růže. Je to volná parafrase 5. kapitoly „*Queremonia Hieremiae Prophetiae in captivitate Babylonica, quae accidit propter impietatem et crudelitatem Manassis*“. Rakovský vystihl tu velmi suggestivně biblického starozákonního ducha a našel mu opravdu rovnocenný výraz,¹⁵⁾ zřejmý doklad jeho básnické mohoucnosti i jeho vlohy vcítit se v originál.

¹⁵⁾ Několik ukázek parafrase Rakovského z Jeremiáše (vedle latinského textu Rakovského citován překlad bible, vydané Britskou společností 1900, str. 659):

Surge Deus vindex, nostri memor, atque tuorum, exera gens opibus nostris elata superbit, diripuit nostras gens aliena domos, pupilli sumus, auro emimus nostros lignorum robora ad usus, quae tamen hic illic plurima spreta iacent, en

Rozpomeň se, Hospodine, co se nám děje; popať a viz pohanění naše. Dědictví naše obráceno jest k cizím, domové naši k cizozemcům. Siroťci jsme a bez otce, matky naše jsou jako vdovy. Vody své za peníze pijeme, dříví naše za záplatu nám

Tuto vlohu prokazují i Rakovského ranní a večerní modlitby k Hospodinu. Jsou složeny v duchu středověkých invokací a jsou svědectvím včetlosti v Nový zákon. Jsou to prosebné výkřiky za pomoc a posilu pro den i noc, plně dětinné důvěřivosti a odevzdanosti v řízení boží. Prostředkově vyšly z církevních kostelních skladeb. Překlad z proroka Jeremiáše i tyto dvě modlitby přiléhají jako cosi sourodého k dobovému československému ladění náboženskému a odchylují se od námětů družiny Hodějovského, v níž bylo náboženského přemítání a horování pramálo. Rakovský se právě těmito projevy připojil k současníkovi Sylvánovi, slovenskému žalmistu, jenž také hledal a i našel v Čechách domov a v bohu oporu.

Rakovský uzavřel knihu obecnou apostrofou mecenášů. Poukázal v ní na jejich důležitost (i Vergilius a Ovidius rostli z jejich přízně). Jejich zásluhou vzkvétá učenost i umění, a básník by byl šťasten, jestliže by i svou knihou k tomuto poznatku přispěl.¹⁶⁾

Martin Rakovský vyrovnával se rád s místy a přáteli, již mu byli milými. Proto jako správce lounské školy považoval za svou povinnost oslaviti Louny a jejich místní představitele básnický. Bylo časovým zvykem slaviti vyznačná místa a města. Bohuslav Hasištejnský napsal ódu na Karlovy Vary. Henricus Glareanus oslavil Švýcarsko, Eustach Knobelsdorf Paříž. Adam Schroeter opěval Věličku. Jiří Handschius, M. Kollín, Jan Bannon, Vít Trajan a Šimon Ennius

didimus, solo saturare pane volentes, Aegyptio pactus, Assyriisque manus.

přichází. Na hrdle svém protiventství snášíme, pracujeme, nedopouští se nám odpočinouti. Egyptským podáváme ruky i Asyrským, abychom byli nasyceni chlebem.

Nostra cutis, sicut clibano tenuata, nitescit. Mole sua torsit quam rabiosa fames. Turpiter ex Sion nostras rapit impia matres et potitur Iudae natio virginibus.

Kůže naše jako pec zčernala od náramného hladu. Ženám na Sionu i pannám v městech Judských násilí činí.

Ergone sic capitis nostri sublata corona est? Ach vae, sunt nobis numina laesa Dei. Propterea nostri sunt omnia plena doloris pectora, nostra nigror lumina caecus habet. Interitus Sion tantorum est causa malorum.

Spadla koruna s hlavy naší. Běda nám již, že jsme zhřešili. Protož jest mdlé srdce naše, pro ty věci zatměly se oči naše. A pro horu Sion, že zpuštěna jest, takže lišky chodí po ní.

Tu tamen, o Domine, aeternos dominabere in annos. Posteritas omnis te sciet esse Deum. Sed cur perpetuo nostri oblivisceris? ecquid auxilio tardas protrahis usque moras?

Ty, Hospodine, na věky zůstáváš, a stolice tvá od národu k pronárodu. Proč se zapomínáš na věky na nás a opouštíš nás za tak dlouhé časy?

Quid precor? Ah, proiecisti procul ipse remotos et tuus adversum nos movet arma furor.

Nebo zdali všelijak zavržeš nás, a hněvati se budeš na nás tak velice?

¹⁶⁾ Exemplář této knihy jest vzácný. Děkuji státní bibliotéce ve Vídni, že mně jej zapůjčila.

pocitli verši statky pana Hodějovského, Borotín a Řepici. Bohuslav z Hodějova napsal báseň na Prahu. David Crinitius-Fousek zachytil veršem nejpřednější česká města a Šimon Ennius Olomouč. Tyto příklady podnítily i Rakovského vedle osobní vděčnosti, aby oslavil Louny básnickou knihou. Byla vytištěna v Praze u Jana Cantora r. 1558 a nadepsána „*Descriptio urbis Lunae Boiemicae facta elegiaco carmine, per Martinum Rakocium, Pannonium Turociensem*“. Vedle básnického popisu města obsáhla i několik modliteb, několik příležitostných básní, řeč Rakovského o hodnotě a užitku školy a doslov Kuthenův a Kollínův.

V úvodě, psaném v Lounech 3. III. r. 1558, naznačil Rakovský smysl knihy. Města podobného Lounám nemá prý skoro žádný kraj, je to mikrokosmos. Proto rozhodl se je popsat a věnovat lounským městským vrchnostem z úcty k jejich městskému zřízení, i proto, že v Lounech prožil velmi pěkné chvíle a že vždy psal na počest těch, s nimiž dobře žil. Bylo by nevděkem a bezbožností neuznat, co hodnotného výstavbou Loun a městským řádem předkové pro přítomnost vykonali. Rakovský přirovnal sebe ke králi Thylemu, jenž hledal po světě po sebe příhodné místo a našel je až u nejzazšího britského ostrova Thule.¹⁷⁾ Když se ho ptali v Egyptě, co tam pozoruhodného našel, zda někoho, kdo by byl jeho mocnější a vyšší, odpověděl prý, že boha, slovo, ducha. Mohl by prý z Loun odpovědět podobně, i on nachází vždy a všude *deum, verbum, spiritum*, a je šťasten, že tyto hodnoty jsou vlastními i lounským, pořádek v obci a slovo boží jest i jim nade vše.

Vlastní „*carmen, quo celebratur Luna Boiémica*“, rozdělil Rakovský na úvod, historickou část, popis obecního zřízení a lidu, na topografii města a podměstí a na obraz hospodářských a přírodních poměrů kraje.

V úvodě vyzval boha Phoeba, Musy a kastalský zdroj, aby mohl se z darem danou osnovu básnické skladby provést. Naznačiv zeměpisnou polohu Loun a umístiv je podle světových stran směrem ku Praze, Rakovníku a Litoměřicům, vyložil i jejich vznik podle Hájkovy kroniky.¹⁸⁾ Podal i jejich obraz s ptačí per-

¹⁷⁾ O Thule psal i Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v *Orationis Lucubrationes, epistol. liber I.*, Conrado Adelmanno, str. 54, a Conrad Celtis (*Ab hostiis albis ad Tylen insulam, Amores IV.* 13).

¹⁸⁾ Rakovský klade vznik Loun do doby Vojenovy a popisuje jej podle pověsti, jejíž věrohodnost nezaručuje (*si famaé creditur*). Hájka sice neuvádí, ale vše, co o vzniku vypráví, je tlumočeno věrně podle Hájkovy Kroniky české str. XXXII, Launy miesto a Launy ves (Vojen, Vlasták, Soběš, Horák). Rakovský pověděl pověst jen humanistickým žargonem a vpletl do ní i antické pomysly (*dola Parca*). — Knihu rozebral již J. Truhlář v ČČM 1908 (Rakovští z Rakova). Podle sdělení prof. Linharta, jemuž tu děkuji, je v lounském archivu mezer a školních rektorech r. 1549—1557. Zdá se, že Rakovský byl předchůdcem mistra Jana Artofida z Horšova Týna, jejíž účetní knihy v archivu (I. E. 12) uvádějí v úřadě 1557—1560. Datace knihy však přesto prokazuje, že Rakovský v Lounech ještě v květnu r. 1558 dlel

spektivy, jak se jeví oku zpestřen pahorky v pozadí a zahradami a vinicemi. Pochválil i současnou městskou vrchnost, že uchovává tento obraz z minulosti i v přítomnosti v klidu a bez poruch, že rozumnou vůlí ustanovila strážce kázně a pořádku nad jeho důležitými součástmi, takže je opravdu radostno na něj popatřit. V pokoji a v míru pracuje v městě domorodec i přistěhovalec a vše se dělí velmi rozumně a hospodárně o součinnost. Rakovský prokázal to zejména malebným a někde až dramatickým výkladem o jednotlivých povoláních městského obyvatelstva, zejména o řeznících, sladovnicích, kloboučnicích, kožešnicích, zámečnicích, kovářích, ševcích, koželuzích, pekařích, mlynářích, tesařích, stolařích, hrnčírích, jež všechny zachytil živě jakoby při práci a v účinné zkratce naznačil důležitou jejich souhru na jevišti všeho městského života. Dovedl v jejich životní pachtění uvést i antická božstva a jimi symbolisovat jejich stavovský smysl (při pekařích Ceres, při kovářích a zámečnicích Vulkána a j.). Vmísil v ně i představu ženské spolupráce, starostlivou něhu matek a půvab cudných panen. Ženy jako „bdělí hlemýždi“ vlečou svou „úlitu“ nepozorovaně životem a střeží čistotného prahu domovů svých mužů a dětí. Předou a tkají tkaniva, hotoví plátna a roucha a připravují chutnou krmí, ať je to polévka či maso se zeleninou, či pečeně s ovocem nebo chléb a topinka. Vína se pije v městě málo, piva více a také k hostinám dochází pořádku. Dojde-li k nim, tu často se dají občané (i chudší) přemoci Bacchem a jsou nemírní v slovu i v žertu.

Město bylo obeháno zdmi, ale r. 1517 vyhořelo. Požárem utrpěly i hradby, jak jest ještě patrné na zbytku některých zdí. Mělo i několik bran, na př. Pražskou s mohutnou věží, a vcházelo se ulicí řečenou pražskou, vytvořenou pěkně zdobnými domy, z nichž zvláště vyniklo stavení Michala Straky (Pica); Václava Kříže, Matěje Kolonia a j. Byly tu i masné krámy a Adamův hostinec. U někdejšího kláštera byla ulice klášterní a v ní zejména dům Kubekův, Jakobův a Špechmannův. Nedaleko byl i žalář a blízko něho židovská ulice, obydlená židy. Tu na blízku byl dům Matěje Suchého a Jiřího Zacha. Fara byla vedle Západní brány a u ní byl Zikmundův dvorec a četné výstavné domy, i stará škola. I u mlýna byly pěkné domy a přiléhaly k ulici severní. Zvláště líbilo se Rakovskému náměstí, čtyřhranné, každá strana 70 kroků zdělí, oživené v březnu a v září

Valete... *Lunae, 3 idus Maii 1558... Martinus Rakocius*). Rakovský vynechal v popise kostelík Máří Magdaleny (z r. 1481). Nová škola byla asi tehdy v rozestavbě a dostavěna byla až r. 1561. Kostel Panny Marie slul kostel Matky Boží. Rakovský však užívá výrazu *Virginis templum Mariae*. Píše o mons Hoblík, jenž v starých zápisech je označen jako Oblík nebo Voblík. — Z rodu Illburgů vzešel i císařský důstojník Wolf Illburg z Vršesovic, nechvalně proslulý v 30leté válce. — K dějinám Loun viz i Fr. Štědrý, *Dějiny Loun*, 1930.

výročními trhy, na něž dojížděli prodavači z Moravy, Slezska a ze Saska. Stál na něm i Vydlakův obchod lipským zbožím a zvláště vynikala vedle domu učitele Jana radnice s městskými a zemskými znaky a s hodinami na věži. Před ní byl i pranýř a v ní i vězení. Vynikaly tu i pěkné a pohostinné domy Sabinův, Hruškův, Finkův, Svatoslavův, Korandův, Habartův, Šebestův, Kaňkovského, některé zdobené znaky. Byly tu i krámy a stánky, v nichž se stále něco peklo. Uprostřed náměstí byly dvě kašny. Vodu přiháněla do města vodárenská věž u Ohře. Kostel byl zasvěcen sv. Mikuláši. Utrpěl mnoho požárem r. 1517 a nebyl ještě dopraven, neměl na př. soch a korouhví. Na věži bydlel hlásník. Zpívalo se v něm česky i latinsky. Zpěv intonovali vyučení zpěváci a po nich zpíval lid. Snad nikde nebylo tolik zpěváků jako právě v Lounech—Selenopoli. Na věži ohlašoval bdělý hlásník hodiny i všecka nebezpečí. U kostela sv. Mikuláše byla i nová škola, bohužel nedostavěná. Rakovský vyzval při zmínce o ní Lounské, aby neváhali ji dostavět, protože škola jest důležitější pyramid a císařských amfiteatrů, mausoleí a kolosseí, je pro všecky a základem vzdělání.

V předměstí upozornil na chrám Panny Marie, na zbytky původních Loun, na Širokou ulici s četnými domy a zahradami, na kostel sv. Petra a na domy významnějších občanů. Popsal i tok řeky Ohře u města, v níž se koupají hoši i děvčata a na jejíž březích jsou tři mlýny a pěkné procházky. Břehy spojoval dřevěný most. Byly tu i lázně a špitál pro chudé. Počasí jest v Lounech mírné, ovzduší klidné a čisté, polností, sady a vinice úrodné, stromoví bohaté a rozmanité. Rodí se tu i vzácnější plody. Jsou tu i léčivá zřídla a četná místa odpočinku a osvěžení pro mladé i staré. Ceres i Bacchus daří obyvatelstvo města skvělým domácím dobytčím, plodinami i vínem. Nad městem vypíná se hora Hoblík s kostelíkem sv. Jiří. Lounští mají opravdu všeho hojnost, jako málokdo na světě, ale musí z toho dost odváděti králi i zemi. Město pěkného jména skvěje se i cnostmi svých občanů, láskou k umění a k bohu. Rakovský nedovedl ukončit popis a apothoesu města jinak než výzvou k svornosti a přáním pokojné cesty životem.

Popis Loun v pozorování a podání Martina Rakovského zajímá svou podrobností, soustavností a zevrubností a přes zdánlivou statiku dat baví účinnou formou, stálými otázkami a zvoláními, barevnými epithety a přirovnáními, plastickými obrazy a osobitými stilisacemi. Kde mohl, ustoupil topograf a popisovač faktů básníkovi, zejména šlo-li o tržiště, požár, chrámový život nebo život na Ohři a v přírodě. V svém nadšení ovšem často přestřeloval. Louny pozvedal chválou skutečně někde až ku hvězdám a nikde se tu nemírnil kritikou nebo přirovnáním k jinému městu. Byla to skutečně daň vděčného citu městu, jež básníku poskytlo

asi pěkné a klidné chvíle. Snad si básník chtěl tak přízeň městských vrchností i pojistiti.

Rakovský připojil k obrazu Loun ještě doklady své školské práce. Návěstím v hexametrech oznámil počátek školy v březnu r. 1557 a vyzval jím mládež, aby ukončila své hry a odolala „satanskému“ lákání, protože nastal čas kultu Mus a služby bohu a jeho poznávání. Otiskl v ní i svou psanou řeč k radě města Loun r. 1557, v níž pojednal o důstojnosti a užítku škol (De dignitate et utilitate scholarum). Byl to vlastně traktát o původu škol a jejich prospěchu lidskému pokolení. Nešlo mu tu o university nebo o školy dávnověkých filosofů, nýbrž o školu učící pravdě boží, dobrým mravům a všem potřebnostem veřejného života. Ani tato škola nebyla by potřebná, kdyby byli lidé nezhřešili a nezbavili se bohy daného zlatého věku,¹⁹⁾ kdy nebylo třeba práce a zákonu a kdy lidé tonuli v rozkoši ze spojení s bohy. Hříchem prvních rodičů, svedených satanem, zlomilo se však pouto bohů a lidí a rozlomil se život v právo a bezprávi. Nad člověkem zhaslo boží světlo, člověk utratil své nejlepší vlastnosti a znalosti a s člověkem zdegenerovalo všechno pozemské stvoření. Adam byl vyhnán z ráje, a lidstvo bylo přivlečeno k tuhé práci na zemi a k boji s dobrem a zlem, zákonem a křivdou. V svém zatmění mysli musilo se lidstvo učit poznávat zase boha a snít o vykupiteli. Vyžívalo z židovské tradice v židovských starozákonních školách a v školách proroků v orientě. I Kristus byl vzdělán v takových školách. Z jeho božské nauky vzešly školy apoštolů, evangelistů, mnichů a sektářů, ale vedle nich byly i školy filosofů, na př. v Alexandrii, v Persii, Asyrii, Fenicii, byly školy i v Řecku a v Římě, člověk všude a vždy hledal školou poznání svého pozemského smyslu a účele. Ve všech těchto školách učil se rozeznávat dobro a zlo, pravdu a lež, učil se filosofii, morálce, umění, správě světských věcí, právu a zákonu, vojenství, zemědělství, znalosti vesmíru, lékařství, historii, jinak by byl zahynul. Blaho lidí podle přesvědčení filosofů, na př. Kallimacha, plyne jen ze školy, věd a umění, z tryskajících zdrojů Apollonových, a právě tyto zdroje nejlépe zachycuje básník, syn Mus a Apollonův. I Kristus naznačil výzvou „nechte maličkých přijíti ke mně“ smysl a význam škol. I Bůh přikázal, aby se uvažovalo v příbytku lidí o jeho slovech a aby je otcové vykládali synům. Podobně prohlásil i sv. Pavel, Timotheus a j. Proto ani nelze dosti pochváliti, že lounská městská správa podporuje školy a dbá výchovy své mládeže. Již česká tradice poučila, že Čechy nikdy nerozkvetly více, než za dob usilovné péče o školu a o osvětu. Proto právem slove doba Karla IV. zlatou dobou Čech, protože v ní vzniklo vysoké učení Karlovo.

¹⁹⁾ Zlatý věk lidstva v podání Rakovského je přímá parafraze Ovidia.

To byl počátek soustavného zrodu učených v Čechách. Rakovský připomenul to úmyslně, aby lounské povzbudil k ctění školy jako výchovny k řádnému a uvědomělému životu a jako nejschůdnější cesty za Kristem. Kristus jistě ochrání českou církev a českou školu všeho zlého a učiní šťastným město Louny i celé Čechy i bude jim záštitou proti tyranskému d'áblu a všem nepřítelům evangelia, jestliže budou v nich domovem jeho svatá slova.

Řeč Rakovského překvapuje erudicí, dosvědčující znalost starověkých i středověkých dějin a antické i scholastické filosofie, již si jistě získal studiiemi v Praze a ve Wittenberce. Překvapuje i uvědomělou láskou ke škole jako základu života a osvětě jako podmínce národního rozvoje a překvapuje i nadšenou láskou k bohu a k jeho slovu. Tu promluvil hodný syn Blahoslavovy doby a do jisté míry i předchůdce Komenského. Není zapomenouti, že Rakovský rozhovořil se takto skvěle o poslání školy a osvěty deset let před slavnou Blahoslavovou Filipikou proti misomusům. Je litovati jen, že humanism a novolatinism zavalil jeho ducha a srdce potud, že toto vše nedovedl říci svou českou mateřštinou, jejíž duch se přece však nesl nad jeho latinským slovem. Je litovati, že toto vše určoval spíše jen vyšším vrstvám, oddělen vysokou hrází od prostého a nejprostšího lidu.

K své knize o Lounech připojil Rakovský i tři modlitby k Bohu Otci, k Bohu Synu a k Bohu Duchu Svatému. Jsou to zase vroucí výlevy vzrušené důvěry v pomoc boží, upravené podle základního smyslu členů Božské Trojice, rozkoš ducha i srdce z tajemství křesťanského mysteria, vybuchující v sladce důvěřivých epithetech i v tklivé charakteristice božských vlastností, pro něž bůh může pomoci a jimiž člověk může dosáhnout nebeského království.

Jiným přídatkem v knize jest osm obměn Theokritovy myšlenky, že chudoba povzbuzuje k umění. Rakovský s virtuosní bravurou vyslovil tuto myšlenku v řadě variací tu složitěji, tam zjednodušeně, jakési cvičení v stilistice a v koncepci a jakási hra v duchaplnictví. V knize Rakovského jsou konečně i dvě příležitostné básně. Jedna na pana Joachima z Vřesovic—Ilburga, jenž vystudoval dle všeho v Padově a bydlil na předměstí poblíže kostela Panny Marie. Slavila jej i jeho rod a důvěřovala v další růst jeho rodové slávy. Druhá oslavila učitele Matěje Colonia v Pražské ulici. Básník ji naplnil antickými odkazy a obměnou myšlenek o luně a hvězdách. Obě dvě jsou plny humanistické učenosti a antických narážek a parallel.

Knihu Rakovského uzavřely dvě cizí básně, Kuthenova a Kollínova. Kuthen velebil Rakovského za to, že svou knihou dodal Lounům věčné slávy a ozářil je slunečním a trvalým jasem. I Matouš Kollín zdůraznil čest, jakou prokázal přes-

polní básník Lounům a tím Čechám, že je oslavil básní. Zasloužil si za to cti a vděku.

Knihou o Lounech a jejími dodatky vyšvihl se Rakovský nad svá prvotní panegyrika a dal nahlédnouti hluboko do své nevšední duše. Prokázal jí, že se do nového domova cele včlenil jako někdo sourodý a kmenově přínáležitý, i když se této přínáležitosti ani slovem nikde nedotkl. Připadla mu tehdy asi samozřejmou jako všem Slovákům, pokud do Čech přišli.

Na podzim r. 1559 odešel Rakovský z Čech a přijal místo písaře u královské uherské komory v Prešporku. Snad mu k tomu dopomohl strýc Jiří a palatin hrabě Tomáš z Nadaždu, snad zapůsobila i dožádaná přízeň krále Maxmiliána. Rakovský aspoň hned v prosinci r. 1559 projevil jim básnickou pozornost novou knihou, jež r. 1560 vyšla ve Vidni u Hoffhaltra tiskem (*Ad serenissimum principem, et Dominum, Dominum Maximilianum, Dei Gratia Regem Bohemiae etc., archiducem Austriae, Ducem Burgundiae etc., Dominum Clementissimum. Libellus, De Partibus Reipub.: et causis mutationum regnorum, imperiorumque, in plerisque ad imitationem Aristotelis, scriptus carmine per M. Martinum Rakocium. Additum est praeterea encomium spectabilis et Magnifici Domini Palatini Regni Hungariae etc., et ei aculatio ad Magnificum Dominum Magistrum curiae etc., Viennae Austriae 1560*).

V úvodě vyšel Rakovský z bible, z proroka Daniela (4. kap.), z podobnosti o monarchii jako vysokém stromu, v jehož stínu si hovějí různí živočichové a v jehož větvích se pase a prozpěvuje hejno ptáků. Protože ptačí vlastností jest vzlétat za tím, co jest vysoké a nejbližší nebi, a protože při tom ptáci i zpívají, dalo by se podle Rakovského biblické podobenství vyložiti jako boží výzva, aby v státech byli vyživováni zvláště dbale učené muži, kteří slovem i pérem opěvají soulad zákona a kázně v státní správě, udržují stavy v mezích cností a povinností, zušlechťují zpěvem lidi a upevňují slovo boží na zemi. Rakovský mířil k tomuto cíli již od mládí a mířil k němu i knihou o státě, již králi věnuje a jemuž slibuje plnit k státu povinnost věrnou a čestnou službou. Podle tohoto úvodu se zdá, že spis byl králi věnován dodatečně jako na záruku, že přijal do služeb člověka uvědomělého v povinnostech i vděčného za svěřenou hodnost.

Vlastní pojednání uvedl Rakovský výzvou Musy (diva Musa, pia Musa), aby mu dopomohla knihou oslaviti krále a vyložiti co nejlépe danou otázku.

Rakovský rozeznává v státě osm podstatných vrstev²⁰⁾ lidí, sedláky, řemeslníky, kupce, námezdníky, vojáky, úředníky, statkáře a představené. Tyto pojmy podrobně určuje a vymezuje, na př. při úřednicích mluví hlavně o právnících a soudcích, při představených o správcích úradů, měst a země, a charakterisuje je podle dobové zkušenosti jako dobré a zlé, jako obhájce zákona a práva a zase jako jeho porušovače a využívače. Podle stavu třídí občany na šlechtice, učence, měšťany, sedláky a dav. Jeho ideálem by bylo, aby v státě nebylo ani boháčů ani chudáků a aby každý sloužil prospěchu spolubližních. Nejhorší vrstvou jsou oni lidé, kteří nemají stále dosti jmění, tyjí z cizí krve, hromadí bohatství, utrhují na mzdách a pro svou nenasytlost nevidí druhých, a zase ti, kdo druhým stále závidí a pro závist otravují sebe i druhé. Největším štěstím jest umírněnost a střední cesta, prospěšný život sobě i jiným. Takovou příkladnou obcí těchto cností bylo na genezaretském jezeru Kafarnaum, jakýsi zlatý věk židovstva, v čele s Jairem, kde sídlil i svatý Josef s Pannou Marií. Nemohl ovšem potrvat. Jako v přírodě, tak i v lidstvu vše se mění, staré zachází jak stín a rodí se nové, říše povstávají a zanikají. Peršané podlehli Řekům, Řekové Římanům, osud či lépe boží vůle působí otřesy a změny, nic není trvalého. Příroda tvoří dobré lidi a kázeň dobré vladaře, ale postupem doby dobří degenerují chybami a hříchy a musí ustoupiti silnějším a lepším. Harmonii porušuje dissonance, krásu ničemnost, velikost malost, cnost neřest, svornost rozpor a rozklad, mír válka, a tím klesá člověk i státy, jak to prokazuje historie. K těmto nesrovnalostem přivádí neúměrná náročivost, ziskuchtivost, nerovnost, nedbalost, nízká mysl a bázlivost. Říše ničí i věrolomnost, tyranstvo, nespravedlivost, nezákonnost a nestejně nakládání s poddanými. Toho by se měli králové vystříhat a uvědomit si na př. Astyagova a Tarquiniova osudu. Přebírat státu zaviňuje i neschopný nebo nedozrálý panovník, jenž nedovede vládnout, dá se ovládat jinými nebo nechává vládnout jiné, jest porušen rozmařilostí a neřestí a bez ovládací síly podobá se spíše praseti než člověku (na př. Sardanapal). Vladařem má býti proto člověk vyrovnaný, způsobilý, přírodou i duchem k tomuto úkolu vhodný, bohu podobný, kdo dovede svět

²⁰⁾ Rozdělení obyvatelstva v státě jest převzato z Aristotela (z *De republica*, qui politicorum dicuntur, libri VIII. a Joachimo Peronio Cormoeriaceno nuper latinitate donati 1542). Pro způsob parafráze několik příkladů:

Rakovský: *Agricolae cunctis alimenta ministrant, Aristoteles: Agricola in cibo praeparando occupati sunt, R. Artifices ... illis urbs recte nulla carere potest, A. sine quibus civitas coli nullo modo potest, R. ubi libertas non est, ibi publica non est res, A. non enim fieri potest, ut civitas nomine ea recte appelletur, quae nata est ad servitutem. Zmínky divites — pauperes, aequale — inaequale, o vzpourách, o tyranovi, Sardanapalovi, Astyagovi shodují se u R. i u A. (srv. knihu III a IV), také citát z Euripida má R. z Aristotela. Rakovský čerpal i ze soudobých komentářů k Aristotelovi.*

říditi jako bůh řídí vesmír, vždyť i v přírodě obstojí jen ten, kdo jest na svém místě a kdo nepřekročí hranice určené přírodou. Kdyby se národové řídili tímto zákonem, nemusili by hynout a vyhynout, jak jest vidět na př. na židech, kteří vždy trpěli, kdykoliv nedbali tohoto zákona. Jakmile jejich vůdcové opustili boží zákon, dali se porušiti neřestí a ziskem, zkazili lid a zneužili moci, vždy se dostavil hned boží trest. Každá nepravost se vymstí, nejhůře na tom, kdo ji v národ vnese. Proto ve všem má vladař i národ spolehnout na boha, jenž nečiní nic marně a nejlépe ví, proč zachází i vzchází člověk i národ. Proto jest se snažit poznat co nejlépe boha a dát se mu vést, jako se jím dá řídit nebe i země.

Svou skladbu ukončil básník novou apostrofou krále Maximiliana a popřál mu, aby brzy šťasten zavládl i v Německu a v Uhrách, jako již šťastně vládne v Čechách.

Rakovský vyšel sice v své knize z Aristotela, Platona²¹⁾ a z písma svatého, ale podal tu daleko více než parafrázi podstatných názorů. Stvořil znamenitý ideál státu a panovníka podle vlastního názoru, podloženého soudobou reformní myšlenkou. Překvapuje, s jakou smělostí a neohrožeností posoudil vladařskou neschopnost, jak si troufal, třeba na poli dějin nebo ve filosofickém rámci, drtivě tepat zločiny i prohřešky vládců a kterak vysoký požadavek dobrého vládce představil králi Maximilianovi. Řeč Rakovského jest vždy přímá a jasná, nese ji vědomí, že vladařem nad člověkem jest vlastně jen bůh, král že jest jeho zástupcem, a musí tedy býti jeho podobencem. Není-li, nemá práva na královskou moc a hodnost. Přes všechnu úctu, již Rakovský v svém díle k Maximilianovi rozesíl, jest dalek vši devótní poddanosti, stojí vůči panovníku jako muž k muži a jest si vědom i své lidské důstojnosti a rovnosti. Jako Macchiavellimu²²⁾ šlo i Rakovskému jistě o model knížete, ale založil jej daleko hlouběji, mravněji, lidštěji, skutečně na základě evangelia.

Spis zajímá i po obrazové a výrazové stránce. Má řadu míst skutečně básnických, na př. o bohatci a chudšasovi (podle Euripidových Hiketid), o zlatém věku na Kafarnau (podle Ovidia), o ustavičné změně v přírodě, o židovském úpadku, o vzpourách v královstvích, — tu všude učenec hledal a také i našel básnický malebný výraz a účinnou sestavu představ, aby čtenáře uchytíl. Proto

²¹⁾ Spis *Res publica* lib. VIII. — Z písma sv. Matouš 5, 17 a Starý zákon, Kniha královská první, kteráž třetí slove, hl. III. a IV. o Saulovi a Jeroboam. Srv. i I. knihu Mojžíšovu kap. XIII—XIX.

²²⁾ Srv. Niccolo Macchiavelli, *Il principe* a *Discorsi di Tito Livio*, názorové a tématické souvislosti R. a M. Ideál vládce naznačil Bohuslav Hasištejský z Lobkovic, *Orationis lucubrationes*, ep. lib. II. 96 (*princeps moderatissimus, iustissimus*).

napsal traktát i báseň, opravdu významnou radu panovníkovi, již v dobové literatuře rad nelze přehlédnouti²³).

Vedle Maximiliana věnoval Martin Rakovský básnickou pozornost v knize o republice i palatinu hraběti Tomáši z Nadaždu, svému příznivci (*Encomium Spectabilis et Magnifici Domini comitis Thomae de Nadasth, Palatini Regni Hungariae, Judicis Comanorum, ac Terrae Fogaras perpetui, et Comitatus Castriferrei Comitum, generalis Sacrae Imperatoriae et Regiae Majestatis Capitanei*). Je to historie a oslava jeho rodu, proslulého mocí, statky a válečnou slávou, kultem Marta, Bellony a Pallady Atheny, jenž zrovna predurčil svého zdatného potomka kulturní a válečnou tradicí. Tomáš Nadažd studoval v Itálii, zejména v Padově²⁴), osvojil si soudobou kulturu, naučil se cizím řečem (uměl česky, maďarsky, německy, italsky, latinsky), byl skvělý řečník a dovedl žít skromně, bez přepychu a beze všech nemírných požitků. Osvědčil se jako voják i jako úředník. Stoupal od nejnižších hodností až k nejvyšším, k tajemnictví a k palatinátu krále. Vyznamenal se v bojích v Německu i v Uhrách, zejména v bitvě u Mohače a ve všech tureckých soudobých bitkách. Turci ho zajali, ale uběhl jim, oženil se s přední šlechticnou a znovu spěchal do válek v Dacii (s Castaldem) a proti Turkům. Dovedl vydržeti v bojích přes všechna nebezpečí nejdéle, vzpřímen vyzývá šiky uherské, české i cizí k vítězstvím. Zvláště statečně si vedl u Szigethu, proslaveného odporem Zrinského. Bojoval s Turky i u Pešti a vždy chránil vlastní a krále. Čeho nabyl, nabyl poctivě a podle zásluhy, věrný služebník královny i křesťanské věci. Rakovský byl si proto vědom, že napsal panegyrik na někoho, kdo toho v přední míře zasloužil.

Tento bojovníkův portrét zasadil Rakovský do skvělé formy²⁵), plné dramatického slovního i skladebního ruchu, s řadou básnických, anticky ražených

²³) Problémem republiky obíral se na Slovensku v XVI. stol. i Elias Berger (*Typus Monarchiae Europae Austrio-Romanae, id est summorum regnorum in Europa*). — R. 1620 vytiskl v Olomouci kázání o vrchnostech Augustin Myklian ze Zvolena. V druhé části pojednal o typech státu a o stavech podle Aristotela. Citoval i bibli. Koncepce je tu podobná jako u Rakovského a bůh se tu podobně nadsazuje nad krále a zemské zřízení.

²⁴) Padovská universita vábila tehdy Čechy i Uhry. Tomáš Mitis věnoval jí báseň ve Farraginech (*De academia Patavina*) a zaznamenal, že na ní tehdy studovali páni z Hodějova, Plavče, Vřesovic a z Lobkovic.

²⁵) Zvláště plasticky a živě vylíčil Rakovský boje u Mohače, Lippy a Szigethu. Básnický oslavil Siget a Zrinského z našich básníků první (o dalších viz mou knihu Mikuláš Šubič Zrinský 1928. — O Sigetu psal i Marek Horvát, *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Sigeth in Hungaria* (Wittenberg 1557) a Samuel Budina, *Historia Sigethi* (Viedeň 1568). — Rod Nadaždův byl velmi oblíben, srv.

příkras a příměrů, s živou vervou suggestivních bitevních líčení, s napodobou ruchu, ryku, vzkřiku, halasu a lomozu války, se vzrušenými apostrofy statečného vůdce vůči bojovníkům i s malebným pozadím krajů hynoucích válkou a ozářených mohutně příšernými barvami bojiště a úžasem i úděsem nad válečnými tragediemi. Opticky i akusticky, myšlenkově i náladově bylo téma propracováno opravdu šťastnou básnickou rukou, třeba na ní často spočinula tíha antické konvence.

Zvláštní oslavou báseň věnoval tu Rakovský i prefektu královské uherské komory Janu Desefimu z Czerneku a výběřčímu královských komorních příjmů Ladislavu Mošovskému²⁶), svým ochráncům, a odůvodnil tuto pozornost tím, že vždy rád opěval milé lidi, v Čechách chválil české přátele, v Uhrách chválí uherské příznivce. Poklonil se jejich přednostem a zásluhám a popřál jim všeho dobra do budoucnosti.

Knihu uzavřel Jiří Purkircher zvláštním epigramatickým doslovem k čtenáři²⁷), v němž poděkoval Rakovskému za zdařilou práci o republice, sepsanou tahy Platonskými a Ciceronskými. Vyzval krále i správce země a úřadů, aby ji pilně pročetli a dbali jejich rad. Konečný list knihy ozdobil obraz stromu se září svatého ducha a s novou výzvou složit vše na boha a žít jeho slovem.

*

Císaři Maximilianu II. věnoval Martin Rakovský ještě jednu knihu, poslední, o politické vrchnosti (*De Magistratu politico libri tres, scripti carmine elegiaco*, 1574). Uvedl ji mottem („esse Magistratus nequit, aut consistere longo tempore, si praesens non sit in urbe Deus“) a věnováním. Připomněl v něm případ zaznamenaný dějepisci o králi Artaxerxovi, kterak přijal na cestě od člověka z lidu doušek vody na osvěžení a od jiného jablko. Zrovna tak podává i Rakovský svému císaři dárečkem knihu a nepochybuje, že ji přijme, jako vždy jeho předkové činili v podobných případech. Učiní tak snad tím spíše, že jedná o otázce i pro císaře důležité a auktorovou zkušeností ověřené. Řídil se Horá-

na př. básně na smrt Františka de Nadasd 1604 v Johann Maunels lateinische Druckwerke 1575—1605 v Mittheilungen des österreichischen Vereines für Bibliothekwesen V. 1901.

²⁶) Báseň na Mošovského připomíná začátkem (*Fallor? An in quavis virtus laudabilis ora est?*) panegyrik Pannonia Kr. Preysse *In adventum Principis Domini Alberti Marchionis Brandenburgis, Frankfurt, 1545* (*Fallor? An exoritur lux haec leatissima tandem?*).

²⁷) Kniha *De Partibus Reipublicae* vyšla r. 1560. Szinnyei a Révai ji mylně datuje rokem 1590. Horányi (*Memoria* 1787) ji uvádí i s názvy jednotlivých kapitol J. G. Th. Graesse ji zařadil do *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique* 1865. Je v knihovně kežmarského lycea, jemuž děkuji za zapůjčení.

covým přesvědčením, že básník nemá jen bavit, nýbrž i poučovat a prospívat druhým. Snad i pro toto přesvědčení zaujme se císař o básníka i o dílo a s ním tak učiní všichni, kdo se o něj zajímají a mají ho rádi. Rakovský připsal knihu i sv. pánu Popelovi z Lobkovic, ze Zbirohu a z Trenčína a biskupovi Mošovčanovi Zachariáši Rohožníkovi, svým příznivcům, s upozorněním na důležitost tématu a s prosbou, aby knihu pozorně pročetli a viděli v ní důkaz auktorovy přichylnosti. Předmluvu ke knize napsal správce trenčanské školy Belušan Petr Baroš. Odsoudil poesii, jež tlachá o podružnostech, byť šlo o Niobu či Promethea, Gorgonu či harpyje, a pochválil poesii o tak vážném tématu, jaké si zvolil Rakovský a jež prospěje králi a jeho úředníkům.

Vlastní skladbu rozdělil Rakovský na tři části, knihu první s nadpisem Euterpe, knihu druhou s názvem Clio, a knihu třetí označenou Thalia.

První kniha pokusila se o výměr politické vrchnosti a o rozbor jejích druhů a o její smysl. Básník i tu vyzval Musy, Krista a Ducha svatého, aby jej osvětili a posílili, aby zmoohl toto těžké dílo. Opěvat problém tak vážný jest daleko těžší, než líčit nějakou lásku či vášeň. Vrchností rozumí krále, knížete, diktátora, soudce, rádce a vojevůdce. Patří sem i duchovní vrchnost, papež, biskup, kněz. Všude je tu základem bůh, i při politické moci, vlastní zdroj pravdy a práva, dobra a síly. Bohy byly ovládnuty i pohanské státy, Assyrsko, Médsko, Babylon, Řecko a Řím a bůh řídil i židovskou říši. Vrchnost má tedy všude původ od boha, bůh rozdělil člověku moc. Člověk však porušil přirozený řád, daný bohem, v jeho ruce zvrhla se vrchnostenská moc často v tyranstvo jediného člověka řízeného ne zákonem, nýbrž vlastní libovůlí, ba zvrhla se leckdy i v bezvládní, kdy lid klesl na zlotřilé stádo. Státní moc jest proto zakládati jen na zákonu, na právu, spravedlnosti a především na bohu.

V druhé knize pojednal o politické moci ovládané časovou souvislostí a projevem nejlépe monarchií. Ve vývoji lidstva uznamenal několik období. První bylo zlatý věk, kdy lidstvo žilo rajským životem a nepotřebovalo ani zákona ani práva, protože jich nebylo třeba. Toto období netrvalo dlouho, a po něm přišel stříbrný a konečně železný věk, zločinu a bezpráví. Byl to již věk pluhu, protože země již nerodila sama, a meče, protože došlo k válkám. Zakusili ho všichni národové a poznali hrůzu Sardanapala, Nabuchodonosora, Belsasara, zachvěli se nad mocí Kýrovou, Xerxovou, Alexandrovou, dělili se o dědictví navzájem pokojně i válkami, došlo k souboji Říma a Karthaga, přišel Hannibal i Caesar, zavládli římská císařovna nad světem, zmocnil se moci Karel Veliký, Habsburkové, historie stala se pohnutým obrazem věku bojujícího o moc a vládu jedněch nad

druhými. Na tomto velkolepém jevišti vystoupilo tolik postav dobrých i zlých, že si lze učiniti představu dobrého vládce.

Tomuto vládcovi jest věnována třetí kniha. Král nemá zakládati svou moc na rodu, slávě a zlatu. Má býti prostý, zbožný, prozřetelný, spravedlivý, cnostný, umírněný, snáselivý, dobrý a lidský, protože jen tak dovede ochránit a obšťastnit své poddané i sebe. Tak si jej představuje slovo boží i apoštolové a svatí otcové. Rakovský ukázal na biblické historii požeňání těchto cností a vlastností a na jejich rubu a záporu, na př. na Saulovi, neštěstí a kletbu lidstva prýstící ze špatného a násilného panovníka. Rozebral je pořadem, v řadě podrobností, a vždy je odrazil o jejich opak, jenž porušil chod života i státu. Při rozbořích kladných i záporných vlastností panovníkových dokládal svou tezi četnými příklady z historie, z písma, z mythologie, z filosofie všech věků a vyzkušoval jejich nosnost v poddaném lidu. Všude mu šlo o to, aby přesvědčil, že panovník musí neochvějně trvat na boží pravdě a na lidském právu, a že každá úchylnost od této zásady nese zlo jemu i jeho říši.

Tato kniha v své podstatě navázala na předchozí knihu o státu a vyšla také z Aristotela, Platona, z Cicerona a místy i z Macchiavelliho. Rakovský uložil v ní mnoho z vlastní zkušenosti i ze svého studia historie a bible. Někdy podával jen jakoby v syntéze výsledek své četby a svého přemítání. Několik epithet dobrého vládce podnítilo jej k filosofické, historické, politické, náboženské a morálistní úvaze, jež často připadá v knize jako zvláštní traktát. I tu všude jsou ohlasy dobového, nábožensky reformního myšlení a směrodatným jest slovo boží, Starý i Nový zákon. Některé myšlenky se zde časem opakují. Z knihy o Lounech na př. zlatý věk, a z knihy o státě na př. obraz správného vladaře, ale jsou rozvedeny, prohloubeny a vyjasněny.

Rakovskému šlo zřejmě především o věc, v druhé řadě teprve o básnickou příkrasu. Hledal ji zase v odkazech na řeckou a římskou mythologii, v básnických passážích písma, v dramatičnosti historických postav, v jejich vzrušivých osobních i obecných situacích, v suggestivní náznakové kresbě dobových krisí a katastrof, v jakémsi vybraném a pohnutém divadle všeho dosavadního světového dějství, na vladařských světlech i stínech, ale i v spleti dovedně a účinně stavěných slov a vět, v jejich akustickém a optickém rázu, v přílehlavých epithetech, pestrých obrazech a živých výrazech, v hexamtru oživovaném zvolániami a otázkami, tříštěním v krátké úsečné věty a zase široce větně rozvlákněním, ba někdy zatoužil zaútočiti na čtenáře i hláskovými sensacemi, zejména alliteracemi (valido veterem vellunt ventorum, faciunt fortes fortia). Čtyřicátník Rakovský podržel zřejmě svou mla-

distvou básnickou vlohu a někde ji důmyslně a vyzrálé vystupňoval. Někde stal se však hovornějším, epičtějším, opakoval se příliš ve svých invokacích k Phoebu, kastalským zdrojům, k Musám, ke Kristu (v úvodě ke knize i ke všem jejím oddílům) a porušoval pevnost stavby a tok dějstva častými a někde i zbytečnými odbočkami k moralisování, jež jednou řečeno působilo, ale opakováno unavovalo a seslabovalo účín. Při básni vadilo i to, že Rakovský často pašoval do díla celé citáty z četby, zejména z písma, a tak zatížil dějovou spádnost. Překvapilo konečně, že i císaře Maximiliana apostrofoval několikrát a že tezi uzavřel apotheosou, jakoby on byl panovnickým vzorem. Snad k tomu přispěla jeho mírumilovnost, snášelivost a snaha po náboženské nestrannosti, již dovedl básník nekatolík a svědek Ferdinandovy strannosti dobře hodnotiti.

K básnickému pojednání o politické vrchnosti připojil Rakovský i oslavnou báseň na korunovaci císaře a krále Maximiliana II., konanou v Prešporce r. 1563 (*Plausus Musarum in coronationem felicem Serenissimi ac potentissimi Principis, Domini Maximiliani II., Imperatoris Romanorum, ac Regis Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc., Factus anno Christi 1563*). Je ustrojena dramaticky jako postupné monology anebo dialogy Apollona a devíti Mus o povaze a přednostech právě korunovaného krále. Apollo jej uvedl v kruh Mus a upozornil na něj jako na vzor panovníka, nadaného zbožností, moudrostí, přesností a mírností. Nebe i země daly jej národům jako otce jejich vlastí na odvrát všeho jejich nebezpečí. Musy by ho měly proto uvítat potleskem. Clio zatleskla skutečně první a věštila mu, že jej starosti zatíží jak Atlanta, ale on unese vše vlastní, ne rodovou zásluhou. Thalie mu radila, aby se vždy opíral o cnost a o moudrost, Melpomene se radovala z rozlehlosti jeho moci, rozprostřené po římsko-německé říši, Čechách a Uhrách, Terpsichore zapochybovala, že by se mu kdo v světě vyrovnal bohatstvím, Erato věřila, že sám obšťastněn Phoebem obšťastní druhé. Urania mu prorokovala triumfální rozmach, Polymnia, že usmíří všechny rozpory v Uhrách, Euterpe očekávala od něho obnovu cnosti a kázně ve světě a Calliope svolávala na jeho hlavu boží přízeň, v jejíž záři se mu zdaří vladařské dílo. Tento nadšený souhlas Apollona a Mus s nástupem Maximilianovy vlády jest v podstatě předobraz dobrého panovníka, jež načrtl Rakovský při korunovaci v matných obrysech a jež pak v podrobnostech a v konfrontaci dějinných kladných i záporných vladařských vlastností v své knize vystiňoval.

Rakovský přidal do knihy ještě i báseň na hraběte Salma a Neubergera, kapitána zadunajských částí uherského království. Velebil ho za jeho lásku k uherské-

mu kmeni i za to, že svým povoláním se stal i Uhrem (*De Spectabili, generoso et Magnifico Domino Eccio a Salmis et in Neuberg*). Báseň platila šlechtici i básníkovu příznivci.

Ke knize přilehla i báseň Šimona Jesenského z Jesenu, prefekta trenčanského hradu, přítelův dík básníku za jeho skvělou a rozkošnou báseň o politické vrchnosti, jež by měla nalézt co nejvíce oddaných čtenářů pro svou věcnou závažnost i pro půvab básnické řeči. Podrobněji rozebral tuto báseň v Bratislavě přítel Rakovského Slovák Zigmund Nosický. Podivil se, kterak v ní důmyslně a mistrně spojil učenost s básnickou vlohou, obsahovou přísňostí a přesností se sladkou formou. Nikdo toho dosud nesvedl prý lépe, nikdo dosud neposloužil účinněji bohu, králi, vlasti a mládeži. Stal se tak okrasou země, sloupem vlasti, ozdobou rodu a zajistil si jméno ve vědě i v umění. Dokud potrvá svět, potrvá i vděk králův i zemí za toto dílo Rakovského, jež tak názorně a hutně poučilo o základních vladařských pojmech na příklad a na výstrahu. V době tureckého neklidu ukázalo ke klidné jistotě víry v boha i v krále. Rakovský si za to zasloužil svrchované chvály. Dík Nosického byl datován r. 1573, doklad, že báseň byla toho roku hotova a že její rukopis již koloval po soukromých čtenářích.

Rakovský i touto poslední knihou vzdal především hold svému vladaři. Poctil jej z jeho oslavovatelů nejvěcněji a jeho kult pozvedl nejmohutněji. Stanul tak v čele jeho básnických nadšenců,²⁸⁾ M. Kuthena, Víta Pekelského-Orcina, Petra Kodicilla-Kodička, Jana Bannona, Tomáše Mitise, Prokopa Lupáče, J. Handschia, S. Proxena, V. Trajana, Jana Lista a j.

K Maximilianu II. vrátil se ještě jednou, při jeho smrti r. 1577. V Kappayově sbírce *Divo Maximiliano II. stotožnil jej dythirambicky se sluncem*, — *sol decus est coeli, decus orbis Caesar*, to byla základní tónina jeho elegie nad mrtvým panovníkem.

Rakovského úvaha o politické vrchnosti překvapila vrstevníky, jak jest patrné z chvály Šimona Jesenského a Zigmunda Nosického, vzmachem myšlenky i histo-

²⁸⁾ Z básní na oslavu Maximilianovu zajímá skladba Víta Pekelského-Orcina, *Catalogus baronum et nobilium Bœmorum, qui Maximiliano Boemiae regi designato, una cum uxore Maria ex Hispania per Italiam redeunti obviam profecti sunt Genuam*, (byli mezi nimi pánové z Pernštýna, Rožmberka, Lanškperku, Vřesovic, Popelové, Trčkové, Sudoměřičtí a j.). Pekelský vzpomínal při tom Karla IV., Žižky, Táboru. Psal velmi devotně. Jan List vzpomněl Maximilianovy korunovace (*Commentarius de coronatione Maximiliani II.*, srv. Martin Kovachich, *Series chronologica Diariorum*). Báseň na Maximiliana a na Siget obsahuje i *Simonis Schardii Germanicarum rerum Tomi quatuor 1674* (Posthus, Lauterbach). *Ib. Sambucus, Expugnatio arcis Tokay 1565*. — O sympatii Maximiliana II. k evangelíkům srv. Georg Loesche, *Geschichte des Protestantismus in Oesterreich in Umrissen*, 1902. — Srv. i Otto Helmut Hopfen, *Kaiser Maximilian II. und der Kompromisskatholizismus* (1895). — W. Goetz, *Maximilians II. Wahl zum römischen Könige 1562* (1891). — M. Smets, *Wien im Zeitalter der Reformation* (1875).

rickou erudicí. Byl to skutečně vrchol jeho uvažování o problému a výsledek jeho životního nazírání. I tu v pozadí hlásily se ovšem hlasy předchůdců. Byl to zejména Mojžíš, obdoby, jež byly zaznamenány v jeho Knize o Abrahamu a Saulovi (I. kap. XIII—XIX). Byl to vedle Platona Aristoteles svým pojednáním o státu, zejména jeho rozbor politické moci a jeho názor na demokracii a tyranii, jeho odkazy na řecké a perské dějinné příklady a jeho názor na právo a spravedlnost ve vládě. Byl to konečně i Macchiavelli a jeho názory v *Il principe*²⁹⁾ o různých vládních forem. Rakovský měl však i domácí předchůdce. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, jehož *Lucubrationes oratoriae* vyšly Mitisovou zásluhou v Praze r. 1563, pojednal na př. v *Opusculum de miseria o státě* dosti zevrubně a poukázal tam na řadu vladařských typů i na historické změny přivoděné jimi. Dotkl se i podstaty jednotlivých stavů a lidských povolání, pokud k těmto změnám přispívají. Doložil je historicky, někde podobně jako Rakovský, zejména pokud šlo o Řecko a Persii a o dobu Alexandra Velikého. I Hasištejnský vyšel z Aristotela a z Platona. Platonových názorů dovolával se i v jiném pojednání o státní moci, v dopise tridentskému arcibiskupu Ulrichovi (*Liber I. epistolarum*, 54). Také M. Kollín přispěl k tématu detailem (*De officiis boni procuratoris seu Causedici, Farragines IV/V/21*). Šlo mu o právníka, dobrého, rozumného, pravdivého, nezištného, neovladnutelného přízní a strachem, kritického, jenž ve svém povolání znemožní nekňubu a šibala, lotra, komedianta a lháře. I Krištof Schick prohlásil, že pravá moc přispívá k štěstí především bližnímu (*Farragines, IV, 41*). Mitis dal Rakovskému asi předobraz historického rámce a umožnil mu zasadit do struktury básně chod dějin, představený řadou historických postav i jednotlivých drobných nositelů dějinného dějství. V *Elegii Čech k Uhrám, ujařmeným Turkem*, ve *Farraginech* rozpoutal podobně vzmach historického koloritu. I on zatočil dějové pásmo vždy tak, aby z něho pronikl Habsburk, zejména Maximilian. Vedle Mitise působil tu ovšem svými metamorfosami i Ovidius, jehož periodisaci jednotlivých věků Rakovský převzal, jako od něho převzal i myšlenku o ptáku fénixi, obnoviteli sebe, od dob Lactancových symbolu Krista a pro Rakovského i symbolu dobrého panovníka.

Vedle předchůdců lze najít při knize Rakovského souvislosti i s jeho následovníky. Zvolenčan kněz Augustin Myklián vydal r. 1620 v Olomouci na př.

²⁹⁾ Srv. i jiné souvislosti, na př. o Dariovi a Alexandrovi (*Il principe, cap. IV. Perché il regno di Dario da Alessandro occupato, non si ribello dalli successori di Alessandro dopo la morte sua a j. Viz Macchiavelli, Discorsi di Tito Livio, sulla prima deca (Die quante spezie sono le repubbliche, Che la disunione della Plebe e del Senato, Del principato civile, a p.). — Překvapuje, že Rakovský nepřihlížel k českým a k uherským dějinám.*

kázání o vrchnostech, konané v ev. kostele sv. Jiří v Uherském Hradišti, kde podobně rozebral politickou vrchnost na aristotelském základě a kde uznal svrchaným vladařem boha, jemuž se má vladař země cele zapodobat. Gubernator coeli a gubernator terrae byl tu pojat a vymezen podobně jako u Rakovského.

Rakovský skončil svou knihu³⁰⁾ nástinem svého zmnoženého znaku, jakoby byl tušil, že přikládá na svou činnost náhrobní desku. Byl v ní vedle rodu a získané moci důraz především na umění, jímž pronikl tak znamenitě mezi svými současníky a jímž udržel jméno i pro budoucnost, jak mu jeho obdivovatelé, vděční za jeho poslední knihu, i věštili.

*

K literárním zásluhám Martina Rakovského lze připočísti i to, že zapůsobil na své bratry a strhl je k literární činnosti. Není velká, ale co po nich literárně zbylo, prokazuje, že byli jeho podobenci, třebaš v miniatuře.

Bakalář a magistr pražské university, Matěj (Matyáš) Rakovský z Rakova³¹⁾ byl členem družiny pana Hodějovského a účastnil se jeho *Farragin*. Napsal do nich báseň o Sv. Krištofu (*De Sancto Christophoro, I., 28*) v patnácti elegických distichách, s výkladem základního smyslu tohoto světce a s výzvou k němu a ke Kristu, aby ochránil pana Hodějovského a jeho celý rod, s předpokladem, že jeho chráněncem bude dbát víry a bible. Sv. Krištofa pokládal za zvlášt vhodného k takové ochraně, protože nesl na bedrech Krista a Kristus z vděku nese zase všechny ty, kdo se o pomoc k sv. Krištofu obracují. Ke Kristu jako k vůdci ukázal Hodějovskému Matěj Rakovský i v básni *De Jano bifronte Christum repraesentantem (I. 125)*. V 29 elegických distichách vyložil tu smysl boha Jana a přirovnal jeho základní vlastnosti k vlastnostem Kristovým, třebaš tu byla i řada neshod a odlišností (Kristus řídí svět mírem a slovem, ne mečem). I Kristus může se obměňovat, jako Janus, třebaš i tisíckrát, a i jeho jménem začíná se ve světě a v životě vše, mír i válka. Je šťasten, kdo se jím řídí, kdo jím počíná své dílo. Pan Hodějovský prospěje sobě i rodu, bude-li jej míti vzorem a bude-li jako on lidem pomáhat. Matěj Rakovský oslavil Hodějovského i v novoročním přání (*III, 329*), ale s jistými rozpaky uprostřed nesčíslného množ-

³⁰⁾ Szinyei datuje i tuto knihu vadně, rokem 1577. Knihu znal i A. Lombardini, Slovenský Plutarch, Sl. Pohl. VII, 175. Použil jsem berlínského exempláře, začež děkuji státní knihovně v Berlíně.

³¹⁾ Matěj Rakovský je v seznamu bakalářů a mistrů Karlovy university z let 1559—1560. Bakalářskou zkoušku in artibus skládal s 23 jinými studenty dne 16. července r. 1559 a patřil do skupiny žáků děkana t. r. Tomáše Husineckého z Vodňan. Dne 23. června r. 1560 složil i doktorskou zkoušku a promován byl dne 1. října téhož roku. — Za tato data děkuji p. archiváři hl. města Prahy univ. prof. Dru Vojtíškovu. — Viz i *Monumenta historica universitatis Pragensis*, sv. I., 2, *Liber decanorum* str. 371—2.

ství básnicích gratulantů. Připadal si při své skromnosti mezi nimi jako voják beze zbraně, ale přes to poprosil Krista za zdar pana Hodějovského a jeho rodu. Pan Hodějovský Rakovského asi podporoval i peněžně. Odtud i šest saphických strof Rakovského o zlatě (IV, 162) a v nich dík za kroesovský dar s hyperbolou o Paridově soudě. Jindy při jiném daru Hodějovského připomenul Matěj Rakovský sv. Aegida, Řeka z dobré rodiny a dobře vzdělaného, jenž byl také štedrý a milosrdný, a proto mu nic nedovedlo ublížit. Přál by Hodějovskému také tento osud.

Verše Rakovského, psané většinou hexametrem, bez okázalých slovních ozdob, byly celkem konvenční a nevynikaly nad průměr. Mísily také antické a křesťanské představy a pojmy a byly prodřeny reformační humanitou. Matěj Rakovský psal verše i na smrt strýce a tety, učitele Stöckla a jeho choti, a byl by se asi vypracoval na průměrného novolatinského básníka, kdyby byl zůstal déle na živu. Svědčí tomu aspoň elegie nad jeho smrtí (*Epicedia de morte clarissimi viri virtute et eruditione praestantis M. Mathiae Rakocii a Rakow*), v níž jej oplakali bratři Martin a Mikuláš i jeho žáci a přátelé, zejména M. Kollín, pisatel jeho životopisu i důvěřivý opěvač jeho předčasně umlčené, ale mnoho slibující Musy.

*

Oba své bratry přežil Mikuláš Rakovský z Rakova.³²⁾ Třebas nepřispěl do Farragin (patrně pro své mládí, ukončil svá pražská studia doktorem až r. 1565), patřil přece povahou své básnické práce k družině Hodějovského jako příležitostný veršovec a jako následovník bratra Martina. Svému profesoru Pavlovi Kristiánu z Koldína blahopřál k svatbě epithalamiem o 33 distichách a přes všechny hyperboly nebyl uspokojen, protože by prý tohoto Aristotelova vykladače dostatečně nepochválilo ani sto Ovidiů a Vergiliů. Zvláštním epicediem oželel i bratra Matěje a r. 1569 své kutnohorské přátele³³⁾ Jana Tapinaea a Šimona Pampu (*Poemata quaedam de morte, virtute, eruditione humanitate et pietate praestantium virorum Joannis Tapinaei et Simonis Pampae*). Tapinaeovi byl vděčen, že jej jako školní inspektor uvedl v úřad a že hned od počátku vysoko hodnotil jeho skvělou řečnickou vlohu. *Epitafem* oplakal i smrt

³²⁾ Mikulášem Rakovským obíral se již Jan Petr Cerroni v *Analecta literaria ad construendas biographias Scriptorum Bohemiae plurimum inservientia* 1799. Znal jeho báseň k synovci Janovi, vyšlou v Praze u Nigrina 1581. Citoval i jeho a Kolesovu neni na smrt bratra Martina (srv. jeho *Coll. M.* 171, 134, 223b, 225b v zemském archivu moravsko-slezské země). — Srv. i RNSI a Truhláře ČČM 1908.

³³⁾ Knihu uvádí i Szabó v *Régi Magyar Könyvtár*. Srv. i Rukověť k písemnictví humanistickému, sest. Truhlář, doplnil K. Hrdina, heslo *Collinus*.

M. Kollína a kněze Matěje Slánského. Při Kollínovi zdůraznil zásluhu o poetiku, první prý toho druhu v té době. I Mikuláš Rakovský ohlašoval počátek školního roku a vyslovoval své školské názory latinskými elegickými distichy³⁴⁾ (na př. *Carmen in pariete scholae altae sedis Gutenbergensis inscriptum*). Byly to výzvy k učitelům, aby vedli svěřenou mládež k zbožnosti a k mravnosti a aby spolehali v své práci na boha, protože jen tak má cenu. Jindy určoval jako směrnicí školské práce naučiti mládež vedle poznání boha dokonale v slově a v písmě latině. Zdůrazňoval ve výuce i nutnost zdokonaliti se v slohu a přečísti hlavní latinské spisovatele.

Roku 1577 doprovodil smrt císaře a krále Maximiliana verši (*Naenia de obitu Caesaris Maximiliani II*). Nenalézal prý ani slovních, ani písařských prostředků, aby byl mohl podle zásluhy určití smysl Maximilianova života a díla a aby mohl vystihnouti prostotu, zbožnost, pracovitost a čestnost tohoto panovníka Němec, Čech a Uher, nad něhož nebylo v současnosti většího. V tomto posudku se sešel někde až doslovně se svým bratrem Martinem.

R. 1576 uvítal do Kutné Hory svob. pána Jindřicha z Kurzbachu a Trachenbergu (*De adventu in urbem Gutebergam generosi atque magnifici Domini Henrici a Curtzbach, liberi baronis Trachenbergk et Mylitz, S. C. M. gubernatoris*). Prohlašoval jej svým příznivcem a přítelem školy, věd a umění. Velebil jeho rodovou slávu, spravedlivost a zbožnost, učenost a mravnost. Očekával od něho mnoho dobrého pro své kulturní snahy.³⁵⁾

Mikuláš Rakovský oplakal veršem i smrt svého bratra Martina a oslavil sňatek svého synovce Jana Rakovského z Rakova s pannou Markétou Pothurnovou (*Votum pro Nuptiis Nobilissimi ac egregii iuvenis Domini Joannis Rakowsky a Rakow in inclyto Regno Hungariae Comitatus Lyptoviensis iurati notarii et pudicissimae generosaeque Virginis Margarethae generosi Domini Simonis Pothurnijai de Pothurnia filiae, 1581*). Je to řada variací na přání, aby Kristus požehnal novomanželům do Nestorova věku vším dobrým, aby je bůh spojil plamenem své lásky, aby žili šťastně a čistě, aby jim byl rozkoší On i jeho Syn a aby je na věky poutal čistým poutem srdcí.³⁶⁾ Podobně v témže blahopřejném listě blahopřál k tomuto sňatku i Petr Kodiceil a Slovák Václav Čizmanec, rektor

³⁴⁾ Přetiskl je V. J. Nováček, *Listář k dějinám školství kutnohorského 1520—1623*, Praha 1899, *Histor. Archiv v ČA* č. 5. — Viz i Šimek, *ČČM* 1907, 201, *Poměry náboženské a arciděkanství v Kutné Hoře za Maximiliana*.

³⁵⁾ Báseň je dochována v *Sborníku Dobřenského na Strahově*.

³⁶⁾ Srv. také *Sborník Dobřenského*.

třebíčské školy, požaduje po obou manželích, aby byli svorni a sobě oddáni a aby jim byla příkladem církev, poslouchající Krista.

Básnická žeň Mikuláše Rakovského nebyla velká a omezila se na náhodné projevy veršem.

Matěj i Mikuláš Rakovští měli od bratra Martina zřejmě jen jeden rys jeho básnické fysiognomie, smysl pro příležitostnou poesii, vyslovovanou dobrou formou a vedle humanistických příkras prodšenou týmž náboženským a mravním zápalem.

*

Mikulášem Rakovským zmizeli Rakovští z literárního obzoru Čech i Slovenska. Také jejich památka uhasla brzy a byla připomínána jen občas, neúplně a jakoby mimochodem.³⁷⁾ A přece zaslouží, aby bylo vzpomínáno jejich práce aspoň literárně historicky. Platí to zejména o Martinu Rakovském z Rakova, o tomto skutečném a nadaném básníku, jenž se vyšvihl nad průměr doby³⁸⁾ a platně přispěl československému básnickému pokladu, byť latinským slovem. V jeho latinu vedral se přece jen soudobý duch český s celou svou vážností a mravní přisností i s uvědomělou láskou k zemi a k jejím potřebám. Slovenské šestnácté století není přece jen tak temné, zasvitlo-li mu i toto světlo, třeba matně a zakalené jednostranným svitem po manýře doby. Přestal-li patřiti Martin Rakovský brzy po smrti literatuře, nepřestal a nepřestane patřiti naší literární historii. Právě před čtyřmi staletími zrozen má ještě dnes právo v ní žít.³⁹⁾

³⁷⁾ David Czittinger v *Specimen Hungariaeliteratae 1711. R.* nejmenuje. G. A. Belnay (*Compendium historiae rei literariae 1811*) zná jen jméno Martina Rakovského. Stejně i Pavel Valaský v *Conspicuum rei publicae litterariae in Hungaria 1808*. A. Horányi (*Memoria Hungarorum 1777*) zná i spis *De magistratu*. Z něho má data i NSL. Révaiův.

³⁸⁾ U Rakovského lze najíti četné souvislosti se světovým proudem reformace, renesance a humanismu. Souvisí s ním horováním pro obrodu světa Kristem, pro obnovu života jeho zduchovněním, věrou v možnost návratu rajskeho stavu, důrazem na vnitřní cenu člověka, odporem k tyranii a láskou k svobodě. Těmito a podobnými myšlenkami zapial se v obecné, světové pásmo těchto směrů. Srv. Konrad Burdach, *Reformation, Renaissance, Humanismus*, 1918.

³⁹⁾ Podle sdělení král. uher. státního archivu (M. K. Országos Levéltár) ze dne 23. X. t. r. č. 759, podepsaného gen. řed. drem Herzogem, jemuž tu za ně děkuji, Martinus Rakovszky z Rakova byl v uherské komoře od r. 1559 „scriba cameralis“. R. 1561 byl propuštěn. Obrátil se na krále Ferdinanda se žádostí, aby byl znovu přijat (Camera Hung., Ben. Res. 1562, 13. leden). Jako komorní písař sloužil do 31. května r. 1567, kdy byl jmenován „Magister rationum“ při uherské komoře (Cam. Hung. Ben. Res. 1567 31/5 a 19/6). Datum narození není známo a není znám ani jeho další postup při komoře. R. 1573 pokoušel se Rakovský dostat pro svou rodinu statky, jež připadly po jeho strýci Jiřím Rakovském uherské koruně. Nepodařilo se mu to však (Cam. Hung. Ben. Res. 1573 15/2, Exp. Cam. 7/4 1573).

Prof. dr. Albert Pražák:

Karel Ondřej Běl.

Starší období slovenských literárních dějin způsobí, myslím, badateli ještě mnohou nesnáz. Není tak chudé, mezerovité a málo zalidněné, jak dosud připadalo, ale mnozí jeho představitelé nejsou dosud přesně určeni a zachyceni. Protireformace oslabila slovenský živel dobrovolným i přikázaným exulantstvím nejlepších sil, takže mnohý slovenský literární zjev zapadl v cizím prostředí a přizpůsobil se nakonec spisovatelsky svému novému domovu. Proto se na něj doma pozapomnělo a v cizině jej mechanicky míjeli. Byl dvojdomý a v novém působišti zapůsobil dojmem bludného poutníka, jenž trčí jakoby ve vzduchu a bez domova. Nespomohla tu ani maska humanismu a sebe honosnější básnická latina, Slovák bylo znát i pod jejím zvukem, zůstal nakonec osamělým. Nebyl ani hledaným a vzpomínaným součinitelem kultury nového domova, ani představitelem kultury starého domova. Kulturní obouživnost zbavila ho pevné podlahy a zhroutila jej nakonec v propast nepaměti.

Má-li býti soubor slovenské starší literatury úplný, bude nezbytně nutno shledávati v cizině i takovéto zjevy a bude nutno pečlivě zkoumati jejich dílo, pokud původem se Slovenskem souvisí a pokud si zachovalo povědomí této souvislosti i v cizím prostředí. Jsou-li tu opravdové souvislosti, pak jest právem i povinností zařaditi i tyto poloztracené zjevy do slovenského literárního pásma a vyjmouti je z cizí sféry, v níž dosud vázly.

Při této revisi, již občas podnikávám, přišel jsem i na Karla Ondřeje Béla, syna Matěje Béla, osvíceného humanistu, jenž od mlada udomácněl v Lipsku a Slovensku se skoro nadobro ztratil. Někteří v něm viděli Uhra nebo Rakušana, jiní Němce, ale skoro nikdo ne Slovák. Většinou si ho všímali jako syna velkého otce, ale jeho vlastní a někdy i významné činnosti mnoho nedbali. S časem odplynul i s cizího i se slovenského obzoru, a Vlčkovy dějiny již ho ani nezaznamenaly. A přece do slovenského literárního dějstva patří a tvoří docela v své době jeho významnou složku.

*

(Život.) Karel Ondřej Běl narodil se v Prešporce¹⁾ Matěji Bělovi dne 13. července r. 1717. Za dětství a na gymnasijských studiích v svém rodišti získal mnoho od otce, jenž mu svými zálibami přímo předurčil cestu. Poslal jej na universitu do Německa, kde kdysi sám studoval a kam odcházivali soudobí evangeličtí i katoličtí šlechtici a vzdělanci. Karel Ondřej Běl odcestoval v září r. 1735 s několika uherskými aristokraty do Altdorfu.²⁾ Zalíbilo se mu tam pro blízký Štrasburk a Vogésy i pro rázovitý alsaský kraj a lid. Altdorf měl i starobylou kulturní tradici, připsanou k starému kostelu z 11. století, plnému dávných památek. Běl tu brzy udomácněl a nabyl i pověsti jako obratný a uhlazený řečník, zejména při oslavě sňatku Marie Terezie s Františkem III. Lothrinským³⁾, dne 12. února r. 1736. Z Altdorfu odešel v září r. 1736 do Jeny⁴⁾ a do studoval tam po třech letech universitu. Stal se ještě za studií členem jenské latinské společnosti a dne 23. IX. r. 1739 magistrem (doktorem) filosofie. V disertační práci řešil problém křtu u dětí. Jeho promoce měla slavnostní ráz. Disertační spis věnoval při ní svému otci. Ocenil jej jako nejslavnějšího dějepisce vlasti i doby, člena učených společností v Londýně a v Berlíně, i jako nejlepšího otce na světě, jenž ničeho neopomněl, aby syna vzdělal a napomáhal mu všade a svítil svým duchem. Rektor university Walch vzpomněl ve své řeči také Matěje Béla jako podnětného součinitele při synově práci, ale vysoce hodnotil i syna, poukazuje na jeho znalost jazyků (latina, řečtina, němčina, angličtina, slovanština), na jeho

¹⁾ Ersch-Gruber udává na rozdíl jiných jako den Bělova narození až 17. červenec r. 1717. K životním Bělovým datům srv.: Michaud, Biographie universelle. — Nouvelle Biographie générale. — Allgemeine deutsche Biographie II, 1875. — Ersch-Gruber VIII 402. — Rieger NSL I 579(Hn). — ONSL III 641. — De Lucas Gel. Österreich I B I d. 18/22. — Saxii Onomast. Vol. VII 46. — Weizs Gel. Sachsen. — Ecks Leipziger Gel. Tagebuch 1782 21/3. — G. Ch. Hamberger, Das gelehrte Teutschland oder Lexicon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller, pokr. J. G. Meusel, 1776. — Fr. C. Hirsching, Historisch-literarisches Handbuch berühmter und denkwürdiger Personen, welche in dem 18. Jahrh. gestorben sind, I., 1794. — J. G. Meusel, Lexikon der v. Jahre 1780 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller, I., 1802. — Klein, Die ev. Prediger, II. 46. — Horányi, Memoria Hungarorum 1775. — Haan, Jena hungarica 1858. — A. Kraus, Pražské časopisy 1770—1774 a české probuzení, RČA III 31 1909. — V Biographie universelle 1811 C-au hodnotil K. O. Béla jako historika a redaktora. — V Nouvelle Biographie générale 1854 Běl byl chválen jako básník a historik.

²⁾ Matěj Běl studoval v Halle. O Altdorfu srv. Elias Steinmeyer, Matrikel der Universität Altdorf, 1912, Würzburg (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, 4. ř. I. sv.) — Běl jest tu zapsán na str. 561 Carl Andreas Belius, Poseniensis, Hungarus, 19/9 r. 1735. S ním studovali z Uher J. G. Petschely ze Štávnice a J. G. Bernhold z Kereše. — Srv. i M. Sattler, Kurze Geschichte der Benediktiner Abtei v. Altdorf.

³⁾ Viz Bělovu řeč Oratio solennis de auspiciatissimo connubio principis ac Dominae Mariae Theresiae principis augustae ac principis Dni Francisci III. ducis Lotharingiae. XII. Februarii 1736 felicissime inito in academia Altorfina Norinbergensium demississimi animi pietate dicata. Altorfii, literis Mayerianis.

⁴⁾ Srv. Stammbuch J. G. Bernholda de Keres et Nagy Rágos, cit. u Steinmayera, 11/9 1736.

erudici i na smysl pro historii a badání vůbec, což jednou donese synovi i otci novou slávu a k čemuž lze oběma jen blahopřáti.⁵⁾

Po doktorátu stal se Karel Ondřej Běl společníkem a vychovatelem hrabat Jana Josefa a Arnošta Quida Harrachů a svob. pána Pavla Josefa Bartensteina. Odešel s nimi r. 1739 na universitu do Štrasburku. Navázal tam styky s tamními českými studenty, hr. Prokopem z Kolovrat, Karlem Josefem Morzinem z Prahy, s knížetem Fürstenbergem, prefekty Broquetem a Václavem Vodňanským, s Žerotíny a s Paary. Z profesorů zaujal se zvláště o kapitulního kanovníka, rétora a historika Jana Daniela Schoepflina. Vypůjčoval si od něho knihy, hovořival s ním o současné historiografii a rétorice, a navázané přátelství udržoval s ním i dále, věnovav mu r. 1742 svůj spis o uherské královně Marii.⁶⁾

Ze Štrasburku navštívil se svými svěřenci Francii, zejména Paříž, a prodlél a studoval tam čtyři měsíce. R. 1740 vrátil se do Prešporku a prožil v něm slavnostní korunovaci Marie Terezie. Působila na něj nezapomenutelně a získala jej pro panovnici.

Doma se dlouho nezdržel. Přijal vychovatelské místo u Festeticsů. S jejich synem Pavlem z Tolny odešel r. 1741 do Lipska. Udržoval s ním styk i později, když se Pavel Festetics stal prokurátorem královské pokladny. Vychovával i hrabata Esterházy z Galanty, příbuzné ostříhomského arcibiskupa Emericha Esterházyho. Jemu věnoval r. 1745 polemický spis o uherské královně Marii. V Lipsku se mu zalíbilo a dal se i do právního studia. Prohluboval své vzdělání i ve filosofii a v poetice a Schoepflinovou pomocí navázal i styk se všemocným profesorem Gottschedem. To se mu stalo osudným a připoutalo jej k Lipsku navždy. Stal se asi jeho vlivem universitním bibliotékářem a r. 1743 mimořádným profesorem filosofie.

Šestadvacetiletý Běl nemohl si přát šťastnějšího osudu. Lipsko bylo z nejčilejších německých měst. Proslavily je zvláště jeho trhy, obeslané často desetitisíci cizinců. Bylo spojeno obchodními domy s celým Německem, Rakouskem, Čechami, Uhrami, Francií, Anglií, Španělskem a Polskem. Mělo skvělé novostavby, zejména Sturmovy, Fuchsovy, Döringovy, Schatzovy, Wernerovy a j., které

⁵⁾ Viz Ernst Borkowsky, Das alte Jena und seine Universität, Jena, 1908. — O Bělově pobytu na universitě srv. Siebenbürgerische Landeskunde N. F. 12, 327. — Haan, Jena hungarica, 57, k r. 1736 (magni M. Bellii filius, integro triennio morabatur). Běl se tu podpisoval Pisonio-Hungarus.

⁶⁾ Schöpflin se stýkal s českou šlechtou a provázal r. 1731 hr. Thuna do Utrechtu. Běl sledoval jeho práci i později a posoudil v svém listě Nova acta eruditorum r. 1765 jeho spis Historia Zaringo-Badensis. — O strassburských studentech viz Knod G. G., Die alten Matrikeln der Universität Strassburg 1621—1793, 2. sv., I. 1897. Jmenování šlechtici zapsáni jsou k r. 1739. Běl jako universitní posluchač zapsán není, nestudoval již na universitě, ale hledal styk s profesory.

imposantním vnějškem i rozmařilými byty působily v příchodím podiv. Bydlili v nich většinou šlechtici a patricijští kupci, proslulí pohostinstvím. Na promenádách mihaly se skvěle ustrojené kočáry s nádherně oděnými ženami, závodícími marnotratným šatem s pařížským luxem. Město oživovaly banky, nakladatelství, bohaté obchodní domy, divadla a koncerty. Lipská marnotratná nádhera a sklon k rozmařilosti vzbuzoval až výtku „rakovinného“ luxu u kazatelů a moralistů. Lipští měšťané měli i živý smysl pro literaturu a kulturu vůbec. Způsobila to slavná univerzitní tradice, universita založená r. 1409 zanechala v městě skvělou stopu. Hrnuli se na ni studenti se všech stran a mezi četnými profesory zvláště v XVIII. století byla slavná jména, na př. Winckler, Jöcher, Menecke, Ernesti, Christ, Gellert, Gottsched a j. Studovali tu Rabener, Cramer, Gärtner, Ebert, Giesecke, J. A. Schlegel a j. S Lipskem měl živé souvislosti i Klopstock, Lessing a později i Goethe. Svě slavné kantáty tu dirigovával i Bach. Právě v létech Bělovy činnosti vycházel tu nejlepší list osvícenské kultury, průbojná a svobodomyšlná *Leipziger Zeitung* v Schumanově a Adelungově redakci a dokončoval se osmašedesátisvazkový velký a úplný universální slovník *Zedlerův*. Univerzitní a městská bibliotéka, bohatě dotována státem a bohatými kupci a nově organizována, umožnila spojení s celým vzdělaným světem. Sedmiletá válka poškodila sice město ostřelováním, žalařováním rodin a výkupným, porušila jeho mrav i způsob jeho kulturního života, ochromila jeho veletrhy a obchodní činnost, ale rány se rychle zahojily a město spělo zase nezastavitelně k dalšímu rozvoji.⁷⁾ A tak bibliotékař a univerzitní profesor v Lipsku mohl býti spokojen, a spokojen byl dlouho i Karel Ondřej Běl. Lipsko bylo opravdu „oko“ kurfiřtství, „matka Mus“, „perla“ obchodního světa, bylo to město „lip“ a nejhezčí město Němec, někdejší sídliště lužických Srbů, kteří mu dali i hezké jméno.⁸⁾

⁷⁾ O obchodním rázu Lipska Ernst Kroker, *Handelsgeschichte der Stadt Leipzig. Die Entwicklung des Leipziger Handels und der Leipziger Messe von der Gründung der Stadt bis auf die Gegenwart*. 1925. — J. G. Scherz, *Tablau von Leipzig vom Jahre 1783*. — K universitnímu životu Emil Friedberg, *Die Universität Leipzig in Vergangenheit und Gegenwart*, 1891. — Zápis o Festeticsovi v. Archiv f. siebenbürgische Landeskunde NF 12, 327. — Srv. i Bruchmüller W., *Beiträge zur Geschichte der Universität Leipzig und Wittenberg*, 1898. — Viz i Georg Erler, *Die jüngste Matrikel der Universität Leipzig 1559—1809, Lipsko 1909*. — Srv. Johannes Hofmann, *Die Leipziger Stadtbibliothek 1677—1927*. — O literatuře v Lipsku G. W. Wittkowski, *Geschichte des literarischen Lebens in Leipzig*, 1909. — O důsledcích války v Lipsku Archenholz, *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland 1789*. — K architektice města Nikolaus Pevsmer, *Leipziger Barock, Die Baukunst der Barockzeit, Die kulturelle Bedeutung Leipzigs im 17. und 18. Jahrh.*, 1928. — Cander, *Das in gantz Europa berühmte, galante und sehenswürdige königliche Leipzig in Sachsen*, 1725.

⁸⁾ Tak je charakterisuje Cander a odvozuje jméno města od Lindenplatz, Liebitz, Libanitz, Leipzig, Lipsko.

Béla jmenoval mimořádným profesorem filosofie saský a polský král August III. r. 1743 a r. 1757 jmenoval jej profesorem řádným na katedru básnictví. Měl tehdy inaugurační řeč o poesii. Bylo to za okupace Lipska Bedřichem Velikým, jemuž universita musila nedlouho před tím v čele s rektorem Gottschedem připravit slavnostní uvítání. Běl byl i několikrát děkanem filosofické fakulty, roku 1758 docela i rektorem university. Použil toho k holdu králi Augustovi jménem čtyř universitních „národů“, z nichž po léta zastupoval národ bavorský a někdy i francký.

Na universitě přimkl se ke skupině Gottschedově. Měl k tomu osobní i věcný důvod. Jeho otec Matěj Běl byl s Gottschedem ve styku, oba dva byli členy olomoucké Petrašovy *Societas incognitorum* a oba dva přispívali do olomouckých *Monatliche Auszüge alt und neuer Sachen*. Gottsched jistě přispíval k tomu, aby Karel Ondřej Běl setrval v Lipsku. Běl viděl v něm auktoritu svého vědního předmětu a na jeho funkci hleděl souhlasně. Jako Gottsched trval na staré, humanisticky tradiční koncepci poesie a estetiky a Gottschedem řídil se všude jako svým vzorem. To nesesílovalo vždy jeho posice.⁹⁾ Gottsched se totiž později pro svou hašteřivost a osobní spory mládeži znelíbil, a byl to právě Bělův žák C. Fr. Bahrđt, jenž se Gottschedovi vysmál a vyčtl mu, že má dva celé posluchače a že jest nutno hlavně cizí příchodí před jeho čtením varovat. Tehdy odvolal se Gottsched na Béla a požádal, aby jako bibliotéční komisař věc vyšetřil a studenty potrestal. Běl vyhověl velmi ochotně, šlo nepřímou i o jeho věc, neměl sám mnoho posluchačů a byl moderními proudy ve svých pracovních koncepcích značně ohrožen.

Svou konservativností a lpěním na humanistické tradici stal se s Gottschedem oporou lipské reakce, jež se jevila i mimo studentský život. Bylo to hlavně zásluhou Jana Gottloba Carpzova, který v kostele i na katedře vzdoroval běhu nového času a odmítal badatelskou volnost a každou průbojnost, jež by jakkoli mohla zasáhnouti lutherskou pravověrnost. Projevilo se to i v lipské cenzuře. Potlačovala všechno, co mohlo poškoditi lutherské náboženství nebo vládní politiku.

⁹⁾ Srv. Römer Alfred, *Gottscheds pädagogische Ideen*, Halle, 1911. — Waniek Gustav, *Gottsched und die deutsche Litteratur seiner Zeit*, Lipsko 1897. — Etwas an Hrrn. Carl Friedrich Bahrđt seinen verbesserten Christen in der Einsamkeit betreffend 1764. — Viz i Gottsched, *Der kleine Prophet von Böhmischbroda oder Weissagung des Gabriel Nepomucenus Franciscus de Paula Waldstock*, genannt Waldstöckel, Praha 1753. — Gottsched sešel se s Petrašem a s Ziegelbauerem osobně a navštívil i Sonnenfelse ve Vidni. Necítil ani prusky ani sasky ani rakousky, měl heslem „des Brod ich esse, des Lied ich sing“. I Běl byl nucen poměry provádět toto heslo. Gottsched napsal rétoriku a poetiku a vystupoval jako diktátor poesie. Běl šel v jeho stopě. Z profesorů shodoval se ještě s Ernestim a Christem, kteří psali také latinsky, s Gellertem, jenž si zvláště oblíbil Horáce, shodoval se jen z části.

Zkoumala každou myšlenku, a jak jen poněkud odporovala formálním předpisům, škrtila ji nemilosrdně. V tom se proslavil právě Běl jako bibliotéční komisař a jako censor. Dovedl vyškrtat i z příležitostných básní verše s poruchou souvislosti a vlastního smyslu. Básníci si do toho zle stěžovali.¹⁰⁾

V oficiálním životě dodělal se Běl snad právě pro svou umírněnost úspěchu. Byl seniorem franckého národa, decemvirem university, seniorem filosofické fakulty a malého knížecího kolegia. Stal se saským dvorním radou a členem Oekonomické společnosti v Lipsku, členem Dějepisné společnosti v Goettingách, členem Královské bavorské Akademie v Mnichově a členem Akademie v Roveretu.

Vedle profesury pronikl do veřejného německého a i evropského života jako redaktor revue *Acta eruditorum*,¹¹⁾ ev. Nova acta eruditorum. Převzal redakci po pozůstalých rodiny Mencke r. 1754, a když r. 1779 rodina vymřela, staral se o list sám. Zprvu si tu vedl čile, hleděl jej udržeti v staré slávě, obklopoval se spolupracovníky svého vědního směru (Mascov, Christ, Ernesti, Gottsched, Kaestner a j.), sledoval všecku evropskou vědu prostřednictvím bezejmenných spolupracovníků všech hlavních kulturních středisk, referáty později třídil i podle vědních skupin, ale postupem doby ochaboval, opožďoval se až o několik let ve vydání jednotlivých ročníků, ztrácel spolupracovníky a nahražoval ztrátu aktualit bezvýznamnými náhražkami. R. 1782 vydal na př. teprve ročník z r. 1776. Revue tak zastarávala, ohrazovala se novým směrům, pozbývala vážnosti a nakonec ji opustila i universita.

Stejně upadla v Bělových rukou i *Leipziger Gelehrte Zeitung*, někdejší *Die Leipziger Zeitungen von Gelehrten Sachen*, založená r. 1715, vycházející dvakrát týdně, od r. 1738 dobře redigovaná Janem Joachimem Schwabem. Běl ustupoval stále víc a více do pozadí, upadal i jako redaktor i jako profesor. Byl opuštěn i čtenáři i posluchači. Podle záznamů magistrů měl pramálo posluchačů, jako Gottsched. Trval na směru, jenž se vyžil, a neměl vedle moderního průboje a vedle strhávajícího vlivu Gellertova již v Lipsku místa. Běl pokoušel se sice o obha-

¹⁰⁾ Srv. Detlev Prash, *Vertraute Briefe*.

¹¹⁾ Byl to starý měsíčník, vydávaný od r. 1682 Ottou Menckem (1644—1707). Přehlížel veškerou vědeckou práci a měl vždy konservativní hlediska, takže Leibnitze na př. neuspokojoval. Leibnitz byl Lipskem vůbec nespokojen pro línou prostřednost a šosáctví, takže raději z Lipska ušel, aby zdolal odpor k samostatnému myšlení. I průbojný Thomasius byl pronásledován ortodoxními mysliteli. Pierre Bayle však list chválil pro exaktnost. Po smrti Otty Mencke vedl redakci jeho syn Johann Buckhard Mencke do své smrti r. 1732, pak jeho vnuk Friedrich Otto Mencke do své smrti r. 1754 a dal mu název *Nova acta eruditorum*. Saský kurfirst list podporoval. V jejich redakci list upadal.

jobu,¹²⁾ ale narážel na odpor a konečně na lhostejnost. Jeho latinismus pozbyl zajímavosti a nakonec i práva na život. Tak znechucen prací i životem, rozčarován dobou pohrdající moralistní ortodoxií i zpozděným a nečasovým humanismem, opuštěn přáteli i žáky, oběsil se dne 5. dubna r. 1782 vedle postele. Pro Gottschediány nebylo již v životě smyslu a místa, i Gottschedián Ziegelbauer „vzal“ svého času více uspávacích prášků, než měl, a zemřel také asi z pocitu, že se přežil.

Bělovu bohatou knihovnu s částí knihovny jeho slavného otce Matěje Béla rozprodali veřejně.¹³⁾ Tak zmizela i viditelná stopa jeho knižního badání.

Běl byl hodnocen nestejně. Hirsching hledal jeho sílu v historii, zvláště uherské. Meusel hodnotil jeho rakouskou dějepisnou práci, jeho literárně dějepisné příspěvky, jeho akademické panegyriky při promocích magistrů a jeho publicistickou činnost. J. M. Hurban zaznamenal jen některé jeho spisy, ale přehled skončil poznámkou, že nejznamenitější díla byla jeho otce. Haan jej chválil, že se neodrodil od svého velkého otce, že znal dokonale svou domácí historii, že bystře usuzoval a dovedl zužitkovati výpisy svého otce. Ersch-Gruber chválil již jen jeho otce a K. O. Běl byl mu „málo cenným“. Doba pozvolna setřela jeho zásluhy a nakonec vypíjala K. O. Béla z řady historických osobností vůbec.

Zevrubný pohled do jeho díla však se tomuto konečnému osudu může vzepřít. K. O. Běl má svým dílem právo patřit historii, především na své rodné půdě a zejména v dějinách kulturního Prešpurka jako jeho ne nevýznamný, třebaž životem odcizený syn.

*

(*Historik.*) V myslech vrstevníků a posmrtných pamětníků žil Karel Ondřej Běl především jako *d e j e p i s e c*. K dějepisu došel asi vlivem domova a z přímého otcova popudu. Nashromážděný materiál v otcově knihovně přilákal jej asi, aby o některých otázkách spolupracoval. Byly to speciální odbočky od otcovy práce, podnícené často i novou literaturou předmětu. Sem patří na př. hned jeho diser-

¹²⁾ *Nova acta eruditorum* byla tištěna za podpory polského krále a byla prodávána v Lipsku (Gleditsch), v Benátkách (Albrizzi), v Paříži (Briasson) a v Římě (Pagliari). Je zajímavé, že neměla filiálky v Berlíně, ve Vídni a v Praze. Běl uváděl každý ročník omluvou, že má vydavatelské a redakční nesnáze, že nedostává včas recenzních knih a vyžádaných referátů, že mu znesnadňuje práci dobový nepokoj a četní odpůrci, že se šíří v čtenářstvu po-nlvy, že list zanikne a p., což vše vedlo list k pozvolnému úpadku. Bělův ideál, aby N. A. E. prokázala Lipsko za nejvzdělanější město Evropy a nejčilejší sídlo Mus, ztrácel se tím ovšem v mlze.

¹³⁾ Srv. *Catalogus librorum Caroli Andreae Běl, 1784, auctionis lege dividendorum, Lipsko, Loeper.*

tační práce z církevní historie o dějinách křtu dětí (*Historia paedobaptismi*)¹⁴⁾ z r. 1739. K. O. Běl četl asi práci V. Reinharda Vertheidigung der Kindertaufe (1731) a zážitek doplnil četbou Vossovou, Forbesovou, Hammondovou a zejména Fischerovou (Die noch feststehende Wahrheit der Lutherischen Kirche von der Kindertaufe) a Wallovou (Historia baptismi). Na podkladě této literatury napsal bohoslovnou a historickou rozpravu o původu, počátku a zvyklosti dětského křtu, jež prokázal již v prvních křesťanských staletích. Oživil text hojnými citáty z řeckých a latinských klasiků a dal si záležeti i na formální stránce. Jeho názor byl podroben kritice, jež skončila dne 23. IX. r. 1739 souhlasem.

Po tomto církevně historickém debutu dal se Běl do historického badání vůbec, zvláště pokud tu šlo o Uhry. Tak r. 1742 zaujal se otázkou, zda jest označovati v historii uherskou královnu Marii ze XIV. stol. králem či královnou (*De Maria Hungariae regina*). Po Karlu Robertovi nastoupil v Uhrách neapolský a polský král Ludvík I. a po něm jeho dcera Marie, již nazývali četní historici, na příklad Thurocz a Bonfin, virgo rex. Běl rozebral otázku bohatě v řadě průkazných dokladů a usoudil, že tento název není udržitelný.¹⁵⁾ Opřel se tu i o Hájka, Du-bravia, Verböczyho a zejména o Matěje Béla, jež přivolal na pomoc jako nejpád-nější auktoritu a jež nazval vděčně „pater optimus“. Z tohoto důrazu na otce lze usuzovati, že tu otec asi spolupracoval a že synovi dodával i materiál. Prozradil mu asi i to, že profesor košické akademie Samuel Timon, historik jinak soudný, pilný a skromný, nepsal některých prací samostatně, ale že tu směrodatně spolu-pracoval jezovita Škoda, na př. o díle Purpura Pannoniae. Tato episodická po-známka chtěla snad přispět k objasnění zákulisí některých uherských prací.

Bělov názor na nomenklaturu virgo — regina — rex narazil na odpor. Jan David Köhler v 16. a v 17. čísle Wöchentliche historische Münzbelustigungen nepokládal ho za správný. Potíral jej citáty z Thurocze a Bonfina. Dovolával se i toho, že názvu král užíval o královnách v Uhrách i lid a poukazoval tu i na nedávnou korunovaci královny Marie Terezie. Köhler vinil Béla docela z nevě-domosti, protože králem slula Marie i z auktority královské moci. Pokládal vůbec za nevděčnost, jestliže chtěl Běl potírat Bonfina, jenž tolik učinil pro poznání starých Uher. K. O. Běl nelenil a polemisoval s Köhlerem hned r. 1743 (*Vor-läufige Antwort*) a prokázal mu doklady z Nadanya, Bayle, Radera a j., že Bonfin naplnil uherské dějiny smyšlenkami a bajkami, k nimž patří právě název Maria —

¹⁴⁾ Historia paedobaptismi quatuor priorum saeculorum. 1738, Jena, Ritter, 40 str.

¹⁵⁾ De Maria Hungariae regina Ludovici primi principe filia commentatio historico-critica, Lipsko, 1742, 48 str., Schniebes, věnováno prof. Schöpflinovi.

rex.¹⁶⁾ Tato bajka ozvala se i při prešporské korunovaci Marie Terezie r. 1742, kdy opravdu vyvstala otázka, zda jest Marie Terezie králem či královnou Uher a Čech. Zavdala Bélovi přímo i podnět, aby ji vyvrátil jako nemožnou a nesmyslnou. Hlas lidu nepokládal v historii vůbec za doklad, protože lid, Pöbel, plebs, la canaille, Lumpengesindel nemůže svědčiti v dějinách, neboť „dat sine mente sonum“, tu rozhodl již Seneca (De vita beata c. 25). V historii může míti hlas jen populus, ne ignobiles. Běl mohl se tu opřít i o minci, na niž jest nazvána Maria-regina. Köhler prý pokládal za správné jen to, co se mu líbilo, a pokládal by i za potupu, jestliže by tu měl pravdu někdo jeho mladší a menší. Tu ovšem nemůže rozhodnout fakt věku. Na cizím soudu Bélovi v domácí historii nezáleželo, čištění vlastní historie musí si v Uhrách provést domácí historikové sami, zde neplatí autos efa, v literární republice jest liberum iudicium. Pro tuto různost mínění nemínil se však Běl s Köhlerem rozejíti. Chtěl mu zůstat docela přítelem, i když o téže věci jinak usuzovali, dělil přísně věc a člověka.

Běl se k problému vrátil ještě jednou a důkladněji. Rozšířil svůj původní spis o další doklady a o další polemiku r. 1745 (*De Maria Ludovici Primi principe filia*). Nově upravený text a četné poznámky a otisky mincí prokazovaly daleko přesvědčivěji jeho tezi.¹⁷⁾

Zdá se, že se Běl rozhodl i nadál „čistiti“ uherskou historii. Šlo mu o to, aby osvětlil hlavně sporná staletí, zavalená dohady, na př. původ Uhrů (Maďarů). R. 1757 sáhl proto k problému Hunů, Avarů a Uhrů (*De vera origine*). Rozpravu¹⁸⁾ zahájil překladem a kritikou dosavadních vědomostí o Hunech a otázkou hranic Pannonie (Dunaj, Dráva, Sáva, Morava). Měl za to, že jméno Hun má slovanský původ (chun — kůň, Huni — equites). Pojednal i o sídlech a o stěho-vání Avarů a o jejich nájezdech na Pannonii a na Moravu. Z uherské historie zamyslel se nad příchodem Arpádovým, nad souvislostmi Arpádovců s Velkou Moravou, nad ztroskotáním velkomoravské říše i nad dějinnou nenávisť Maďarů vůči Slovanům (Tot nem ember). Poznámková a citátová část rozpravy svědčí o značné erudici i o tom, že Běl používal i domácích pramenů, zejména Kosmy,

¹⁶⁾ Vorläufige Antwort auf die von Hr. Johann David Köhler, Hist. Prof. Publ. Ord. zu Göttingen, wider die Commentationem historico-criticam de Maria Hungariae regina, Ludovici I. Principe filia gemachten Einwürffe, Lipsko, 1743, 36 str.

¹⁷⁾ De Maria Ludovica Ludovici Primi principe filia, Hungariae non rege, sed regina, commentatio historico-critica Ed. altera qua viris clarissimis Koehlero, Lenzio, Peterfyo responsum est, Lipsko, 1745, Eislefeld, str. 55. Köhlerova fronta rozšířila se o Lenze a Peterfya, ale nedonesla již nic podstatně nového. Běl prokládal inkrimovaná místa tiskem a v jednotlivostech útočil na protivníky nově.

¹⁸⁾ De vera origine et epocha Hunnorum, Avarorum, Hungarorum in Pannonia commentatio historico-critica, Lipsko, Loeper, 1757, str. 24.

Středovského, Pešiny a M. Béla. Kde mohl, opíral se i o latinskou, německou a francouzskou literaturu. V episodách o Velké Moravě byl si zřejmě vědom dalekosáhlosti problému a prokázal se tu uvědomělým Slovanem. Více než kde jinde, dbal i tu řeči, obrazu a výrazu, jemuž dal někdy básnický podklad („východ i západ chvěl se Attilovou zbraní“). Kritika chválila tentokrát Béla za jeho jasný úsudek, za jeho péči o doklady a za jeho erudici.

Dodatkem této rozpravy lze považovati jiný Bělův spisek z r. 1763 o starých uherských sídlech (*De avitis Hungarorum sedibus*). Obsahoval přetisk Desericiova spisku,¹⁹⁾ založeného na Assemanovi (Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana) a citujícího příslušné místo o hunsko-avarsko-madžarské epoše. Běl k němu poznamenal, že Desericius byl krajan Nitran a ředitel piaristických škol.²⁰⁾

Béla zaujalo i názvosloví vysokých uherských úředníků, na př. pojmy župan, palatin, bán, baron, hospodář, sudí a p. (*De archiofficiis regni Hungariae*, 1749). Odvozoval je skoro šmahem ze slovanštiny. Župana (nandór, nadúr) uváděl v souvislost s „nad dvůr“. Palatina vykládal z locum tenens regis. Judex curiae regiae mu byl vdvořník, bán — bojan, Pán, Panus, Banus, baron — dvůr — dvorník, ev. táborník (tábor, castrum domini), vayvoda — vývodit a p. Podotkl při tom, že pojmy vykládá „vernacula lingua“. Při „tutor regius“ uvedl československý příklad Matouše Trenčanského, palatina krále hoča Václava. Příklady dokládal vesměs slovenskými auktoritami, zejména Michalem Pangrácem (Tractatus politico-historico-iuridicus), M. Bélem (Adparatus II), Jiřím Rattkayem (Memoria regum) a j.²¹⁾

R. 1765 zaujal se podobně o název vůdce, dux regius, király fia, kis király a vybral si příkladem vůdce Alma, Gejzova syna. Z literatury předmětu použil Thurocze, Bonfina, Hunda, Nadánya, Ranzána a Schwandtnera.²²⁾

Všecky tyto rozpravy z uherské historie vyšly jistě z Bělova otce jako doplňky jeho historického badání a měly snad i jeho materiál podkladem, ale naprosto nebyly trpným zpracováním zděděných pomůcek, protože jsou často podníceny novou cizojazyčnou literaturou a zaujímají k ní osobitý vztah. Nelze mně sice jako

¹⁹⁾ Srv. N. A. E. 1757, 347, N. A. E. 1759, 510, Desericius, De initiis ac Majoribus Hungarorum, Budín, 1748.

²⁰⁾ De avitis Hungarorum sedibus, e bibliotheca Vaticana monumentum, promoční řeč při prohlášení magistrů, 3/3 1763, Lipsko, Landenheim, str. 12.

²¹⁾ Srv. De archiofficiis regni Hungariae. Hungari baronatus. Lipsko 1749, Langenheim, str. 54. Uvedeno mottem z Horáce Ep. I. 32.

²²⁾ Byla to řeč k promoci magistrů dne 21. února r. 1765 *De Almo duce, deque ducibus Hungariae in universum dissertatiuncula*, Langenheim.

nehistoriku posuzovati hodnotu této Bělovy práce věcně, ale její erudice a její forma i bystrá úsudkovost připouští domnění, že K. O. Běl zdědil po otci sklonost k historii a že tu byl k práci povolán, i když šlo jen o problémy bočné a o episodická dobová řešení. Závislost historika K. O. Béla na M. Bělovi bude ovšem sotva kdy zjištěna, když pozůstalost byla rozprodána.

Živý styk s cizinou dovedl Béla i k badání o *starověké mythologii*. Právě na něm je viděti, že Bělův syn dovedl pracovati na otci nezávisle a že dovedl vyhledávati teze projednávané na evropském fóru nebo v historii jen málokdy dotčené. Historikova teorie, pokud se dá z jednotlivých poznámek vyvoditi, nasvědčuje, že pilně četl světové historiky a opíral své závěry o ně. Prokazuje to hned jedna z jeho prvních prací, datovaná rokem 1743, jeho inaugurační řeč k mimořádné profesuře filosofie,²³⁾ pojednání o thráckých bozích (*De diis Thracum*). Bělovi zželelo se toho, že se dosud skoro nikdo neobíral historií staré Thrácie, nejtemnějším to obdobím staré historie vůbec, a že si zejména nikdo nepovšiml jejího náboženství. Vzniklo nápodobou, jako vůbec kult bohů napodobil národ po národu, přidáváje k němu vždy vlastní přínos fantasmie nebo obdoby. Thrákové byli sice mravně hodně nízko, přejali řecký, latinský a egyptský kult (Mars, Dionysos, Mercurius, Diana, Bacchus a j.), ale obměnili jej po domácím svérázu a podle vlastní vynalézavosti. Baccha přezvali na př. podle thráckého kmene Sabi na Sabazia nebo na Sabota a i obřad jeho přezvali sabazia (bacchanalia). Cupida pojmenovali Cotyto a jeho obřad cotytia (bendidia). Thrákové měli domácí bohy, na př. Zamolxise, Eponu, cabirské bohy Axiose (Ceres), Axiocersu (Persephone), Casmilla (Mercuria), jakési adaptace římských bohů podle své domácí potřeby, na ochranu domova a polí. Běl tu velmi pilně snesl literaturu předmětu a dovolával se vedle antických auktorů (Aristofana, Eurípida, Cicerona, Diodora, Strabona, Herodota, Horáce a j.) i Gyralda (Syntagmata deorum), Châteleta (Institutions de physique) a j. Postup Bělův působil i tu dojmem zasvěcenosti a přísného dokladatele každé věty. Tato rozprava zajímá i tím, že v ní auktor prozrazuje názor na historické badání. Předpokládá u něho nutný průboj a hledání nových cest. Pravdy jsou prý jako krajiny, často do nich nikdo ještě nepronikl, a jest třeba i v nich hledat a se orientovat, aby za badatelem sem mohli vniknout i laici. Nelze opakovat jen cizí poznatky, nýbrž dobývat nových. Je to obtížné, má to někdy jen cenu pokusu, ale bez pokusnictví nebylo by pokroku.

²³⁾ De diis Thracum disserit atque orationem inauguralem qua professionem philosophiae extraordinariam auspicabitur, 18/9 1743, Lipsko, Schniebes, 12 str.

Tento názor převzal asi ze Châteleta a slíbil v jeho duchu pracovat, což prokázal zpracováním témat z *obecné historie*.

V oboru filologické kritiky povšiml si Běl problému nezachovaného spisu císaře Hadriana, jehož zkomolený titul „catacrianos libros“ — místo dnes přijatého „Catachannas libros“ — se čte v některých rukopisech císařova životopisce Spartiana c. XVI (*De libris catacrianis Hadriani Imperatoris*). Myslil, že tu šlo o řeckou báseň o požáru Troje a záhadné „catacrianus“ že spočívá na mylné konjunktuře.²⁴⁾ Jde tu podle Bělova mínění, arci nesprávného, vlastně o dvě slova, stažená špatným písařem v jedno, totiž *κατα'Αδριανον*. Běl pronesl toto mínění poněkud podrážděně a s ujištěním, že se jím nikomu nevnucuje, symptom, že se nepociťoval ve svých výkladech dosti jistým a že mu asi přibylo odpůrců.

Poněkud odlehlé téma zvolil si v spisku o počátcích sardinské královské historie (*De Barrisone*) r. 1766. Povzbudila jej k němu četba italských historických knih, zvláště dílo minority Antonia Felicia Matthaeiho *Sardinia sacra* z r. 1761, a pak zase snaha kriticky zasahovat do pásma historických lží.²⁵⁾ Podobně odlehlý základ měla práce o biskupu Ottovi, vrahu krále Alberta z pomsty, že nechtěl potvrdit jeho výsady r. 1307-8 (*De Ottone II*), velmi bohatě doložená, napsaná jako promoční řeč při povyšování na magistry, pedagogicky vyhocená ve výzvu k lidskosti, jež jest vlastně smyslem každé university a zvláště každého literárního vzdělání a již nikdy nemá student v životě zapomenouti.²⁶⁾ A stejně odlehlý problém byla otázka rychlého míru mezi Karlem V. a Jindřichem VIII. u Crepy, již Běl zodpověděl domněnkou, že králi Karlovi V. tu šlo o uvolnění vojsk k potřebě protestantů (*De causis repentinae pacis Crepiacensis*, 1761). Běl použil k této práci²⁷⁾ hojně italské a francouzské literatury, zejména vědních výtěžků Raynalových a Voltairových, ale nezatajil, že hledí na Voltaira s předsudkem a že mu zvláště jeho *Essai sur l'histoire universelle depuis Charlemagne* připadá spíše *L'histoire scandaleuse de l'Univers*. Tento Bělův spisek současníci chválili, líbila se jim samostatnost auctorova soudu a podrobný komentář.²⁸⁾

Občasné Bělovy poznámky o některých methodických otázkách vnikly mu myšlenku, aby pojednal samostatně o problému historie, zejména o její přítomnosti

²⁴⁾ V N. A. E. r. 1774, str. 498, pozn. ke kap. XI Spartitiani de vita Hadriani disquisitio.

²⁵⁾ *De Barrisone Friderici Barbarossae imp. beneficio rege Sardiniae*, Lipsko, 1766, Langenheim, str. 12.

²⁶⁾ *De Ottone II. Granseio, Basileensi episcopo, caedis Alberti I. regis particeps*, Lipsko, Langenheim, 1762.

²⁷⁾ *De causis repentinae pacis Crepiacensis disputatio*, Lipsko, 1761, str. 18.

²⁸⁾ Viz N. A. E. 1763, 535.

a budoucnosti (*De Futurorum et praesentium historia*, 1769). Otázku mu vnikl Otto Frisinger a zvláště Gilbert Burnet spisem *History of his own time*. Běla zaujalo, že historické badání není nikdy uzavřeno a že se novými výzkumy otvírají stále nové výhledy. Je to tím, že opravdoví badatelé nekompilují a neopakují daného, nýbrž zvědavě se dávají na nové cesty. Toto historické zvidání má i velkou důležitost pro přítomnost a pro budoucnost, protože podle zákona analogie lze se dohadovat, jaký vývoj bude budoucnost mít. Přirovnávací moment minulosti a přítomnosti a usuzování z toho pro budoucnost jest nejzajímavější badatelova práce. Nesmí však opustit faktický základ a podříditi se vlastním přáním a cílům doby a lidí. Historické badání odkrývá s minulostí mlhu a přesně vymezuje souvislosti, příčiny a následky, vidí do minulosti jasněji, než ji její lidé žili a viděli. Dá se to také vysvětliti tím, že o přítomnosti se těžko píše přímo, otevřeně a nezávisle, a že lze zachycovat jen některé scény, o jiných že je nutno mlčet. Jsou to vlastně membra disiecta, jež může scelit a plně osvětlit až dobový interval. Běl by tu varoval zvláště před anekdotářstvím a nemírou obrazů, jimiž chtějí někteří historikové, jednající o přítomnosti a budoucnosti, přikrýti své dohady, na př. Varilla. Běl, jako obyčejně, opíral se i v této úvaze o značnou literaturu, zejména o Thukydidu, Polybia, Livia, Tacitu, Theognidu, Horáce, Schlözra a j. a shrnul z výpisků příslušný materiál. Úvaha měla podklad spíše antický než moderní, původce tu trval na svém humanismu a novodobého hnutí dobře neviděl.²⁹⁾

Vedle těchto monografických spisků, řešících jednotlivé problémy z ryze vědního zájmu, Běl zasloužil se o soudobou historii i tím, že sledoval pilně její nové výtěžky a že v řadě recenzí zaujímal k nim stanovisko i že o nich poučoval své čtenáře. Jde tu vesměs o jeho historické příspěvky do *Nova Acta Eruditorum*, jichž zpravidla nepodpisoval, ale jež zřejmě psal, protože tu jde skoro všude o knihy s uherským či československým tématem.

Tak z české historie referoval r. 1754 na př. o novém Kolovratově vydání Kosmovy kroniky a r. 1755 o Ziegelbauerově historii literárních zásluh benediktinského řádu s podrobným výkladem Ziegelbauerova života a díla i s poznámkami o Societas incognitorum. R. 1759 rozebral Boehmův spis o Augustinovi Olomouckém a o jeho humanistické družině (*Ungarorum sodalitas litteraria*). R. 1762 chválil Dobnera za kritické vydávání Václava Hájka z Libočan a zdůrazňoval jeho lásku k pravdě i smysl pro domácí problémy, na př. pro otázku po původu

²⁹⁾ Byla to zase řeč při promoci magistrů. Vydal ji Langenheim 1769 jako separát z N. A. E., jejichž svazek na r. 1769 se opozdil o dva roky a vyšel až r. 1771.

jmen a pod. Tento problém poutal Béla i v uherských věcech, na př. jméno Braslavon a p. Bélova chvála Dobnera stoupala při dalších svazcích edice³⁰⁾ a ustala až tehdy, kdy se konservativní lipský učený svět střetl s pokrokovým českým učeným světem o původ jmen Čech a Lech. Kníže Alexander Jablonowski vypsal totiž r. 1768 cenu třiceti dukátů na badání o starých Henetech a Vendech a o jejich souvislosti s Moravou a s Uhrami. Práce o tom bylo zasílati Bélovi. Jablonowski chystal současně spis *Lechi et Czechii*, v němž zkoumal původ a stáří těchto názvů a citoval k tomu vedle Dalimila i Křišťana a jeho legendu z X. stol. Zaujal i stanovisko k Schlözrově skepsi k původu a stáří jména Lech (před r. 1382 nedoloženo, vzniklo asi z Dalimilova Lech — lich — lichý). Otiskl i Ayrerovu práci *Ad Historiam Lechi animadversiones* a Moczeňského *In Dobneri de Lecho sententiam stricturae*, zdůrazňující svědectví tradice. Tradici v tomto případě zdůrazňoval i K. O. Běl, jenž ve zvláštním článku přispěchal Jablonowskému na pomoc k obhajobě domnělého stáří Lecha apologií tradice v historii vůbec (*De auctoritate Traditionis in Historia commentatio extemporalis*). Viděl v tradici nejstarší historický pramen, ověřený národem i generacemi, vyhledávaný Herodotem i Tacitem, a osvětlující často směrodatně problém, jinými doklady nerozřešitelný. V případě Lechově rozhodl se tedy Běl pro tradici a přisvědčil Jablonowskému, ač za mlada tradici v historii potíral.³¹⁾

Z toho a ze spisu Jablonowského vzniklo napjetí mezi Lipskem a Prahou, mezi Jablonowským, Bélem a Dobnerem, jenž podle pražských zpráv, zejména podle dopisů Pubičkových a Springsguthových Bélovi, byl duší nepřítel výkladu Jablonowského o Čechu a Lechu. Běl zle brojil proto proti Dobnerovi a Springsguthovi dopsal dne 21. XII. 1771 o nepřátelích zlá slova (psi štěkot, nerozváženost, nekritičnost).

Běl se domníval, že za odporem k jeho a Jablonowského tezi nestojí jen Dobner, nýbrž celá pražská Učená Společnost, jejíž duší byl Dobner s Bornem. Jablonowski hájil své teze i r. 1775, kdy v díle *Lechi et Czechii Vindiciae* shrnul hlasy proti a pro a kdy vydatně těžil z Bélových soudů o tradici v historii. Připojil k spisu i výsměch Dobnerovi (*Entretien d'une Dame illustre Polonoise avec le Père Gelaise de Sancta Catherina*), sottisu, připomínající podobné pamflety z doby bojů Gottschedových. Zase i tu bylo pro Béla charakteristické, že proti Dobnerovi táhl ve jménu lidové tradice, jejíž funkci uznával proti dřívějšímu za rovnocenně hodnotnou vedle tezí historiků z povolání. Straně Jablonowskému

³⁰⁾ Tyto recenze vycházely opožděně, podle data zpožděného časopisu.

³¹⁾ Před třiceti léty odmítal argument tradice vůči Köhlerovi! Učinil tu koncesi z nové zkušenosti získané věkem, či že šlo o historikovu podporu příteli-knižeti, či konečně o povolnost stárnouciho muže?

bez výhrady, rozešel se asi s pokrokovou českou dějepisnou skupinou a ztrnul po boku Pubičkovu.

Z uherských věcí všimal si Běl zejména prací Kollárových, těžených z vídeňské dvorní knihovny, bohatých velmi důležitými nálezkami, jimiž obohatil nebo i změnil A. F. Kollár staré uherské, české a rakouské dějiny. Podobně chválil i Horanyho za jeho uherský literární souhrn a prozradil, kterak tu Horanyho podporovaly řády, církve i jiné instituce daty a kterak tu spolupracoval i Vincenc Blaho, Windisch, Cornides a Klein. Někde neváhal Běl v zájmu vědy zakročiti, na př. při referátu o Palmově *Notitia rerum hungaricarum*, kde naprosto odmítl Palmovu chválu Ferdinanda III., že zavedl kult Neposkvrněného početí Panny Marie. Taková chvála připadala Bélovi přímým útokem na rozum a vědu a byla prý muze vědy naprosto nedůstojná.

Acta eruditorum si sice českých a uherských věcí všimala již dříve, ale Běl tento zřetel sesílil a nikdy nezanedbal.

Ve vydavatelské práci Bélově překvapillo, že vydal právě Bonfina,³²⁾ o nějž s Köhlerem polemisoval. Stalo se tak z potřeby přiblížiti Bonfina nové době. I tu bylo potřeba mnoho oprav a revisí, bylo nutno tohoto „Livia Uher“, jak mu Běl říkal, bohatě poznámkovat a zaujímat k řadě sporných otázek stanovisko. Běl to učinil s Dobnerovskou pečlivostí, třebaš nešel nikdy do Dobnerovské hloubky a kritičnosti a třebaš Bonfin nefantasoval, jako Hájek. Po Bonfinovi vydal Běl podobně i Schwandtnera.

Bélové edice byly odborně chváleny, zvláště v N. A. E.³³⁾ Běl jako historik pokusil se o překlad z Alexandra Ludvíka z Wattewille (*L'Histoire de Suisse*) patrně k potřebě studentů. Překlad vyšel r. 1762 a byl bohatě poznámkován.

Běl jako historik byl tedy značně živý a čilý, tématicky průbojný, třebaš se tu pohyboval na velmi odlehlých a zcela bočných cestách a třebaš leccos mělo často ráz amaterský a hodně příležitostný. Nevynikl z doby ovšem nijak nad průměr a přispíval jí jen, nikde jí ani z daleka neurčuje badatelskou dráhu. Doba jej také viděla jen takto, v stínu otcově, jemuž ovšem neupřela velikosti.

(*Estetik.*) Bélovo vlastní povolání, profesora filosofie a pak estetiky a poetiky, nutkalo jej čím dále, tím více, aby od historie přecházel k těmto naukám a aby o nich projevoval své vědní výtěžky. Činil tak ve zvláštních spiscích nebo příležitostě při promócích magistrů, nikdy a nikde se nepustiv do soustavnější a obsáhleji založené práce.

³²⁾ A. Bonfinii *Rerum Hungaricarum Decades*, Lipsko, Kraus, 1771.

³³⁾ Srv. r. 1770, 100.

Tak hned dne 12. II. r. 1757 sezval universitní posluchače k inaugurační přednášce jako právě nastolovaný řádný profesor, aby jim pohovořil³⁴⁾ o básníku a vědci (*De poesi scientiarum disciplinae accurate tradendae non apta Prolusio*). Na téma přivedl jej Gennaro Giuseppe Aurelio svými Icti Neapolitani, jež r. 1742 vydal J. Ant. Sergius a jež zajímaly tím, že tu byl zveršován hexametrem právní řád, jakoby šlo o nějaký básnický námět. Běla při tomto napadlo, že veřejnost chce po básnících, aby nepsali stále jen o Bacchovi a Venuši a o svých drobných a hravých zážitcích, ale aby veršovali i o filosofii, dějinách a vážných otázkách, jež znepokojují vědce. Třebas churavost a válečný nepokoj mu znemožnily, aby o tomto problému pojednal zevrubněji a doloženěji, přece jej přiměla svěřená „provincia poetarum explicandorum“ k tomu, aby se věci aspoň dotkl. Zamyslel se především nad tím, v čem jest přirozená podstata a síla poesie. Spatřoval ji v řeči, v barvě, svěžesti, v skvělosti, v zdobnosti a velkoleposti slovní. Viděl ji v zákonitosti a spontánnosti metra a verše. Větril ji i v bystrosti ducha, v duchovním a citovém produševnění a v mohutné vášnivosti. Právě tím liší se básník od každodenního hovoru a od běžného výrazu. Filosof a řečník není básník, i když má vzlet, jako na př. Platon nebo Cicero. Básník je typ jiný, jak jest vidět na př. na Ovidiovi, Tibullově, Propertiově nebo Juvenalovi. Poesie musí mít rozkošný ráz zpěvu a hudby, musí to být cosi jako zpěv ptáků nebo zpěv pastýřů k flétně. Básnická forma je tu právě na to, aby to přivodila. Proto má básník i básnickou volnost, jež jest pro vědce nepřijatelná. Dobře to rozlišil Cicero v stati *De oratore* (I 70), když přikazoval básníku, aby se řídil volností slova a zákonem verše, aby psal vybroušeně, vkusně, půvabně, vybraně a krásně, aby vzrušoval fikcí, fantasií, prudkými slovy, výkřiky, epithety, trópy a figurami, aby dbal především jen formy, co vědec píše prostě a jasně, prozřetelně a přesně, odůvodněně a kriticky. Byla by chyba, psal-li by učenec básnický a básník učenecky. Co jest u jednoho přednost, u druhého byla by vada. Co jest jednomu dovoleno, druhému jest zakázáno. Bukolika, elegie nebo komedie by „zamrzly“ při učeněckém aparátu. Vergil, Horác, Lukréc a j. nechtěli nikdy a nikde poučovat a vykládat, nýbrž uchvacovat zdobou řeči, veršovou pravidelností a půvabnou sentencí. Básnický nelze tedy podávat nauky, jako na př. aritmetiku, dialektiku nebo metafysiku, k tomu se z nauk hodí nanejvýš jen historie nebo filosofie. Diferenciaci mezi vědcem a básníkem lze nejlépe pochopit ovšem četbou a výkladem básníků. Běl slíbil, že se problému věnuje na své katedře prakticky, připravoval se k tomu od svého vstupu do Lipska.

³⁴⁾ *De poesi scientiarum disciplinae accurate tradendae non apta Prolusio*, Lipsko, 1757, Loeper.

Tento Bělův názor překvapuje jemnou včítivostí ve funkci básníka. Byl však ku podivu založen jen na zážitcích z antických klasiků, hlavně Horáce (*Sermones*), nedbal dalšího vývoje poesie, zejména ve Francii, Itálii a Anglii, ale důrazem na formu odhadl vlastní smysl poesie dobře.

Podobným problémům věnoval se Běl častěji. R. 1767 pojednal na př. v *Nova acta erudita* (str. 177 a d.) o básnické volnosti (*De licentia poetica*), jakoby tu navazoval na některé teze své inaugurační řeči.³⁵⁾ Vyšel z Horáce (*Ars poetica*) a ze Scaligera (*Poetices libri*), a po rozboru Horácova „pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas“ a „ut pictura poesis“ odmítl naprostou básníkovu volnost. Básník ji smí sice žádat, ale kritik mu ji musí dávat, tak by tu vyložil Horáce. Umění napodobí přírodu. Pokládá za svůj majetek vše, co působí na ducha a smysly. Jde za variacemi přírody, hledá pravdu a krásu, napodobí a vybírá. Při tom však není bez zákona. Nesmí odpírat rozumu a směřovat protichůdnosti. Básník smí si vybrat libovolně látku, smí ji obohatit fantasií, ale nesmí porušit pravděpodobnost. Básnická volnost jest vlastně v právu látkové invence, v hledání a nalézání souvislostí lidí a věcí, v objevování božského a lidského a v pronikání do ducha i do smyslů člověka. Básník nemusí podávat příběh, jak se udál, může tu měnit a přizpůsobovat podle vlastní vůle, jak myslí, že by se jeho účinnost zvýšila, ale i to se musí dít podle řádu a kázně, aby neutrpěla pravděpodobnost. Homér začal Iliadu na př. až desátým rokem, co byla Troja obléhána, hněvem Achillovým, a zmocnil tím učin. I Horác uvedl do děje a pak teprve řešil problém, na př. v ódě na Augusta. Také Milton zakryl v *Ztraceném ráji* volnou koncepcí a oekonomickým užitím i projádřením příběhu vlastní smysl básně, t. j. obhájit důstojnost náboženství. Básnická volnost jest tedy především ve volbě formy, metra i verše, ve volnosti fantasie a invence, nepoutaných chronologií, historií, tendencí a souhlasem publika, jak prokázal na př. Vergil, shrnuv pod Aeneův a Didonin příběh celé dějiny Říma i Carthaga a volně nakládav se všemi podružnostmi příběhu i s celým aparátem řeči, obrazu a výrazu. Běl by se vždy raději přidržel tohoto příkladu klasiků, než aby básnil jako Sachs nebo Rousseau.

I toto volné nakládání s uměleckou technikou musilo mít ovšem míru, vkus a řád. Básník se měl vždy vystříhati barbarismu, vulgarismu a každé výrazové výstřednosti.³⁶⁾

³⁵⁾ Vyšla separátně v Lipsku u Langenheima téhož roku.

³⁶⁾ Srv. *De optimis contra fanaticismum in litteras grasantem remediis*, Lipsko, 1771, Loeper, str. 14, promoční řeč dne 14. 2. Viz i *De barbarie fanaticismi filia*, Lipsko, 1770, Loeper, str. 12. Tyto práce jsem nemohl sehnati, ač jsem po nich pátral v Pešti, ve Vídni, v Berlíně, v Mnichově, v Římě a v Paříži.

Podle Béla měl každý, nejen básník, dbáti toho, aby se vyjadřoval vkusně a ukázně, aby byl jasný a přesný. Požadoval toho zejména po filosofovi a příkladem uváděl řecké a římské filosofy, kteří bez opory cizích citátů a cizí literatury problém samostatně a svérázně promysleli a pak jasně, obsažně i ozdobně podali. Soudobá filosofie trpěla podle Béla těžkou a nejasnou výrazovostí.³⁷⁾ Snad to zaviňovalo to, že mladí adepti filosofie zapisovali si diktáty učitelů, studovali je a opakovali trpně, zapomínajíce při tom, že by měli stilisovat a re-produkovat po svém, že by jejich myšlenky měli již od mlada přidávat svou formu a postupně i svůj názor, čímž by se připravili k samostatnému myšlení a projadřování. Na to by neměli zapomenout ani bohoslovci. Běl pojednal i o vztahu básníka a řečníka, vycházeje tu z Cicérona.³⁸⁾

V literatuře hodnotil sice vědeckou práci, vřazoval ji v její pásma, ale vysoko nad ni kladl poesii. Státní moc, národ, učenost hyne a zachází svým věkem, ale básník a báseň zůstává. Taková jest její moc a síla (*Vim atque potestatem poeseos*).³⁹⁾ Básník překonává čas i smrt a uchovává paměť zašlých lidí. Bez Homéra nevěděli bychom o Priamovi, bez Vergila o Aeneovi. Tito vzněcovatelé ducha i srdce zachovali nám slávu prvotního lidského stavu, zkazku o zlatém věku, a dojímají nás podnes tehdejší vychutnáváním země i přírody, osudu i cnosti, zákona i práva a všeho pozemského pachtění. Běl věnoval obsáhlou pozornost v rozpravě zvláště Vergilovi a děkoval mu za vzrušující obraz Aeneův a za idylický zjev Tityrův, třeba si byl při tom vědom, že by bylo bez Homéra sotva k nim došlo.

Homérovi věnoval zvláštní rozbor⁴⁰⁾ v promoční řeči dne 19. II. r. 1760 (*Homerum scribendae Iliados*). V zkratce podal základní smysl Iliady a v syntetické meditaci nad jednotlivými jejími příběhy, situacemi a typy usoudil, že se k Homérovi bude lidstvo stále vraceti a že Homér i nadál bude ovládati svět. Nemohl mladým k četbě nikoho lépe doporučiti, než jeho.⁴¹⁾ Doporučoval mla-

Správám tamních bibliotek děkuji, že mně dovolily v nich prostudovati K. A. Béla a tisky s ním a s jeho dobou souvisele. Marně jsem tam pátral i po spisku *Tiresiae et poetis futuris*, promoční to řeči ze dne 14. II. r. 1771, tištěné v Lipsku u Loepra. — Bibliografie Bélova díla nejuplněnější, ale ne úplná u G. Petrika, *Magyarország bibliographiája 1712—1860*, Budapest 1888—92.

³⁷⁾ *De subtilitate orationis philosophicae*, Lipsko, 1778, str. 16. Zdá se, že tu Běl narážel na Wolffa a částečně i na Leibnitze a Newtona.

³⁸⁾ *De poeta oratori finitimo*, inaugurační řeč v únoru 1757, Lipsko, Loeper. Ani tato řeč mně nebyla dostupná. Marně jsem hledal i spisek *De ratione veri perfectiones inveniendi* (1770).

³⁹⁾ Promoční řeč dne 19/2 r. 1762, *Vim atque potestatem poeseos* str. 20, Lipsko, Langenheim.

⁴⁰⁾ Vyšla v Lipsku u Langenheima, 1760, s názvem *Homerum scribendae Iliados consilio incomparabilem carmine celebrat*. Má 8 str., 264 v.

⁴¹⁾ Běl v řečech doporučoval studentům četbu, na př. r. 1757 *Poetam heroicum commendat* 24/2, Lipsko, Langenheim.

dým vůbec, aby se co nejvíce vzdělávali klasickou literaturou (*De lectione scriptorum veterum*) a aby se jí zušlechťovali.⁴²⁾ Nesouhlasil s běžnými dobovými výčitkami, že škola stále vede jen ke klasikům a že tím porušuje mravy a vede k bezbožnosti. Právě opak jest pravdou. Aristoteles nabádal na př. k zbožnosti, Cicero k životní čestnosti, Sokrates k moudrosti a k umírněnosti a Xenofon dával praktické doklady dobrých mravů. Směšné jest, že by se dala úcta ke křesťanskému bohu nějak porušiti výklady o řeckých a římských bozích, vždyť právě tímto přirovnáním křesťanství neobyčejně získává. Co mravní ušlechtilosti, přirozené mravnosti, lidskosti a zdržlivosti jest na př. v Horácovi nebo v Homérovi! Jak skvělý životní příklad podávají na př. Lykurgos, Solon, Cincinnatus nebo Cato! Co příkladů ušlechtilých akcí, silných povah a vzácné humanity skytají vůbec řecké a římské děje, zachycené básníky! Zda nenabádá k čistému životu i zkušenost, kterak Médové zmohli Assyry, Peršané Médy, Řekové Peršany, Římané Řeky proto, že zapomněli ušlechtilých tendencí svých myslitelů a básníků a žili rozmařile? Četba starých auktorů člověka tedy nezkaží, není-li od přirozenosti špatný, jako na př. Nero, jehož nezmohl výchovou ani sám Seneka. Běl založil obhajobu klasiků na řadě spisovatelů, dovolával se tu i Luthera, Melanchtona a Lowtha pro svou tezi a uvedl i Basilia, Hieronyma, Augustina, Lactantia a j. Zdá se, že jej v této apologii posílil zvláště Robert Lowth spisem *De poesi hebreae sacra*, v němž mladým přímo přikazoval latinskou a řeckou četbu. Opíral se tu značně i o Marka Aurelia a jeho knihu *Ἐπιεικείων* (lib. V. c. 29). Je však s podivem, že problému neřešil bohatěji a časověji, že se nedotkl na př. dlouhých sporů o antické klasiky od dob Descartových ve Francii⁴³⁾ a že se nevyrovnal i s jinými zejména se současnými německými námitkami proti nim, na př. že je třeba obírat se více současnem, domácí řečí a kulturou a p. Ustrnul tu zřejmě na náboženské ortodoxii a morálce a řešil otázku jen s tohoto hlediska a s hlediska vlastních zálib.

Běl doporučoval v promočních řečech i kritičnost k sobě a k vlastní práci, zejména pokud jde o tvůrčí literaturu (*Templum artis criticae*). Nestačí psát, ale je vše konfrontovat s velkými příklady předchůdců a starat se o to, aby byla tvorba tak hodnotná, že by znamenala přínos do lidského slovesného pokladu

⁴²⁾ *De lectione scriptorum veterum Graecorum Latinorumque ad sensum honesti morumque probitatem referenda*, NAE 1774, 344.

⁴³⁾ Srv. k tomu Hubert Gillot, *La Querelle des Anciens et des Modernes en France*, Paříž, 1914. V knize jest i přehled dobových zájmů o paralelu mezi Homérem a Vergilem, o Horáce a p., problémy, jež Béla zajímaly, aniž uváděl příslušné cizí literatury.

a budoucnosti nebyla posměchem. Na velké řadě starých i novějších osobností z různých národů, postavených před kritický tribunál, Běl prokazoval svou tezi.

Povšiml si na sklonku života i zvláštního případu v lidské osvětě, že se kultura stěhuje po národech zrovna tak, jako se národové stěhují s místa na místo (*De migratione Litterarum e causis politicis*) a že podléhá mravům a zákonům nových bydlišť i že se pozměňuje podle jednotlivých národů. Ukazoval to zejména na hellenismu a na křesťanství, ale i na východních národech a na Egyptu. I zde znamenal kulturní pohyb s východu na západ, — myšlenka, kterou později soustavně provedl Hegel. I Běl — jako později Hegel — zachytil tu řadu po sobě jdoucích národů v zásazích do kultury (Chaldeové, Babyloňané, Egyptané, Peršané, Indové, Asiaté, Řekové, Římané, Arabové, Germáni, Italové, Frankové, Anglosasi), třebas ji poněkud přeházel a blíže nezdůvodnil. Tato práce nebyla ovšem zcela původní. Opřela se o Viléma Budaea (*De transitu Hellenismi ad christianismum*, 1533) a snad byla do jisté míry i reminiscencí na Christophora Mylaea a jeho spis *De scribenda universitatis rerum Historia* (1551), jenž se také obíral stěhováním literatury po národech a postupoval tu od východu k západu. Běl sledoval vývoj poesie i literárně historicky,⁴⁴⁾ jak ukazuje jeho promoční řeč dne 5. března r. 1777 (*De historia poetica dissertatiuncula*).

Bélovy práce z oboru *estetiky* a *poetiky* byly sice převahou náhodné a příležitostné, obsahovaly vždy jen několik stran a několik pohledů na otázku, ale překvapují vystižitelností problému, hloubkou koncepce, erudicí a bytostnou účastí na řešení. Jsou to většinou obhajoby přešlého času. Nového dobového volání neslyší, zpozdují se i za dobovou vědní neprůbojnou oficielností, ale nejsou bez zajímavosti a původce pěkně a i sympaticky osvětlují. Myslím, že je není ani v Německu přecházení mlčením, jak učinil na př. Lempicki, jsouť dokument doby.⁴⁵⁾

*

(*Básník.*) Běl o poesii uvažoval a psal a pokusil se o ni i *prakticky*. Měl na ni renesanční názor. Jejího základu nehledal v básníkově spontánnosti, nýbrž v naučené výrazovosti a veršové zákonitosti. Proto mu bylo jaksi samozřejmým, že se profesor poetiky může a snad i musí v básnictví prakticky osvědčiti. Činil tak ovšem zcela příležitostně, při promociích magistrů filosofie, v panegyricích na ně. Začal je vždy nějakou filosofickou, estetickou či obecně zajímavou úvahou, a vzrušenou formou básníka, oděného v antický kothurn myšlenky i slova, napomínal loučící

⁴⁴⁾ Vyšlo v Lipsku 1769 u Langenheima, str. 20.

⁴⁵⁾ Sigmund von Lempicki, *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Göttingen, 1930.

se studenty k některé osobní nebo občanské cnosti. Tyto panegyriky bývaly krátké, mívaly něco přes sto veršů a byly psány skoro vždy hexametrem. Běl je vždy tiskl a prodávaly se patrně hned po promoci. Končily seznamem promováných. V něm byla i nejdůležitější data nových magistrů, takže to mohla být i památka na nejvýznamnější den jejich pobytu na lipské universitě.

Některé Bélovy promoční řeči měly ráz historický a estetický, jak bylo patrné již při rozboru Béla historiografa a estetika. Většinou mívaly však základ praktické filosofie a pedagogiky aplikované na rozlučnou chvíli. Typem takové řeči jest na př. řeč z r. 1758 o skromnosti (*De praecipua litteris operantium laude, modestia, oratio*).⁴⁶⁾ Bélovi se zalíbil Cicero svým důrazem na úměrnost, středmost a skromnost. Tyto znaky znamenal prakticky i na Horácovi, Sokratovi a Platonovi, ba i na Erasmovi, Scaligerovi a Grotiovi. Čím kdo v životě myšlenek stanul výše, tím byl skromnější a znal míru všeho. Všichni tito mužové psali pro budoucnost a mohou ještě nyní vésti. Mladí by je měli nést před sebou v životě a křísit v něm jejich zapadlé a pohřbené cnosti. Život nedá nikomu nic zadarmo, je nutno připravovat se k němu dlouhým studiem a nastřádat si tak zásobu hesel a příkladů, podle nichž je možno pak se řídit. Při tom není ovšem zapomínat ani současníků, zejména těch ne, kteří vedou k vědě a k zachování souvislosti přítomna a budoucna s minulem. Utěší to hlavně ve válečném zmatku, jaký právě Lipsko a Německo hubil. Válečná doba přiměla Béla asi i k tomu, že si zvolil za promoční řeč tohoto roku výzvu k lásce k vlasti. (*Amorem patriae*).⁴⁷⁾ Dlouhotrvalá válka a neklid doby nutkaly jej ještě i r. 1759, aby promluvil o požehnání míru a prosil krále o jeho brzké uskutečnění (*Otia in litteris belli solamina*). Jako příroda trpí nečasem, tak válkou trpí i člověk, zejména kulturní.⁴⁸⁾ Musy jsou poutány jen tímto motivem, jak jest viděti na každé poesii, zmlknuvší za války anebo opěvající jen bojovníky. Co králové a jejich vojska bojují, básníci o nich zpívají. Tak zpívali v Troji o Achillovi a v Římě o Augustovi a Caesarovi. Ale Vergil, opěvač Aeneův, opěval s daleko větší vroucností pokojný život. Básníkům bylo vždy lépe, mohli-li dumat pod hvězdami nebo nad rozkvetlými poli, mohli-li k zemi mluvit moudrou řečí Platonovou a dívat se na svět v jeho slávě, než v jeho zříceninách. I ti, kdo vstupují do života, měli by dáti v svých životních osnovách přednost této mluvě, oddat se ctění Mus a práce, Apollonovu lauru a dechu míru, Minervě raději než bojovně hlomozné Palladě.

⁴⁶⁾ Byla to Bélova rektorská řeč dne 24. května r. 1758 v auditoriu maximu. Běl při ní četl i lipský akademický řád.

⁴⁷⁾ Pronesl ji dne 16. 2. r. 1758.

⁴⁸⁾ R. 1759 v březnu. Vyšlo v Lipsku u Langenheima. Byla to tentokrát řeč delší, 210 v.

Vědu a umění jako životní základ⁴⁹⁾ doporučil Běl mladým i r. 1763 (*Temperatum sapientia amorem*). Formujít drsný věk i člověka nejlépe a dávají duchu mír a srdci štěstí. Právník i medik, historik, řečník i kritik jich živelně potřebují, protože ukazují cestu, která vyniknouti a v životě se nejbezpečněji udržeti.

Běl by byl chtěl, aby každý mladý člověk prahnul touhou po tom, aby vynikl a aby se jeho jméno v současnu i v budoucnu udrželo. I když nedosáhne tohoto nejvyššího lidského cíle, i když v této touze ztroskotá, jest lépe, než aby po slavném jméni nezatoužil. Osten slávy jediné žene lidi k velikosti a k práci. Cíl tu ovšem má býti ušlechtilý a nemá poškozovati druhé. Bohužel tato touha po jméni se v národech i v jednotlivcích často zvrhá v zločin. Médové a Peršané nechali na př. vlast i trůn a šli bojovat do cizích zemí, aby zjařmili cizí národy. Herostrates zapálil nejslavnější chrám z hladu po slávě svého jména. Tak daleko plamen touhy po jméni nesmí poskočit, nejlépe, když jej vůbec usměrňuje rozvaha nebo zcela řídí jen duchovnost a touha proniknouti vědou a uměním. Při tom jest lidem nejlépe a toho lidé i v pozdních věcích nejraději vzpomínají, jak ukazuje věčný a hřejivý plamen slávy Vergiliovy nebo Horácovy. Právě nedávná válka mohla lidstvo poučiti, oč jest lépe oddati se umění a vědě, než válečnému hladu po hlomozném jménu a po jařmivé moci.⁵⁰⁾ Bělovi se vůbec zdálo, že lidé někdy zbytečně bloudili, jestliže myslili, že slavné jméno a moc jim donese štěstí. Štěstí hledává se na nesprávné cestě a člověk za jeho honbou nejčastěji ztroskotá. Je to ovšem základní lidský pud a ohlašuje se již od narození. Nemluvně sahá z jeho nutkání po matčině náruči, dítě po hře, jinoch po ideálu a muž po moci a slávě. Rolník se potí tvrdou prací obdělávané země, voják mává mečem a učenec pérem, jen aby se proslavili a dosáhli hmotných i duchových hodnot. A při tom čas ubíhá, člověk sklamán začíná znova a sestarav v tom pachtění jest nakonec nespokojen sebou, lidmi i bohem a obžalovává kde koho, že nedosáhl na zemi svého cíle. Nejhuře jsou na tom lakomci peněz i slávy. Alexander chtěl se vyrovnati docela bohu a toužil po kultu sebe jako boha, proto byl jeho pád tak náhlý. Člověk neměl by se hnát tak daleko a tak vysoko, měl by si dáti mez v honbě za slávou, mocí, penězi a tituly, protože vše jest bezbarvé a vše jest nicotné, je-li to založeno jen na zdání a není-li v tom vnitřní hodnoty, životní rovnováhy a cnosti. Tuto úzdu honbě za štěstím dovede dáti člověku zase jen vzdělání a studium. Mladý člověk měl by ji najíti za mlada a přidržovati se jí celým životem.⁵¹⁾

⁴⁹⁾ Dne 3. 3. r. 1763, tiskem u Langenheima v Lipsku. Byla to Bělova řeč děkanská.

⁵⁰⁾ Bělova řeč *Incrementa artium* při promoci dne 8. 3. r. 1764. Lipsko, Langenheim.

⁵¹⁾ Řeč *Votum inconstatiam*... solenni carmine exponit. 21. 2. r. 1765, tisk u Langenheima.

Vědou a uměním lze podle Béla dojít vlastně všeho, slávy i jména, i životní úměrnosti a pevného základu. Nezaškodí proto, jestliže všichni mladí napnou síly a budou chtít býti jednou Ovidiem, Vergiliem, Catullem a Pythagorou. Toto prahnutí je postaví na cestu napodoby za velikány minulosti, vtiskne jim v ruku péro, donutí je vydávat knihy, pozene je ustavičně k vyšším cílům, bude napínat jejich sílu a usměrňovat život z pozemskosti k čemusi trvalejšímu a hodnotnějšímu. Snad tak dobudou jen kathedr a proslaví se v užším kruhu, ale snad oslaví i vlast a utkvějí v jejím Pantheonu. Ujdou tak aspoň potupě, že v své dlouhověkosti nic neudělali a že nebyli dost podnikaví, aby po nich zbylo aspoň kulturně významné jméno. Běl se dovolával pro tuto tezi zase Řeků a Římanů, ale i Grotia, Hobbesa a Leibnitze.⁵²⁾

Ve vědě by byl chtěl Běl zdůrazňovat mladým jen věci prospěšné jejich dalšímu životu. Člověk má z minulosti zachycovat jen klad a varovat se toho, aby dbal věcí jalových a škodlivých, nebo aby se docela řídil historickými scestiými typy, jako byl na př. Catilina. Tu by pak bylo lépe, aby z minula vůbec nic neznal. Studium má tedy cenu, jestliže poučí o dobrém a v nevědomosti nechá vše zlé. I badatel má raději kráčet po jisté půdě než zabočovati na scesti hypotéz. I tu jest všude třeba míry a střední linie.⁵³⁾

Míru a jednoduchost doporučil Běl i v praktickém životě. Lidé jsou tak pošetili a malicherní, že vše podnikají, jen aby se zdáli na venek co nejokázalejšími a nejstrojenějšími. Zbavili sebe, své okolí a všechny věci na světě původní prostoty a přirozenosti. Je to vidět v šatu i v jídle. Stačil by jim na př. osvěžující doušek z pramene domácí zahrádky, ale pachtí se raději po nápojích až někde od Rýna a vypili by snad i Rýn celý, jen aby se napojili okázaleji. Jejich šat, třebaš královský, by mohl býti prostý, ale musí míti purpur, koruny, žezla, tiáry, lesklé odznaky, jen aby ohromoval vnějškem a ne vnitřkem. Pastva očí musí býti co nejpestřejší. Zápasníku by mohl stačiti vavřín, ale musí míti vedle něho i okázalé znamení vítězství. Hannibalovi mohlo postačiti, že vyhrál bitvu, ale musil postavit na odív i zajatce a táhnout s nimi před lid. Svět by měl nakazit zase nějaký nový Diogenes umírněním, měl by jej vrátit jeho původní prostotě a vnitřní hodnotě.⁵⁴⁾ Zde myslil Běl asi i na rozpoutaný a rozmařilý ceremoniel lipský, jak ukázal ne-

⁵²⁾ *Diversos veterum et recentiorum inclarescenti modos*... solenni carmine declarat... 13. 2. r. 1766. Lipsko, Langenheim. Podle titulů byl Běl asi nedávno zvolen za člena pruské akademie, byla to asi zásluha knížete Jablonovského.

⁵³⁾ *Doctae ignorantiae laudem*... carmine solenni proponit, 5. 3. r. 1767, Lipsko, vdova Langenheimova, v. 175. Běl se tu podepsal i jako kazatel chrámu sv. Petra. Byl t. r. i děkanem. Téma uvedl mottem z Horáce (est modus in rebus atd.).

⁵⁴⁾ *Ceremoniarum vindiciae*, 18. 2. 1768, Lipsko, Langenheim.

přímo i v jiné řeči r. 1772 (*Luxum Germanorum*). Zažaloval v ní, kterak se kde kdo nádherně obléká, žene se za ziskem a obchodním podvodem, pije, karbaní a smilní, jakoby měl bohem jen Venuši a Baccha. Staří Germáni byli jiní, tvrdí a prostí, ukazuje to jejich mrav i způsob celého života. Jen tím zlomili moc rozmařilého a zženštilého Říma. Heroická prostota Noniů, Teutonů a Hermannů musí býti proto všude heslem, jen v prostotě a v duchu jest síla a čest, i ve vzdělanosti platí více, než lesklá okázalost a talmi.⁵⁵⁾ Tímto oproštěním by našli lidé i jistotu, kterou v dobové nejistotě marně hledají. Bohatí se bojí zvratu v chudobu, třesou se před válkou, krádeží, požárem, mocní se bojí ztráty moci možným převratem, kupec třese se před bouří, aby mu nezhubila lodí na moři, jen moudrý se usmívá v své bezpečnosti oproštěného ducha tomu všemu, protože si stačí se svou moudrostí a cností sám a nic mu nemůže zmenšit jeho vnitřní klid a štěstí. Proto by se mu měli všichni lidé zapodobat a nestavět na vratkém, pomíjivém a zcizitelném.⁵⁶⁾

Lidé odučili se, podle Béla, žiti v prostotě a v klidu, ač jedině tak jest možný zrod Platonů a Euripidů. Hektorové, Achillové, Alexandři Velicí a jim podobní vojáci zneklidnili svět vraždami, lupem a žhářstvím, kde kdo jich v historii napodobil a vnášel v lidstvo zločin a neřest. Mírem, klidem a prací, sebeomezováním a soběstačností lze nejlépe bojovati proti jejich principu a uchovati lidem radost z klidu.⁵⁷⁾ Lidé měli by se naučiti vážit si i ticha, měli by najíti rovnováhu v projevech, zejména v řeči, protože držet jazyk na úzdě a dovednost zůstat v důležitých okamžicích potichu vneslo by do světa více klidu a spokojenosti.⁵⁸⁾ Nemírou jazyka vynikají zvláště ženy a způsobují tak v světě mnoho rozběrů, protože nestřežené a nerozmyšlené výroky v cizích ústech narůstají pak dál a stávají se zdrojem neštěstí a nepřátelství a rozchodů manželů a přátel. Stejně měli by se lidé naučiti pravdě a pohrdati lží. Platí to hlavně o veřejném životě. Jeho nesnáze byly způsobeny a jsou působeny lží a podvodem od nejstarších časů. I Řím byl založen na lži a augursky. Podvádělo se a lhalo i ve válkách, Darius, Troja (dřevěný kůň!), Hannibal a j. I v lásce se lze rozmařilým šatem, ženským pláčem, manželskými slzami, nadarmo neříkali staří „Venus atque Cupido dolosa“. I umění klame měnou forem, fantasií, smyšlenými ději, ba lže i sláva, a shon za ní. Kde kdo se chce zdát víc, než je. Tu je odpomoc zase v pravdivé prostotě a ve vnitřní

⁵⁵⁾ Dne 5. 3. r. 1772, v. 143, Lipsko, Büschel.

⁵⁶⁾ *De Fortuna Rudentibus apta*, 1772, vyšlo v *Acta eruditorum* 1774. (Bél tu vyšel z Cicerona, Tusc. V. 14.)

⁵⁷⁾ *Laudes otii*, v. 157, Lipsko 17. 2. 1774.

⁵⁸⁾ *Laudem silentii*, 2. 3. 1775, Lipsko, Loeper, v. 151. Na tuto tezi zapůsobil asi Voltaire, *Essai sur les Moeurs*.

opravdové hodnotě. Lidstvo by se mělo oddat kultu jednoduchosti, pravdy, práce a zákona, tak by se cítilo nejbezpečněji. Tyto cnosti člověka nejlépe ochraňují. Kdo jedná proti nim, měl by býti ze společnosti vyvržen, zejména kdo nepracuje. Proto Korintští měli velmi dobrý zvyk, že se ptali každého přichozího, z čeho vyžívá a co dovede. Nepracoval-li a nehradil-li si někdo všech potřeb sám, trestali jej za zahálku a tupili jej. Něco jiného jest ovšem nezaměstnanost a nečinnost vědcova nebo umělcova. To je vnitřní a neviditelná práce, ponor v sebe, jenž jest ve vnějším pracovním ruchu nemožný. Bél odůvodnil tuto svou filosofii práce⁵⁹⁾ Hesiodem (*Opera dies*), Aristotelem (*Politeia*), Ciceronem (*Epistolae*), Horácem (*Ody*), Senekou (*Epistolae*), Mirabellem (*L'ami des Hommes*), Athenaim (*Daepnosophisti*) a j.

Hledal-li by kdo pravzor života, doporučil by mu Bél Sokrata,⁶⁰⁾ příkladného filosofa, posvěcujícího vlastním životem a smrtí učení, kterak má člověk moudře a šťastně žíti. Bélovi se zalíbil tento filosof zejména v žaláři a ve chvíli smrti, kdy skoro radostně překlenul úklady sofistů výrokem, kterak klidně přestane býti hostem těla a stane se občanem lepšího světa. Dovedl se postavit proti všem, a třebaš padl úkladem a léčkami druhých, přece nad nimi zvítězil.

I v jiných tématech Bél věnoval pozornost filosofii, jež člověka opře v životě i v smrti, v mládí i v stáří, a jež tu stojí někdy jediná za to, aby se na tomto světě žilo.⁶¹⁾

Takovýmito tématy plnil Bél mysl odcházejících magistrů filosofie a svobodných umění a jistě na ně přes nakadeřenou a stále stejně rytmičnou latinu mohutně působil, protože se dotýkal nejnaléhavějších otázek člověka vůbec a mladého člověka zvláště. Měl tu často gesto moralisty a humanisticky učeného profesora, zamilovaného do antické, mnohdy málo časové četby, ale pravdy, jež s důrazem a nadšeně i přesvědčeně pronášel, měly všelidskou platnost, vzlet a kouzlo, tak že se mohly vracet k propouštěným magistrům v životě dál a připomínat jim ono věčné, jež jim chtěla universita skytnout pro celý život jako oporu a základ.

Z Béla tu přímo sálala veliká kulturní víra, že věda a její lidská moudrost jest boží dar,⁶²⁾ jenž změnil lidi i zemi k nepoznání, jenž stvořil bohy, člověka,

⁵⁹⁾ *Laudem mendacii*, 13. 2. 1777, Lipsko, Loeper, děkanská Bélova řeč. — *Collatio legum Politicarum et philosophicarum de otio*, 25. 2. r. 1773, Lipsko, Loeper.

⁶⁰⁾ *Mortem Socratis... solenni carmine proponit...* 1. 3. 1770, Langenheim, Lipsko, r. 225.

⁶¹⁾ Na př. *Regem philosophicum solenni carmine proponit*, 22. 2. 1776, Lipsko, Loeper. — *Laudem graecae fidei s. c. proponit*, 25. 2. 1773, Lipsko, Loeper. — *Laudem senectutis s. c. proponit*, Lipsko, 1778, Sommer.

⁶²⁾ Srv. *Sapientiae bona... s. c. proponit*, 13. 2. 1779, Lipsko, v. 177, Bütner. — *Sapientiae fata*, 10. 2. 1780, Lipsko, str. 30, Sommer. — *Sapientia apud Graecos*, 1781, Loeper. — Ke konci věku přibývalo

stát a vlast, pronikl ke hvězdám a učinil člověka pánem země. Všechny tyto projevy měly vlastním smyslem, aby mladý člověk s touto kulturní věrou budoval svět dál, aby jí zmnožil všelidský majetek nadržaný minulostí a aby o ni opřen statečně dotvořil budoucí svět lépe, než jak jej přejal. Proto nelze upřít leckteré Bělově promluvě rázu vznešenosti a nelze ho dosti chváliti za to, že takto chápal svůj úkol v mládeži.

Bělovy panegyriky byly promlouvány zpravidla k několika promováným magistrům, bylo jich většinou kolem deseti. Pocházeli ze všech německých krajů a bylo mezi nimi mnoho dětí českých exulantů, Slezanů, Lužičanů, Míšňanů, ba občas i někdo z Polska, Čech a ze Slovenska, na př. z Levoče nebo Prešporka. Tu Běl se rozpomínal své vlasti a okázale sa přihlašoval ke krajanovi, na př. k Zwanzigrovi, Szászskému a j. Vzpomínal i jejich rodičů, zvláště šlo-li o někoho z takového rodu, jako byli Lány, nebo šlo-li o nadějněho spisovatele, jako byl Szászky, vzbuzující disertací „de eo, quod inter libertatem et necessitatem interest“, kulturní naději. Běl všiml si i témat slovanských a vyzdvihoval jejich původce, na př. Chr. Aug. Clodia a jeho herojskou báseň na polskou královnu. Dovedl při promoci zdůraznit i své evangelictví, na př. při pražském Schwarzovi, jenž byl vzdělán sice židem Seligmanem, ale oddaným „naší víře“. Bělovy životopisy promováných magistrů jsou sice šablonovité, ale poutají zřetelem k podrobnému běhu života a studií a hodnocením žáka i jeho profesorů. Jsou vlastně kus historické a doložené práce o drobných životech mladých a často málo významných lidiček, ale přece jen bohatý výhled do drobného života studentů a university, hodnotný doklad doby a jejich lidí. Básník ustoupil tu prosaikovi a změnil výraz i skladebný postup. Ale i tu jest slovní technika často jen zřejmým přechodem od ukázněného slova a výrazu a obrazu k prozaickému slohu a nezapře zručného a zdobného veršovce.

*

Běl byl z rodiny pozdních humanistických básníků, jimž byl podiv antické vzdělanosti bytostným základem. Prokázal to tématicky a motivově a osvědčil to i výstavbou a technikou svých básní. Opodál současného ruchu a opodál akademicky nezasvěceného davu propadl cele humanistickým učeneckým zálibám a vše, co zažíval, převáděl na antické období. Luterán a evangelický kazatel ohlašoval se v něm jen moralistně, jinak křesťanské postavy z biblického okruhu byly

Bělovi témat filosofických, patrně se jimi utěšoval sám. Bělovi se připisuje spolupráce i o spise vydaném v Prešporku Machaona per Hygieam quiete donatum, sub ipsa nuptiarum Perlicio-Molerianarum solemnium... gratulabundi adumbravere. Neměl jsem ho v ruce, ale jeho vřočení 1731 nepokládám za správné, snad jde o tiskovou chybu.

mu vzdáleny a nepohnuly ho k zpěvu nebo k jakékoliv zmínce. Svou poesii naplnil kdekerým zjevem z řecké a římské mythologie, a i přírodu i vesmír a jejich barevné a zvukové jevy symbolisoval si antickými božstvy. Jako tato božstva, velká i malá, žila v středověkém humanismu, tak žila u něho dál a stala se tlumočnickými jeho nálad, příměrů i dekorativních básnických prvků. F. V. Bezold by měl právě v něm doklad i pro pozdějšího básníka, ponořeného zcela v představu antického nebe.⁶³⁾ Z antické mythologie vytanuly v Bělovi i četné výjevy a situace, jimiž vyzdoboval své básnické řeči. Chtěl-li na př. promluvit o kouzlu a síle poesie, nevpadl hned doprostřed tématu, nýbrž vyvolal čarovný obraz Pieridek s vavřínovými lístky, purpurnými růžemi, vonnými liliiemi, rozestřel před čtenářem barevnou a zvukovou nádheru luk, polí, lesů, skal, hor, řek a větrů, zcela v antické stilisaci, oživil je fauny, satyry a dryadkami, rozžal nad nimi měsíc a hvězdy, promítl k nim antické pěvce v čele s Orfeem, a pak teprve postoupil k vlastnímu tématu. Někde tu postavil scénu zcela dramaticky. Obraze Sokrata exponoval nejdříve jako prolog scénu rozvaděných Mus, pak Sokratův boj se sofisty v čele s Hippiem, nato sněm, jenž odsoudil Sokrata k smrti, a na konec přešel k vlastnímu tématu, k Sokratovu odchodu na smrt, k skvělé a tklivé scéně žalární, jež připadla opravdu jako závěr tragedie a nejúčinnější vyvrcholení exponovaného dějstva. Jestliže tu onde zavěsil na takovou scénu ještě napomenutí nebo výzvu k svým mladým posluchačům, bylo to již cosi barokního, zcela obdobného s barokními malíři, kteří dovedli dát postavám na svých obrazech do ruky cedulky s napsanými hesly náboženského poučení. Baroko zalehlo občas svým tlakem tedy i sem a neodolal mu ani duch tak ohrazený od okolní profánnosti, jako byl Běl. S dramatickou výstavbou scén počínal Běl taková témata, jež měla zaučinkovat na posluchače zvláště prudce. Když zauvažoval na př. o kritice, postavil si napřed chrám bohyně Minervy, této první kritičky mezi bohy a lidmi, nechal v něm vystoupiti nejdříve starce s výkladem o jeho práci, pak jinocha s doznáním jeho snů a nadějí, a projednav v sborech podružných božstev téze o jejich radostech a stescích, osudech a cílech, zahájil vlastní rozbor tématu. Takovéto výjevy měly uvést čtenáře v náladu a připravit jej, aby s duchem očištěným od běžného prostředí úsilněji vnímal básníkovo tématické řešení. Chtěl-li promluvit na př. o poesii, exponoval tichou noc, vyličil suggestivně spánek země i lidí v jejím stínu, naznačil požeňání nočního ticha, zvoucího k mluvě nejsmělejších snů, a teprve na takto exponovanou kulisu a na toto jeviště nechal vejít božskou Poesii, aby vyvolala básníky minula i přítomna a dala se s nimi v rozhovor. Běl dospěl tu často

⁶³⁾ Srv. Bezold, Das Fortleben der antiken Götter im mittelalterlichen Humanismus, Bonn, 1922.

parallelismu. Chtěl na př. mluvit o zhoubě války a o dobrodiní míru. Exponoval proto nejdříve přírodu v zimě se vším zmarem života, barev, zvuků, prahnoucí po jarním zvratu v slávu jasu a barev, zvuků a tónů, a teprve pak exponoval hrozné důsledky války v přírodě i v lidech, děsnou bouři způsobenou Palladou, pod jejímiž kročeji sténající člověk vyhlížel stejně jako příroda příchod svého jara a návrat k poklidné práci. I to připomínalo často antické básníky, a jako oni, i Běl chtěl parallelismem kontrastů zvýšiti suggesti poesie.

Od antických básníků měl Běl smysl pro živost otázek a zvolání (Quid Maro? Quid Naso? — Quis strepitus? quae turba? quid accidit? unde concursus hominum? Quid tympana pulsa, quid aeris clangor? — Quisnam haec conspiciens tam tristia, tamque nefanda, temperet a lacrimis, ni ferrum in corpore gestet?).⁶⁴⁾ Od nich měl i ráz epithet (luna pallida, nox tristis, nox profunda, durus labor, durus Achilles, fortuna fugax, purpurea rosa, fragrantia lilia, virentia prata, virides silvae, praerupta saxa, nubiferi montes, umbrosae valles, dulces Musae, terribilis tuba, graves errores, dirus furor, misera cura, rapida tela, violenta arma, rapida flamma, rabidus tumultus, lati agri, cingentia castra, fulgida sidera, horrida umbra, migrans umbra a p.). Po nich rád opakoval dvakrát i několikrát za sebou některá slova a výzvy, aby jim dodal účinnosti (pone, ach, pone iras . . . quam nova, quam suavis . . . floruit, floruit, floruit ea aetas . . . ter laeta, ter gravis aetas, . . . porrige, porrige a p.). Běl užíval rád i spojky ut na přirovnání (pax ut zephyrus campis lascivus apertis ventilat afflatu veris nova pignora amica). Snažil se, aby co nejbarevněji vystihl některý přírodní jev (sol induit coelum velamine croceo et summi montes per aera ignibus ardent liquefacto aequalibus auro) a aby i hláskovými skupeninami napodobil zvuk (currentia carmina condit, sanguineo squalens pulvere Mars, splendens ex splendente munere, veteris vestigia vitae, coccinea crescens doctrina tiara decorata nitescit). Někde vsunoval v svůj verš doslovně nebo obměněně celé řady frází z klasiků, zejména z Vergilia a z Horáce (ad citharam laudesque virum pugnasque canebat, coelo delabitur alto, vox faucibus haeret, laudator antiqui aevi, recubans patulae sub tegmine fagi, tot discrimina, nitimur in vetitum, hinc illae lacrimae a p.). Tyto přejatky konvenčních antických frází ohlašují se někdy i v próze, na př. erat tum tributa in partes quatuor omnis Sardinia (Caesar, Gallia!).

Své panegyriky psal Běl hexametrem, někde rýmovaným, a pro uchování metra s oblibou užíval po příkladu některých klasiků tvarů méně obvyklých (pericla, seclum, vinclis a j.). Dobová slohová tíha zalehla leckdy i jej a učinila

⁶⁴⁾ Tato poslední otázka připomíná podobný dotaz Kollárův z Předzpěvu Slávy dcery.

některý verš těžkopádným roztržštěností vět, (qui, sit, ut, in cuius nemo non inquit amorem, si qua ulla usquam est sapientia vera, necesse est, ut, quorum aetheria lustravit pectora flamma, hoc etiam vere faciat servetque beatos).

Všecky tyto souvislosti s antikou vyplynuly u Béla z přesvědčení doby, že poesii lze podle antických vzorů naučit, že základem básně jest technika, ne spontánní tvůrčí akt. Chr. Andr. Teuber v stati Von der vollkommenen Poesie podotkl výslovně v § 1.: „die vollkommene Poesie ist eine Wissenschaft das Gedicht zu machen“ (Gottscheds Beyträge V. 387). V stejný smysl vyzněla i Scaligerova poetika, již se Běl nejednou dovolával, a stejně hleděli na problém i Erdmann Neumeister (Leipziger Vorlesungen) a Joh. Burchard Mencke (Unterredung von der deutschen Poesie). Podobně ustrojoval své akademické řeči i učitel a přítel Bělův J. D. Schöpflin (Festreden). Lipský filosofický amfiteátr, upravený Menckem, i lipská universitní knihovna s latinským vstupním nápisem,⁶⁵⁾ jakoby tyto názory a formy vtělovaly v mysl profesorů i žáků. Jako Běl básnil tu své příležitostné básně a básnicko-filosofické úvahy i profesor Johann Georg Eck a zejména Johann Friedrich Christ, jehož každoroční promoční latinské Lobgedichte měly zcela tentýž ráz. Christ byl Bělovi zřejmě předlohou ve výběru témat, v jejich kompozici a uměleckých prostředcích, v závislosti na klasicích i v úpravě tisku akademických řečí. Antický inventář představ, sentencí a umělecké techniky se tu zcela shodl s Bělovým,⁶⁶⁾ třeba Christ přihlížel více než Běl i k novějším básníkům. Běl až na vyjimku (Milton, Bodmer) novějších básníků jakoby ani neznal, jen při obraze Tartaru jakoby se mu byl mihl obraz Dantova Pekla. U něho bylo vůči současníkům jen více humanitního citění, více ethiky, což měl z domu, jak ukazují na př. Psalmi Davidis seu Ethica Davidico-Salomonea Matěje Béla (1724).

K. O. Běl měl v stílací svých disertací a panegyrik i domácí⁶⁷⁾ předchůdce

⁶⁵⁾ „Intra et Lipsiaci perquire sacraria Pindi, accola seu Plissae seu peregrinus ades. Sique tibi aeternum volup' est acquirere nomen, his librum aut aliquid dapsilius adde decus. Librorum sic crescet honos, post fataque honores stabunt, dum stabit Bibliotheca, tui...“

⁶⁶⁾ Srv. Christ, Ad eruditos de moribus 1747, Alabastron, Anticentaurea modestia sacra (1743), Chairisia (1742), De Johanne Schwartzenbergio, De poetica recte intelligenda (1753), Urbis Lipsiae bona (1755).

⁶⁷⁾ Srv. Gottfried Schwartz z Nové vsi, Initia Religionis inter Hungaros ecclesiae orientali adserta, 1740, hallská disertace. — J. Chr. Peck z Trnavy, De phrenitide Pannoniae idiopathica. — Pavel Pintzer z Košic, Methodus explicandi scripturas sacras, 1732 (9). — Podobnou strukturu a úpravu měly i promoční řeči na universitách v Urbině, Parmě, Janově a j., ale soudobě přecházely od latiny k italštině, jak ukazují jejich soubory na př. v knihovně vatikánské nebo v národní bibliotéce římské (Rime per la laurea in filosofia).

a nástupce.⁶⁸⁾ Tento slovesný druh dlouho se nevyžil ani v Německu, ani na Slovensku a v Uhrách. Držel se tíhou dávné tradice, jako se podnes udržely tytéž promoční floskule.⁶⁹⁾

Zdá se, že si byl Běl často vědom nečasovosti své poesie i její převahou akademické hodnoty. Doba a národní povědomí zalehaly prudce i do lipského universitního amfiteátru, v němž Běl promlouval své řeči. Lidu již nepostačovala učenecká katedrová poesie. Nasvědčují tomu Bělovy občasné obhajoby vlastního básnického směru. R. 1754 referoval na př. o opatu Fr. M. Caesarovi a o jeho Chválách na Marii Terezii. Doznával tu, že básníci píšíci obecnou mluvou opovrhují elegancí dosavadní latinské poesie, ale ani oni neměli by prý zapomenout, že to jest vlastní a pravé vzdělání a že latinsky stále ještě básní velcí duchové. Na Caesareovi pak dokládal Běl, kterak výstižně se dal latinsky popsat tak skvělý zjev, jako jest Marie Terezie (ut Juno ingreditur, ridet Venus atque Minerva eloquitur, florent Charites, Bellonaque certat, ut Cybela foecunda).⁷⁰⁾ V referátě o novém vydání Aristotelovy Poetiky dokazoval, jak jest stále časová, jak z ní čerpala většina národů a kterak se z ní poučil i Lessing.⁷¹⁾ Na Bodmera hleděl jistě jako na nebezpečného odpůrce, ale chválil přes to jeho obdiv Miltonovi.⁷²⁾ Vážně ohrozili Béla vyznavači Baconovi, opovrhovači ctitelů „antiquitatis“, zejména pak Gellert, Rabener a Kästner, kteří se ozývali proti ustavičnému současnému latinskému básnění, zejména proti latinské příležitostné poesii Bělova typu, v níž viděli docela znesvěcení poesie vůbec.⁷³⁾ Tento novodobý proud, odklizející vítězně latinu ze školních síní a ze života a nenávistný k básnickému Bělovu genru, způsobil stárnocímému profesorovi a básníkovi jistě řadu těžkých a bolestných chvil.

Nejhorší se však dostavila obviněním, že Běl nepsal svých básní sám, ale že mu je psal jeho mladší kolega v Halle Christian Adolf Klotz (1738—1771). Hallský profesor retoriky Klotz psal totiž podobné panegyriky na hallské magistrity jako Běl. Vystupoval jako Lessingův odpůrce a značně se přeceňoval. Bělovi se

⁶⁸⁾ M. Semian, J. Blasius, A. Maróthy, J. A. Benický, J. Ch. Hanulík, M. Tertina, B. J. Beňák, Petr Hulják, J. Bučanský a j. donášeli z Němec koncem XVIII. století a počátkem XIX. století podobně ustrojené a na antice založené příležitostné latinské i české básně. Podobně se veršovalo soudobě i na školách v Trnavě, ve Vacově, v Jagru, v Levicích, v Prievidzi a j., jak dosvědčují dochované rukopisy.

⁶⁹⁾ Srv. Redeakten bei Erwerbung der akademischen Grade an der Universität in Leipzig im 15. Jahrhunderte v. G. Buchwald und Th. Herle. Lipsko, 1921. Abh. d. Ak. sv. XXXVI, 5. Promoční ráz byl týž i na právech, srv. H. G. Franck, De foedere caesareo novennali, 1768.

⁷⁰⁾ NAE 1754 660.

⁷¹⁾ N. A. E. 1776.

⁷²⁾ N. A. E. 1754 ref. o Ziegelbauerovi, Epitome historica regii monasterii Brevnoviensis, tu o Bodmerově „de eo, quod in Poesi est mirabile“.

⁷³⁾ Opuscula poetica 1766, Opuscula philologica et oratoria 1772.

v něm zalíbilo a napsal o něm: „Klotz, amicus meus, litterarum delictum, poeticae artis egregius arbiter“.⁷⁴⁾ Když Klotz předčasně zemřel, napsal o něm Běl do Gelehrte Zeitung nekrolog se závěrem „Lugete Musae!“ Tento nekrolog parodovaly Prager Gelehrte Nachrichten asi vlivem Loeprovým: „An Klotzens Grab erscheint der Dichtkunst Lehrer Bell und ruft: Ihr Musen, weint! Die Musen lassen sich in ihrer Lust nicht stören. Denn sie sind nicht gewohnt, auf seinen Ruf zu hören.“ Prager Gelehrte Nachrichten byly s Bělem ve sporu a jako mluvčí pražské pokrokové učenecké skupiny jej potíraly, protože se zastával proti Dobnerovi názorů Jablonovského na původ jmén Čech a Lech. Chopily se proto lipského tradovaného podezření, jakoby byl Klotz o Bělových verších spolupracoval nebo jakoby byl Běl Klotzovy promoční verše vydával za své. Napsaly to i výslovně, třeba se dokládaly jen hallské a lipské „gemeine Sage“.⁷⁵⁾ Po Bělově smrti vytasil se s tímto obviněním i K. F. Bahrtdt („Herr Hofrat Bel als der berühmte Professor der Dichtkunst kündigte uns in einem Programme der Welt als die gelehrtesten Männer an, erzählte unsere Lebensläufe und besang Gott weiss in den schönsten lateinischen Versen, welche ihm der Geheimderat Klotz gemacht hatte, denn er selbst verstund nicht einmal die Prosodie, geschweige dass er hätte Verse machen können, ob er gleich alle Tage ein Paar Flaschen des besten Ungarweins zu sich nahm und dieses köstlichen Getränks so lange genoss, bis — er selbst für gut fand — seinem Fasse den Boden auszuschlagen.“⁷⁶⁾

Nepochybuji, že všechno toto obvinění Bělovo, jakoby mu byl psal Klotz jeho panegyriky, vyšlo z Bahrtdta. Protestantský teolog Karl Friedrich Bahrtdt byl Bělem skutečně promován na magistra r. 1744, ale sotva se osamostatnil, napadl Béla z nenávisti jako otcova nepřítele anonymním pamfletem⁷⁷⁾ „Zwei Briefe an den Magister C. F. Bahrtdt“ a napadl Gottscheda jako „pyšného idiota“. Běl jako censor zjistil na Gottschedovu žádost Bahrtdta v anonymovi, a hnal jej před vrchní konsistoř. Bahrtdt, jenž byl zcela protichůdné mentality a povahy, jenž se bouřil proti každé tradici a ortodoxii a jenž byl v ustavičném sporu se svými

⁷⁴⁾ N. A. E. 1768, 177.

⁷⁵⁾ O tom a o sporu Bělově s pražskou skupinou srv. bližší A. Kraus, Pražské časopisy 1770—1771 a české probuzení, RČA III, 31 str. 57—59. Pro Bělův humanism srv. i J. Ludvíkovský, Dobrovského klassická humanita (1933), Sb. fil. fak. univ. Kom. XII.

⁷⁶⁾ Viz Dr. Carl Friedrich Bahrtdts Geschichte seines Lebens, seiner Meinungen und Schicksale, I. 233, 1790. — U Krause o dalších polemikách PGN s Bělem a dalším podceňování Béla v PGN (jistý „cizozemský“ učitel poesie a hamižný kritik, který jest dost nestydatý, že na veletrhu vymáhá nové knihy na knihkupcích hrozbami a sliby“, — narážka asi na recenzi ex. pro N. A. E.).

⁷⁷⁾ I. c. I 318: ich hasste den Hofrat Bel als meines Vaters ältesten Feind, und verachtete den Prof. Gottsched als einen stolzen Idioten. An diesen beiden Kleinmännern versuchte ich zuerst mein satyrisches Talent. Pamflet psal Bahrt spolu s Tellerem a útočil pak na Béla i jinde, kde mohl.

vrchnostmi, mstil se pak na Bélovi, kde mohl. Vysmál se zprvu jeho latinisování a pak se mu pomstil onou „gemeine Sage“ v Halle a v Lipsku, jež šuškala cosi o nepůvodnosti Bélových panegyrik. Tlach převzali odpůrci dál, od nich dostal se asi i do Prager Gelehrte Nachrichten se všim svým závistným vřením proti „cizozemci“ a „hamižníku“, což spadalo snad i na vrub obou Bélových redaktur a jeho celé kariéry. Bahrdt ukončil „Sage“ v životopise přímým posměchem svému učiteli a vysmál se mu i za to, že užil obvyklého výrazu promočního o magistrech „doctissimi“. Že Bélovo obvinění Bahrdtem je těžko udržitelné, vysvítá z toho, že jeho všechny panegyriky mají týž jednotný ráz a že je Běl psal již v době, kdy byl Klotz hochem (nar. 1738!) a že je psal i celé desíletí potom, kdy Klotz byl mrtev († 1771). Bahrdtův klep opřel se nanejvýš snad jen o možnost, že Klotz pomáhal Bélovi při sestavě magistrovských biografii nebo že tu onu báseň přečetl. Dokonalá obeznanost s antickou a s poetickou technikou ohlašuje se u Béla z každé řádky, na své básně stačil si Běl jistě sám. Proti Bahrdtovi svědčí i jiná veršová struktura u Klotze i Klotzova větší časovost a i germánskost, projevující se všude zřeteli k německým zájmům. Bahrdt, jenž se s marnivým Klotzem stýkal, zaslechl možná na Béla ten onen vtíp a vzal si jej po Klotzově smrti jako východisko k mstivé klevetě. Vržená skvrna bohužel na Bélovi uvázla a bude ji těžko dnes smýti, není k tomu dosti a přímých pomůcek. Bahrdtovo obvinění přešlo i do literární historie a docela se traduje i z encyklopedie Ersch-Grubovy.⁷⁸⁾

Je nepochybné, že toto podezření ztrpčovalo Bélovi poslední léta života a že redakční neúspěchy, zastarávání a odmítání jeho literárního směru, osamocování v cizím prostředí a příznaky stárnutí jej otrávily nakonec docela.

*

A tak došlo asi k oné tragické jarní noci, kdy rozkvět přírody s milými klasiky a s vlastní tvůrčí prací již nestačily na to, aby nalily Bélovi další potřebné životní síly a chuti. Muž, jenž se osvědčil jako pracovitý a nadaný historik, jako nadšený a důmyslný estetik, jako zajímavý básnický řečník a humanistický vůdce mládeže, došel jednoho dubnového večera z nádherně šumivého města a ze své milé a kvetoucí university domů, aby se vysvlékl z toho všeho a aby pohrdl všemi poctami, v nichž se zjevoval před lidmi jako ctihodný dvorní rada a člen mnohých učených společností. Snad probděl noc s pohledem do daleka a ve vzpomínce dal před skleslou myslí přejít řadě milých domácích krajin a řadě drahých osobností, s nimiž se v životě setkal. Snad se občerstvil i douškem sladkého vína své

⁷⁸⁾ Píše se tam o Bélových malých latinských básních ke každoroční promoci magistrů, z nichž prý některé psal Klotz a j. v jeho jméni. I Wurzbach to tvrdí. Srv. k 235.

rodné země a konečně se odhodlal nad Platonem a nad jeho líčením Sokratovy smrti vyjít ze žaláře těla jako kdysi on, odhazuje dočasnost těla, v němž rád i nerad na zemi hostoval, snad zavzpomínal, že by tam doma nedošlo k takovému životnímu konci, že by jej přece byla podchytila nějaká přátelsky teplá a rozumějící spolurodná ruka. Ale tu v chladné a stále nepřátelštější cizině nebylo nakonec jiného zbylí⁷⁹⁾, než si ustrojiti osudnou smyčku, vložit si ji sám na hrdlo a z vlastní vůle odpraviti, co bylo pozemského a co začalo nesnesitelně tížit. A tak dokonal ten, jenž mladé volal k životu a sliboval jim slunných pohod na výšinách kultury. Srazil se s nich sám, protože jsou v lidském životě věci, jež nezmohou ani ony.

Tento zajímavý Prešporčan, jenž se asi vracel k svému starobylému rodnému městu v svých posledních chvílích a jenž se poušmíval pod kouzlem vzpomínek na ně, jistě zaslouží, aby se vracel do svého rodného města svým duchem a trval v něm i stopadesát let po své rmutné smrti. I mrtvý má v svém odkaze dosti teplých a věčně živých vět, jež mohou působit v mladých slovenských myslech a mohou nabádat k cestě za vyšším a užitečnějším životem, než jak jej diktuje běžný průměr a malé prostředí v kterékoliv době.

⁷⁹⁾ Nepřátelé vysmívali se Bélovi až za hrob. Na jeho dobrovolnou smrt napsal na př. válečný rada Müller epigram:

Dem Dichter, dem es nie im Leben
durch die Begeisterung gelang
sich von der Erde zu erheben,
dem glückt es noch zuletzt durch einen Strang.

Dr. Anton Václavík:

Zdroje ľudovej výtvarnosti v bratislavskom Záhorí.

(Štúdia etnograficko-psychologická.)

Historické štúdium považuje ľudové umenie, ktoré je súčasťou národnej kultúry, za derivát vyšších štýlov, a to menovite zámockého prostredia. Moje mnohoročné výskumy dokladajú, že v takzvaných majerských osadách a tam, kde prevládali hofieri, sa ľudové umenie nachádza len veľmi obmedzene a že artefakty, v nich sa vyskytujúce, sú skutočne závislé na vyššom umení; ak nesú stopy istej samostatnosti, sú tvorbou pomerne mladou, z posledných 250—300 rokov. Je prirodzené, že poddanský ľud, nemajúci dost času k vypätiu vlastnej tvorčej činnosti, ani zabezpečenia hospodárskeho minima, nemohol tvoriť, a keď sa niekde stretne so starším výtvarným prejavom ľudového charakteru v takých obciach, nutné je predpokladať, že je produkciou zriedkavých jednotlivcov (z akejkolvek príčiny nezúčastnených poddanského zotročenia), ktorých tvorba nemohla ani byť kolektivizovaná.

Na svojich národopisných cestách došiel som do Jabloňového, ležiaceho v bratislavskom Záhorí, ktoré náleží k najchudobnejším krajom západného Slovenska. Chudoba kraja vyplýva jednak zo suchého, piesočnatého terénu, jednak je daná niekdajšími poddanskými pomermi; po prevrate bol kraj ťažko postihnutý znemožnením vývozu dreva, rastlinnej i živočišnej produkcie do Dolného Rakúska.

Jabloňové s okolitými záhorskými obcami bolo do r. 1848 v tesnom poddanskom pomere s panstvom Pálffyho. Táto okolnosť s uvedeným súborom nepriaznivých podmienok kozmických veru nepriala ľudovej tvorbe.

V textiliách posledného storočia je značná chudoba jako po stránke technickej, tak i formovej a nezmení na nej nič aj keby sme získali doklady pre staršiu fázu červeno-fialového vyšívania (niekedy bolo užívané i zlatých nití), ako o nej svedčia nesporné sledy a vypravovanie starých pamätníkov.

Kraj leží v blízkosti Bratislavy a Viedne, v oblasti povestných pútnických mariánskych miest, Mariatálu (Marianky) a Šaštína, navštevovaných v minulosti početnými pútnikmi z Maďarska, Dolného Rakúska, z Moravy a z vlastného Slovenska. Posiaľ ho navštevujú pútnici až z okolia Prievidze a Nových Zámkov.

To malo, pravda, za následok, že kraj bol starožitníkmi z Bratislavy, Viedne, Hodonína, Brna i miestnymi priekupníkmi a sberateľmi úplne „vyrabovaný“.

Už od devädesiatych rokov bola poptávka po keramike, najmä habánskej, pozdejšie po starej keramike stupavskej i po majolike z Holiča, a keď nebolo potom čo zbierať, braly sa i predmety remeselníckej a sedliackej výroby.

K spomenutým dvom akčným centrom treba priradiť Malacky s Františkánskym kostolom, so „svätými schodami“, pod ktorými sú na ďaleko-široko uctievané relikvie svätých. V okolí Jabloňového, Perneka a Svätého Jura bývaly antimonové a manganové bane, medené hámre, v horách pracovali prisťahovalci nemeckí „holcokári“, siahajú sem stopy pastierskej migrácie, postupujúcej až na Záhorie po horských hrebeňoch; v okolí s oboch strán, ba i v samej Kuchyni (okrem Stupavy) pracovali po stáročia početné keramické dielne, vďačiace za svoj vznik nielen prírodnej hline, ale predovšetkým známej habánskej kolonizácii, takže stály tu isté predpoklady fluktuácie a kríženia rôznych výtvarných prvkov v značnej miere. Ale nestretávame sa na Záhorí s odrazom týchto činiteľov ani v maľbe na skle, ktorá sem bola importovaná buďto čiastočne z Podunajska, alebo z Moravského Slovácka, alebo z Podyjska. Jedine maľovaný nábytok (truhly, „fogaše na rád“ a zábradlové lavice v čele záhorských interieurov) dokladá schopnosti ľudových samoukov, rustikalizujúcich neraz umenie remeselnícke.

Po chudobnom zboji na textilie (písal o nich čiastočne Dr. Vilém Pražák: „Slovenské lidové výšivky“, Bratislava — časopis U. S. Šafárikovej 1927—28) v truhlách stareniek, komorách a podstrešných povalách záhorských murovaných stavaní bol som milo prekvapený maľovanými ohnišťami v Jabloňovom.

Obr. 1. 74ročná Maria Mackových, maliarka ohništa na tab. I.

O tomto druhu a vývoji ozajstnej ľudovej výzdoby písal som už viackrát.¹⁾ Odvodil som ich vznik z nahodilého čmárania prstami na mokrej ilovej vrstve, nanesej na staršiu vrstvu múra; k skúsenosti sa došlo ľahko na zadymenej ohniskovej prepážke, lebo na sadzovitej, mastnej podložke prsty nielen ľahšie sa kízaly, ale zanechávaly i účinnejšiu stopu. Tieto nenápadné, primitívne ozdoby, vyskytujúce sa ešte na ohništiach po celom Záhorí, sú v Jabloňovom doplnené aj maľovkami druhej fázy, keď čmáranie prstami nahradzuje ornamentálna výzdoba, prevádzaná voľnou rukou, a to štetôčkou namáčanou vo vápne.

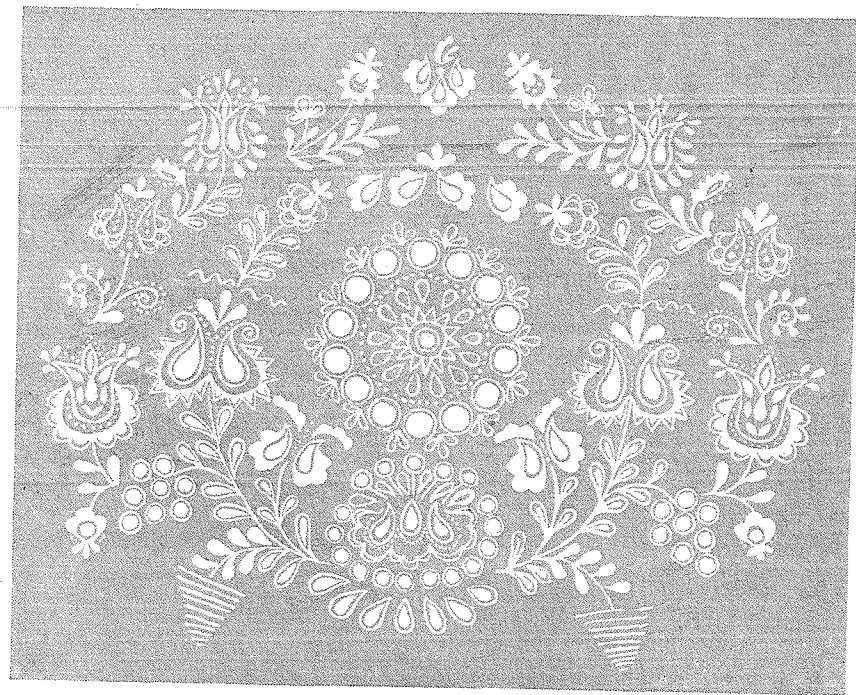
Niektoré ohništové výplne sú barevne prevedené obrátene, totiž tak, že zelený ornament je nanášaný na bielu podložku. Keď je na pr. hlavná polkruhová výplň tmavej pôdy, majú bočné výplne bielu pôdu s ornamentom zeleným a obrátene. Rôzne odchýlky sú dané funkciou ohništa, o čom všetkom som písal podrobne v citovanej publikácii. Umelecký účinok je nesporne značný, pretože zelená rumelka s vápennou belosťou pôsobí lahodne i efektne. Dojem zvyšuje teplé pozadie ilom zatónovaných stien, vyúsťujúcich v klenbu komína. Zeleň ohništa sa viaže tónove s predsieňou, z ktorej je prístup k ohništu oblúkovým vchodom, v prepažujúcej stene, ktorá je v svojom klenutí, zvanom „branka“ tiež zeleno-biele vyzdobená. Taktiež povala siene má v strede na štyroch vencoch a zvonku ozdobenom kruhu (ako v menšom a chudšom prevedení vidíme na strede cit. ohništa tab. I.) slnce, tvoriace stred stropu, plocha potom medzi stredom a lemovkou je vápnom vyhviezdičkovaná pomocou vykrájanej formy zo surových zemiakov. Takéto ohnište na tab. I. máme od 74ročnej starenky Marie Mackových, ktorej obrázok prinášame v texte na obr. 1. Je to drobná ženička jadrných tmavých očí, vie sa sotva podpísať a ťažko číta v svojej modlitebnej knihe. Podobne maľujú aj iné ženy, zvlášť však rýchle ozdobujú ohnište ženy „ličarky“, t. j. chudobné ženy, ktoré za trochu živobytia ponúkajú sa bohatším sedliackam vymazať aspoň raz do roka chlebové a kachlové pece, ktorá práca náleží k najťažším. Dedinčania rozprávajú o zvláštnej zručnosti maliarky Drahošky, Dujničky a i. V modernejších kuchyniach „staroverské mauování zakapau“. Starenka Mackových spomína, jak „za muada vidzeua“ iné maľované ohnište a „skúšaua“ ho napodobniť. „Velice sa to ľúbiuo, nečo si z toho zamerkovaua, ale veččím díuem z huavy vymýšlaua.“ (Maľuje: „ružé“, „hrebíčky“, „pávové péra“, „tulipány“, „sunečnice“, „rozmaríny“, „hrozny“, „strešne“, „vjence“, „srce“, „vjezdy“, „kohúty“, „slimáky“, „jelene“. Do toho času neboli jeleni v nástennej maľovke ni-

¹⁾ Posledne: „Příspěvky k vývoji malovaných ohnišť“, Sborník Slov. Vlastivedného muzea (Archeolog. a národop. odboru) za rok 1924—1931.

kde známi a tiež svojimi skutočnými pomermi nezapadajú do ornamentálnych kompozícií.)

Pýtam sa na názov závitníc. „Tomu ričeme klučky.“ A čo ešte viete namaľovať, starenka? „Ná barco, vajca, jak im fčil ričem kráslice, a kebych mjeua barvy, fšetko bych pomalovaua.“ Ponúkala ma aby som ostal, že mi nejaké vajčka hneď namaľuje. Vyhováram sa, že nemám čas. „Ale ved' to bude, co chvíľa.“ A už starenka sa tackala k ohništu a varila vajcia, namiešala barvu a každé vajčko bolo za päť minút so štetôčkou červenou farbou omaľované. Neuvádzam ich kresbu, pretože vzorom sú závislé na dvoch, tu uvedených maľovkách, z ktorých motív na textovom obrázku 2. pochádza od mladej maliarky M. Masarovičovej. Predtým sa tak ornamentovalo pomocou vosku na tmavom „brežulkovom“ podklade, pripravovaným odvarom brazílskeho fialove farviaceho dreva s prísadou domácej jelšovej kôry.

Z iných odlišností popisovaných ohniští treba uviesť naprostú nesymetričnosť niektorých ohništových výplní, majúcich ústredný motív položený pri dolnej základni zľava alebo zprava; niekde ústredný motív celkom chýba. Ornamentika

Obr. 2. Detail maľovaného ohništa z Jablonoňového.

ohniští v Jablonoňovom je bohatšia než v miestnych výšivkách a z vlivu vyššieho umenia je znateľná primitívna korunka skladaná neraz do hviezdíc, čo však neuberá na originalite podania, ktoré, posudzované nie ako detail, ale ako celok, je invencia skromnej Záhoráčky.

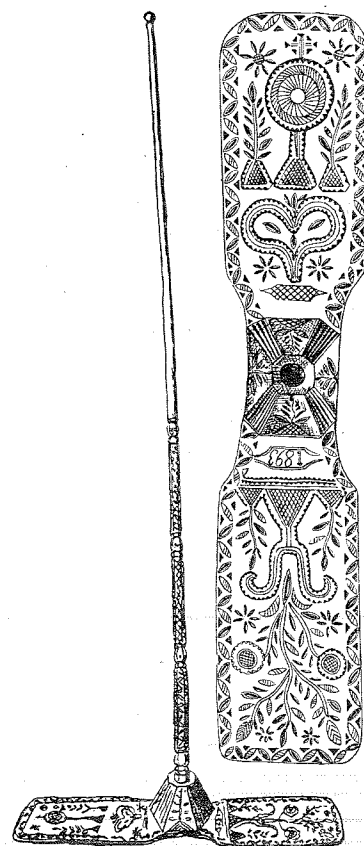
Ponevác Záhorie má dostatok ihličnatého i listnatého, ale zvlášť pre svoju spôsobilosť aj baladicky ospevovaného javorového dreva, možno očakávať, že sa tu najdú i artefakty, podmienené týmto prírodným bohatstvom. Našiel som ich v skupine predmetov rázu remeselníckeho, sedliackeho i kostolného.

K prvej skupine náleží spomenutý už nábytok, zhotovený jednak remeselníkmi, jednak domácimi samoukmi, zvanými „náaturistami“. Nábytok je maľovaný a v okolí Kuchyne i pozoruhodne vykladaný, ako uvádzam na príklad v „Podunajskej dedine“ na tab. XIX., ktorá truhla dostala sa cez Kučičdurf až do Podunajska. Na tab. III. uvádzam vyrezávané operadlá stoličiek, z ktorých stolička s letopočtom 1830 je zo Sološnice, druhá s letopočtom 1764 z Kuchyne, tretia z Plav. Sv. Mikuláša, štvrtá s letopočtom zo Siladic (na Záhorie — ovšem nepatriacich) je výrobkom pastiera Jána Boora, o ktorom sa tiež zmiňujem v spomenutej publikácii o piestoch; ostatné sú zo stredného Slovenska. Do tejto skupiny náležia aj cintorínové kamenné pomníky za severného Záhoria. Čím vyššie k horám, tým je výzdoba všetkých artefaktov jednoduchšia.

Z ozdobných prác sedliackeho charakteru našiel som na Záhorí len štyri piesty na valchovanie prádla, o ktorých sa zmiňujem v inom článku tejto publikácie, „Slovenské piesty na pranie a valchovanie“, tab. VII. obr. c—f, ďalej sa ozdobovali „šable na páuoš“, na ktorom „družba, čo nevestu vedel“²⁾, pri svadbe nosil zapichnuté jablčko s omládom rozmarínu a tieto svadobné šable ozdobovali sa ešte tureckými ručníkmi. Jablko, starý symbol plodnosti, dávalo sa zjesť neveste, ručníky za odmenu dostal družba. Žiaľ, podarilo sa mi získať pre múzeum už len šable nezdobené. Ďalej sú to početné praslice typu prisedacieho, zvané „podritky“, proti ktorým v Pomoravsku a v Podunajsku, miestami aj na strednom Slovensku užívalo sa praslic „stolčekových“, so stolcovými podnožiami. Čiastka, ktorá sa prisedá, nazýva sa v Jablonoňovom „dence“, v okolí Jablonice „dnyšto“, na strednom Slovensku „sedlo“ i „sedlisko“, v okolí Myjavy „sedadlo“ i „podešva“, v Orave „níšte“, v Očovej „níšťa“, v Liptove a vo Spiši „tiapka“ i „ciapka“, pri Modrom Kameni „ritišťe“ atď. Čiastka, na ktorej sa uväzujú konope, nazýva sa na Záhorí „húlka“, „stúpik“ i „palica“. Len jeden starček pred tromi rokmi užil pre túto

²⁾ Aj keď zomre slobodná dievka, ide popri truhle mrtvej šesť mládencov s ozdobenými šablovými „pauošama“.

súčiastku, azda omylom, stredoslovenského termínu „ožeh“. Na východnom Slovensku nazýva sa táto súčiastka „kúdel“, v okolí Lupče „praslisko“, v okolí Domaníže „povesno“ a v Nižnej Boci „kúžel“ atď. Prasličky sú zhotovené z javorového, orechového, ba aj z borového dreva. Praslice sú vyzdobené rôznymi druhmi vruborezu, žliabkovaním a ryhovaním, ako popisujem v spomenutom článku o piestoch; niektoré sú v drobných plochách vybarvované, niektoré maľované, a to na červenom podklade na žltu, na bielo, na modro, ba niekedy i na zeleno. Na textovom obrázku 3. a na tab. III. uvádzam niekoľko typických detailov, z ktorých na obr. 2. sú všetky z Jablňového, len tretí a štvrtý detail je zo Sološnice, detail s letop. 1896 je z Lozorna, detaily na obr. 1. sú temer všetky z Plav. Sv. Mikuláša a Plav. Sv. Petra, posledné dva detaily na pravej strane sú z Jablonice. Väčšina praslic nesie mladšie letopočty, čím, pravda, nie je povedané, že sa prv nevyrezávalo. Praslice, uložené často vo vlhku, alebo prílišnom suchu, ľahko sa zničili. Ozdoby starších ulámaných praslic sú geometrizovanejšie oproti mladším s ornamentom vinutým. V Lozorne bývaly praslice ozdobnejšie než v hornom Záhorí. Najlepšie v Jablňovom cifroval v minulom stoly Michal Prokop, Gabriš Mackových a Štefan Mackových, vulgo Šilhavec. Ponevác sa dolné Záhorie viacej civilizuje, nachádzame viacej praslic ešte v okolí Plaveckého Sv. Mikuláša, kde sa ešte pestujú konope na starý spôsob. Niektoré praslice zo Záhoria som uložil v Slovenskom Vlastivednom muzeu v Bratislave. Do tejto skupiny zaradím rezbovanie a maľovanie nosných hrád, zvaných „rošty“, výzdobu niektorých prídorných drevených bránok a vrát, primitívne cifrovanie jariem, klepáčov na kovanie kôs (viď v texte obraz klepáča z Kiripolice čís. 4) a iných užitočných sedliackych predmetov.

Obr. 3. Praslica z Jablňového.

Spomenul som antimonové a manganové bane v Jablňovom, v Perneku a v Svätom Jure, kde pôsobil kultúrny vyspelejší element nemecký, zmienil som sa aj o pútnických miestach, ktoré s predošlým faktorom vplývaly na Záhorí na zhotovovanie mariánskych sošiek, ďalej sošiek sv. Františka, sv. Floriána, ne-

zbytného strážcu slamených chatrčí pred požiarom, „Ecce Homo“ a pod. Toto prostredie pôsobilo k pokusom sedliackych samoukov na Záhorí i na Búroch (v okolí Búrskeho Svätého Mikuláša), a tak tradície z týchto vidieckych „náturistov“ uvádzajú mená Mateja Poláka zo Stupavy, istého Cintulu a Porubského zo Sv. Petra, tkáča V. Havíra z Búr. Sv. Mikuláša (nar. r. 1844), usadivšieho sa v Perneku, od ktorého pochádza tu reprodukováaná socha Madonny z Lourd, vysoká 60 cm. Od neznámeho výrobcu pochádza Madonna s dieťaťom najdená v Sološnici, reprodukováaná s predošlou na tab. IV. Iné sošky uvedených i neznámych ľudových rezbárov nachádzajú sa dosiaľ medzi ľudom, iné v muzeu v Malackách a v spomenutom viac ráz muzeu v Bratislave. Do tejto kategórie možno zaradiť vsetumelca Juraja Palkoviča z Pajštúna, ktorý zrobil sochy, nábytok, „mlynky na vicíobilá“ a rezbára Martina Chmela z Lábu, ktorého fotografiu najdeme v publikácii „Sborník kultúrnej práce“, Bratislava 1930, str. 93.

Štvrt hodiny za Jablňovým, v zákutí, svažujúcich sa lesov Malých Karpat, stojí pri horskej bystrine malý mlyn, v ktorého blízkosti zo zelene javorov a jelší, napájaných horskou bystrinou, presvitá jasná vápenná namodralosť a okrová žltkavosť menšej kaplnky. Postavil ju v r. 1886 a vyrezal pre ňu celý oltár so skupinou sv. Trojice dnes osemdesiatštyriročný mlynár a roľník Vendel Gašparových, ktorý robil pre dedinčanov krásne profilované stoly, kríže a sošky. V miestnom kostole postavil sám z tvrdého dreva pseudogotický oltár, chóor, predoltárne zábradlie, barokové lavice a na oltári pod chórom meter vysokú sedembolestnú Madonnu, ktorej fotografiu prinášame na stredu tab. IV. Podobnými artefaktami zaoberal sa zriedka už jeho otec Ján. Zo svojich výskumov som sa presvedčil, že nielen na Morave, ale i na Slovensku sa zaoberali mlynári rezbárstvom veľmi často, vykupujúc sa z roboty, mali aj viac času a blížili sa panstvu, duchovenstvu i kostolu užšie než ostatní dedinčania. Náš starček je vyššej chudej postavy, je sivých, dobrých očí a miernej povahy a rozvážnosti. Náboženský sklon jeho zbadáme z jeho znalostí náplne cirkevného života i z toho, že každoročne putoval do spomenutých pútnických miest, navštívil i Vamberice a putoval za odpustkami až do Ríma.

Upútal ma už pred tromi rokmi svojou tichosťou a viac než formálnou nábožnosťou, ktorá ma oviala z jeho výroku, keď som sa ho, kuchtiaceho chudobný obed, opytoval na ženu a deti. „Veru, Pánbu vjedzeu, proč nám nedau dzeci, lebo bych mu nemoheu tak súžit“, pri čom myslel na svoje sochy.

Niektoré podrobnosti zo svojho života, ktoré ma zaujímajú pre psychologický výskum vidieckych artefaktov, prezradil mi až po troch rokoch, keď sa uistil, že

Obr. 4. Klepáč na kosu.

hovorí s veriacim človekom, lebo „neverák by nemoheu sa vypytovať na sochy svätých“, a keď som trpezlivo prijímal mnohé jeho naučenia. Až potom spomínal dozvuky poddanskej roboty, hajdúchov, úkryt Ľudovíta Štúra v jablonoňskej farskej stodole (starček mi ovšem mylne vypravoval túto históriu o J. Miloslavovi Hurbanovi), ďalej svoje mládenčenie, v ktorom nefrajeril, ani sa do tanca nikdy „nezbuzni“, potom svoju ženu Katarínku, s ktorou žil pädesiat rokov a jako jej i pri svojej mnohej trpezlivosti musel ukázať pre jej „náturnosť“ aj trochu „chuapskej uasky“, t. j. pästného práva, až Katarínka utiekla k matke, ako to pomohlo, lebo bola potom „cichšá“ ... „ale byua preca enem reku dobrá roba ... dobrá gazdina ...“ Zamíkol, vnútorne sa usmieval a naraz mi vytýkal, že prečo vlastne za tou stodolou sedíme, a nútil ma do dediny. Nemohol som ho prinútiť nijako, aby mi zaspieval, alebo aspoň povedal text niektorej ľudovej piesne; Vendel, ačkoľvek ich zná mnoho, bol ochotný len k spevu nábožných. Tedy i výprava za ľudovou poeziou, či prózou dopadla chudobne. Vieme, akými sľubmi a prostriedkami možno vymaniť niekedy domnele zabudnutú nôtu starých pamätníkov, ale u dobrácky prísneho starčeka nebolo možné myslieť na nijaký „podfuk“, nijaké „ošmekstvo“. Pred niekoľkými týždňami predal mlyn a má uložené Kč 12.000.—, takže nič nepotreboval. Ale keď som sa nechcel zo svojho parezu pohnúť, rozprával ešte, ako za „starého pána cisára“ jazdievali Jablonoňčania o svätej Anne s nákladmi vlastných úl'ov s včelami do rakúskych dedín za Marchegg, kde nechali (za poplatok 20 hal. za jeden úl') včely až do Jiljího, aby sa napásly na tamojších záhonoch kvitnúcej pohánky a medonosnej vegetácie, ktorých vyprahlé piesočné Záhorie včelám neposkytovalo. Ďalej spomínal, ako predával med a vosk medovníkárom a sviečkárom v Malackách, potom budovanie svojej káplnky pri mlyne, ako „tacinek robili tvár Boha Otca“, on ale ostatok celej sochy, celého Pána Krista i Ducha, pričom sa usmieval šťastím. Potom prešiel na teleologický dôkaz stvorenia sveta. On, Vendel, nikdy „netúžiu po márnosťach, lebo lútosť, hnev a telesnosť márnia dušu aj telo“. Keď udrel zvon, spýtal sa ma ešte, ako mi vraj „riču“, potom podal mu srdečne ruku a odchvátal do kostola na odpoľudňajúšu pobožnosť.

hovorí s veriacim človekom, lebo „neverák by nemoheu sa vypytovať na sochy svätých“, a keď som trpezlivo prijímal mnohé jeho naučenia. Až potom spomínal dozvuky poddanskej roboty, hajdúchov, úkryt Ľudovíta Štúra v jablonoňskej farskej stodole (starček mi ovšem mylne vypravoval túto históriu o J. Miloslavovi Hurbanovi), ďalej svoje mládenčenie, v ktorom nefrajeril, ani sa do tanca nikdy „nezbuzni“, potom svoju ženu Katarínku, s ktorou žil pädesiat rokov a jako jej i pri svojej mnohej trpezlivosti musel ukázať pre jej „náturnosť“ aj trochu „chuapskej uasky“, t. j. pästného práva, až Katarínka utiekla k matke, ako to pomohlo, lebo bola potom „cichšá“ ... „ale byua preca enem reku dobrá roba ... dobrá gazdina ...“ Zamíkol, vnútorne sa usmieval

Za najhodnotnejšiu prácu Vendelovu považujem spomenutú Pietu, o ktorej starček tvrdí, že ju „robiu z huavy“, aniž si uvedomil, že v jeho podvedomí žila patrne vedľa iných hlavne Pieta zo Šaštína. Toto pútnické miesto bolo v majetku srbského despotu Pavla Bakiča. Andjelija, dcéra Bakičova, vydatá za vicepalatína grófa Imricha Cobora, dala v svojom zatrpklom manželstve v r. 1564 zhotoviť z hruškového dreva sochu bolestnej Matky,³⁾ ktorej obraz pre porovnanie s Vendelovou, prinášam. Boľastou, úctou a vd'ačnosťou bol určený vznik oboch, i keď Andjelija sama sochu nezhotovila. Hoci Vendelovu prácu treba pokladať za rustikalizáciu staršej predlohy, nemôžeme jej upreť účinok na starčekových spoludedinčanov a o ten mu šlo v prvom rade.

V Stupave žije posledný potomok kedysi rozvetvených džbáňkarov, Ferdiš Kostka, narodený r. 1878; v Stupave ovšem nikdy džbáňkarského cechu nebolo. Po praslici je Kostka dedičom slávnej tradície habánskej, ku ktorej v Stupave prispievala znamenitá hlina, dostatok borového paliva a iné prírodné podmienky.⁴⁾

V Stupave vypaľovali rôzne artefakty nielen pre sedliakov, zástupy pútnikov z blízkej Marianky, ale i pre lekárne a zámocké úradníctvo, žiadajúce napodobneniny výrobkov z majolikových dielní v Holiči.

Zdrojom stupavského tradičného keramického umenia, ozdobujúceho naše i zahraničné muzeá, sú predlohy predkov, zvlášť dedka Jána Kostku, takže v stupavských mnohotvarých artefaktoch rázu čisto dekoratívneho aj užitkového nachádzame stopy foriem renesančných, barokových, rokokových, empírových, secesných i vlivy nedávnej minulosti. Životy svätých, kostolné prostredie, odoznelý život prostredia šľachtického, života poľovníckeho, rybárskeho, vinohradníckeho, pastierskeho, sedliackeho, remeselníckeho, vojenského a vojnového, život všedný aj sviatočný, poskytujú neraz s bolestnou, žartovnou aj grotesknou realitou látku ku Kostkovmu výtvarníctvu, plnému životného rytmu, úprimnosti, lahodného dekoru a všetkých dobrých vlastností, ktoré sú dokladom nielen osobitného nadania, ale aj umeleckého cítenia. Ak niekedy ťažil Kostka z akejkoľvek predlohy, nikdy toho nezapiera.

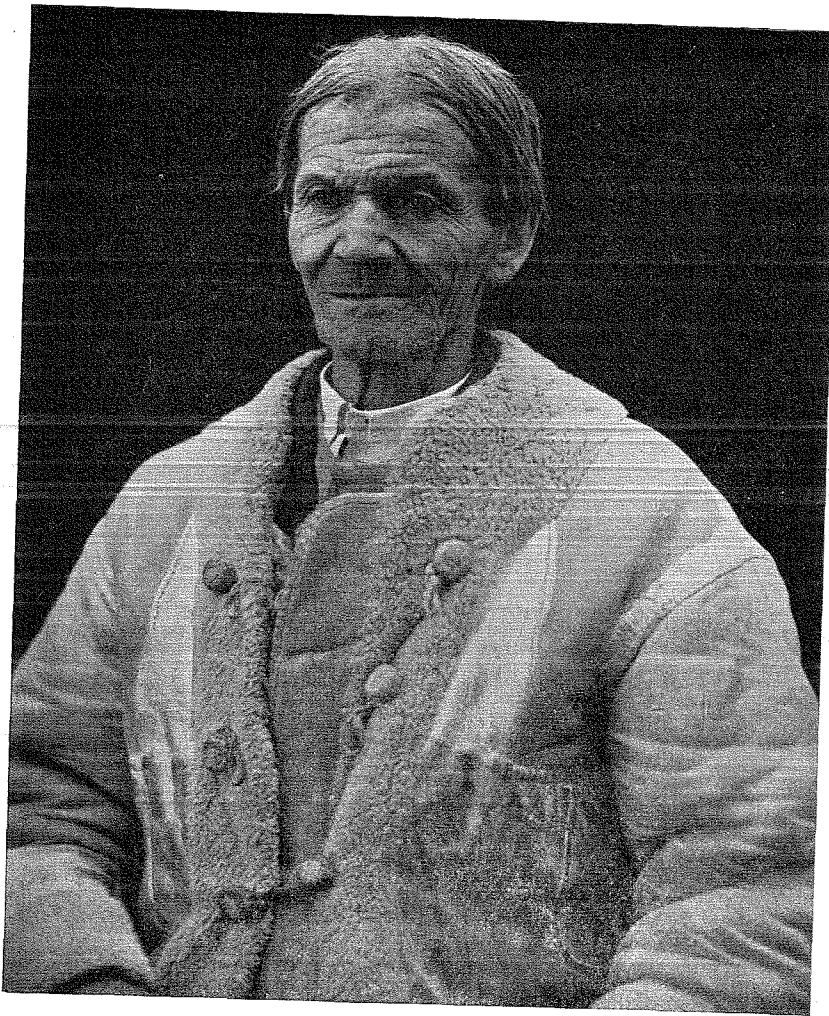
Kostka je vyššej chudej postavy, modrých očí, plavých vlasov, skromný, plachý, niekedy až precitlivý, slúžil u honvédov a po dlhšom zajatí v Rusku

³⁾ Marianischer Pilger für das dreihundertjährige Jubileum des Gnadenbildes zu Maria Schoosberg oder Sassin in Ungarn Gran, 1864.

⁴⁾ J. Vydra: „Dějiny lidové keramiky ve Stupavě“, Výtvarná práce, Praha 1927.

vrátil sa k svojej starúčkej matke a sestre Marii, bývalej slúžke, ktorá, ačkoľvek je domácej práce neschopná (následkom otravy olovnatými farbami z Kostkovskej dielne), ujala sa podľa možnosti bratovi pomáhať a so zďarom sa pokúsila i o kompozíciu; na tab. VIII. prinášame aspoň pastierku husí a ženu idúcu s dvojačkou na pole; jej plastiky sú ovšem nepočítané.

Kostka výborne rozumie svojmu povolaniu po stránke technickej, je dobrým dekoratórom, plastikom a šťastne fundovaným po stránke estetickej aj etickej. Dve posledné složky pramena nielen z jeho pomeru k tradícii, ale i z jeho nábo-

Obr. 5. 84ročný Vendel Gašpar, sedliacky rezbár Piety na tab. IV.

ženského cítenia. Moment náboženský neprejavuje sa len v úzkostnom očakávaní a modlíkárstve za zďar vypaľovaného tovaru v peci, aby zlý vietor temer polročné dielo „neobhorel“, ani v tom, keď z každej pece obetuje na náboženské účely po jednom výrobku s toužou naivnosťou, ako sedlička, obetujúca prvé maslo od svojej kravičky na kostolné večné svetlo, ale v jeho úprimnej viere v inšpiráciu nebies a v bázni pred konaním zla. Priznal, že pred započatím artefaktu, ktorý predtým nikdy z hliny neuhnetol, prosieva za „dobrého ducha“, aby tam, kde cíti pri svojom psychofyzickom napätí svoju tvorivú nedostatočnosť, bola táto s hora doplnená.

Chodím ku Kostkovi pätnásť rokov niekoľkokrát do roka a smel som neraz nielen poznať jeho sociálnu a osobnú bolesť, ale nahliadnuť aj do vnútornej podstaty. Zmienená náboženská koncentrácia nie je ovšem jediným rysom barokne založeného Kostku, ale je príznačná aj pre kategóriu mystikov. Z týchto mnoho-ročných pozorovaní odniesol som si ešte jeden závažný poznatok, z ktorého možno súdiť na estetickú emóciu Kostkovu. Menovaný vytvorí krásnu sošku, či skupinu, ktorú na objednávku opakuje. Ale žiadna replika nemá už tej umeleckej prostoty, zanieteného výrazu, pokory, či ide o Madonnu a či o zadumanú priadku, nemá onoho životného rytmu, ako originál, nad ktorým v svojich danostiach musel sa sústrediť. Pri jeho sestre Marii prichádza okrem tradicionelnosti aj psychofyzické utrpenie a potreba úlevy, akú poskytuje určitá, menovite však činnosť tvorivá.

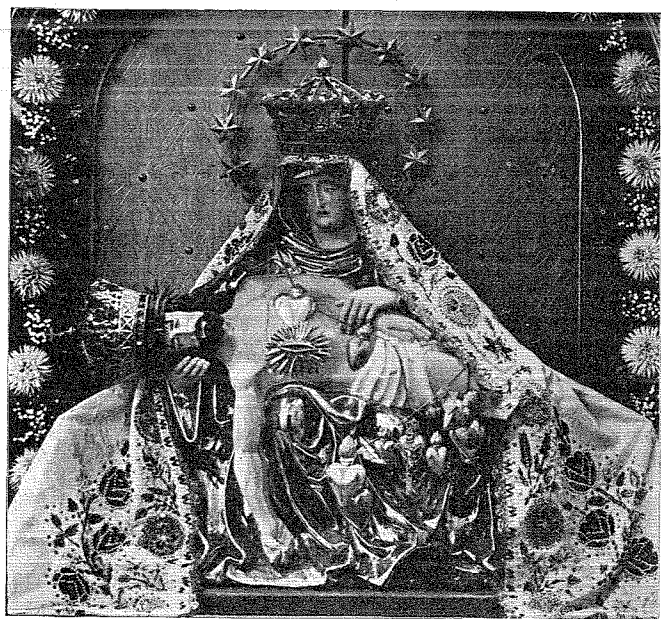
V bratislavských muzeách je rad Kostkových artefaktov, viac barokového, náboženského rázu.⁶⁾ Z predajných dôvodov radieval som mu, aby sa zmocňoval viac látky z vonkovského, prípadne aj svojho prostredia. A tak v roku 1928 vznikol šestnásťkusový súbor, znázorňujúci postup výroby keramiky, ktorý vedľa jeho početných prác je dokladom všetkých dobrých technických i umeleckých kvalít. Vid' tab. V.—VIII. Tieto artefakty sú tiež dôverným dokumentom všetkého, čím od detstva bolo sýtené jeho oko a čo v odlúčenosti za vojnových čias bolo nesčíselnekrát prežívané, kým nebolo v hline oživené v duchu Kostkovej osobnosti. Najradšej by som tieto výjavy niekdajšieho života (uložené v expozícii Slovenského Vlastivedného muzea v Bratislave) a ceremoniálnosti, s ktorou bolo k džbánkárskej výrobe pristupované, odprevadil čím najobsiahlejšie detailným popisom, ale pre nedostatok miesta zachycujem postup výroby, sústredenej v hlavných motívoch, nasledujúcimi heslami:

⁶⁾ Početné sú reprodukované v citovanom článku J. Vydru, mnohé vo Svetozore, r. XXIX., v revue Nový Svet V. a inde.

1. Kopanie hlíny v prírode. 2. Vozenie hlíny. (Tento výjav, ako aj výjav 13. z technických dôvodov nereprodukuje.) 3. Plavenie hlíny. 4. Šliapanie hlíny. 5. Hnietenie hlíny. 6. Točenie surových hrncov na kruhu. 7. Točenie surových mís na kruhu. 8. Hladenie nádob a prílepovanie úch. 9. Sušenie nádob na slnku pred prvým pálením. 10. Mletie a pripravovanie barvív. 11. Polievanie hlinených výrobkov barvami. 12. Maľovanie ozdôb na výrobkoch. 13. Vkladanie nádob do pece k druhému páleniu. 14. Vypaľovanie nádob v plnej peci, pri čom na múre sediaci členovia rodiny sa modlia, aby sa keramika dobre vypálila. 15. Vyberanie nádob z pece po vychladnutí. 16. Predávanie nádob starožitníkovi.

Ďalej pripojujem „Záhorský betlehém“ z r. 1933 (viď tab. IX), ktorý je opäť dokladom nielen umeleckého nadania, ale i výborným krajovým dokumentom národopisným.

Je, myslím, jasné, že mi šlo o charakterologické príspevky vidieckych výtvarníkov. Dostať sa k duši ľudu, ako to malo na mysli podľa Wilhelma Wundta staršie badanie, ktorému sa blíži antropozofické pojetie niektorých súčasných národopiscov, nie je tak ľahké. Ale myslím, že už podanie prostredia a sociálno-psychologických momentov s inými súvislosťami osvetľuje nielen štrukturálnu rozdielnosť tak zv. ľudových výtvarníkov a rozdielnosť vzniku vidieckych arte-

Obr. 6. Pietá zo Šaštína z r. 1564.

faktov, žiadajúcich rozdielne klasifikácie aj kvalifikácie. Len určité individuá určitej estetickej kapacity mohli sa za účasti iných psychologických složiek inšpirovať na predlohách vysokého umenia, zatiaľ čo negramotný alebo pologramotný ľud tvoril podľa svojich zákonov, stanovených nielen podmienkami prírodnými, sociálnymi a historickými, ale hlavne psychologickými, a určených perцепčnou schopnosťou a kultúrnou vyspelosťou vôbec. Snášajúc zatiaľ doklady k výskumu, posiaľ jednostrannému, pokiaľ sa týka druhu oborov a hľadísk príbuzných vedeckých disciplín, nutných k totálnemu výskumu, nevzdávame sa nádeje, že dospejeme ku konečným záverom.

R e s u m é.

Psychologický základ etnických skupín je určený predovšetkým prírodnými podmienkami, ku ktorým však v ich vývoji pristupuje etnická koncentrácia, prelinanie a kríženie a niekoľko faktorov povahy sociálnej. Uvedené momenty spoločne alebo ojedinele vlastnou intenzitou určujú tiež v jednotlivých okrskoch predpoklady vzniku a vývoja ľudového umenia.

Na Slovensku najdeme príklady pre prevažujúci vliv všetkých shora uvedených činiteľov. V tomto článku, danom viacej povahou krajinskej publikácie, sledujem vlivy, formujúce hmotnú výtvarnú ľudovú kultúru na t. zv. bratislavskom Záhori, počínajúc sa pri Stupave a Lozorne a pokračujúcom pod Malými Karpatmi pozdĺž trati Lozorno—Plavecký Sv. Mikuláš.

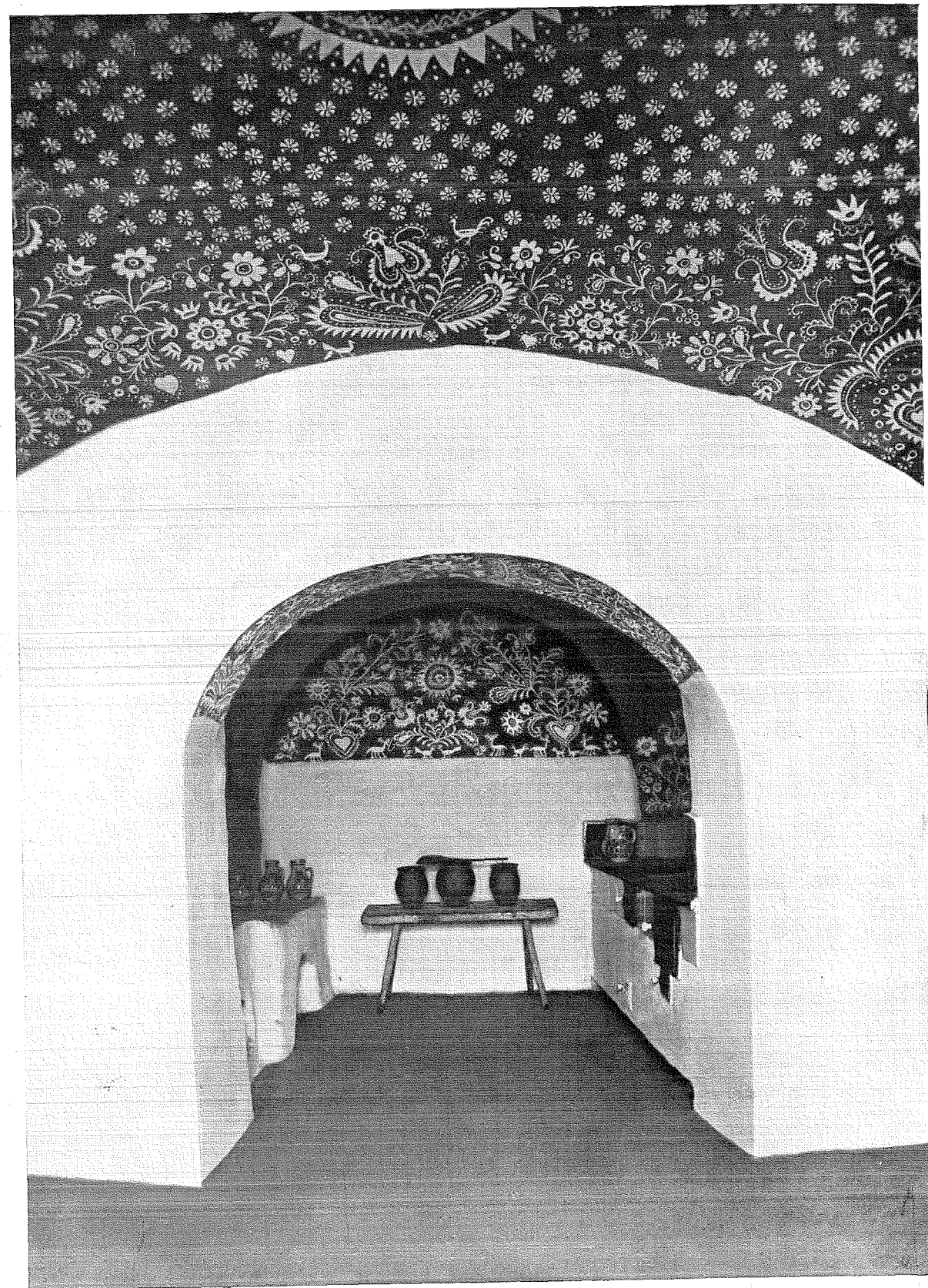
Pri nepriaznivých hospodárskych podmienkach, daných vlivy prírodnými i poddanskými, nebolo predpokladov, napomáhajúcich k vypätiu tvorivej energie, ba ani dost' okolností k zachovaniu a rozvíjaniu vlastných tradícií. Zato sa uplatňoval vliv akčných centier, ako boly Bratislava, Viedeň, Malacky s Františkánskym kláštorom, ďalej i vliv ďaleko široko známych pútnických miest Mariatálu (Marianky) a Šaštína.

Výtvarná chudoba javí sa v textiliách a maľbe. Drevorezba sa uplatňovala na prasliciach, daroch to lásky, na izbových hradách, sväzujúcich povalovú konštrukciu, na vratách a iných užitkových predmetoch. Hoci nepostráda pôvabu, je ohnišťová maľba, prevádzaná voľnou rukou vápnom na tmavozelenom podklade veľmi primitívna, nedosahujúc ani ornamentikou ani pestrosťou skvelých maľieb z Podunajska. O jej primitívnosti svedčia na príklad jelenčeka, menšie od tulipánov alebo ruží. Niektoré polkruhové výplne nezaujajú vôbec ani približnej syme-

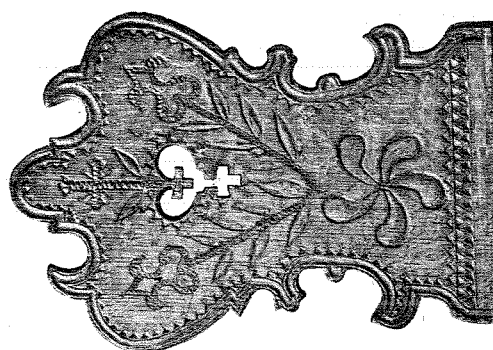
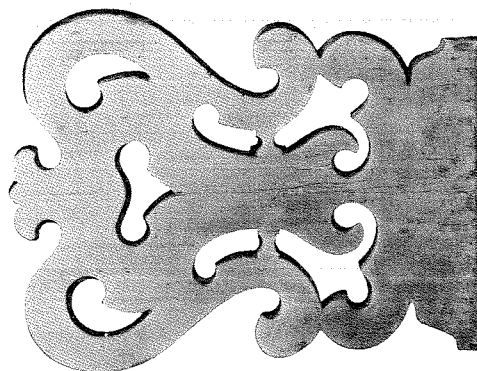
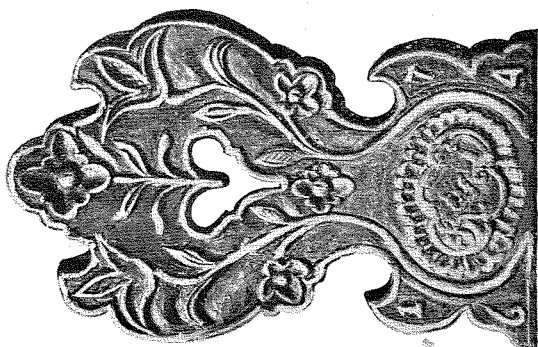
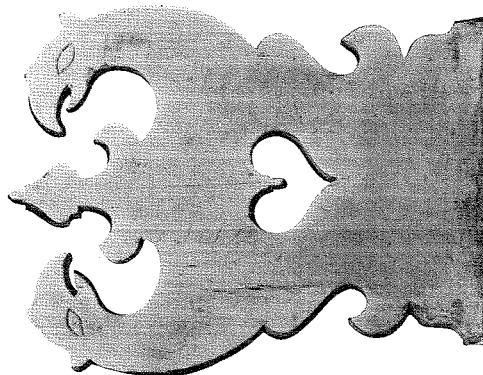
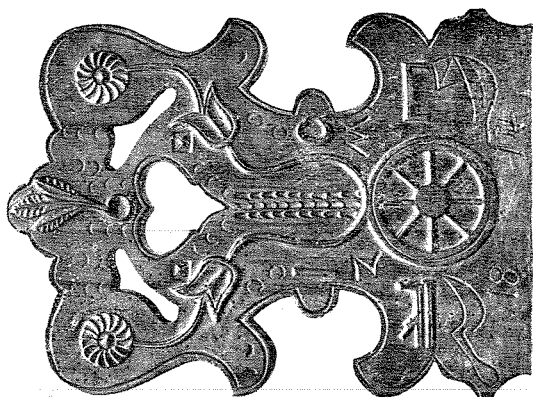
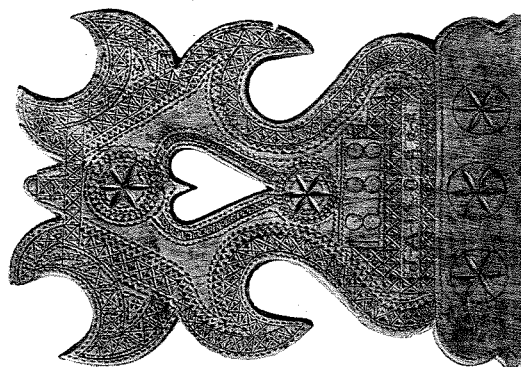
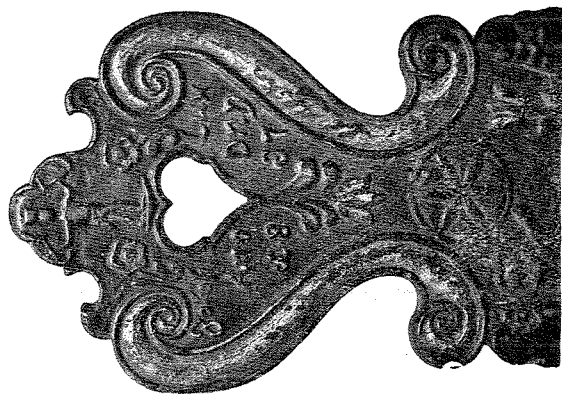
trie a postrádajú neraz i ústredného motívu. Na tab. I. uvádzame ohnište, maľované 84ročnou starenkou, Mariou Mackových, na textovom obrázku 2. detail ohništa mladšej maliarky.

Značný bol vliv remesiel, ako vidieť z vyrezávaných stoličkových operadiel, niektorých maľovaných i vykladaných kusov nábytku, alebo kamenných náhrobov, nachádzajúcich sa v severnom Záhorí. Vliv „anabaptistickej“ „habánskej“ keramiky, spolu s momentom etnickým a hospodárskym, javí sa okrem Kuchyne, hlavne v Stupave na početných keramických artefaktoch rodiny Kostkovej, pri ktorej estetický moment možno vysvetliť nielen starými tradíciami, ale aj náboženským podkladom. Náboženský moment, ktorý treba odlišiť do formálne cirkevného, spôsobil rustikalizáciu kostolných prác a i. u zriedkavých jednotlivcov z ľudu. Po tej stránke je zvlášť typickým Vendel Gašparových z Jablňového, hotovivší rôzne artefakty pre dedinčanov; sám v miestnom kostole postavil z tvrdého dreva pseudogotický oltár, chór, zábradlie, barokné lavice, oltárnu pietu, ktorej fotografia je reprodukováaná na tab. III.; táto pieta je rustikalizáciou v r. 1564 zhotovenej piety v Šaštíne.

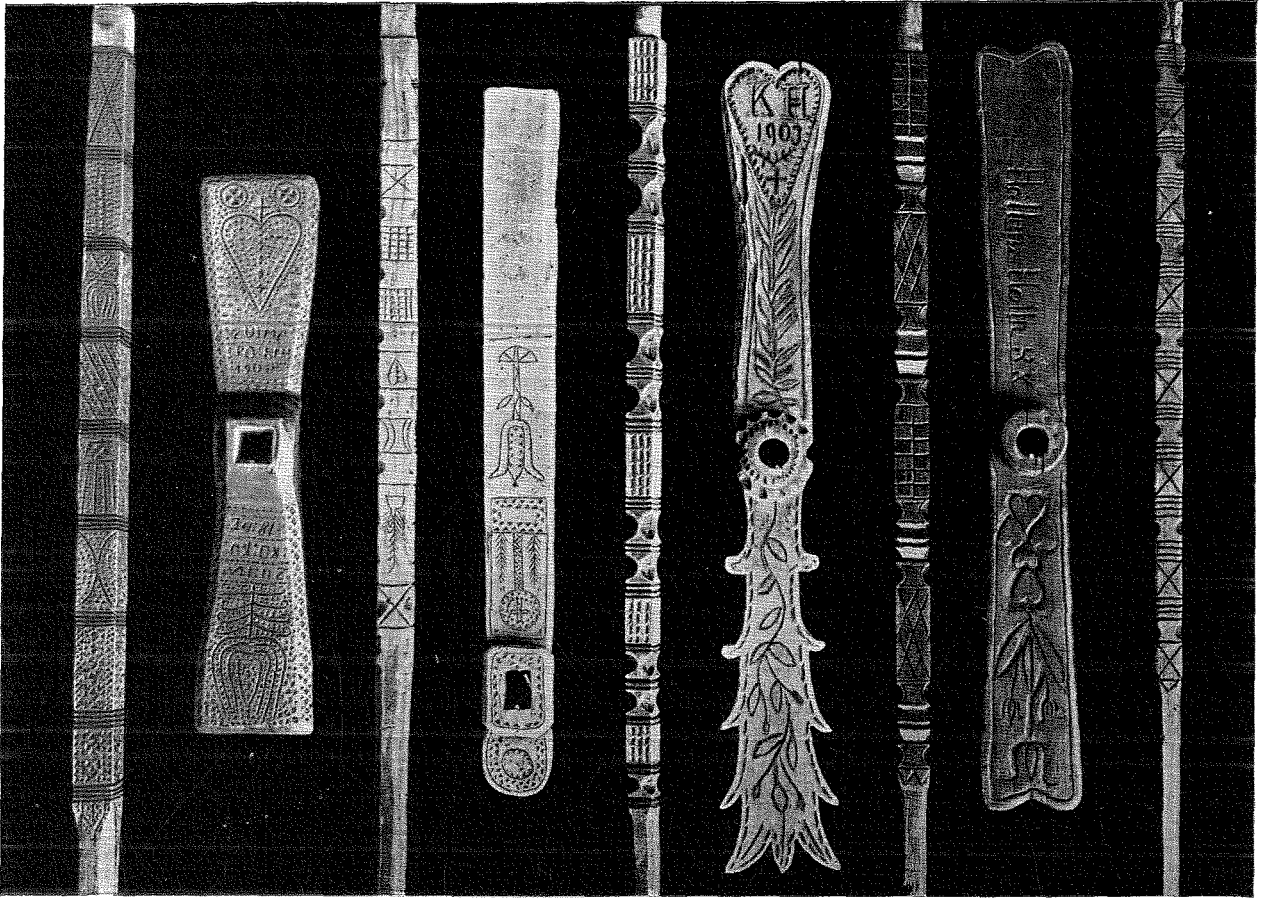
K prehĺbeniu štúdia psychologického podané sú charakterologické príspevky ľudových výtvarníkov, osvetľujúce štrukturálne rozdielnosti, z ktorých vyplýva i rozdielnosť artefaktov, žiadajúcich tiež rozdielnu kvalifikáciu.

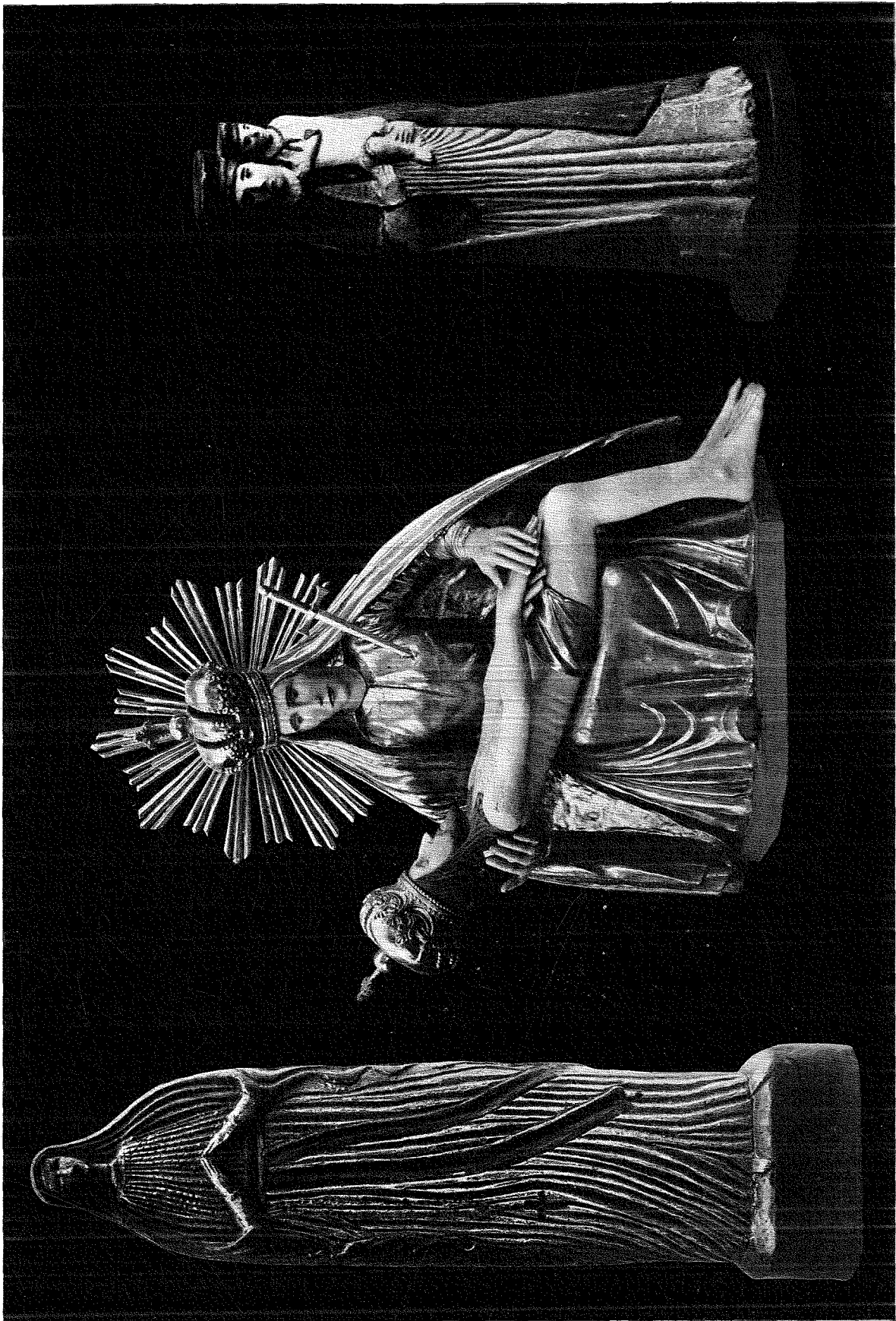

Maľované ohnište z Jablňového.

Vyrezané stoličky z rokov 1739—1888.

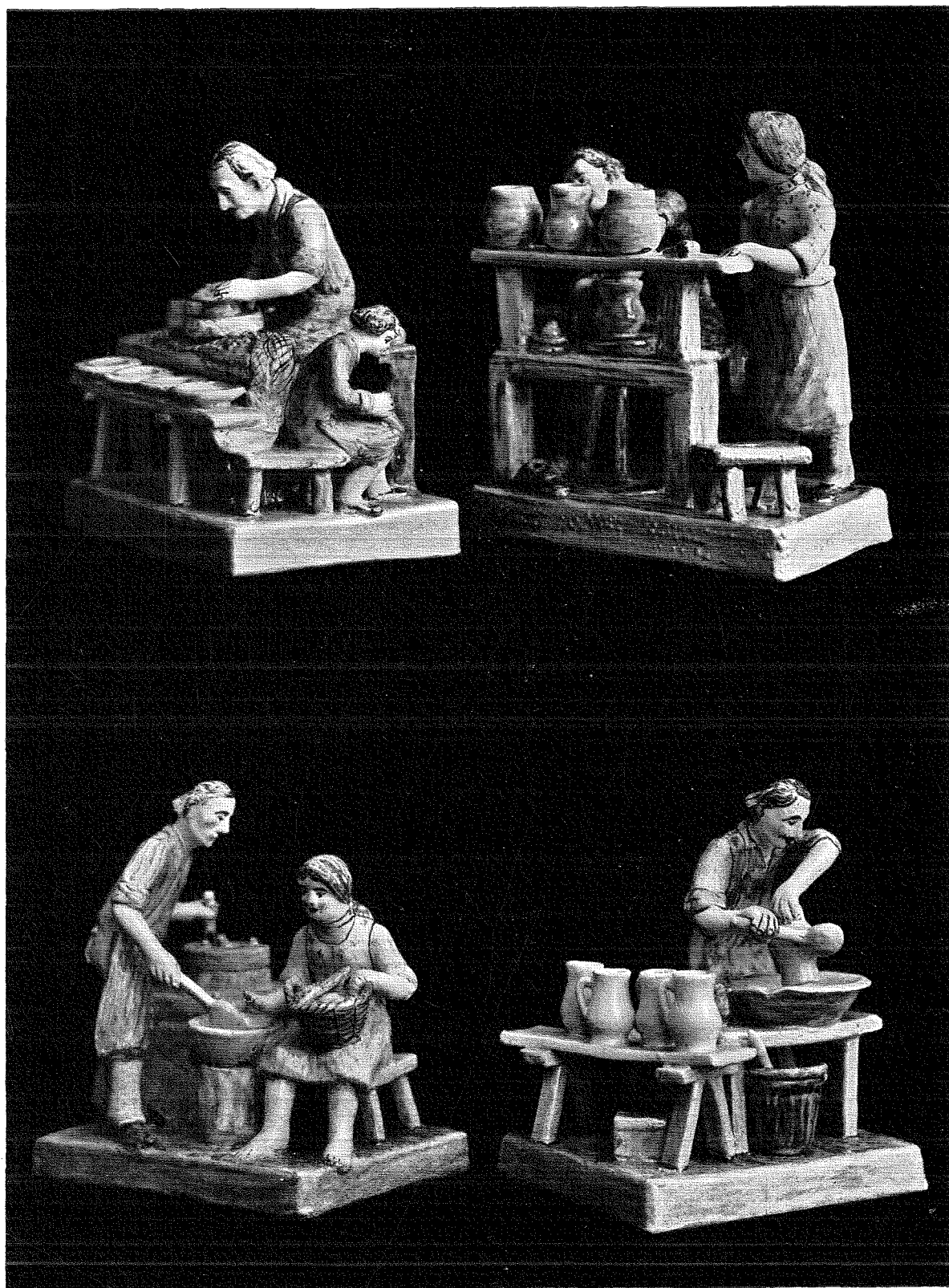

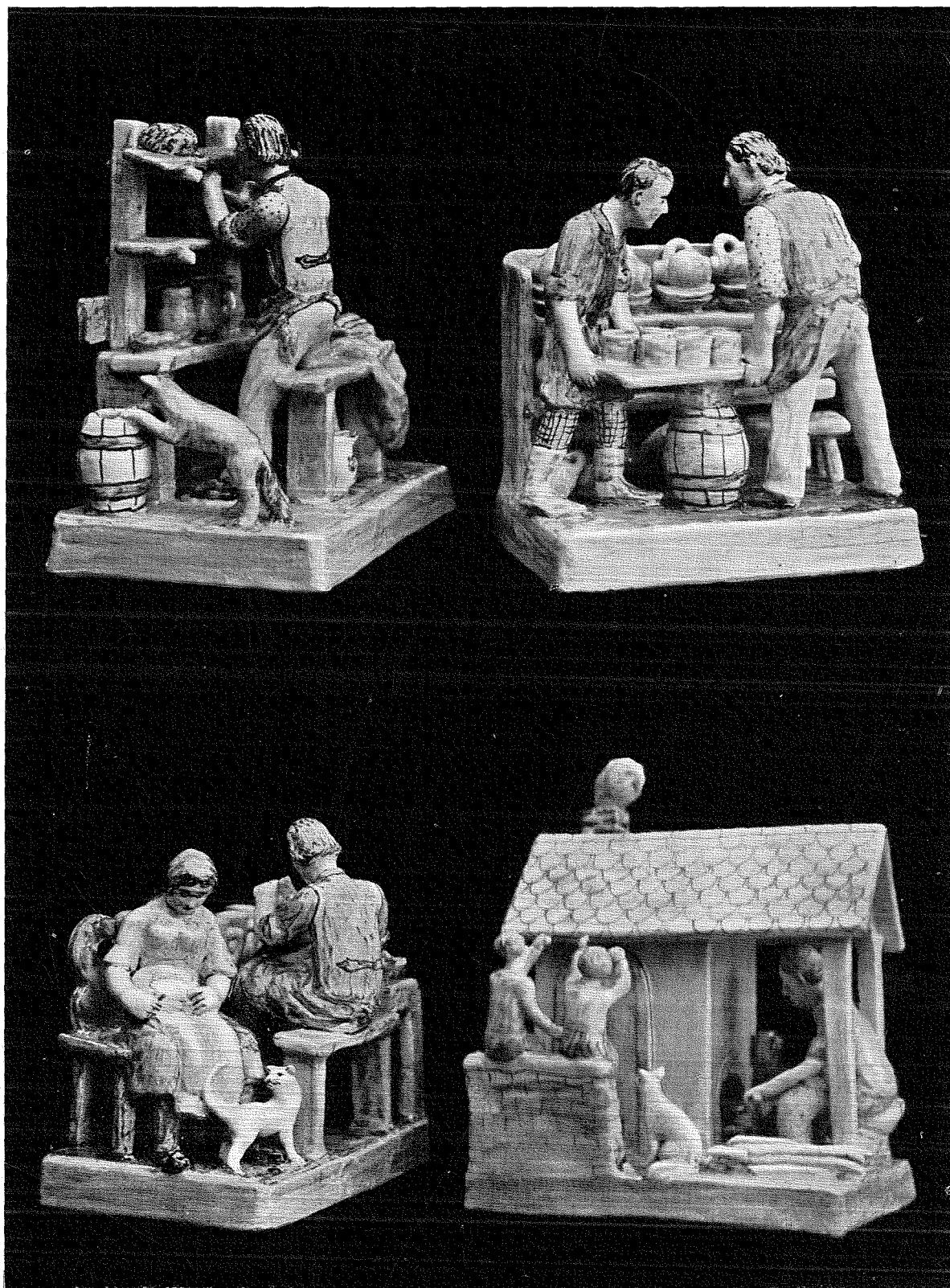
Ludové drevené sochy zo Záhoria.

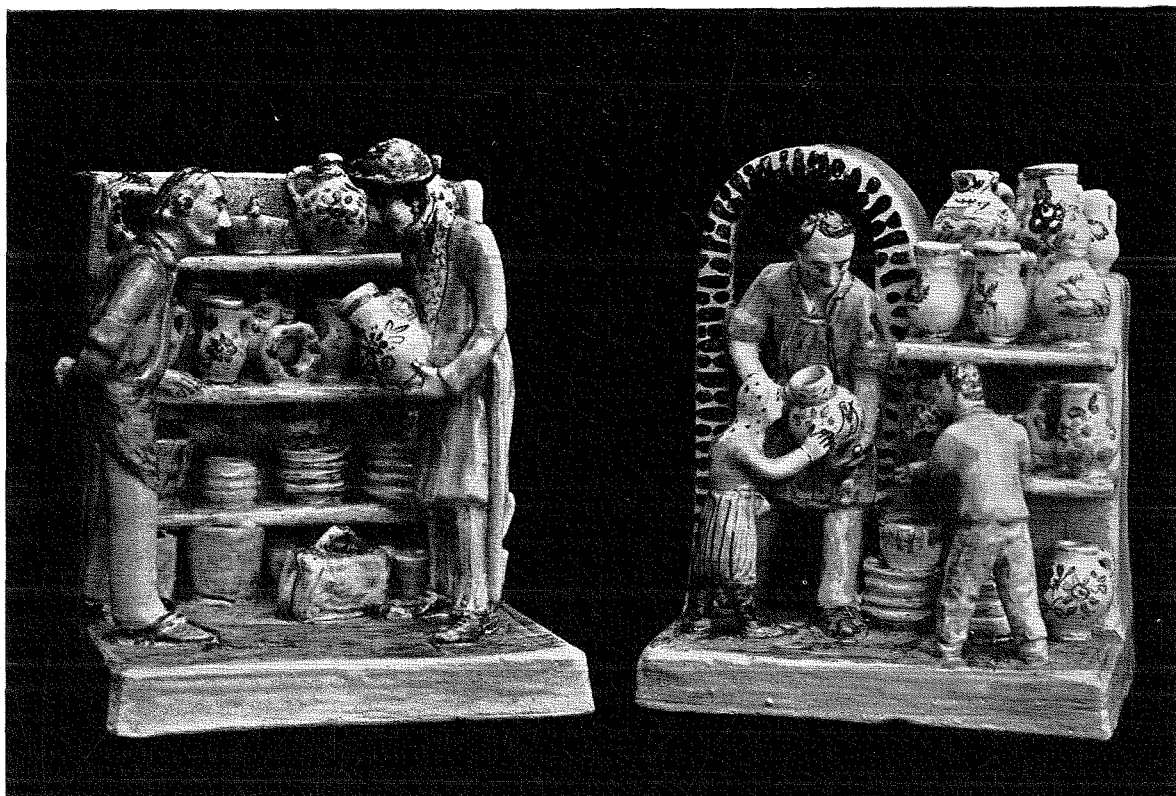
Obr. 1—4. Znáznornenie postupu výroby keramiky v Stupave.

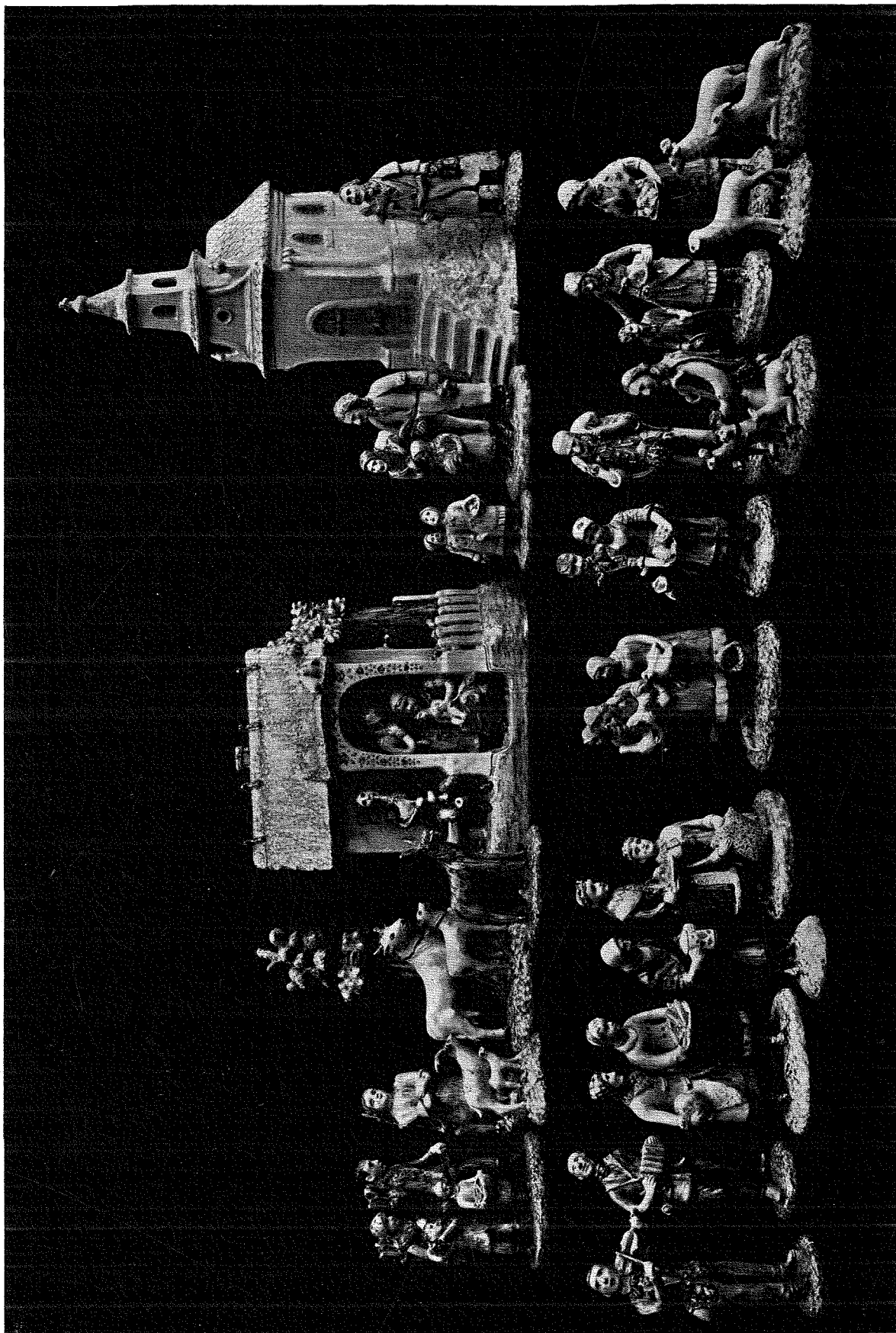
Obr. 5—8. Znáznornenie postupu výroby keramiky v Stupave.

Obr. 9—12. Znáznornenie postupu výroby keramiky v Stupave.

Obr. 13—14. Postup keramickej výroby v Stupave.
Obr. 15—16. Dve keramicke figurky prevedené Mariou Kostkovou.

Záhorský „bettlehem“ prevedený Ferdinandom Kostkom zo Stupavy.

Dr. Vladimír Wagner:

Vývin palácového staviteľstva Bratislavy v XVIII. storočí.

I.

Každé staré mesto, preplnené bohatou škálou dejinných udalostí, zachovalo si z určitých období pečať svojho úsilia o včlenenie sa do nehynúcej aureoly veľkého rozkvetu, vedome nie azda preto, aby v budúcnosti dokumentovalo snahy o zvládnutie svojej existenčnej perspektívy, ale aby dokázalo svoju konsolidačnú schopnosť. V Bratislave sa takéto obdobia opakovali niekoľkokrát, súvisiac so všeobecnými pomermi vonkajšími, súc značne, najmä v hospodárskom a politickom živote od nich odvislé. Pravidelne nebol to priamy zásah udalostí do verejného života mesta, ktoré stálo poväčšine ušetrené vnútornej devastácie, ale ideologické prúdy a komunálne premeny nemohly nevniknúť medzi múry nášho mesta a podvolovať vývin svojmu účinku. Lenže tieto prúdy prešli a hoci na nejakú dobu znamenaly charakteristickú črtu pre život mesta a jej obyvateľov, po čase vyrovnaly sa s prúdmi ďalšími a dali zabúdať na to, čo bolo. O tom vedia dnes iba archívy, zaprášené stovetým prachom, ktorý rozvíri občas iba dajaký zvedavý a pilný archivár.

A preca charakter starého mesta odzrkadluje sa veľmi živo a účinne v kultúrnom, respektíve umeleckom rozvoji, ktorý zachoval nám trvalú pečať minulosti. Starý pôdorys mesta, staré stavby a zákutia hovoria viac, než mrtvé slovo archívov. Sú výmluvnejšími dejateľmi toho, čo a ako to bolo, zasvätia nás do verejného i súkromného života občanov tu žijúcich a umožnia skombinovať predstavu hmotnej, morálnej i kultúrnej sily, ktoré dohromady formovaly najmä so stránky psychickej dejinné naše udalosti.

Bratislava má charakter mesta barokového. Kostoly, paláce, meštianske domy hovoria o veľkom rozvoji obdobia tohto výtvarného slohu a my jasne si môžeme skonštruovať primérne popudy a sily, ktoré utvorily i hospodársky a politický život Bratislavy. Môžeme povedať, že k tomuto dostala sa šťastnou náhodou tragických udalostí, ktoré politicky rozriešovaly dejinný pochod Uhier a ich čiastky Bratislavy. Bratislava stala sa totiž po obsadení veľkej väčšiny Uhorska Turkami hlavným mestom pozostalých častí, najmä Slovenska a výhodné svoje postavenie

podržala si až do rokov 48-tých. Rozkvet, ktorý všeobecne objavil sa po karlovickom mieri, Bratislavu mnohonásobne povýšil na skutočné prvenstvo metropolitných miest a sústrediac v nej prvky, ktoré v každom ohľade dávaly direktívu, potvrdil pre dnešok jej ráz blahobytného mesta barokového.

Avšak i tu bol potrebný vývin. Sloh barokový so svojou fázou včasného baroka vzniknul v našom meste značne prv, ale doba a okolnosti, ktoré ho priviedly, nezaručovali pokojný priebeh. Vtedy nálada občianstva bola v opozícii proti pestovateľom tohoto slohu, proti cisárskemu dvoru a najmä proti katolíckemu kléru. Bol to dlhý boj, na sklonku XVII. storočia už unavujúci, keď všetko poukazovalo k tomu, že je beznádejný. Áno, odpor nebol zničený zvonku, ak by sme len nepredpokladali účinok zmeny metódy, ktorou cisársky dvor svoje vlastníctvo všeobecne navštepoval. Veľké, okázalé slávnosti za Karla VI., najmä však za Marie Terezie podlomily i toho bezkompromisného občana a staviteľské i umelecké podnikanie účinne slúžilo ako náplast na svoje stredoveké rozpätie pyšne si spomínajúceho občianstva. Lenže občianstvo bolo ešte chudobné a šľachta nie dost oboznámená s pomermi v iných častiach ríše. Skoro do polovice storočia XVIII. cirkev bola jediným sprostredkovateľom podnikov, — až na menšie pokusy, ktoré začínajú v 30-tých rokoch hýbať aj civilnou verejnosťou. Preto vrcholný barok je skoro výhradnou doménou cirkevných inštitúcií. Panovanie Karlovo malo ešte istú prísnosť a strohosť, nevedelo dost sjednotiť mysle pre spontánny prejav. Zato tým intímnejšie ovzdušie zavládlo za Marie Terezie a bolo tvorcom veľkého blahobytného a spokojného prejavu nášho mesta. Vtedy rozprúdi sa staviteľská činnosť, paláce a občianske domy zasypú pôdorys Bratislavy, avšak katolícka cirkev vtedy už dokončuje svoj staviteľský program a tolerancia z konca storočia dovoľuje i občanom evanjelického vierovyznania vystaviť si chrám Boží. Pravda, tu sme už v ďalších slohových zmenách, v rokoku a luiséz, ktoré ako prejav pozdneho baroka vývin tohto ukončujú.

II.

(1730—1753.)

Architektúra bratislavských palácov z XVIII. storočia začleňuje sa do troch dobových odtienkov barokového slohu, zúčastniac sa svojimi počiatkami ešte vrcholného prejavu baroka a vývinove prechodiac rokocom i slohovou značkou, zvanou „luiséz“ (Louis XVI.), ktoré posledné označujeme vlastne spoločným ná-

zvom pozdneho baroka a v nich doznievajú štylové, formové i psychologické problémy baroka vôbec.

Paláce obdobia vrcholného nevykazujú tak jednoliaty a výstižný rys, ako stavby cirkevné, a to najmä preto, že doba, keď vznikajú, už súčtuje s týmto slohom i v strednej Európe, nieto na západe, kde vtedy ukončuje svoju púť i rokoko. Preto typ našich palácov nie je jasným ozrejením snáh baroka vrcholného, pridržiuje sa najskôr impulzívneho vlivu Viedne a odzrkadluje provinciálnou príchutou teže štýlovú náplň. A ako tam uplatňovali sa rôzne smery, taliansky, nemecký a francúzsky súčasne na jednej stavbe a tiež samostatne, často vo formálnom prejave pozdnebarokového staviteľstva doby Ludvíka XIV.,¹⁾ niet divu, že i u nás prvky tohto smeru, objavujúce sa v t. zv. klasicizujúcich tendenciách architektonických, sledovateľné sú cez celý vývin a rokoko ako také je len ojedinelým, viac-menej izolovaným, čiste dekoratívnym prejavom doby prechodu. Charakter, ktorý i vrcholne barokovému slohu dáva príchut pozdneho baroka, stupňuje sa činnosťou architekta F. A. Hillebrandta v Bratislave. Hillebrandt preklenúc rokoko, z niektorých výhonkov vrcholného slohu razom dostáva sa do slohu luisézského a posilniac ho v našom meste, dáva pre naše mesto slohový výraz.²⁾

Tak hneď prvá palácová stavba vrcholného slohu, ktorá chronologicky sem zapadá, palác stavaný pre grófa Pavla Jesenáka a jeho rodinu na Michalskej ulici č. 3,³⁾ je motivovaný, hoci len v nepatrných detailoch, prvkami klasicizujúcimi. Stavaný v roku 1730, ako to uvádza nápis nad portálom, poukazuje na nesporný vliv viedenského dvorného architekta Lukáša Hildebrandta v strednom členení fasády s ionskými, značne plytkými pilastrami, ktorých driek k patke sa zúžuje, súc dekorovaný visutými páskami i rozvilinami. Motív zúžujúceho sa drieku vyskytuje sa na viedenskom paláci Kinských (1709—13), ktorý staval Hildebrandt. Čo však náš palác od viedenského odlišuje, je zámena attikovej balustrády s rozčlenenou rímsou. Mimo toho portál viedenského je plastický, monumentálnejší a v celkovej koncepcii gigantickejší. Bratislavský architekt prekonával sa so svojim vzorom iba v pomere eklektizujúceho žiaka.

Umeleckú závislosť iného viedenského architekta, Fischera z Erlachu st. vidíme na paláci Eszterházyho na Dlhej ulici čís. 13.,⁴⁾ a to ako na

¹⁾ Hans Rose: Spätbarock, Mníchov 1922.

²⁾ Vladimír Wagner: Franz Anton Hillebrandt a jeho staviteľská činnosť na Slovensku, Sborník na počesť dra Jozefa Škultétyho, Turč. Sv. Martin, 1933.

³⁾ Ortvy Tivadar: Pozsony város utcái és terei, Bratislava, 1905.

⁴⁾ G. Weyde: Pressburger Baumeister der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, Bratislava, s. a.

portále, tak i vo veľkolepej koncepcii pôdorysného usporiadania vnútra. Fasáda je iná, nemá náročnej monumentality. Vysoké prízemie upravujú horizontálne s pásovým členením, poschodia členia iba symetrickou súvislosťou okien a dekoratívnymi výplňmi parapetov. Zato podjazd, ohraničený krivkami a kupolovitou klenbou, ako i dvojité schodište, nie menej masívny, plastický portál, dodávajú budove nesmiernej dôležitosti pre naše mesto. Portál tvorený je z polkruhového oblúku a pilastrového ostenia s volutovým nástavcom, kde pilastre nahradené sú vlastne plastickými hermami atlantov. Tu je barok v plnom svojom rozvinutí. Šikmý postoj atlantov usiluje sa účinkovať v pohľad diváka, prichodiaceho z vnútra mesta, ich robustnosť a naturalistický vzhľad, tvorený najmä napätím svalov, účinkuje ako vzpierna sila, držiaca ťažké kladí, čo pôsobí dojmom zidealizovaného úsilia architektúry gréckej. Doba výstavby paláca nie je nám známa, spomína sa iba že v roku 1743 už existoval. Keď však porovnáme úpravu tohto paláca s presne datovaným palácom Bleylebenovým, ktorý postavili pred rokom 1747, spomínané datum 1743 musíme uznať za kompetentnú dobovú hranicu pre jeho výstavbu. Nepoznáme ani staviteľa, no, myslieť tu na G. B. Martinelliho, ktorý staval palác súdnej tabuly, najmä v súvisi s príbuzným námetom portálov, je veľmi fiktívne, lebo duch paláca súdnej tabuly je rozhodne iný, než paláca Esterházyho.

Spomínaný palác Bleylebenov (Wachtlerov) na Ventúrskej ulici č. 12.,⁵⁾ je ďalším chronologickým pojítkom vývinu barokových palácov Bratislavy. Postavený bol na dvoch parcelách, prečo má dva dvory, fasádou je jednotne vyriešený. Pôdorysným rozvrstvením prímýká sa k palácu Esterházyho až na to, že tento palác je rohový. Fasádu má jednoducho členenú oknami a parapetovou výplňou ako i bohaté plasticky rozvedeným portálom, ktorý je príbuzný s portálom na Dlhej ulici až na to, že u tohto chýbajú hermy atlantov. Vyskytuje sa miesto toho motív šikmo postavených sdrúžených pilastrov, ktorých driek sa dolu úži, a dekorovaný je visiacimi rozvilinami. Pilastre nesú veľké kladí a rimsovie volut k sebe stočených, ktoré vypĺňajú plastické reliefs vojnových trofejí a emblémov. Schodište, umiestené po ľavom boku klenutého a pásmi členeného podjazdu, vyzdobené je naturalistickým rastlinným ornamentom s nábehom k rokajovému motívu. Palác postavili pred rokom 1747, nakoľko uvedený letopočet vidíme na drevenej, rezbársky tiež bohaté vyzdobenej bráne, ktorá istotne bola už poslednou fázou stavebného podnikania pri tomto paláci. Barokový charakter paláca Bleylebenovho, jeho rozvrstvenie a upravenie ľahko môže nám nadhodit predpo-

⁵⁾ Ortway, cit. d.

kladanie spoločného architekta, ktorý učil sa na vzoroch rakúskych, ale všeobecne už vtedy dobovou príchuťou priklonil sa k horizontálnemu uspošobeniu s prostriedkami značne zjednodušujúcimi.

Dovršením vrcholne barokového staviteľstva palácov v Bratislave, je palác Súdnej tabuly,⁶⁾ predtým kráľovskej komory a zemského snemu. I tu sa uplatňuje prechodný typ horizontalizmu upotrebením vodorovných pásov prízemnia, rušených len slabým prostredným risalitovým výstupkom, zakončeným trojstranovým štítkom. Fasádu rozčleňujú okná, zdobené v supraporte rozvilinami, mušlami a maskaronmi a plastický portál so sochami atlantov, nesúcich balkón pôsobiac opačne proti fasáde vo smere vertikálnom a kludným, frontálnym, skoro neživým charakterom, závislým viac než inde na architektúre. Bohatšie je pôdorysné rozvrstvenie, najmä trojloďového podjazdu a schodišťa, ktoré jeho formu oživujú. Palác Súdnej tabuly vystavil v rokoch 1753-56 komorný architekt Giov. Batt. Martinelli (1701—1757), syn známeho viedenského staviteľa Domenica, podľa plánov, ktoré sa nám zachovali. Zprávy hovoria, že práca bola v máji roku 1753 už zväčša hotová a vtedy predložili prezidentovi komory Grasalkovichovi návrh portálu ku schváleniu. Roku 1756 dostáva Martinelli už len pre „extraordinariis laboribus“ 3.000 fl. Martinelli pôsobil v Uhorsku vtedy už dlhšiu dobu, ale priazeň dvora získal si skôr, keď roku 1744 stal sa „architectus aulicus“.⁷⁾ Jeho stavebnú činnosť však mimo Súdnej tabuly nepoznáme až na plány, ktoré zhotovil pre súkromný dom Grasalkovicha, projektujúc ho na pozemku oproti Súdnej tabuly, môžeme však predpokladať, že vyškolil sa v ateliéri svojho otca a počiatkove pracoval podľa metód baroka talianskeho, časom však nevedel sa dost' samostatne preorientovať.

III.

(1754—1770.)

Architektúra predošlého úseku už v niektorých známkach prebiehala do nového slohového výrazu, ktorý prináležal rokoku. Ale je aj zrejmé, že ani barokové prvky vlastne nikdy nevymizly z koncepcií tunajších architektov. Lebo rokoko, ako tu, tak v celej strednej Európe, špeciálne vo Viedni, bolo len akousi prechodnou módou, nenachodiac dostatočnej vitality u dvorných architektov, ktorí učili sa

⁶⁾ Kapossy János: A kamara építészei Mária Terézia és II. József korában, Századok, 1924.

⁷⁾ Anton Richard Franz: Wiener Baukünstler in Pressburg im Theresianischen Zeitalter, v Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes, r. XIII, 1919, Beiblatt.

na veľkom dedictve svojich vrcholne barokových predchôdcov, ako bol Fischer z Erlachu st. a Hildebrandt. A preca rokoko je pravým zobrazovateľom vyspelého rozpätia dvora Marie Terezie svojou hravosťou formy, nespútanosťou a nenútenosťou, ako aj istou frivolnosťou kompozície, ktorá odmietla akúkoľvek tektoniku, čím samosebou mizla i regulérnosť výtvarnej metódy. Rokoko bola móda, móda ojedinelej kasty bohatých požívačov, ako taká ukrývala sa v budoároch palácov. Však jej ideológia, ak to tak môžeme nazvať, pohádková kúzelnosť erotikou preplneného ovzdušia, posypaného aromatickým pudrom slabej pruderie, exotičnosť malebných panoramat, to mohlo byť blízke iba dvoru francúzskemu, kde rokoko vzniklo. A tam to konečne prišlo tradičným vývinom. Toho stredná Európa nemala, ešte stále prežívala pozostatky renesančnej humanity a protireformačnej prísnosti a preto rokoko v čistej svojej forme nikdy nemohlo sa u nás zakoreniť.

Z umelecko vývinového stanoviska je rokoko vlastne istá fáza pozdnebarokového snaženia, rozviazanie naturalistických metód v hravú, čiste subjektívnu ozdobivosť, kde architektúra ako taká je len nosnou plochou rokokového ornamentu, poväčšine pridžajúc sa dispozíc starších, avšak zas len v menej tektonickej formálnosti.

Rokoko, hoci sa v Bratislave rozprestiera na dve decenia XVIII. storočia, nemá tu dostatočnej nosnej pôdy, ktorú by vedelo dokonale ovládať. A v čistej forme zachovalo sa len ojedinele, poväčšine dávajúc vzhľad novšiemu prúdu pozdnebaroka, zv. luiséz, ktorý vlastne na našich rokokových budovách dostáva vývinového popudu, súc zakorenený slohovým krédom kráľovského architekta F. A. Hillebrandta. Tento ako technický šéf uhorskej staviteľskej komory a dôverník viedenského dvora od konca 60-ych rokov storočia vplýval na staviteľskú uspôsobivosť nášho mesta.

Rokoko ako také uplatňuje sa najzrejmšie na paláci Esterházyho na Masarykovom námestí č. 7,⁹⁾ kde jednoduchá, kubická budova bez architektonickej členitosti a plastičnosti pôdorysnej a fasádnej stavaná je jedine na dekoratívnej bohatosti rokokového ornamentu v supraporte a parapetoch okien a vlnitých nadokenných ríms. Jedinú členitosť dáva bosovaný portál so žľabovým oblúkom, lemovaný pilastrovitými volutovými konsolami ku podopretiu rozvlčneného, kovaného balkónu. Rokokový ornament sleduje i vnútro budovy. Palác tento stavali roku 1762 a mýlne bol pripisovaný autorstvu Hillebrandtovmu. V tvorbe Hillebrandtovej nemôžeme totiž dokázať rokokový ornament.

⁹⁾ Ortway: cit. d. — Franz: cit. d.

Iný palác obdobia, predtým palác Illésházyho⁹⁾ na Hviezdoslavovom námestí č. 23, pôvodne hostinec „k zlatej ruži“, bol vlastne k účelom palácovým adaptovaný zo staršej budovy a preto dostal dlhú, horizontálne rozloženú fasádu s pásmi v prízemí a len oknovou členitosťou v poschodí, s dekoratívnymi prvkami rokoka a balkónom na silných, proporcionálne hrubých volutových konsolách, pod ktorými umiestňuje portál, lemovaný hrubou bosážou pásovou. Prestavbu previedol bratislavský staviteľ Matej Walch r. 1769,¹⁰⁾ neskorší staviteľ tak puritánsky luisézskej budovy, ako je evanjelický kostol bratislavský.

Smer rokokový vlastnil tento staviteľ do roku 1770. Premena vkusu nastáva razom, čo možno pripisovať všeobecnému kurzu, ktorý tu zaviedol Hillebrandt. Jeho postavenie fakticky až po roku 1770 stalo sa neobmedzené.

Palác, ktorý Walch stavал pre gr. Erdödyho na Ventúrskej ulici č. 3 r. 1770,¹¹⁾ je príkladom veľkého rokokového paláca s bohatým fasádovým rozčlenením, pôdorysne sledujúc typ rohovej budovy s dvorom uprostred, ktorý vykazuje však ešte staršie renesančné dispozície. Rozčlenenie javí sa nielen v striedaní risalitov, ale i v korintských pilastroch, ktoré risality kondenzujú, v rozmanitosti okien a ríms nad nimi, ako i vo veľmi bohatom, asymetricky upravenom štukovom ornamente rokokovom, ktorý dostáva sa i do podjazdu a reprezentačných siení. Prostredný risalit člení segmentový portál a nad ním balkón na volutových konsolách. Na tejto budove dobre vidíme umeleckú orientáciu Walchovu. Walch architektonicky oživený podklad hľadá i pre rokokový ornament, vychodiac z barokovej tektoniky viedenských majstrov.

Matej Walch je svätajurský rodák,¹²⁾ kde spadajú i počiatky jeho staviteľskej činnosti, nakoľko v Bratislave môžeme ho sledovať až od r. 1763. Nevieme dosiaľ, kde sa vyškolil, ale musel pracovať pri významnejšom architektovi, ktorý ho zasvätil do umeleckej práce staviteľskej. Je však evidentné, že bol odvislý ako od cis. dvorskej kancelárie staviteľskej, tak i od uhor. staviteľskej komory, keďže podľa strihu týchto menil svoje umelecké slohové vyznanie. Odkedy Hillebrandt stal sa hlavným cisárskym architektom venuje sa luisézskemu slohu a takto stavia benefičný dom Corporis Christi na Dlhej ulici, takto evanjelický kostol a divadlo. Zomiera po roku 1780 v Bratislave.

⁹⁾ Ortway: cit. d.

¹⁰⁾ Weyde: cit. d.

¹¹⁾ Weyde: cit. d.

¹²⁾ Weyde G. dr.: Die evang. Kirche und ihr Erbauer M. Walch, Bratislava 1924.

Konečne je zpráva o Walchovi, že pracoval i pri stavbe Grasalkovichovho paláca.¹³⁾ Nevieme však dobre kedy, hoci rokokový charakter tohto paláca je dosť blízky Walchovmu stavebnému charakteru pred rokom 1770. Palác Grasalkovichov je palác záhradný a teda má inú dispozíciu, než paláce mestské. Stavany bol podľa Korabinského¹⁴⁾ roku 1760, čo však môžeme bezpečne o niekoľko rokov pretiahnuť, keďže datovania Korabinského nie sú vždy správne. Palác dal postaviť Anton Grasalkovich, prezident bratislavskej stavebnej komory, pre svoje súkromné účely,¹⁵⁾ súc pripútaný k Bratislave, kam prišiel zo svojho predošlého pôsobiska, z Budapešti. Grasalkovich, z chudobných slovenských rodičov pochodiaci pravotár, ako dieťa Štasteny v krátkom čase vyšvihol sa na vedúcu postavu aristokratického Uhorska, získal nesmierne bohatstvo a fungoval ako mecén umenia. V Pešti a Jedlove (Gödöllö) dal si vystaviť bohaté vypravené paláce peštianskym stavebným Ondrejom Mayerhoferom¹⁶⁾ v 40-tých rokoch XVIII. storočia. Keď sa dostal do Bratislavy, tiež pomýšľal na stavbu paláca. Dal si vyhotoviť niekoľko plánov, i komorným architektom Martinellim,¹⁷⁾ ktoré však neboli uskutočnené. Možno, že nezodpovedaly Grasalkovichovmu vkusu, možno i preto, že výstavbou budovy stavebnej komory dostal úradný byt. V dobe, keď palác Grasalkovichov stavali, bol nástupca Martinelliho, Hillebrandt, ešte len v smluvnom pomere a nemal pevné krédo o formových problémoch fasády, preto nemožno predpokladať, že Grasalkovich, odmietnuc náčrtok Martinelliho, dal si zhotoviť plány Hillebrandtom, tým viac, že plán Martinelliho vzťahuje sa na palác mestský, kdežto Grasalkovich pomýšľal teraz na palác záhradný. Bude však pravdepodobné, že plány vyhotovil jeho peštiansky stavebný Mayerhofer,¹⁸⁾ nakoľko bratislavský palác má mnohé príbuznosti s palácom jedlovským (1744—50) a tiež je chápatelné, že plán Mayerhoferov najskôr mohol vyhovieť starnúcemu zemepánovi. Mayerhofer však výstavbu nepreviedol, lebo v dobe výstavby bol už na odpočinku. Zato mohol spolupôsobiť Hillebrandt pri úprave a prevedení plánov, pozmeniac ich v niektorých fasádnych detailoch, ponechajúc však poväčšine, najmä na strednom risalite, rokokovú ozdobu.

¹³⁾ Weyde: Pressburger, etc.

¹⁴⁾ Korabinsky: Beschreibung d. königl. ungarischen Haupt-, Frey- und Krönungsstadt Pressburg, Bratislava, s. a.

¹⁵⁾ Franz: cit. d.

¹⁶⁾ Réh Elemér: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában, Budapest, 1932.

¹⁷⁾ Franz: cit. d.

¹⁸⁾ Wagner: cit. d.

Palác tento, stavany bez krídiel, členený je troma risalitmi, z ktorých prostredný zdôrazňuje silnejší výstup fasády s terasou na oblúkových pilieroch. V tomto umiestené je dvojramenné schodište a veľký sál, zdobený mušlovitou a rozvilinovou ozdobou zo štuky ešte po spôsobu barokovej ornamentiky, ktorá je tiež príbuzná s ornamentikou jedlovského paláca. Risalitová fasáda členená je mäkkými pilastrami s nábehom hlavice rokokových ozdôb v prostrednom risalite a triglifovou hlavicou v risalitoch bočných. Prostredný risalit ukončený je trojuholníkovým štítom s plastikou na ramenách a krytý kupolovou valbou, kdežto bočné sú mansardové. Portál lemovaný volutovými pilastrami, postavenými šikmo tiež s triglifovou hlavicou, má vodorovnú rímsu. Miešanina rôznorodých architektonických prvkov na tomto paláci poukazovala by k predpokladu, ktorý sme prv uviedli. Proti Hillebrandtovej koncepcii hovorí nedostatok odstupňovaného prostredného risalitu, čo je práve, ako vidíme, jeho charakteristickým znakom.

Do rokokového obdobia pripadá i veľká prestavba bratislavského hradu. Hrad tento, ktorého počiatky siahajú hlboko do stredoveku, bol niekoľko ráz v slohovej a priestorovej forme zmenený, zväčšovaný a upravovaný. Svoju štvorbokú podobu s vežami na rohoch získal v XVII. storočí, keď ho dostal palatín Mikuláš Pálffy za svoje zásluhy proti Turkom a prestavil v slohu súčasného baroka.¹⁹⁾ Po vyrovnaní Marie Terezie s uhorskými stavmi ako majetok koruny stal sa panovníckym obydľím. K tomu účelu stará budova nedostačovala, prečo pomýšľalo sa na jej adaptáciu, ktorej nutnosť ešte viac stala sa nalievavou, keď panovníca plánovala miestodržiteľské miesto Uhorska obsadiť svojim zaťom Albertom Tešínskym. No, a konečne bola to i nutnosť osobnej snahy, nakoľko Maria Terezia vyvinula veľkú stavebnú činnosť a dala upravovať staré cisárske paláce podľa dobovej módy rokoka. Prvotné plány prestavby vypracoval dvorný architekt Jean Nicolas Jadot,²⁰⁾ ktorého so sebou priviedol manžel cisárovnej František Lotrinský z Belgicka, asi v 50-tých rokoch storočia. Lenže prestavba podľa týchto prevedená nebola, až na niektoré menšie detaily, ktoré do nových plánov prevzali. Je však isté, že hrad upravovali pre bývanie cisárskej rodiny už r. 1751, keď tam pracovali stolári, zámočníci a čalúnici.²¹⁾ Všetkým nastala sedemročná vojna o cisárstvo rakúske a nasledujúci finančný krach oddialily prestavbu na priaznivejšiu dobu. Zprávy bratislavských monografov z konca XVIII. sto-

¹⁹⁾ Ortway: cit. d.

²⁰⁾ Justus Schmidt: Die alte Universität in Wien und ihr Erbauer Jean Nicolas Jadot, Viedeň, 1929.

²¹⁾ Fleischer Julius: Das Kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790, Viedeň, 1932.

ročia²²⁾ uvádzajú, že sa v prestavani začalo roku 1761, a 1763 bola práca zhruba hotová a pohltila značnú sumu 81.000 fl.,²³⁾ dokončili ju však až r. 1766, keď rok predtým uvádza sa účasť komorného staviteľa F. Römische pri stavbe²⁴⁾ a 1. I. 1766 Albert Tešínsky sa už nastahuje do upraveného paláca.

Ohľadne projektanta palácovej prestavby nie sme dobre informovaní. Komorný architekt Hillebrandt to iste nebol, lebo v r. 1761, keď sa práca započala, nachodíme ho ešte v smluvnom stave a konečne dvor k podobným úkolom používal svojho dvorného architekta. Tým bol po odchode Jadotovom roku 1754, Mikuláš Pacassi, prestaviteľ cisárskych kaštieľov v Schönbrunne, v Prahe, Hetzendorfe a inde. Slohový charakter týchto najdeme i na fasáde hradu bratislavského. Projektant adaptácie hradu mal obťažnú situáciu v tom, že dostal už hotový kubus budovy, čo značne diferovalo s jeho umeleckým náhľadom pôdorysných dispozícii rokokových palácov. K dispozícii bola mu daná len plochá stena čelnej fasády, ktorú symetricky rozčlenil so slabým prostredným risalitom a umiernením v ňom hlavného vchodu. Ináč rozvrstvil fasádu lisenami a oknami so segmentovými i lomenými rímsami a do supraporty vložil maskarony v rokokovom ornamente. Segmentovému portálu dal trojitý vchod, nad ním spočinul držaný volutovými konsolami podlhovaty balkón. Rokokovú orientáciu dostaly i siene, schodište a vchod budovy, ktorý posledný pozostával z trojlodia, deleného piliermi. Aby paralizoval veľkú plochu fasády, projektant otvoril pred ňou zdanlivý cour d'honneur nižšími stavbami pre gardovú stráž, z vnútornej strany zaoblenými a priestor na terase uzavrel dvojicou triumfálnych brán s vlnovite korunovanou rímsou. Spôsob tento nesie na sebe ešte mnoho známk baroka, ako vôbec i celá vonkajšia úprava paláca, čo len dokazuje stále prežívanie tohto slohu. Je dosiaľ problematický umelecký charakter Pacassiho a teda i plánov adaptácie hradu bratislavského tým viac, že nachodíme tu príbuzné motívy s palácom Súdnej tabule (trojitý podjazd a dekoráciu fasády), ako i Mirbachovým palácom na Františkánskom námestí. Tento palác, ináč rokokove detailovaný, patrí do skupiny, ktorú niektorí historici označujú menom „bratislavský barok“,²⁵⁾ nenachodiac pre ňu analógie v susednom bližšom, alebo ďalšom okolí. V skutočnosti sú to výtvyry vynikajúcich architektov, dosiaľ avšak neznámych a bezdôvodne pripisované Hillebrandtovi.

²²⁾ Korabinsky: cit. d. — K. G. v. Windisch: Geographie des Königreiches Ungarn, Bratislava, 1780.

²³⁾ Kapossy: cit. d.

²⁴⁾ Adolf Stephanie: Das königliche Residenzschloss in Pressburg von seiner Entstehung bis zu seinem Verfalle, Bratislava, 1897.

²⁵⁾ Ortvy: cit. d. — Franz: cit. d.

Palác Mirbachov (tiež Nyáry) dal postaviť v rokoch 1768—70 (teda Korabinský, ako pravdepodobne aj inde, neuvádza presné daty stavieb, keď ho datuje k r. 1765) bohatý bratislavský pivovarník Michal Spech²⁶⁾ a hneď po skončení stavby ho predal. Murársku prácu prevádzal murársky majster Matej Höllrigl, ktorý pre Specha aj inde pracoval. Nemôže prísť však v úvahu ako projektant stavby, nakoľko nemal k tomu klasifikácie a na niektorých neskorších a zaručene jeho stavbách architektonická monumentalita a proporcionalita Mirbachovho paláca vôbec neni viditeľná. Hillebrandt tiež nemohol byť projektantom, keďže v tom roku stavaná jeho prístavba k bratislavskému hradu nesie celkom iný charakter, totižto charakter fasády puritánsky jednoduchej, kdežto palác na Františkánskom námestí je plne rokokove a plasticky zdobený. Dvojposchodovú budovu s prostredným risalitom, ktorý rozčleňuje pilastre, ukončené pod rímsou v dvojici volutových konsol, držiacich trojramenný štít, vyplňuje bohatý dekor štukový, a ten dostáva sa i pod oknové rímasy a do parapetov a zdobí i dvojicu portálov, lemovaných šikmo postavenými pilastrami s volutovou rímsou a korunovanými závitovým nástavcom a segmentovými rímsami. Uprostred budovy na volutových konsolách spočíva kovaný balkón. Vnútorná dispozícia rozvrstvená okolo nepravidelne štvorbokého dvora so slabou pôdorysnou zaobleninou, pozostáva z pásového podjazdu a bohate ozdobeného schodišťa, kde štukový ornament tvoria naturalistické motívy (vetievky a hrozno) a takéto ozdobujú i stropy izieb. Je isté, že palác je časove najneskoršou prácou architekta, ktorý staval i palác Apponyiovský a Szécsenovský.

Najstarší z nich je palác Szécsenovský, pôvodne stavaný pre grófa Balassu na Dlhej ulici č. 15, v rokoch 1754—62.²⁷⁾ Včasná doba vzniku dáva mu svoj charakter v tom, že je na ňom ešte mnoho barokového cítenia v rozvrstvení fasádovej plochy, vo figurálne-plastickej ozdobnosti portálu, v jednoduchých oválových kartušách schodišťa. Fasádu s prostredným risalitom rozčleňujú však liseny, ktoré ukončené sú dvojicami volutových konsol, ako podpôr veľkej rímasy, prízemie má lomené pásy, tiež znak barokovej vertikálnosti. Nadoknové rímasy sú striedave trojstranové a segmentové, vyplňané ornamentom naturalistických rozvilín. V symetrickej ose položená oknová dvojica preukazuje už dekor rokokový, zrovna tak i budovu korunujúci volutový nástavec a balustrády, nesúce figurálnu plastiku. Portál, lemovaný pásovými pilastrami s volutovým nábehom, má triglifové hlavice a rovnú rímsu a je námetove príbuzný s palá-

²⁶⁾ Weyde: Pressburger etc.

²⁷⁾ Franz: cit. d.

com Mirbachovým. Proti Hillebrandtovskému²⁸⁾ autorstvu hovorí ako celková kompozícia tak i užívanie figurálnej plastiky na fasáde, čoho sa Hillebrandt stránil.

Ďalšou stavbou tohto architekta, akýmsi prechodom od predošlého paláca k palácu Mirbachovmu, je p a l á c A p p o n y i h o²⁹⁾ (dnes mestské muzeum), stavaný v rokoch 1761—62 pre grófa Juraja Apponyiho, komorného radcu uhorského miestodržiteľstva. Miesto, ktoré bolo pre palác zakúpené, stiesnilo ho do úzkej Radničnej ulice, takže architektovi naskytla sa príležitosť rozvinúť svoje vedomosti pri pôdorysnom riešení. Fasáda členená je lisenami a segmentovým i lomeným tvarom nadobločných ríms. Rokokový dekor zjavuje sa vo výzdobe izieb, schodište má kartuše oválne. Portál lemujú šikmo postavené pilastre s volutovým nábehom a segmentovou rímsou a má rokokovú ozdobu.

Konštatujeme, že rokoko u nás nemalo pôdy. Objavuje sa ako dekorácia a len ojedinele uplatňuje svoju netektonickú rolu. Takto malo však vliv na ďalší stupeň pozdného baroka, na luiséz, ktorý tiež bol formálne slohom atektonickým, iba purizoval zbytočnú ozdobnosť a hravosť foriem, fasádu zploštil a ku koncu svojho vývinu počal znovu prijímať prísne architektonické zákony a prvky prísnych antikizujúcich noriem. No, preca obdobie slohového smeru luiséz zakorenilo sa v našom meste silnejšie, skôr vyhovovalo nielen dobovej tendencii, ale i pre jeho jednoduchosť naši domáci stavitelia skôr ho mohli ovládať. Predovšetkým bola to však ich závislosť od tunajšej stavitel'skej komory, ktorej šéf, ako už často spomínané, úplne sa oddal tejto novej móde umeleckej a získal si pre ňu i tak rokokovú panovnicu, ako bola Maria Terezia.

IV.

F. A. Hillebrandt a uhorská stavitel'ská komora.

Stavitel'ská činnosť Bratislavy a jej okolia už v prvých rokoch panovania Marie Terezie skoncentrovala sa v štátnom úrade uhorskej stavitel'skej komory so sídlom v Bratislave.³⁰⁾ Na oko bol to výsledok decentralizačnej politiky panovníce, vybojovaný loyálnosťou uhorských stavov, v skutočnosti podporovala však komora centralizačnú ideologiu Habsburgov, nakoľko vedúcimi komory boli cudzinci, Taliani, Nemci alebo Rakúšania a súc rozhodujúcimi činiteľmi vo veciach stavitel'ských, vždy oddaní intenciam viedenského dvora, i svojich podriadených

²⁸⁾ Wagner: cit. d.

²⁹⁾ Franz: cit. d. — Weyde: Pressburger etc.

³⁰⁾ Kapossy: cit. d.

stavitel'ov, murárov atď. regrutovali z krajov neslovenských, prípadne takých odporúčali bratislavskému stavitel'skému a murárskemu cechu. Preto z osobností do dnes známych v praktickej činnosti bratislavskej jedine M. Walch sa uplatnil, ktorého rodiskom bol Svätý Jur.³¹⁾

Presné datum založenia komory nepoznáme. Ako prvého technického prednostu zprávy menujú Giovanna Battistu Martinelliho (1701—1757), ktorý vystavil i komornú budovu na Michalskej ulici. O jeho stavitel'skej činnosti v Bratislave sme už hovorili. Bol prívržencom baroka, ale v umeleckom podnikaní nedosahoval monumentalitu svojho otca Domenica. Po jeho smrti prezident komory vypísal súbeh na uprázdnené miesto, ktoré získal Franz Anton Hillebrandt (1719—1797),³²⁾ najprv len v smluvnom pomere, neskoršie stal sa suverénom stavitel'ského podnikania, dvorným hlavným architektom a konečne najvyšším stavitel'ským funkcionárom rakúskej ríše. Je pravda, že stavitel'ská komora mala na starosti predovšetkým stavby štátne a dvorské, ale postavenie, ktoré požívala, robilo z nej úrad smerodajný, takže zasahovala i do stavitel'stva cirkevného, vypracujúc tri typy kostolné (vypracoval stavitel' Lorenz Lander r. 1770),³³⁾ podľa ktorých sa stavalo. Preto kostolná architektúra našich dedín z konca XVIII. storočia vykazuje jednotný a jednoduchý typ. Hillebrandt je vlastne druhým a tiež i posledným skutočným šéfom komory. Keď roku 1772 stáva sa hlavným dvorným architektom a odchádza do Viedne, šéfovstvo komory podrží si i naďalej, iba že zvolí si svojho zástupcu (1776) jako komorného architekta v osobe Lorenza Landera, ktorý už dlhšiu dobu pracoval v službách komory, ale direktíva je v rukách Hillebrandtových a bez neho nemožno nič podnikať. Lander vytrval v službe do r. 1781, keď pre nemoc išiel na dovolenú. Miesto neho pracovali v stavitel'skej komore len kresliči Jozef Kitzling, Venceslaus Lander a Jozef Koller. Lander nasledujúceho roku zomrel. O jeho miesto uchádza sa celý rad aspirantov, ako Melichar Hefeľe, vystaviteľ Primaciálneho paláca, Jozef Thallher, tvorca paláca Aspremontského, ďalej Hillebrandtov spolupracovník vo Veľkom Varadíne Joh. Michael Neumann, potom Franz Martinelli, Jozef Hurry, Stanislav Heppe, Jozef Süllö a Georg Kitzling, ktorých činnosť je bližšie neznáma. O žiadostiach rozhoduje Hillebrandt. Na prvom mieste odporúča Hefeľeho, potom Neumanna a až na treťom mieste Thallhera. Predsedníctvo stavitel'skej komory poverí funkciou námestníka architektovho Jozefa Thallhera, ktorého vraj z predošlej činnosti dobre pozná. Toto sa stalo 7. I. 1783 a v októbri toho istého roku

³¹⁾ Weyde: Pressburger etc.

³²⁾ Kapossy János: F. A. Hillebrandt, 1719—1797 Budapest, 1924. — Wagner: cit. d.

³³⁾ Kapossy: Kamara etc.

cisár Jozef II. uhorskú stavebnú komoru ruší a stavebnú činnosť riše koncentruje v Allgemeine oder Hofbaudirektion vo Viedni.³⁴⁾

Z vedúcich architektov komory najväčší význam má pre Bratislavu Hillebrandt. Nie je dnes ešte dobre vyskúmané, či bol vôbec tvorcom rakúskeho slohového smeru luiséz, pre Bratislavu znamená však veľký impulz a iste ho možno u nás pokladať za zakladateľa tohto nového umeleckého vkusu. Naše znalosti o Hillebrandtovej činnosti sú dnes ešte neúplné, hoci už nejednu jeho prácu máme overenú.³⁵⁾ Táto práca záleží poväčšine v prestavbách starších budov cisárskeho panstva, v úpravách starších plánov iných architektov, alebo v prístavbách, avšak vždy s uplatnením vlastného umeleckého a slohového vyznania, ako to vidíme na budínskome hrade, na veľkvaradínskom biskupskom paláci, medicínskej fakulte v Trnave, v Holiči a v Schlosshofu pri Morave.

V Bratislave od neho pochodí Obilný magazín a prístavba bratislavského hradu, zv. Terezianum. Nimi získavame vodítko pre určenie Hillebrandtovho charakteru a pre vyvarovanie sa prílišnej horlivosti, pripísať mu čím viac bratislavských stavieb. Môžeme totiž usúdiť, že Hillebrandt viedol aj administratívnu časť stavebnej komory, takže mimo štátne a cisárske stavby nezostalo mu ani dosť času, ani dosť iniciatívy pracovať pre súkromníkov a súc šéfom veľkej inžinierskej kancelárie, časom istotne bol len ideovým navrhovateľom i pre stavby úradné a prevedenie vypracovala mu kancelária. Myslím, že takto treba chápať stavbu Obilného magazínu³⁶⁾, ktorá so stránky umelecko-architektonickej naprosto nie je v súvisi s významom a inými prácami Hillebrandtovými, tým viac, že projektovaná bola v r. 1773, keď Hillebrandt bol už vo Viedni a zaujatý prácami adaptácie kaštieľa v Holiči i v Schlosshofu. Na zachovalom pláne Obilného magazína podpísaný je Franz Karl Römisch Cameral Bau Meister s dátumom „Pressburg den 7 May 1773“, ako i „placet“ Marie Terezie a potvrdenie Hillebrandtovo, že na základe „placet“ stavbu možno podľa predložených plánov previesť. Ináč ideove zodpovedá stavba Hillebrandtovi a preto jeho účasť možno predpokladať i u tejto. Priestorove bola to budova veľkého pozdĺžneho kubusu (dnes stojí na jej mieste Reduta) s bohatým riešením prednej a zadnej fasády. Trojosá fasáda s vysokým pásovitým soklom, korunovaná bola trojbokým štítom a pseudovolútovým nástavcom s vázami a girlandami nad slabo vystupujúcim stredným risalitom. Plochu risalitu i krídiel zaberajú liseny, podložené pásmi, ktoré

³⁴⁾ Kapossy: Kamara etc.

³⁵⁾ Wagner: cit. d.

³⁶⁾ Franz: cit. d. — Weyde: Pressburger etc. — Wagner: cit. d.

podopieraly štít a rímsu hranatými konsolami, spájanými girlandami. Portál lemovaly dvojice pilastrov s volútovými konsolami, dekorované tiež girlandou. Účelovosť budovy, pre ktorú slúžila, nútila projektanta k jednoduchému a praktickému riešeniu.

Hillebrandtovo autorstvo je však isté pri prístavbe bratislavského hradu,³⁷⁾ ktorú si nechala stavať cisárovná. Vysvitá to z listu panovníce, ktorý poslala prezidentovi komory Grasalkovichovi a v ktorom ho vyzýva, aby konečne dal rozšíriť hrad podľa plánov architekta Hillebrandta. Budova skutočne bola v r. 1768 postavená. Vidíme na nej známky, ktoré stali sa pre Hillebrandta smerodajnými. Prístavba, zv. Terezianum, dnes nejestvuje, ale podľa starých, neskoršie zhotovených plánov môžeme si ju rekonštruovať. Je to budova o troch risalitoch, kde dvojice krajných ôs siahajú len v dvoch poschodiach, tvoriac akési krídla prostriedku a korunuje ich mohutná kordonová rímsa, ktorá prebieha horizontálne celú fasádu a oddeľuje tak stredné tretie poschodie. Proti horizontalite celku postavený je však trojosový stredný risalit, členený po celej výške pilastrami s dvojicou volútových konsol, spájaných girlandami a korunovaný splošteným trojbokým štítom, proti tomu bočné dvojiosové časti členené lisenami uzaviera iba kužellová horizontálna balustráda. Strecha je plochá a okná bez ríms. Pri tejto stavbe ukázal sa Hillebrandt v plnej miere, ako architekt metód zjednodušujúcich, kde hlavnú váhu kladie na tektonické formy, na symetriu a jasné usporiadanie podľa smeru luisézskeho.

Pre Hillebrandta vedľa spomínaných detailov luisézskeho charakteristické je rozvrstvenie fasády, najmä odstupňovanie stredného risalitu, čo mohol dokonale uplatňovať pri veľkých palácových kompozíciách, kde ho vidíme žiakom palácov Prandauerových. Vôbec, jeho krédo dané je Baltasárom Neumannom, Jadotom a Prandauerom. Nakoľko sa toho pridržiaval, vidíme pri stavbe letného paláca ostríhomského arcibiskupa³⁸⁾ (dnes diviznej nemocnice), ktorý za primasa Barkóczyho (1761—65) dostal okrem prestavby nový stredný dominantný risalit. Palác má ešte formy barokové, stredný risalit zaoblene vystupuje pred krídla budovy, má vo fasáde veľkú terasu a takú mal i vo fronte záhradnej, ktorá spočívala na figurálnych postavách atlantov. Čo je však pre srovnávanie dôležité, že risalit odstupňovaný je slabším risalitom a v tom vidíme prácu Hillebrandtovu. Fasádu členia ionské sružené pilastre na vysokom sokle, veľká attiková rímsa, v ktorej plocha pilastrov pokračuje, a trojboký štít.

³⁷⁾ Kapossy: Hillebrandt.

³⁸⁾ Kapossy: Hillebrandt. — Wagner: cit. d.

V.

1770—1780.

Nový slohový prejav, ktorý Hillebrandt uviedol u nás s prístavbou bratislavského hradu, rýchle získal si všeobecnej obľuby medzi bratislavskými staviteľmi. Nápomocný bol tomu vynikajúci inžinier Johann Jozef Thallher,³⁹⁾ tvorca záhradného paláca pre grófa Johanna Goberta Aspremon-ta (dnes dekanstvo lekárskej fakulty), ktorým potvrdil nové úsilie a dal mu zároveň náznak ďalšieho vývinu. Palác postavili v roku 1770, teda tesne po skončení prístavby hradu, keď ešte u nás stavalo sa po spôsobe rokoka. Vliv Hillebrandtov je tu len nepriamy, nakoľko Thallher mohol sa novému výrazu naučiť vo Viedni, kde pracoval v Hofbauamte a od r. 1764 ako kreslič pri stavbe paláca Schönbrunnského pri dvornom architektovi Pacassim a architektovi Karnerovi (stavbyvedúci), ktorý mu dal r. 1770 vysvedčenie. Z jeho žiadosti o miesto komorného architekta sa však dozvieme, že už pred tým pracoval pre grófa Aspremon-ta a tak r. 1770 znovu nachodíme ho v jeho službách. Po skončení stavby uchádza sa o miesto dvorného staviteľského komisára (1771), ale jeho žiadosť neprijmú, hoci vykazuje sa vysvedčením i od vojenského inžiniera Brequina de Demengea. Nevieme dobre, čo sa s ním neskoršie stalo, možno, že miesto stav. komisára odmenili ho funkciou správcu skladišťa stavebného materiálu pre dvorné stavby, ale r. 1781 je už v penzii, majúc za sebou 30ročnú praks a ako taký uchádza sa o miesto komorného architekta, ktoré i obdrží a r. 1783 robí z príkazu nového panovníka Jozefa II. projekty na prestavby bratislavských kláštorov k účelom školským a nemocničným. Zachovaly sa takéto plány kláštora Klarisiek, kde zriaďoval školu, a kláštora trinitárov⁴⁰⁾, kde umiestili vojenskú nemocnicu. Zrovna tak známe od neho plány na adaptáciu kaštieľa v Tálloši.

Záhradný palác grófa Aspremon-ta koncepciou i výpravou líši sa od stavieb Hillebrandtových. Pôdorysne dominuje stredný, polygonálne vystúply risalit s kupolovou strechou, ku ktorému pripojujú sa krídla lomené, ukončené rovnými risalitmi. Stredný risalit členený je pilastrami s dvojicou volutových konsol, na ktorých spočíva trojboký štít a predstupuje v celej šírke risalitovej fasády kamenný balkón, spočívajúci na dorských stĺpoch. Risality krídiel lemované sú pilastrami s dvojicou volutových konsol, ktoré nesú vystúple kladí s balustrádou a kované balkóny na volutových konsolách. Okná hlavného risalitu sú polkruhové

³⁹⁾ Franz: cit. d. — Kapossy: Kamara etc.

⁴⁰⁾ Trenkler Rudolf dr.: Divisní nemocnice 9 v Bratislavě. Zvl. odtl. z Vojenských zdravotníckých listov r. VI, č. 2.

s klenákom, okná krídiel štvorboké s rovnou, na volutových konsolkách spočívajúcou rimsou s geometrickým dekorom. Štuková dekorácia schodišťa a izieb pozostáva zo štylizovaných paliem a iných symetrických ornamentov.

Palác tento isteže mnoho pripomína ešte charakter palácov rokokových, ale zároveň s úsilím o triezve a jasné prvky architektonické, čím je prvým náznakom klasicizujúceho smeru a tak priamym predchodcom Primaciálneho paláca.

K Hillebrandtovmu vlivu najbližšie stojí v Bratislave Matej Walch, ktorý po rokokovom období razom zmenil svoje umelecké nazieranie, najmä ale Franz Römisch,⁴¹⁾ ktorý pripútaný bol k Hillebrandtovi i svojou funkciou komorného staviteľa. Ako samostatný navrhovateľ nevykazuje veľké umelecké erudície, čo vidíme na stavbe Občianskeho pivovaru (1771—76) a domu Jesenákova na Koziej ulici (1773 — dnes Slubek). Preto palác Wittmannovský na Ventúrskej ulici č. 15,⁴²⁾ ktorého výstavby sa súčasťnil, nemožno uviesť s jeho samostatnou činnosťou. Palác tento postavený bol r. 1775—76 pre hlavného správcu cisárskych statkov Leopolda de Pauliho na mieste bývalej kráľovskej kurie, z ktorej časť základov použili i pre novostavbu. Franz Römisch fungoval tu ako prevádzajúci staviteľ a plány mohol zhotoviť Hillebrandt, súdiac podľa všeobecného charakteru a tiež, že Römisch, ako komorný staviteľ, bol tu súčasťnený a konečne, že stavalo sa síce pre súkromníka, ktorý ale stál v tesnom pomere s cisárskym dvorom.

Palác Wittmannovský je trojposchodová budova s fasádou do ulice Ventúrskej. Členenie poskytuje stredný risalit, ktorý oživa cez dve poschodia s ionskými pilastrami a lupenovou girlandou, znamenajúc vertikálne vypätie budovy. Pilastre nad hlavnicou pokračujú a vyúsťia vo volutových konsolách. Okná oživené sú trojbokým a segmentovým rímsovím, v krídlach dekorované čiastočne s lupenovou, čiastočne s rúškovou girlandou. Orámovanie okien stupňovite vyzdvihuje oknovú plochu. Portál umiestený v ose risalitu pozostáva zo šikmo postavených pilierov, ktoré nesú urnami zdobenú rímsu. Jednoduchý dvor domu oživujú kované pavlače.

Pokročilejšieho charakteru je palác na Dlhej ulici č. 33,⁴³⁾ stavany pre grófa Csákyho (neskoršie dom Szulkovszkého) v r. 1775. Weydeová predpokladá tu účasť Walchovu, hoci nikde niet o tom zprávy, súdiac iba, že Csáky Walcha zamestnával i pri stavbe divadla. Ale štruktúra paláca nehovorí ani proti Hillebrandtovi, nakoľko jasne sa tu reprodukuje motív odstupňovaného stredného risalitu. Pilastre sú pásované, ukončené v dvojici volutových,

⁴¹⁾ Weyde: Pressburger etc.

⁴²⁾ Ortway: cit. d.

⁴³⁾ Weyde: Pressburger etc.

avšak značne zhranatených konsol, okná so segmentovým a trojbokovým rímsovím, za dekoráciu slúžia girlandy a vence, ako i vázy na bokoch trojuholníkového štítu budovy a plných balustrád. Proti jasnemu, triezvemu členeniu fasádnej plochy, veľký, celý stredný risalit zaberajúci kovaný balkón, je prepriate nearchitektonický, spočívajúc na šiestich hranatých konsolách, z ktorých dve sú vlastne konsolami portálu. Vcelku je to však najkompletnejší palác slohového vyznania luiséz v Bratislave.

Sem možno zaradiť palác býv. priemyselovej banky na Ventúrskej ulici č. 13, nakoľko vykazuje mnoho príbuzného s palácom Szulkovského ako v rozčlenení fasády s lisenovitými pilastrami, tak i v nadoknových rímсах a mohutnom bosovanom portále. Objavujú sa tu prvky Walchovské i Hillebrandtovské.

Palác Wigandovský⁴⁴⁾ na Hviezdoslavovom námestí č. 13, stavaný pôvodne pre Antona Ladislava Csomóva v r. 1774—76 meštianskym staviteľom Georgom Karlom Zillackom, je svojím výrazom ďalšou slohovou premenou smerom ku sklasičeniu fasády, k jej soslupeniu so stránky tektonickej, pravdepodobne vlivom nového rakúskeho architekta Melchiora Hefelega, ktorý o niekoľko rokov neskoršie dovŕšil vývin palácovej architektúry bratislavskej. Není to klasicizmus v redukovaných formách podpory a tiaže, prevláda pozdnebaroková dekoratívnosť, ale formy nie sú už tak celkom nahodilé, získavajú si plnej odôvodnenosti.

Wigandovský palác je trojposchodový so stredným risalitom, lemovaným ionskými pilastrami, ktoré prebiehajú i nad rímsovou a držia trojboký štít. Okná majú trojhranaté i rovné rímsoviny a dekoráciu girlandov a vencov. Uprostred balkón na konsolách.

Zillack previedol i prestavbu býv. jezuitského domu na Primaciálnom námestí č. 1,⁴⁵⁾ ktorý odkúpil Ormósy, správca primaciálnych statkov, od rozpusteného rádu jezuitov. Prestavba prevedená bola v rokoch 1777—78. Budova táto, ináč len s oknovým členením fasády, charakteristicky sleduje klasicizujúce tendencie doby v prízemku, ktorý ostre delí od poschodí silnou kordónovou rímsovou. Veľký dvojkrídlový portál lemujú pilastre s konsolovými hlavicami a horizontálna rímsovina so zuborezom. Náladu dopĺňa prísne štvorhranný dvor.

Vliv, ktorý sme konštatovali pri paláci Wigandovskom, jasne vyznieva i na prácach Norberta Danka,⁴⁶⁾ špeciálne na dome v Ružovej ulici č. 13,

⁴⁴⁾ Weyde: Pressburger etc.

⁴⁵⁾ ibidem.

⁴⁶⁾ ibidem.

ktorý má mnoho príbuzného s predošle menovanými, najmä v pilastrovom rozvrstvení fasády a ich pokračovaní v treťom poschodí, taktiež na jeho benefičnom dome sv. Ondreja na rohu Goetheho a Laurinskej ulici, ktoré stavané boli v rokoch 1778—79.

Pri tom všetkom budovy tieto spadajú ešte do vývinového okruhu slohu luiséz, najmä svojou girlandovou dekoráciou. A túto periodu ukončuje palác Wachtlerov, dnes nejestvujúci, stavaný na mieste dnešnej hlavnej pošty v roku 1778 murárskym majstrom Antonom Fischerom, ktorý signoval plány. Hillebrandtovo autorstvo pre tento palác není zaručené, hoci niektorí spisovatelia to ako pravdepodobný predpoklad uvádzajú.⁴⁷⁾ Proti Hillebrandtovi hovorí spomínaná už okolnosť, že v tej dobe bol značne obťažovaný prácou u viedenského dvora a tiež charakter budovy, hlavne v detailoch, nakoľko prináša už mnoho vyslovene klasicistných prvkov, ako v jednotiacom smere tektoniky, tak i v detailnom členení.

Palác tento bol dvojposchodový, so stredným risalitom, členeným ionskými pilastrami a ukončený veľkým kladím i trojbokým štítom. Hoci pásované prízemie chcelo by vyzneť horizontálne, veľké okná, rámované práve pásovým prízemím a z pilierov medziokenných vyrastajúce pilastre poschodí zafarbuju fasádu na vertikálny účinok. Nadoknové rímsoviny je rovné alebo segmentové a spočívajú na volutových konsolách s girlandovým dekorom. V kladí vyniká veľký zuborez. Charakteristické sú archivolty prízemných okien, zdobené mušlovitou ozdobou. Palác tento vo všeobecnosti približuje sa k posledne spomínaným palácom, ale tiež i k palácu Szulkovského, prečo tvorí akýsi prechod od čistého slohu luiséz k jeho klasicistickým tendenciám s konca tohto desaťročia.

VI.

Palác primaciálny a M. Hefelega.

Vývin barokových palácov v Bratislave ukončuje palác primaciálny, dnes časť radnice,⁴⁸⁾ najmonumentálnejšia palácová budova nášho mesta, je však zároveň hlásateľom toho, že sloh barokový svojimi pozdnými prejavmi dochodil pomaly do slepej uličky, a bolo treba architektúru oživiť znovu motívmi čiste architektonickými, čo zakrátko plne preukázal sloh klasicizmu. Palác primaciálny není ešte slohove klasicistný, má ešte mnoho barokových prvkov, ale zas na druhej strane diametrálne odkláňa sa od luisézského smeru, stáva sa prirodzenejším,

⁴⁷⁾ Franz: cit. d.

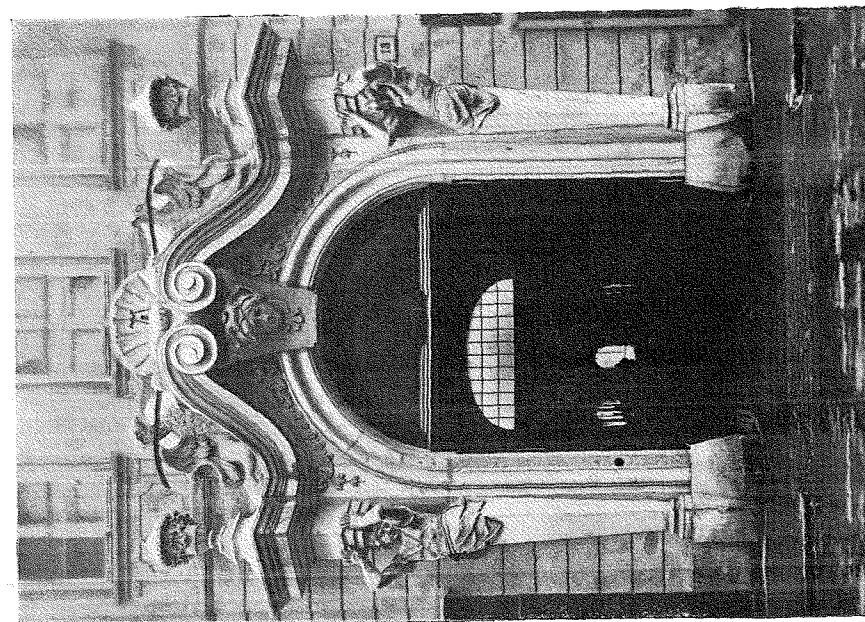
⁴⁸⁾ Kemény Lajos: Hefelega Menyhért, Bratislava, 1915. — Dr. Gisela Weyde: Der Rathauskomplex und die städtischen Sammlungen, v Sborníku Bratislava nakladateľstva Dari, Berlin 1928. — Franz: cit. d.

naturalistickejšim. Fasáda zbavuje sa ozdobnosti, architektonické zákony tlaže a podpory dostávajú späť svoju funkčnú oprávnenosť, ako sme to čiastočne videli už pri posledne uvádzaných palácoch.

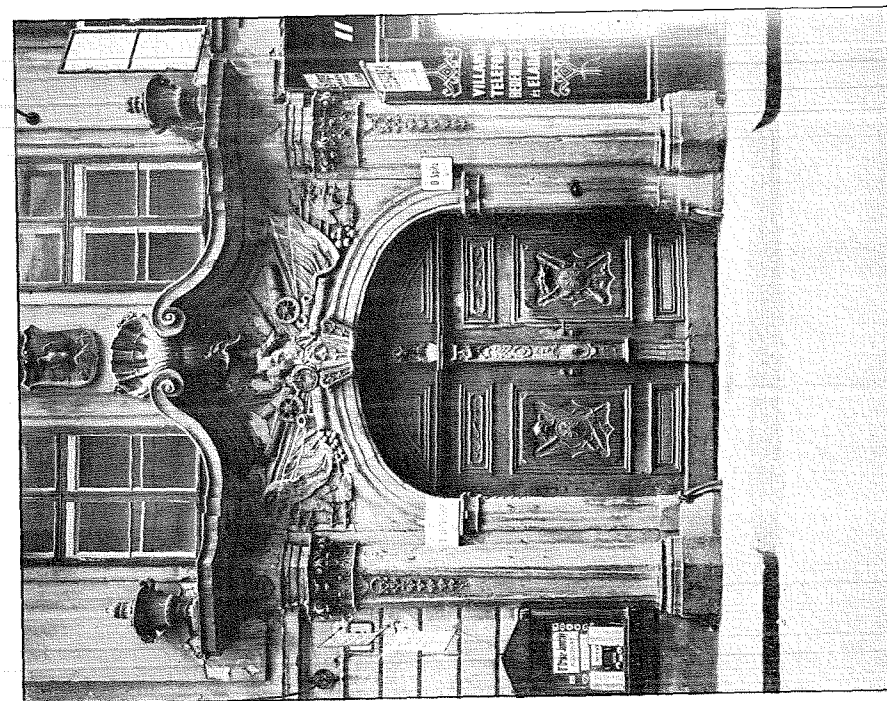
Prostredný risalit má tu svoju dominantnú úlohu a monumentalitu zvyšuje veľký stĺpový portikus s balkónom pred trojdielnym hlavným vchodom. Dvojposchodová budova členená je v prízemí medziokennými piliermi, ktorých priestor vyplňujú štvorboké okná a svetlíky nad nimi, poschodia spájajú však korintské pilastre, ktoré nesú veľké kladí v risalite sa síce lámajúce, nakoľko pilastre lemujú aj vystupujúce boky risalitu, ale tým není rušený celkový, kľudný a prísny vzhľad celku. Budovu korunuje trojboký tympanom a balustrády, ozdobené figurálnou plastikou. Nadoknové rímasy sú rovné i trojuholníkové, niet tu žiadnych kriviek, uplatňuje sa len rovná línia a symetria.

Charakteristický je tiež podjazd budovy, trojlod'ový, delený štvoricou dorckých stĺpov, ďalej schodište s kúžellovým parapetom a štukovou ozdobou naturalistických listov, kvetín, hláv, mušlí a páskov, najmä však reprezentačné siene a veľká ozdobná sieň zrkadlová. Tu vidieť ešte kríženie sa dvoch umeleckých smerov najzreteľnejšie, nakoľko stĺpové lemovanie stien nadstavené je lisenami s volutovou konsolou, ako podporou stropu.

Tvorcom paláca je Melchior Hefele, vynikajúci architekt sklonku doby Marie Terezie a doby Jozefa II., rodený roku 1716 v tyrolskom Kaltennbrunne z otca murára. O jeho štúdiach dosiaľ ničoho nevieme, nachodíme ho však vo Würzburgu, kde pri stavbe arcibiskupskej rezidencie schádzali sa mnohí adeпти staviteľstva ríše a tu iste získal mnoho skúseností súčasne so svojim šťastnejším vrstovníkom F. A. Hillebrandtom. Vyučil sa na dielach veľkých rakúskych architektov baroka Fischera z Erlachu, Hildebrandta a Baltazára Neumanna a počiatočne tvoril i v duchu barokovom, ktorý ho sprevodil i pri slohových zmenách a preto nachodíme i v jeho klasicistickom období mnoho barokových prvkov. Stal sa členom viedenskej umeleckej akademie. Prvá jemu pripisovaná práca je pasovská arcibiskupská rezidencia z r. 1770—72, potom staval katedrálu v Szombathe-lyu v r. 1772 a konečne môžeme ho sledovať k nám, ku stavbe primaciálneho paláca pre arcibiskupa Bathányiho, ktorú previedol v r. 1778—81.

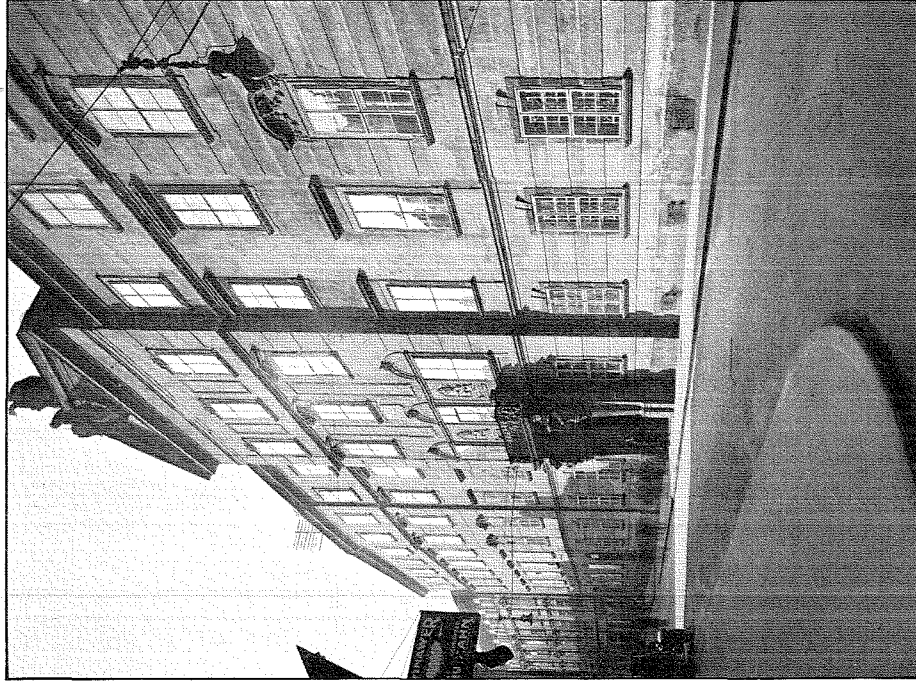
Portál Eszterházyho paláca na Dlhej ulici č. 13,
z doby okolo r. 1743.

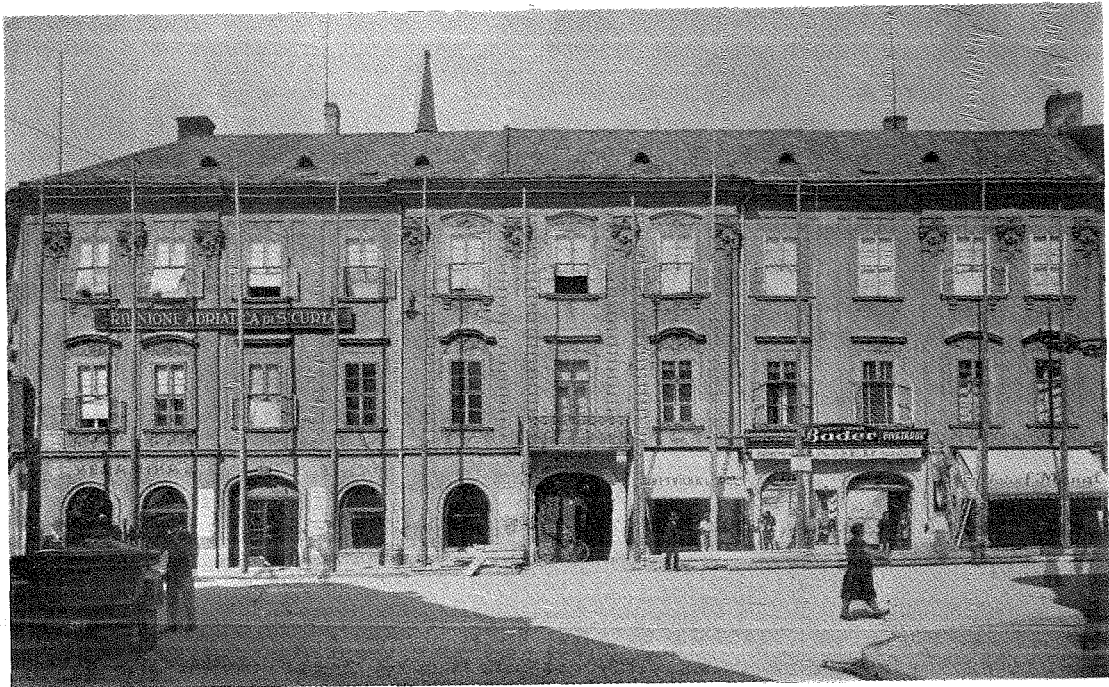
Portál paláca Bleylebenovho na Ventúrskej ulici č. 12,
z r. 1747.

*Palác Eszterházyho na Masarykovom náměstí
z r. 1762.*

*Palác Súdnej tabuly na Michalskej ulici z r. 1753
od G. B. Martinelliho.*

*Palác Erdődyho na Ventúrskej ulici z r. 1770,
od M. Walcha.*

Palác Grasalkovichov, dnes Zem. voj. veliteľstvo, z doby okolo r. 1760.

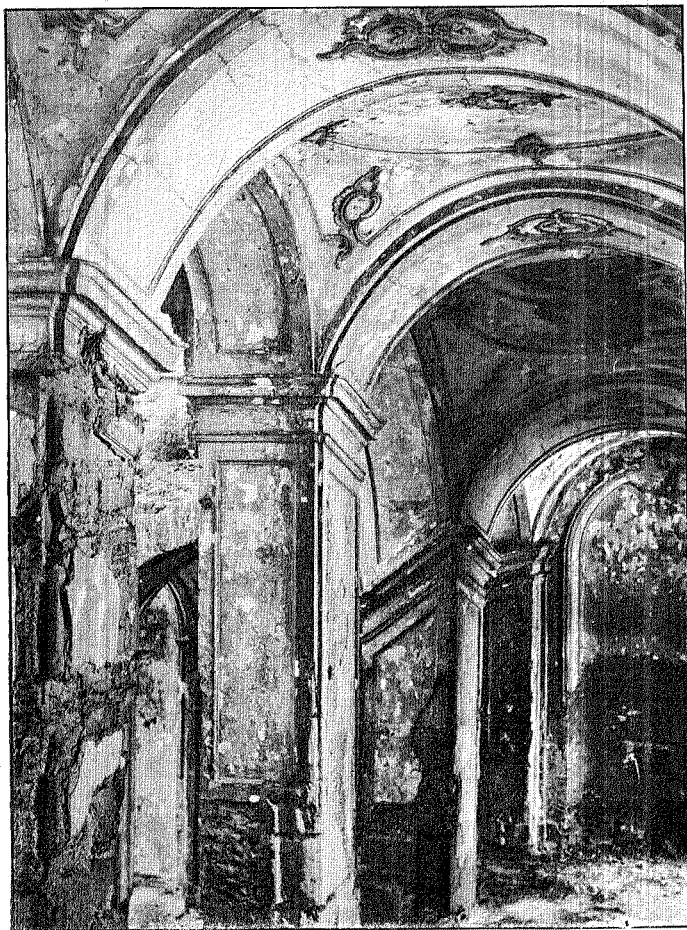
*Palác Wigandov na Hviezdoslavovom námestí
z r. 1774—76, od G. K. Zilacka.*

*Palác Mirbachov na Františkánskom námestí
z r. 1768—70.*

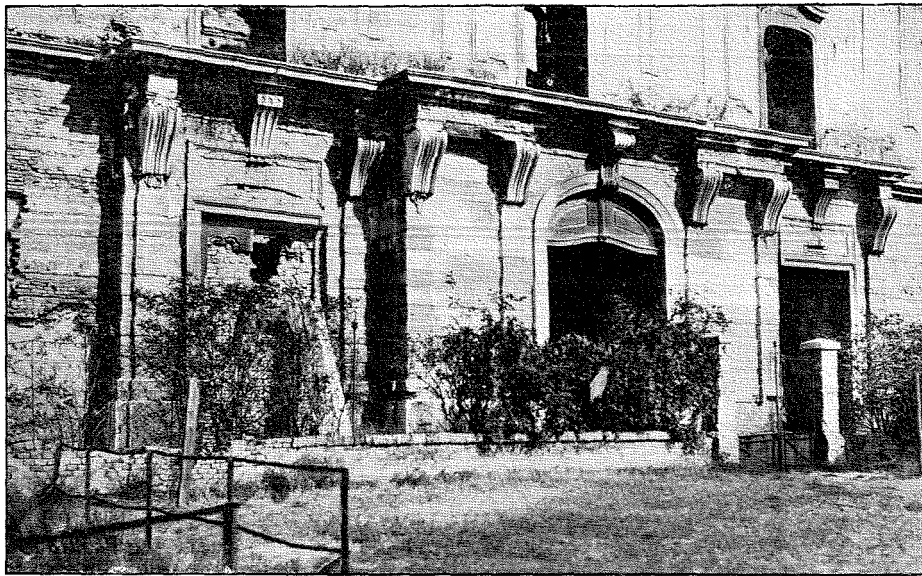
*Palác Apponyiho, dnes městské muzeum,
z r. 1761—62.*

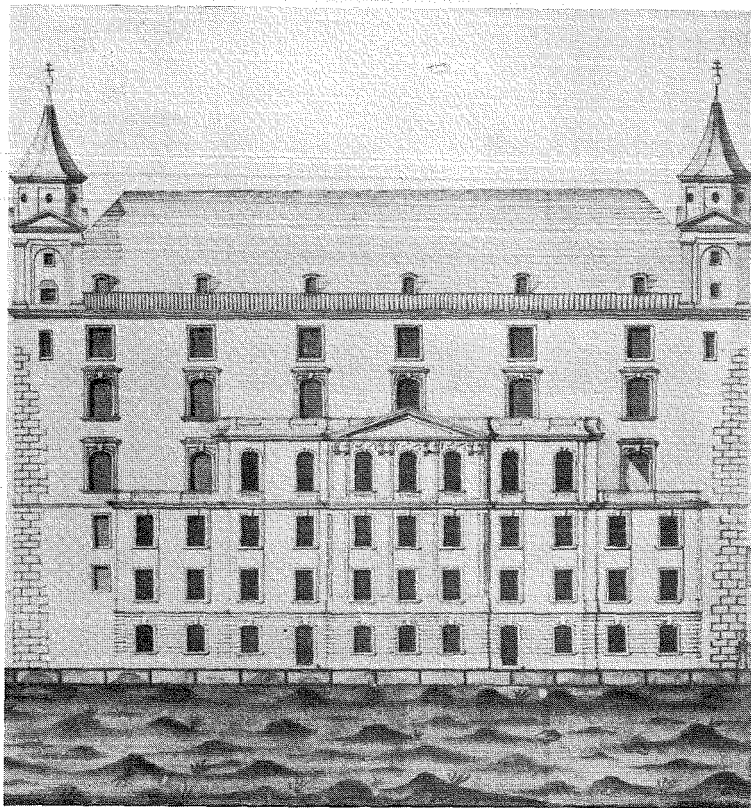
Bratislavský hrad, detail schodišťa.

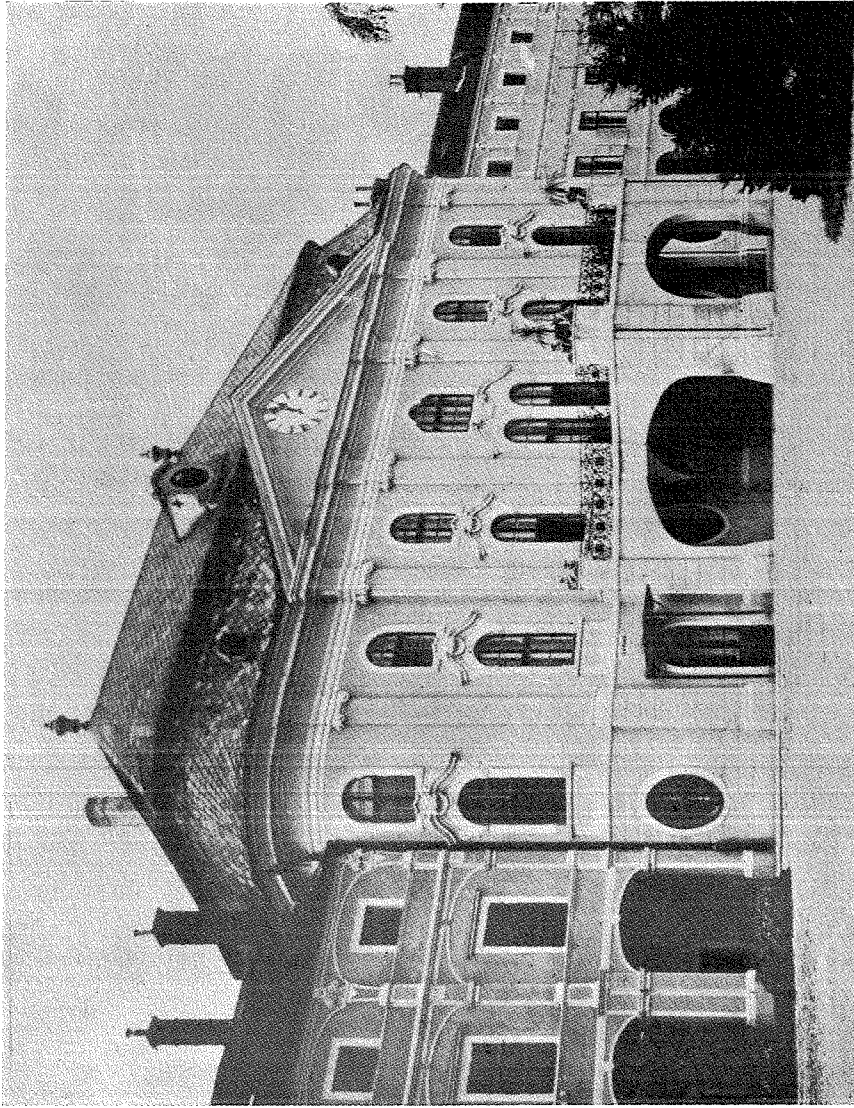
*Bratislavský hrad, časť hlavnej fasády,
z druhej pol. XVIII. stor.*

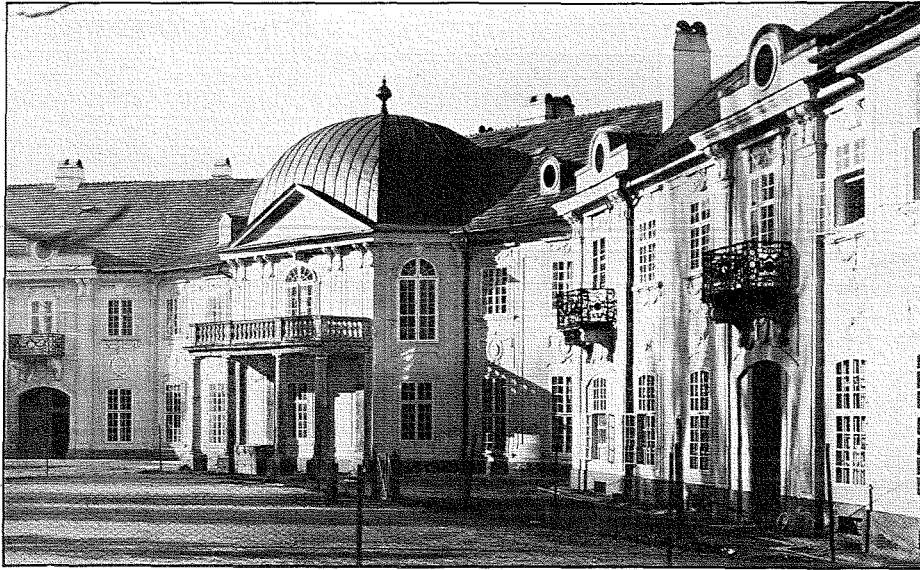
Bratislavský hrad, hlavný portál, 2. pol. XVIII. stor.

Pristavba bratislavského hradu r. 1768 od F. A. Hillebrandta.

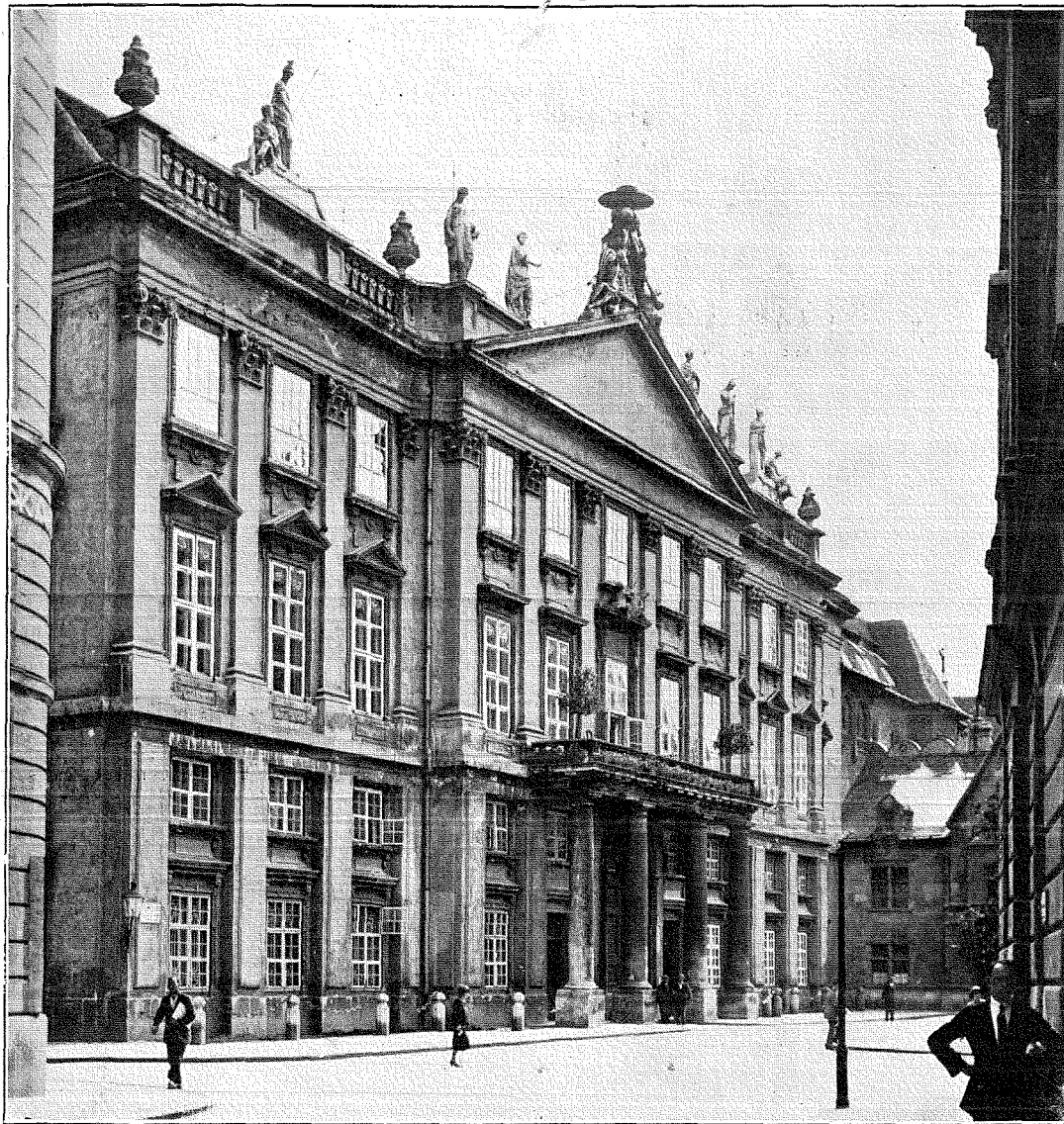
*Arcibiskupský letný palác, dnes divizná nemocnica, z doby okolo r. 1761—65
od F. A. Hillebrandta.*

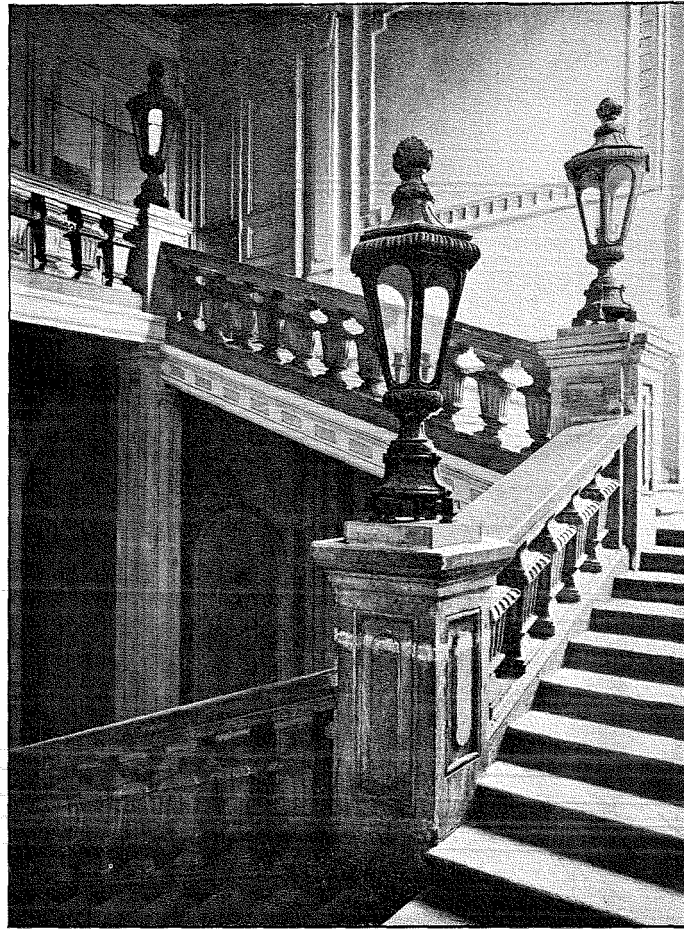
*Palác gr. G. Aspremonta od Joz. Thallhera z r. 1770, dnes dekanstvo
lekárskej fakulty, záhradná fasáda.*

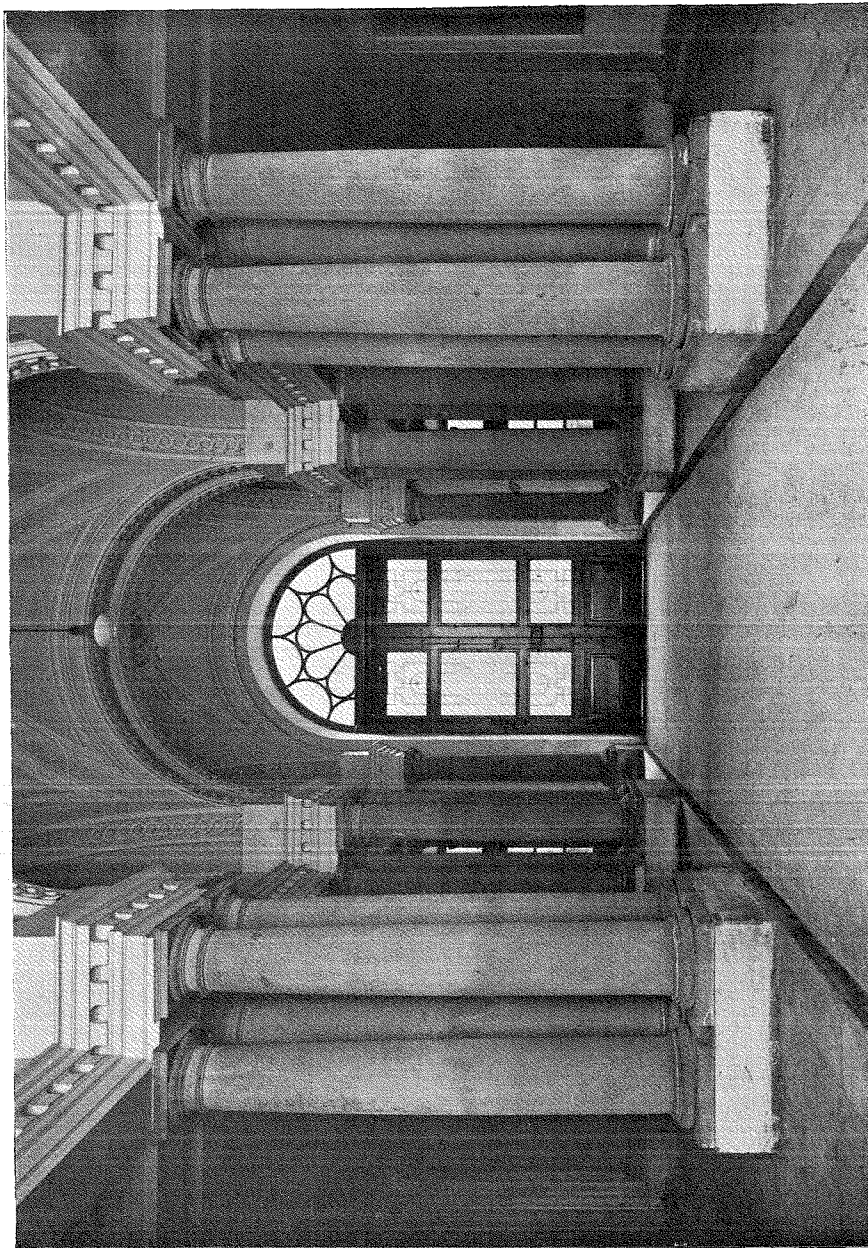
*Palác Csáky-Szulkovszky na Dlhej ulici
z r. 1775.*

Palác primaciálny z r. 1778—81 od M. Hefeleho.

Schodište primaciálneho paláca.

Stĺpový vchod primaciálneho paláca.

Dr. Ol'ga Wagnerová:

Oslavná báseň na palatína Štefana.

Archiválne oddelenie muzea mesta Bratislavy má jednu zaujímavú pamiatku z doby predrevolučnej. Táto pamiatka je vystavená pod č. 1723. Pôvodne bola medzi pamiatkami zosnulého národného pracovníka a účastníka slovenského povstania r. 1848, Ľudovíta Dohnányiho.

Okrem slovenskej celonárodnej významnosti tejto pamiatky pristupuje ešte aj to, že báseň bola tlačená v Bratislave, teda môžeme ju pokladať za pamiatku miestneho významu.

Zaujímavá je tiež príležitosť, ku ktorej báseň bola vydaná. Je to zvolenie arcikniežaťa Štefana za palatína Uhorska. Arciknieža Štefan, rodený v Budíne a tam tiež vychovaný, čiastočne bol blízky maďarskému národu, čo pozdejšie, hlavne v revolúcii, aj dokázal, keď snád' až veľmi sa zasadil za práva Maďarov.

Zvolenie arcikniežaťa Štefana uhorským snemom v novembri roku 1847 za palatína Uhorska vzbudilo radosť v radoch maďarských, keďže poznali už arcikniežaťa čo priateľa Maďarov, ktorý r. 1847 precestoval Uhorsko ako miesto-držiteľ a oduševňoval Maďarov.

Jeho zvolenie jednak vzbudilo nádej Slovákov v lepšiu budúcnosť, keď si mysleli na pôsobenie arcikniežaťa Štefana čo civilného guvernéra v Čechách v r. 1843—1847. A oni potrebovali skutočného zastancu, lebo boj národností sa priostroval a maďarský šovinizmus rástol. Na druhej strane ale Slováci mali obavu zo zvolenia arcikniežaťa Štefana, keďže poznali jeho sympatie oproti Maďarom. Tieto nádeje a obavy odzrkadluje spomínaná oslavná báseň, ktorá znie nasledovne:

1. vnútorná strana:

„Z hradieb slávneho stupuješ Hradčina
Ku valným tokom šireho Dunaja;
A hľa! v radosti Uhorská krajina
K uvítanú ŤA hlasi svoje spája.
Sto národov ŤA sto jazikmi vzíva,
A hlučná radosť v sladkí súzvuk splíva.

Tamto Čech, brat náš za TĚBOU si žjali,
Žes mu odtjahnúv ruku spravujúcu,
Tu púšte Uhjer i Kriváňa skali
Spjevajú pjeseň radost' hlásajúcu.
Aj hľa Slávneho Otca Mohutní Sin
Vzau v ruku veslo všetkých vlasti rodín.

Hoj len plesajte rozličnje národi
Od bralov Tatjer k peňavej Adrii,
Od Sjedmích Hradov — po Moravskje vodi,
Kďe Dunaj, Ťisa, Hron i Váh šumiví.
Storakje hlasi v jednu harmoniu
Slávi, nach sa dňes k J E H O úcte svijúl!

Ach lež ráč počúť Paňe Milostiví
V tom slávospjeve aj slovenskje zvuki,
Ktorje ŤI Slovák smutní, úpenliví
Spjeva, spínajúc ku ňebesám ruki.
Slovák od dávních ljet ťažko ubití,
Ku nohám TVOJIM tjetu skladá citi."

Na 2. vnútornej strane:

„Sláva ŤI krásna Haluz králokmena,
Žes ráčiu prijať vlasti našej správu,
V TĚBE sa náďej Slovenstva zelená,
Že mu láskave dopomuožeš k právu.
Že horkje slzi zotrješ z našich zrakov,
A zhojíš rani bolestnje Slovákov.

Útli kvet Slávi v Tatrách je zavjatí,
Hromobúrki mu skazou vihrážajú,
Všetká sa z ňeho sila, krása traťí,
A zvädlje puki včasne opýchajú.
Zachráň TI Paňe, pred tím ho úpadom,
A buď práv našich ňepremožním hradom.

Slovák vždi verní Vlasti a Královi
V dúvere čaká d'en svojho spaseňja,
Ach, ochráň lud ten k službám ŤI hotoví,
A vlej mu v srdce balzam poťešeňja.
On hvjezd natrhá so sklepeňja ňeba.
A tím ovenčí, Zástupcu náš TĚBĚ!

Počuj tje hlasi slovenskjeho ludu,
Čo TVOJU Milost' o pomoc volajú,
Radostnú potom slávu hlásať budú,
Keď ŤA ak svoje spaseňja poznajú.
A TVOJA Sláva zahučí Tatrami,
Z Tatjer poletí šírimi svetami.

Hoj nakloň k našim láskavjeho ucha
Prosbám, a obháj aj práva Slováka,
Volním letom pust' Tatranského ducha,
Za to ŤI Sláva zavzňeje storaká,
Dolini Tatjer vidajú hlas noví:
„Sláva buď Sláva, Sláva ŠTEFANOVI!"

Báseň sa nachodí teda na oboch vnútorných stranách, čiernou jednoduchou tlačou. Na 1. vonkajšej strane je bohaté, ozdobné rámovanie s anjelmi a v ňom nasledujúci nápis:

„Citi radosti
Jeho Cis. Kráľ. Visosti
Arcikňežaťu
ŠTEFANOVI
Novovivolenjemu
Krajini Uhorskej (tento riadok má písané litery)
NÁDVORNÍKOVI
s najhlbšou úctou a pokorou

podanje
v meňe
Národa Slovenskoho
dňa 20. Listopadu roku
v ktoromje
VVoLoV VIVoLenI VHORSKA CeLleho
on za náDVorňIka preMILost'IVieho“

V týchto 2 posledných riadkoch je skrytý datum, totiž r. 1847.

Pod orámovaním, asi uprostred, je signovanie: „C. Mangold v Prešporku“. Na druhej vonkajšej strane sú len dve rukopisné prípisiky. Hore je atramentom „Dohnányi“, pravdepodobne, ako majiteľ a tejto tlače. Kolmo ku počiatku prvého prípisu je tužkou pisané „Reliquie“. Je to pravdepodobne novší prípis.

Veľ. strany: 22.3×36.5 cm, stojatý formát, je zarámovaný pod sklom.

Dr. Oľga Wagnerová :

Súpis numizmatickej sbierky
muzea mesta Bratislavy.

I. Barbarské mince.

1. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: 2 hlavy napravo v perlovom kruhu, jedna má vavrínový venec. Pred nimi „BIA . .“
rev: jazdec s trojlistým konárom napravo. Kôň je vo skoku, predné nohy má zdvihnuté. Dolu medzi 2 vodorovnými čiarami: „BIATEC“;
priemer: 25 mm. — 1. st. pr. Kr.
2. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 1. (má podlhovastý tvar a dolu na rev: „BIA . .“)
veľ.: 38×18 mm. — 1. st. pr. Kr.
3. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: v perlovom kruhu 2 hlavy napravo, jedna má venec a druhá prilbu. Pred nimi lípový list;
rev: uháňajúci jazdec napravo. V pravej ruke drží nazad konár(?). Dolu medzi 2 vodorovnými čiarami „BIATEC“;
priemer: 26 mm. — 1. st. pr. Kr.
4. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 3. (priemer: 26 mm).
5. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 3.
6. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 3. (na rev: pred koňom list).
7. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: 2 hlavy napravo, jedna má venec;
rev: uháňajúci jazdec napravo, za ním konár. Pred koňom list. Dolu medzi 2 vodorovnými čiarami: „BIATEC“;
priemer: 26 mm. — 1. st. pr. Kr.

8. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7. (priemer: 29 mm).
9. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7.
10. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7. (na rev: bez listu); priemer: 27 mm.
11. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7.
12. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7.
13. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7. (veľmi ošúchaný).
14. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 7. (ošúchaný).
15. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 3. (priemer: 27 mm).
16. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: 2 hlavy napravo, jedna má venec a druhá prilbu s pérovou(?) ozdobou;
rev: uháňajúci jazdec napravo. Za ním konár. Dolu medzi 2 vodorovnými
čiarami „BIATEC“;
priemer: 27 mm. — 1. st. pr. Kr.
17. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: 2 hlavy napravo (veľmi drsná práca);
rev: jazdec napravo. Kôň silne vo skoku. Jazdec drží akési laso;
priemer: 27 mm. — 1. st. pr. Kr.
18. Biatecus (Podunajsko); striebro;
av: hlava muža bez brady napravo, v segmentovom kruhu;
rev: jazdec s trojlistým konárom, napravo. Kôň má predné nohy hodne
zdvihnuté, má širokú hlavu. Dolu medzi 2 vodorovnými čiarami: „BIATEC“;
priemer: 25 mm. — 1. st. pr. Kr.
19. Biatecus (Podunajsko); striebro;
vide: č. 18. (na rev: „BIA ...“); priemer: 26 mm.

20. Nonnos (Podunajsko); striebro;
av: v kruhu zo segmentových oblúkov hlava napravo. Kučery na šíji, ná-
hrdelník;
rev: v kruhu zo segmentových oblúkov jazdec napravo. Vo zdvihnutej pravici
má meč, v ľavej ruke palmový konár.(?) Dolu medzi 2 čiarami: „NONN“;
priemer: 21 mm. — 1. st. pr. Kr.
21. Nonnos (Podunajsko).
22. Nonnos (Podunajsko); vide: č. 20. priemer: 26 mm.
23. Nonnos (Podunajsko); striebro;
vide: č. 20. (na rev: „NONNO“); priemer: 25 mm.
24. Nonnos (Podunajsko); striebro;
vide: č. 20. (na rev: „NONNOS“); priemer: 30 mm.
25. Nonnos (Podunajsko); striebro;
vide: č. 20; priemer: 32 mm.
26. Sonnon (Podunajsko); striebro;
av: veľká neumelá hlava s veľkým ostrým nosom napravo;
rev: uháňajúci jazdec napravo. Je prepásaný a má dlhú pošvu. Dolu medzi
2 čiarami „SONNON“ (písmená obrátene);
priemer: 25 mm. — 1. st. pr. Kr.
27. Sonnon (Podunajsko); striebro;
vide: č. 26.
28. Busumarus (Podunajsko); striebro;
av: poprsie naľavo. Bohatý účes s visiacou stuhou. Pred poprsím haluz;
rev: v perlovom kruhu kôň naľavo so lvím chvostom a okrídleným ľudským
poprsím. Hlava otočená nazad. Pod bruchom koňa „BVSV“;
priemer: 27 mm. — 1. st. pr. Kr.
29. Covnos (Podunajsko); striebro;
av: poprsie napravo, vo vlasoch ozdoba(?), na hrdle šperk. Pred poprsím
„COVNOS“. Všetko je v perlovci;
rev: v listovom kruhu uháňajúci jazdec napravo. Kôň má opraty;
priemer: 25 mm. — 1. st. pr. Kr. (Veľmi zriedkavý kus.)
30. Devil (Podunajsko); striebro;
av: hlava s krátkymi vlasmi, bez brady napravo, v perlovom kruhu;

- rev: pitvorná zvieracia figúra (snáď kôň) napravo. Hore naľavo nejasný nápis: „DEVIL“(?);
priemer: 24 mm. — 1. st. pr. Kr.
31. Devil (Podunajsko); striebro; vide: č. 30.
32. Amiorix (Podunajsko); striebro;
av: v perlovci poprsie naľavo. Bohatý účes s visiacou stuhou. Pred poprsím haluz;
rev: napravo kráčajúci vták s ľudskou hlavou, ktorú má nazad otočenú. Pred ním medzi 2 čiarami: „AMIO“, za nohami: „RIX“ (ale obrátene);
priemer: 25 mm. — 1. st. pr. Kr.
33. Amiorix (Podunajsko); striebro; vide č. 32.
34. Fabiarix (Podunajsko); striebro;
av: v perlovci poprsie naľavo. Bohatý účes s visiacou stuhou. Pred poprsím konár;
rev: napravo kráčajúci vták s ľudskou hlavou, ktorú má nazad otočenú. Pred ním: „FABIARI-X“ („X“ je medzi nohami). Za nohami vtáka sú 2 listy(?);
priemer: 28 mm. — 1. st. pr. Kr.
- 35., 36. Fabiarix (Podunajsko); striebro; vide: č. 34.
37. Cobrovomarus (Podunajsko); striebro;
av: 2 hlavy napravo. Predná má akýsi čepec(?), druhá prilbu, list(?);
rev: lev vo skoku napravo. Chvost má nazad točený. Pod ním medzi nohami „RV“. Dolu medzi 2 čiarami: „COBROVOM“;
priemer: 26 mm. — 1. st. pr. Kr.
38. Barbarský peniaz Devil (Podunajsko); striebro;
av: v bodovom kruhu hlava bez brady napravo;
rev: nosorožec(?) napravo. Dolu medzi 2 čiarami: „... EVII“;
priemer: 26 mm. — 1. st. pr. Kr.
39. Barbarský peniaz (Podunajsko); striebro;
vide: č. 32. (na rev: hore naľavo „MIO...“).
40. Barbarský peniaz (Podunajsko); striebro; [hrubé napodobenie denáru C. Hosidia Getu].
av: hlava Sybilly napravo so stuhou vo vlasoch na šíji. Stranou napravo: „KETA“, naľavo „... NCA“. Všetko v perlovci;

rev: divá sviňa napravo, má kopiju v chrbte. Medzi nohami brechajúci pes. Hore: „CI...“, dolu: „VOLOIC(?)“;
priemer: 18 mm. — 1. st. pr. Kr.

41. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
av: vavrínové listy vo 2 radoch po 4. Z oboch strán šikmé listy;
rev: koník naľavo. Nohy má hodne do oválu, dlhý krk. Nad chrbtom 5 bodiek v 2 radoch;
priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
42. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
av: značka ako písmeno „Y“ a 4 šikmé listy;
rev: koník naľavo, má dlhé, hodne zahnuté nohy a na ich koncoch, ako aj v záhyboch body;
priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
43. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
av: listy vo 2 radoch po štyroch;
rev: koník naľavo, má dlhé, zahybnuté telo a veľmi tenké nožičky, zadné silne zahnuté. Pod bruchom 2 body. Nad koníkom hviezda a od nej naľavo 2 body, jeden pod druhým;
priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
44. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
av: v strede v 2 radoch po 6 listoch. Z oboch strán menšie listy;
rev: koník naľavo má prehnuté telo v podobe S. Nohy má veľmi tenké, na koncoch vychodia v hrubšie body. Predné nohy sú silne zdvihnuté. Nad koňom široký pás napravo.
priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
45. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
av: svislé listy v 2 radoch sú v jednom bode spojené. Napravo dvojrad 7 lístkov, naľavo rad svislých lístkov a pri nich 4 body spojené čiarou;
rev: koník naľavo, má tenké telo tvaru S. Nohy má dlhé, pozostávajúce z 2 článkov, pri spojení ktorých a na konci nôh body. Na hlave ako hriva 6 bodov. Pod bruchom 3 body na svislých čiarami, nad koňom kolečko rozdelené 2 čiarami na kríž;
priemer: 13 mm. — 1. st. pr. Kr.

46. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
 av: v strede listy v 2 radoch po päť svisle, napravo rad 8 listov a tiež naľavo, ako aj 7 bodov;
 rev: koník naľavo, prehnutý do tvaru S. Má tenké nohy o 2 článkoch, spojením ktorých je bod, na konci sú rozšírené tvoriac akúsi podkovu. Kôň je vo skoku. Na mieste hrivy 5 bodov. Pod bruchom 3 body na svislých čiarach. Nad koňom kolečko;
 priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
47. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
 av: v strede dvojrad listov po štyroch. Na oboch stranách svislé listy (asi 7) a po 6 bodiek;
 rev: koník naľavo, predné nohy má veľmi zdvihnuté, utvorené z 2 článkov, spojením ktorých je bod, ktorý sa opakuje tiež na konci nohy. Zadné nohy, následkom chybného razenia, má 3. Na mieste hrivy 4 body, má veľké uši. Nad koníkom polovica kruhu z 5 bodov a jeden bod uprostred;
 priemer: 12 mm. — 1. st. pr. Kr.
48. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
 av: je veľmi ošúchaný, viditeľné sú len akési pásy;
 rev: koník napravo, telo má zahnuté v podobe S. Nohy sú tenké, veľmi zahnuté a predné silne zdvihnuté. Tvorené sú z 2 článkov, ktoré spojuje bod, ktorý sa opakuje na konci nohy. Dlhý krk. Pod bruchom koňa je čiara, akoby ešte 3. zadná noha. Nad koníkom kolečko;
 priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.
49. Poldrachma (Podunajsko); striebro;
 av: je veľmi ošúchaný, vidieť len niekoľko bodových pásov;
 rev: koník napravo, hranatého tvaru. Dolu rad čiarok. Nad koníkom kolečko z bodov;
 priemer: 11 mm. — 1. st. pr. Kr.

II. Rímske mince.

1. Republikánske mince s menami jednotlivých rodín.

Plebejská rodina Asinia.

1. Minca (triumvir Caius Asinius Gallus); meď;
 av: vo vavrínovom venci nápis vo 3 radoch: „AVGVSTVS-TRIBVNIC-POTEST“;
 rev: „[C. ASINIVS GALLVS] III VIR AAAFF“. Uprostred: „S—C“.
 12. pr. Kr.

Patricijská rodina Cornelia.

2. Denár (bol razený na pamäť otca Fausta Cornelia Sullu); striebro;
 av: v perlovke poprsie Faustiny s diadémom napravo. Za poprsím augurská palica. Napravo: „FAVSTVS“;
 rev: na vyvýšenom mieste sediaci Sulla. Pred ním kľací premožený numídsky kráľ Bacchius, ktorý podáva mu olivový konár a privádza spútaného Jugurthu. Napravo stranou: „FELIX“. — 64.—63. pr. Kr.

Plebejská rodina Licinia.

3. Denár (Caius Licinius Macer); striebro;
 av: v perlovke hlava Jupitera s vavrínovým vencom, bez brady naľavo. V pravici drží blesky;
 rev: dolu dvojriadkový nápis: „C. LICINIVS C. F. MACER“ (Caius Licinius Caii Filius Macer). Stojacia Minerva s prilbou, štítom a kopijou na rútiacej sa kvadrige. — 73. pr. Kr.

Plebejská rodina Plautia.

4. Denár (na pamäť zaujatia Privernum r. 340. pr. Kr. konzulom Plautiom Hypsaeom); striebro;
 av: hlava Diany napravo, za ňou delfín. Stranou napravo: „P.YPSAEus“, naľavo: „S—C“;

rev: Jupiter s bleskami na kvadrige, ktorá sa rúti naľavo. Dolu: „Caius YPSAEus COS PRIVernum CEPIT“. — 57. pr. Kr.

5. Denár (Aulus Plautius legát Pompejov); striebro;
av: A. PLAUTIUS AED. CVR. S. C.“ Cybele napravo, na hlave má korunu;
rev: premožený Bacchius na kolenách napravo. V pravici drží olivový konár, kým ľavou rukou drží tavu. Dolu: „BACCHIVS“, napravo: „IVDEVS“. 64. pr. Kr.

Patricijská rodina Postumia.

6. Denár (Caius Postumius); striebro;
av: v perlovke hlava Diany napravo. Za ňou šíp;
rev: „C. POSTVMI-AT“. Bežiaci chrt napravo. — 74.—73. pr. Kr.

Plebejská rodina Salvia.

7. Minca (triumvir Marcus Salvius Otho); meď;
av: „CAESAR AVGVSTus PONTifex MAXimus TRIBVNICia POTestate“. Hlava Augusta napravo. Za hlavou napravo: „AVG“;
rev: „M. SALVIVS OTHO II VIR AAFF“. Uprostred: „S—C“. 12. pr. Kr.

II. Cisárske mince.

Augustus (42. pr. Kr.—14. p. Kr.).

8. Denár; striebro;
av: na prednej časti lode stojí napravo otočená Victoria s krídlami. Drží vavrínový veniec a palmový konár;
rev: Augustus otočený napravo na rútiacej sa kvadrige. V pravici drží vavrínový konár. Dolu: „IMP. CAESAR“; (peniaz je silne poškodený, asi cez stred obojstranne sa tiahne vhlbená čiara). — 35.—28. pr. Kr.

Tiberius (17.—34.).

9. Dupondius; bronz;
av: „TI. CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS IMP . . .“ Hlava cisára s vavrínovým vencom naľavo.
rev: „PONTIF. MAXIM. TRIBVN. [POT.] XXXIII“ (ináč je veľmi ošúchaná).
10. Dupondius; bronz;
av: „[TI. CAESAR] DIVI AVG F AVG [VSTVS IMP . . .]“ Hlava cisára s vavrínovým vencom naľavo;
rev: nápis pravdepodobne, ako na predošlej, je ošúchaný, nečitateľný. Uprostred: „S“.

Tiberius Claudius (41.—54.).

11. Dupondius; bronz;
av: „TI. CLAVDIVS CAESAR [AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P.]“ Hlava cisára s vavrínovým vencom naľavo;
rev: „LIBERTAS—AVGVSTA“. Napravo stojacia Libertas drží čiapku. Z oboch strán: „S—C“.
12. Dupondius; bronz;
av: [TI] CLAVDIVS CAES—AR AVG PO“ Hlava napravo;
rev: Nemesis(?) napravo, u nôh má hada. Z oboch strán „S—C“.

Nero (54.—68.).

13. Dupondius; bronz;
av: „NERO — CAESAR AVG. — GERM. IMP.“ Hlava cisára s vavrínovým vencom naľavo;
rev: naľavo kráčajúca Victoria, pred sebou drží veľký štít. Z oboch strán: „S—C“.

Vespasianus (69.—79.).

14. Dupondius; bronz;
av: „IMP. CAES. VESP. AVG. P. M. TR. P. COS. VIII.“ Hlava s vavrínovým vencom naľavo.
rev: „PAX—AVGVSTI“. Pax naľavo, v pravici drží olivový konár, v ľavej ruke Merkurovú palicu. Z oboch strán: „S—C“.

Titus (79.—81.).

15. Dupondius; bronz;
av: „T. CAESAR IMP COS III CENS“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: FELICITAS PVBLICA“. Felicitas naľavo drží caduceus a roh hojnosti. Z oboch strán: „S—C“.

Domitianus (81.—96.).

16. Dupondius; bronz;
av: „IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GERM. COS. XII. CENS. PER. P. P.“ Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „MONETA—AVGVSTI“. Moneta naľavo drží vážku a roh hojnosti. Z oboch strán: „S—C“. — 86.
17. Dupondius; bronz; — vide: č. 16.

Trajanus (98.—117.).

18. Dupondius; bronz;
av: „IMP. CAES. NERVA. TRAIAN. AVG. GERM. P. M.“ Hlava cisára s vavrínovým vencom napravo;

rev: „TR. POT. — COS. III. P. P.“ Sediaca Fortuna naľavo, v ruke má žezlo. Dolu: „S—C“. — Okolo r. 100.

19. Dupondius; bronz;
av: „IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AVG GERM. DAC. P. M. TR. P. COS. V. P. P.“ Hlava cisára s vavrínovým vencom napravo;
rev: „S. P. Q. R. OPTIMO—PRINCIPI“. Pax(?) naľavo drží olivový konár a roh hojnosti. — okolo r. 104.—110.

Hadrianus (117.—138.).

20. Dupondius; bronz;
av: „HADRIANVS—AVGVSTVS“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „C O S — III“. Salus napravo napája zo šálky hada. Z oboch strán: „S—C“.
21. Dupondius; bronz;
av: „HADRIANVS—AVGVSTVS“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „C O S — III“. Sediaca Hygiea naľavo zo šálky krmí hada, ktorý sa zdvihá z oltáru. Dolu: „S—C“.
22. Dupondius; bronz;
av: „HADRIANVS—AVGVSTVS“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „SALVS—AVGVSTI“. Salus naľavo z patery krmí hada, ktorý sa zdvihá s oltáru. Z oboch strán: „S—C“. Dolu: „COS III“.
23. Dupondius; bronz;
av: „HADRIANVS—AVGVSTVS“. Hlava s vencom napravo;
rev: nápis nečitateľný. Ženská postava naľavo, ľavú ruku má svesenú, v pravici niečo drží. Dolu: „COS III“.
24. Dupondius; bronz;
av: „(IMP. CAESAR TRAIAN) HADRIANVS AVGVSTVS“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „P. M. TR. P. COS. III“. Pietas naľavo stojí pred oltárom. Z oboch strán: „PIETAS—AVG“. Pod ním: „S—C“.

L. Aelius Caesar (135.—137.).

25. Denár; striebro;
av: „L. AELIVS—CAESAR“. Bradatá hlava cisára s vavrínovým vencom napravo;
rev: „TR. POT—COS II“. Stojacia postava (Pax alebo Fortuna) naľavo. V pravici drží konár(?), kým ľavou si pridržuje šaty; (minca táto bola údajne najdená v Lipníkoch v Šariši).

Antonius Pius (137.—161.).

26. Denár; striebro;
av: „(A)NTONINVS AVG PI-VS PP“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „AEQVITAS AVG“. Rovnosť naľavo. V pravici drží vážky, napravo od nej palica. — R. 140.—143.
27. Sestercius; bronz;
av: „ANTONINVS AVG—PIVS P. P. IMP. II.“ Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „TR. POT. XIX. COS. IIII.“ Fortuna naľavo s rohom hojnosti a veslom. Dolu: „S—C“. — R. 156.
28. Sestercius; bronz;
av: „ANTONINVS AVG PI-VS P P TR. P. COS. IIII.“ Hlava s vavrínovým vencom napravo.
rev: Mars s kopijou a víťaznými znakmi napravo, na hlave má prilbu. Z oboch strán: „S—C“.
29. Maiorina; bronz;
av: „ANTONINVS AVG. PI-VS P. P. TR. P. COS. III.“ Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: sediaca ženská postava, Indulgentia, naľavo, drží žezlo. Z oboch strán: „S—C“. Nápis nečitateľný.
30. Maiorina; bronz; — vide: č. 29.

Marcus Aurelius (161.—180.).

31. Denár; striebro;
av: „DIVVS AN-TONINVS PIVS“. Hlava cisára napravo, bez venca.
rev: „CONSECRATIO“. Na oltári orol s rozpjatými krídlami napravo. (Tento denár bol razený po smrti Marca Aurelia.)
32. Sestercius; bronz;
av: „IMP. CAES M(AVREL ANTO)NINVS AVG P M“. Poprsie napravo, na hlave vavrínový venec a brada;
rev: „CONCORDIA AVGVSTOR TR P XII COS III S C“. Marcus Aurelius a Lucius Verus si podávajú ruku. — R. 161.
33. Minorina; bronz;
nápis je nejasný: „... . . . ANTONINVS . . .“ Hlava cisára napravo;
rev: je úplne ošúchaný (minca bola najdená v okolí mesta Bratislavy).

Faustina mladšia, žena Marca Aurelia.

34. Denár; striebro;
av: „FAVSTINAE AVG PII AVG FIL“. Poprsie cisárovny napravo. Na hlave má diadem;
rev: „V E N V S“. Bohyňa naľavo, v pravici drží jablko.
35. Denár; striebro;
av: „DIVA FAV-STINA PIA“. Poprsie cisárovny napravo;
rev: „CONSECRATIO“. Trón Junony, pred ním stojí páv. Žezlo.

Lucilla, žena Lucia Vera.

36. Dupondius; bronz;
av: „LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F“. Poprsie cisárovny napravo.
rev: „SA-LVS“. Salus naľavo, krmí zo šálky hada, ktorý sa zdvíha s oltára. Z oboch strán: „S—C“.

Crispina, žena Commodusa.

37. Sestercius; bronz;
av: „CRISPINA—AVGVSTA“. Poprsie cisárovny napravo. Na hlave má diadem;
rev: postava naľavo, v pravici drží venec.

Lucius Septimius Severus (193.—211.).

38. Denár; striebro;
av: „SEVERVS—PIVS AVG“. Bradatá hlava napravo s vavrín. vencom;
rev: „RESTITVTOR—VRBIS“. Sediaca Roma naľavo. Na hlave má prilbu, v pravici drží Victoriu, v ľavej ruke kopiju. U nôh má štít.

Julia Domna, žena Septimia Severa.

39. Denár; striebro;
av: „IVLIA—AVGVSTA“. Poprsie cisárovny napravo;
rev: „FELIC-ITAS“. Postava naľavo, v ľavici drží palicu.

Caracalla (211.—217.).

40. Denár; striebro;
av: „ANTONINVS PIVS-AVG BRIT“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „PROVID. AVG“. Providentia naľavo, drží žezlo a čarovnú paličku. (Minca bola najdená v Bratislave.) — Okolo r. 210.

41. Denár; striebro;
av: „ANTONINVS PIVS AVG GERM“. Hlava cisára s vencom a bradou napravo;
rev: „P. M. TR. P. XVIII COS. IIII P. P.“ Jupiter Nicephor napravo, v pravici drží blesky, v ľavej ruke žezlo. — Okolo r. 214.

V. A. Bassianus Marcus Aurelius Antoninus Elagabalus (218.—222.).

42. Denár; striebro;
av: „IMP. CAES. ANTONINVS AVG“. Hlava cisára s vavrínovým vencom napravo.
rev: „MARS—VICTOR“. Napravo kráčajúci Mars s prilbou, drží kopiju a víťazný znak. (Minca bola najdená v Bratislave.)

Marcus Aurelius Alexander Severus (222.—235.).

43. Denár; striebro;
av: „IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXANDER AVG“. Hlava cisára s vavrínovým vencom napravo;
rev: „VICTOR-I-A AVG“. Okrídlená Victoria naľavo.

44. Sestercius; bronz;
av: „IMP. SEV. ALE—XANDER AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P.“ Postava v dlhom plášti, Libertas naľavo, v ľavici drží žezlo, v pravej ruke frygickú čiapku.

45. Minorina; meď;
av: „IMP. SEV. ALE-XAND. AVG“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „IOVI CONSE—R—VATORI“. Naľavo stojací Jupiter drží blesky a žezlo.

Julia Mamaea, matka Alexandra Severa.

46. Denár; striebro;
av: „IVL. MA-MAEA AVG“. Poprsie cisárovny napravo; na hlave má diadém;
rev: „IVNO CONSERVATRIX“. Sediaca Juno s diadémom a závojom naľavo. V ľavej ruke má žezlo, kým v pravej drží obetnú misku.

Marcus Antonius Gordianus III. (238.—244.).

47. Denár; striebro;
av: „IMP. GORDIANVS PIVS FEL AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „FORTVNA REDVX“. Sediaca Fortuna naľavo. V ľavici drží roh hojnosti, v pravej ruke veslo.

48. Argenteus; striebro;
av: „IMP. CAES. M. ANT. GORDIANVS AVG.“ Poprsie napravo, na hlave papršleková koruna;
rev: „PAX—AVGVSTI“. Pax s olivovým konárom.

49. Sestercius (pre hornú Moesiu); bronz;
av: „IMP. CAES. M. ANT. GORDIANVS AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „P. M. S. CO-LVIM“. Moesia drží ruky nad ľvom a býkom. Dolu: „AN III“.

50. Sestercius; bronz;
vide: č. 49.

Marcus Julius Philippus I. (Arabs). (244.—249.)

51. Argenteus Aurelianus; striebro;
av: „IMP. M. IVL. PHILIPPVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „P. M. TR. III. COS. PP“. Felicitas naľavo, v pravici drží roh hojnosti, v ľavej ruke merkúrsku palicu. (Minca bola najdená v Bratislave.)
52. Argenteus Aurelianus; striebro;
av: „IMP. IVL. PHILIPPUS AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom odeve napravo, na hlave má papršlekovú korunu;
rev: „ADVENTVS AVGG“. Cisár na koni ide naľavo: Pravicu má zodvihnutú, v ľavej ruke drží kopiju.
53. Argenteus Aurelianus; striebro;
vide: č. 51.
54. Sestercius (pre hornú Moesiu); bronz;
av: „IMP. M. IVL. PHILIPPUS AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „P. M. S. C-OLVIM“. Stojacia Moesia rozprestiera ruky nad ľvom a býkom. Dolu: „AN V“.
55. Sestercius; bronz;
vide: č. 54.
56. Sestercius; bronz;
vide: č. 54. Na rev dolu: „AN VI“.

Caius Messius Quintus Trajanus Decius (249.—251.)

57. Argenteus Aurelianus; striebro;
av: „IMP. C. M. Q. TRAIANVS DECIVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „GENIVS EXERC. ILLYRICIANI“. Sediaci Genius s paterou a rohom hojnosti naľavo.

Caius Vibius Trebonianus Gallus (251.—254.)

58. Argenteus Aurelianus; striebro;
av: „IMP. CAES. VIB. TREB. GALLVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „LIBE(RTAS)—AVGG“. Libertas naľavo s frygickou čapicou a kopijou.

Publius Licinius Gallienus (259.—268.)

59. Bilonová minca;
av: „IMP. GALLIENVS P. AVG“. Hlava s papršlek. korunou napravo;
rev: „VIRTVS AVGG“. Uprostred postava s prilbou, ktorá má v pravici štít, v ľavej ruke kopiju.
60. Dupondius; bronz;
av: „IMP. GALLIENVS P. F. AVG.“ Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: Sediaca postava naľavo, v pravici drží Victoriu.
61. Dupondius; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava cisára s papršlekovou korunou napravo;
rev: „PROVID. AVG“. Providentia naľavo. V pravici drží guľu, v ľavej ruke roh hojnosti.
62. Minorina; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „APOLINI CONS. AVG“. Centaur naľavo, v pravici drží guľu, v ľavej ruke šípy.
63. Minorina; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „AETERNITAS AVG(?)“. Slnko naľavo. V ľavici drží guľu, pravú ruku má zodvihnutú.
64. Minorina; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: Nápis nečitateľný. Postava naľavo s paterou(?).

65. Minorina; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „LIBERAL(AVG) (?)“ Postava.
66. Minorina; bronz;
av: „IMP. C. GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlek. korunou napravo;
rev: „SPES PVBL(ICA)“. Spes naľavo, v pravici drží kvety, ľavou rukou si pridržiava šaty.
67. Minorina; bronz;
av: „GALLIENVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: ošúchaný.

Saloninus Valerianus (syn Gallienov, zomr. 261.).

68. Argenteus Aurelianus; striebro;
av: „SAL. VALERIANVS C. S.“ Poprsie napravo, na hlave má papršlekovú korunu;
rev: „DALM. CIVV...“ Postava od predu, v pravici má meč, v ľavej ruke kopiju. Dva labarum.

Caius Pesuvius Tetricus II. (267.—272.).

69. Minca; med';
av: „C. PESV. TETRICVS CAES“. Poprsie s paludamentumom napravo, na hlave má papršlekovú korunu;
rev: „SPES AVGG“. Nádej v dlhých šatoch naľavo. V pravici drží kvety, ľavou rukou si pridržiava šaty.
70. Minca; med';
vide: č. 69.

Marcus Aurelius Claudius Gothicus (268.—270.).

71. Argenteus; striebro;
av: „IMP. CLAVDIVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;

rev: „VICTORIA AVG“. Victoria naľavo, drží venec a palmový konár. V poli „A“.

72. Minca; med';
av: „IMP. C. CLAVDIVS AVG“. Poprsie napravo, na hlave papršleková koruna;
rev: „VICTORIA AVG“. Victoria stojacia naľavo, drží venec a palmu.
73. Minca; med';
av: „IMP. C. CLAVDIVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „FELCITAS AVG“. Stojacia Felicitas s dlhou Merkúrovou palicou a rohom hojnosti.
74. Minca; bronz;
av: „IMP. C. CLAVDIVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „(IOVI VI)CTORI“. Jupiter stojí obrátený naľavo, drží v ruke blesky a žezlo.
75. Minca; bronz;
av: „(DIVO CL)AVDIO“. Poprsie napravo s papršlekovou korunou na hlave;
rev: „(CONSEC)RATIO“. Sediaci orol s rozostretými krídlami.

Lucius Claudius Domitius Aurelianus (270.—275.).

76. Malá bronzová minca;
av: „IMP. C. AVRELIANVS AVG“. Hlava cisára s papršlekovou korunou napravo;
rev: „CONCORDIA MILITVM“. Cisár a cisárovna si podávajú ruku.
77. Malá bronzová minca;
vide: č. 76.
78. Malá bronzová minca;
av: „IMP. AVRELIANVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „CONCORD. MILIT.“ Cisár a cisárovna si podávajú ruku.
79. Malá bronzová minca;
av: „IMP. AVRELIANVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;

rev: „CONCORDIA MILITVM“. Cisár naľavo vo vojenských šatoch, Victoria mu podáva venec. Dolu: „h“.

80. Malá bronzová minca;
av: „IMP. AVRELIANVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „FELIC. SAECVL...“. Postava v dlhom plášti. V pravici drží venec, v ľavej ruke žezlo. U nôh je malá Victoria. Dolu: „S“. (Kus je odlomený.)
81. Malá bronzová minca;
av: „IMP. AVRELIANVS AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „IOVI CON-SER“. Cisár napravo, v ľavici drží žezlo, pravú ruku vystiera proti Jupiterovi, ktorý mu podáva guľu. Dolu: „AS“.
82. Malá bronzová minca;
av: „IMP. C. AVRELIANVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „ORIENS AVG“. Sol naľavo, pravicu má zodvihnutú, v ľavej ruke drží guľu. U nôh sedia 2 zajatí. Dolu: „TXXI“.
83. Malá bronzová minca;
av: „IMP. AVRELIANVS AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;
rev: „RESTITVTOR VRBIS“. Victoria napravo podáva venec cisárovi.
Dolu: „... M“.

Marcus Claudius Tacitus (275.—276.).

84. Malá bronzová minca;
av: „IMP. C. M. CL. TACITVS P. F. AVG“. Poprsie napravo, na hlave papršleková koruna;
rev: „PRO-VIDEN. DEOR“. Providentia naľavo, v ľavici drží guľu. Proti nej stojí postava a 2 labarum.

Marcus Antonius Florianus (276.).

85. Bilonová minca;
av: „IMP. FLORIANVS AVG“. Hlava s diademom napravo;
rev: „CONCORDIA MILIT...“. Florianus a Concordia si podávajú ruku.
Dolu: „V“ (?).

Marcus Aurelius Probus (276.—282.).

86. Malá bronzová minca;
av: „PROBV-S P. F. AVG“. Poprsie v cisárskom plášti naľavo. Na hlave má papršlekovú korunu;
rev: „ROMAE—AETER“. Šeststĺpový chrám. Uprostred stojí Roma s prilbou, ktorá drží Victoriu a žezlo. Dolu: „R—D“.
87. Malá bronzová minca;
av: „PROBV-S P. F. AVG“. Poprsie naľavo. Na hlave papršleková koruna. Má žezlo;
rev: ako č. 86.
88. Malá bronzová minca;
av: „PROBV-S P. F. AVG“. Poprsie napravo, na hlave papršlek. koruna;
rev: „IOVI. CONS. PROB. AVG“. Stojací Jupiter naľavo drží blesky a žezlo. Dolu: „REB“.
89. Malá bronzová minca;
av: „IMP. PROB—VS P. F. AVG“. Poprsie napravo. Na hlave má cisár papršlekovú korunu;
rev: „VICTOR—IA GERM“. Uprostred válečný znak, s oboch strán tohto sedia zajatci. Dolu: „R—A“.

Marcus Aurelius Carinus (zomrel 285.).

90. Malá bronzová minca;
av: „IMP. C. M. AVR. CARINVS. P. F. AVG“. Hlava cisára s papršlekovou korunou napravo;
rev: „VOTA PVBLICA“. Dvaja vojaci stoja proti sebe, medzi nimi sú 2 labarum. Dolu: „SN—XXIB“.

Caius Valerius Diocletianus (284.—305.).

91. Maiorina; bronz;
av: „IMP. DIOCLETIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „SACRA MONET. AVGG. ET CAESS. Nostr.“ Moneta naľavo, drží vášky a roh hojnosti. Dolu: „AQP“.

92. Maiorina; bronz;

av: „IMP. DIOCLETIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „SACR. MONET. AVGG. ET CAES. N“. Moneta naľavo, v pravici drží vášky, v ľavej ruke roh hojnosti. V poli napravo: „V“. Dolu: „SB“.

93. Maiorina; bronz;

av: „D. N. DIOCLETIANO FELICISSIMO SEN. N. C.“ Poprsie napravo, na hlave vavrínový venec;

rev: „PROVI-DENTIA DEORVM QVIES AVGG“. Dve ženské postavy. Z oboch strán: „S—F“. Dolu: „N F(?)“.

94. Malá bronzová minca;

av: „IMP. DIOCLETIANVS AVG“. Poprsie vo vojen. odeve napravo; na hlave papršleková koruna;

rev: „IOVI CONSER—VAT. AVGG“. Jupiter naľavo, v pravici drží blesky, v ľavej ruke žezlo. Dolu: „XXII“.

Marcus Aurelius Valerius Maximianus Hercules (286.—305., 306.—308.).

95. Pecunia maior.; bronz;

av: „IMP. MAXIMIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „GENIO AV-GVSTI“. Genius naľavo s paterou a rohom hojnosti. Na jednej strane polmesiac, na druhej „F“. Dolu: „SIS“.

96. Pecunia maior.; bronz;

av: „IMP. C. MAXIMIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „GENIO POPV-LI ROMANI“. Genius s paterou a rohom hojnosti. Pred ním horiaci oltár.

97. Pecunia maior.; bronz;

av: „IMP. C. M. A. MAXIMIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „GENIO POPV-LI ROMANI“. Genius naľavo má na hlave modius. V pravici drží pateru, v ľavej ruke roh hojnosti. Dolu: „T. R(?)“.

98. Malá bronzová minca;

av: „(IMP. C. M. V. MA)XIMIANVS (P. F. AVG)“. Poprsie napravo s papršlekovou korunou na hlave;

rev: „(CONC)ORDIA MIL-ITVM“. Cisár vo vojenských šatoch napravo. Proti nemu stojí Jupiter. Obidvaja držia na gule stojaciú Victoriu. Cisár drží v ľavej ruke krátky meč a Jupiter žezlo. Dolu: „A“.

99. Malá bronzová minca;

av: „IMP. C. M. A. VAL. MAXIMIANVS P. F. AVG“. Hlava s papršlekovou korunou napravo;

rev: „HERCVLI CONSERVAT“. Herkules sa opiera o bakoľu. Cez ľavé rameno má prehodenú ľvú kožu.

Flavius Valerius Constantius I. (Chlorus 292.—306.).

100. Stredná bronzová minca;

av: „CONSTANTIVS NOB. CAES.“ Hlava s vavrín. vencom napravo;

rev: „SACRA MONET. AVGG. ET CAES. NOSTR“. Moneta naľavo drží vášky a roh hojnosti. Dolu: „St“.

Flavia Julia Helena, prvá manželka Constantiova.

101. Quinár; bronz;

av: „FL. IVL. HEL-ENA AVG“. Poprsie cisárovný napravo. Na hlave má diadém;

rev: je silne ošúchaný.

Galerius Valerius Maximianus (292.—311.).

102. Stredná bronzová minca;

av: „GAL. MAXIMIANVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „GENIO A-VGVSTI“. Stojací Genius naľavo. Na hlave má modius, drží pateru a roh hojnosti. Z oboch strán: „X-P“. Dolu: „S. M. S. D.“

103. Stredný bronz;

av: „GAL. VAL. MAXIMIANVS NOB. CAES.“ Hlava s vencom napravo;

rev: „GENIO POPV-LI ROMANI“. Stojací Genius naľavo. Na hlave má modius, drží pateru a roh hojnosti. Z oboch strán: „S-P“. Dolu: „ALE“.

104. Stredný bronz;

av: „MAXIMIANVS NOB. CAES“. Hlava s vavrín. vencom napravo;

rev: „SACRA MONET. AVGG. ET CAES. NOSTR.“ Moneta naľavo drží vážky a roh hojnosti. Dolu: „AQ“.

Galeria Valeria, manželka Galeria.

105. Stredný bronz;

av: „GAL. VAL-ERIA AVG“. Poprsie cisárovny napravo. Na hlave má diadém;

rev: „VENERI V-ICTORICI“. Venus naľavo, v pravici drží jablko, v ľavej ruke žezlo. Dolu: „KKV(?)“. Na jednej strane: „L“.

Galerius Valerius Maximinus Daza (305.—313.).

106. Stredný bronz;

av: „IMP. C. GAL. VAL. MAXIMINO P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „GENIO IMP-E-RATORIS“. Stojací Genius naľavo. Má na hlave modius. Drží pateru a roh hojnosti. Dolu: „HTB“.

P. Fl. C. Galerius Valerius Licinianus Licinus (307.—324.).

107. Strieborná minca;

av: „IMP. LIC. LICINIVS P. F. AVG“. Bradatá hlava cisára s vavrínovým vencom napravo;

rev: „IOVI CONS-ERVATORI“. Stojací Jupiter naľavo. V pravici drží Victoriu, v ľavej ruke kopiju. Pri nohách orol. Napravo v poli Δ , dolu: „SIS“.

108. Stredný bronz;

vide: č. 107.

109. Stredný bronz;

vide: č. 107.

110. Stredný bronz;

vide: č. 107. Na rev: „IOVI CON-SERVATOR“; v poli: „I“.

111. Stredný bronz;

av: „IMP. LIC. LICINIVS P. F. AVG“. Poprsie vo vojenských šatoch napravo, na hlave má vavrínový venec;

rev: „IOVI CONS-ERVATORI AVGG NN“. Stojací Jupiter naľavo, drží Victoriu a žezlo. U nôh sedí orol, ktorý má v zobáku venec. V poli napravo: „C“. Dolu: „SIS“.

112. Malý bronz;

av: „IMP. LI-CINIVS AVG“. Poprsie vo vojenských šatoch napravo, na hlave má prilbu;

rev: „VIRTVS-EXERCIT“. Medzi dvoma zajatcami stojí labarum, na ktorom je „VOT-XX“.

Flavius Valerius Licinianus Licinius iunior (zomrel 326.).

113. Malý bronz;

av: „D. N. VAL. LICIN. LICINIVS NOB. C“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;

rev: „IOVI CONSER-VATORI AVGG“. Jupiter Nicephor naľavo s kopijou a štítom. V pravici drží na gule stojaciú Victoriu. V poli: „OSN“. Dolu: „ALH“.

Flavius Galerius Valerius Constantinus Magnus (306.—337.).

114. Malý bronz;

av: „CONSTANTI-NVS MAX. AVG“. Hlava cisára s diadémom napravo;

- rev: „CONSTANTINI-ANA DAFNE“. Victoria sedí na stĺpe, otočená naľavo. V rukách drží palmové konáre. Pred ňou kľačí zajatec. Pred Victoriou trofea. V poli stranou naľavo: „A“. Dolu: „CONS“.
115. Malý bronz;
av: „CONSTANTINVS AVG“. Hlava s vencom napravo;
rev: „D. N. CONSTANTINI MAX. AVG“. Vo vavrínovom venci: „VOT. XX“. Dolu: „SIS“.
116. Malý bronz;
av: „CONSTAN-TINVS AVG“. Hlava s diadémom napravo;
rev: „D. N. CONSTANTINI MAX. AVG“. Vo vavr. venci: „VOT.-XX“. Dolu nečitateľné.
117. Malý bronz;
vide: č. 116.
118. Malý bronz;
av: „CONSTANTI-NVS MAX. AVG“. Hlava cisára s diadémom napravo;
rev: „GLORI-A EXERC-ITVS“. Dvaja vojaci stoja oproti sebe. V rukách držia kopiju a spustený štít. Medzi nimi 2 válečné znaky. Dolu: „SMNB“.
119. Malý bronz;
vide: č. 118. Na rev: „GLORI-A EXER-CITVS“. Dolu: „SMTSA“.
120. Malý bronz;
vide: č. 118. Na rev: „GLOR-IA EXERC-ITVS“. Dolu: „CONSA“.
121. Malý bronz;
vide: č. 118. Na rev. dolu: „S. M.“
122. Malý bronz;
av: „CONSTANTI-NVS MAX. AVG“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „GLOR-IA EXERC-ITVS“. Dvaja vojaci s kopijou a štítom. Medzi nimi válečný znak. Dolu: „SMNS“ (?)
123. Malý bronz;
vide: č. 122. Na av: „CONSTANTI-NVS P. F. AVG“.

124. Malý bronz;
vide: č. 122. Na av: „CONSTANTI-NVS P. F. AVG“.
125. Malý bronz;
av: „IMP. CONSTANTINVS AVG“. Hlava s vavrín. vencom napravo;
rev: „IOVI CON-SERVATORI“. Jupiter naľavo, drží žezlo a Victoriu. Pri nohách orol, ktorý drží venec. V poli: „B“. Dolu: „SIS“.
126. Malý bronz;
av: „IMP. CONSTANTINVS P. F. AVG“. Hlava s vavrínovým vencom napravo;
rev: „IOVI CON-SERVATORI“. Jupiter naľavo, drží žezlo a Victoriu. Pri nohách orol, ktorý drží venec. V poli: „A“. Dolu: „SIS“ (?)
127. Malý bronz;
av: „IMP. CONSTANTINVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti. Na hlave má vavrínový venec.
rev: „IOVI CONS-ERVATORI AVGG NN“. Jupiter naľavo drží v pravici Victoriu, v ľavej ruke žezlo. Pri nohách orol, ktorý drží venec. V poli napravo: „A“. Dolu nečitateľné.
128. Malý bronz;
av: „CONSTAN-TINVS AVG“. Hlava s vencom napravo;
rev: „PROVIDEN-TIAE AVGG“. Pretoriánska brána s dvoma vežičkami. Nad ňou hviezda. Dolu: „MNA“.
129. Malý bronz;
vide: č. 128. Na rev. dolu: „BSIS“.
130. Malý bronz;
vide: č. 128. Na rev. dolu: „ST“.
131. Malý bronz;
vide: č. 128. Na rev. dolu: „SMI“.
132. Malý bronz;
av: „IMP. CONSTANTINVS P. F. AVG“. Poprsie vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má vavrínový venec;
rev: „SOLI INVI-CTO COMITI“. Sol stojací naľavo má pravicu zodvihnutú, v ľavej ruke drží guľu. Pri postave: „A—F“. Dolu: „DT“.

133. Malý bronz;
vide: č. 132. Na rev: „SOLI INV-ICTO COMITI“. V poli: „R—S“. Pod „R“ kríž. Dolu: „TT“.
134. Malý bronz;
av: „CONSTANTINVS P. F. AVG“. Poprsie v brnení napravo. Na hlave má venec;
rev: „SOLI INVIC-TO COMITI“. Sol naľavo, v ľavici drží guľu, pravú ruku má zdvihnutú. Pri postave: „T—F“. Dolu: „STR“.
135. Malý bronz;
vide: č. 134. Na rev: „SOLI INVIC-TO“ Naľavo od postavy: „S“.
136. Malý bronz;
av: „IMP. CONSTAN-TINVS MAX. AVG“. Poprsie cisára s brnením napravo. Na hlave má prilbu.
rev: „VICTORIAE LAETAE PRINC. PERP.“ Dve Victorie držia štít položený nad oltárom. Na štíte nápis: „VOT-P. R.“ Dolu: „TT“.
137. Malý bronz;
vide: č. 136. Na štíte nápis nečitateľný.
138. Malý bronz;
av: „CONSTANTI-NVS MAX. AVG“. Hlava s diadémom napravo;
rev: „CONCORD-IA-EXERC-ITVS“. Dvaja vojaci stoja oproti sebe. V rukách držia kopiju a spustený štít. Medzi nimi 2 labarum. Dolu: „SM“.
139. Malý quinár; bronz;
av: „DIVO CONS-(TANTINO)“. Hlava cisára so závojom napravo;
rev: „AETER(na Pietas)“. Cisár vo vojenských šatoch napravo, drží kopiju a guľu. Pod rukou, ktorá drží guľu „X“. Dolu: „P. CON“.

Mince vydané z príležitosti založenia nového hlavného mesta Constantinopolis.

140. Malý bronz;
av: „CONSTAN-TINOPOLI“. Poprsie v imperátorskom plášti naľavo. Na hlave prilba a venec. Má žezlo.
rev: bez nápisu. Naľavo kráčajúca Victoria, pravú nohu kladie na predok lodi. V pravici drží žezlo, ľavú ruku opiera o spustený štít. Dolu: „SMKI“.

141. Malý bronz;
vide: č. 140. Na rev. dolu: „SMKA“.
142. Malý bronz;
vide: č. 140. Na av: „CONSTAN-TINOPOLIS“. Na rev: „SMTS“.
143. Malý bronz;
vide: č. 140. Na av: „CONSTAN-TINOPOLIS“. Na rev: „SMTSA“.
144. Malý bronz;
vide: č. 140. Na av: „CONSTANTINOPOLIS“. Na rev: „SMTS“.
145. Malý bronz;
vide: č. 140. Na av: „CONSTAN-TINOPOLIS“. Na rev: „SMTS“.
146. Malý bronz;
av: „VRBS ROMA“. Poprsie Romy vo vojenskom plášti naľavo. Na hlave má prilbu;
rev: bez nápisu. Vlčica naľavo krmí Romula a Rema. Nad tým 2 hviezdy. Dolu: „I SIS“.
147. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev. hore: Kristov monogram(?).
148. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev: „SMHC“.
149. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev. dolu nečitateľné.
150. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev. dolu: „CONST“.
151. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev. dolu: „SNR“.
152. Malý bronz;
vide: č. 146. Na rev. dolu: „SMISE“.
153. Malý bronz;
vide: č. 146. Veľmi ošúchaný.

Flavius Iulius Crispus (317.—326.).

154. Malý bronz;
av: „IVL. CRISPVS NOB. CAES“. Poprsie cisára naľavo. Na hlave má vavrínový venec. Štít.
rev: „BEATA TRAN-QVILLITAS“. Na oltári pod tromi hviezdami zeme-guľa. Na oltári: „VOT—IS—XX“. Dolu: „S—R . . .“
155. Malý bronz;
av: „IVL. CRIS—PVS NOB. C.“ Hlava cisára s vavrínovým vencom na-pravo;
rev: „CAESARVM NOSTRORVM“. Vo vavrínovom venci: „VOT—V“. Dolu: „TS. SQ“.

Flavius Julius Claudius Constantinus junior 317.—340.).

156. Malý bronz;
av: „CONSTANTINVS IVN. NOB. C.“ Hlava s vavrínovým vencom na-pravo.
rev: „CAESARVM NOSTRORVM“. Vo vavrínovom venci: „VOT—X“. Dolu: „ASIS“.
157. Malý bronz;
av: „CONSTANTINVS IVN. NOB. C.“ Poprsie v brnení napravo. Na hlave má vavrínový venec;
rev: „GLOR-IA EXERC-ITVS“. Dva proti sebe stojací vojaci, držia kopiju a spustený štít. Medzi nimi je válečný znak. Dolu: „ESIS“.
158. Malý bronz;
vide: č. 157. Na av: „GLOR“ chýba. Na rev. dolu: „MN“.
159. Malý bronz;
vide: č. 157. Veľmi ošúchaná.
160. Malý bronz;
vide: č. 157. Na rev: „CONST“.
161. Malý bronz;
vide: č. 157. Silne ošúchaný, z nápisu málo je čitateľné.

162. Malý bronz;
vide: č. 157. Dolu uprostred kríž. Pod obrazom: „KQP“.
163. Malý bronz;
av: „CONSTANTINVS IVN. NOB. C.“ Hlava s vencom naľavo;
rev: „PROVIDEN-TIAE CAESS“. Pretoriánska brána s dvoma vežičkami. Medzi nimi je hviezda. Dolu: „SMTSA“.
164. Malý bronz;
vide: č. 163. Na rev. dolu: „CSIS“.
165. Malý bronz;
vide: č. 163. Na rev. dolu: „NIC“.
166. Malý bronz;
vide: č. 156. Na rev. je veľmi ošúchaný.

Flavius Julius Constans (333.—350.).

167. Malý bronz;
av: „D. N. CONSTA—NS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „FEL. TEMP.—REPARATIO“. Cisár vo vojenských šatoch stojí na lodi, ktorá pluje naľavo. Drží fenixa a labarum s Kristovým monogramom. Na predku lodi sedí Victoria, ktorá sa pozerá na cisára. Dolu: „ASIS“.
168. Malý bronz;
av: „D. N. CONSTA—NS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti naľavo, v pravici drží guľu. Na hlave má diadém;
rev: „FEL. TEMP. REP—ARATIO“. Vojak v prilbe kráča napravo. Za ruku vedie mladého zajatca von z chalupy, nad ktorou je palmový konár a hviezda. Dolu nečitateľné.
169. Malý bronz;
av: „D. N. CONSTA—NS P. F. AVG“. Hlava cisára s diadémom na-pravo;
rev: „GLOR-IA EXERC-ITVS“. Dvaja vojaci stoja proti sebe. Každý drží kopiju a spustený štít. Medzi nimi je labarum. Dolu: „SMK“.

170. Malý bronz;
vide: č. 169. Na av: „CONSTANS-P. F. AVG“. Na rev. dolu: „PLC“.
171. Malý bronz;
vide: č. 169. Na av: „CONSTANS-P. F. AVG“. Na rev. dolu: „CON“
a na labarum znak.
172. Malý bronz;
vide: č. 169. Na av: „FL. IVL. CONSTANS (NOB. C)“. Na rev. dolu:
„AQ“.
173. Malý bronz;
vide: č. 169. Av. je silne ošúchaný. Na rev: „GLORI-A EXER-CITVS“.
Na labarum: „M“. Dolu: „TAS“.
174. Malý bronz;
av: „CONSTAN-S P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojen. plášti napravo.
Na hlave má diadém;
rev: „VICTORIAE DD. AVGG. Q. NN.“ Dve Victorie stoja oproti sebe.
Každá drží venčok a palmový konár. Dolu: „... C“.
175. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. dolu: „ISIS“. (2 kusy.)
176. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. dolu: „ISIS“.
177. Malý bronz;
vide: č. 174. Na av: „CONSTANS-P. F. AVG“. Na rev: „VICTO“ chý-
ba, dolu: „SMTSB“.
178. Malý bronz;
vide: č. 174. Na av: „CONSTANS-P. F. AVG“. Na rev. dolu: „SMTSB“.
179. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. dolu: „SAIS“.
180. Malý bronz;
vide: č. 174. Na av: „CONSTANS P. F. AVG“. Na rev: Medzi dvoma
Victoriami hviezda. Dolu: „SPK“.

181. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli medzi 2 Victoriami: „HR“ (monogram). Dolu:
„ASIS“.
182. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev: „VICTORIAE“ chýba. V poli: nad „S“ „T“.
183. Malý bronz;
vide: č. 174. Na av: „S P. F.“ chýba. Na rev. v poli: „M“. Dolu: „SMTS“.
184. Malý bronz;
vide: č. 174. Na av: „CONSTAN“ chýba. Na rev. v poli palmový konár.
185. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli palmový konár. Dolu: „SVS“ (?). 4 kusy.
186. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli palmový konár. Dolu: „TNP“.
187. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli: „C“. Dolu: „TAB“.
188. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli: „P“. Dolu: „SAT“.
189. Malý bronz;
vide: č. 174. Na rev. v poli palmový konár. Veľmi poškodený.

Flavius Julius Constantius II. (337.—362.).

190. Stredný bronz;
av: „D. N. CONSTAN-TIVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom
šate napravo. Na hlave diadém. Pred hlavou hviezda, za hlavou „A“;
rev: „CONCORDIA-MILITVM“. Cisár vo vojenských šatoch stojí upro-
stred. V každej ruke drží labarum s hviezdou. Nad jeho hlavou je hviezda.
V poli naľavo: „H“.
191. Stredný bronz;
vide: č. 190. Na rev. v poli: „A“. Dolu: „SIRM“.

192. Stredný bronz;
av: „D. N. CONSTANTIVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém. Naľavo od hlavy: „H“;
rev: „FEL. TEMPL. REPARATIO“. Vojak naľavo prepichuje nepriateľa, ktorý padá s koňa. V poli: „II“. Dolu: „ASIS“.
193. Stredný bronz;
vide: č. 192. Na av: „CONSTANTIVS P. F. AVG“. V poli: „A“;
Na rev: „FEL. TEM-P. REPARATIO“. V poli: „S“. Dolu: „P..“
(2 kusy).
194. Stredný bronz;
av: „D. N. CONSTAN-TIVS P. F. AVG“. Poprsie vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém. V poli naľavo: „H“;
rev: „FEL. TEMP RE-PARATIO“. Vojak naľavo prepichuje nepriateľa, ktorý klesá s koňa.
195. Stredný bronz;
vide: č. 194. Na av. v poli: „D“. Na rev: „FEL. TEMP. REPARATIO“.
196. Stredný bronz;
vide: č. 195. Na rev. dolu: „ASIAN“ (?).
197. Stredný bronz;
vide: č. 195. Na rev. dolu: „SMTSI“.
198. Stredný bronz;
vide: č. 195. Na av. v poli niet znak. Na rev. dolu: „ASISS“. (2 kusy.)
199. Stredný bronz;
vide: č. 198. Na rev. dolu: „CON..“
200. Stredný bronz;
vide: č. 198. Veľmi poškodený. (2 kusy.)
201. Stredný bronz;
vide: č. 198. Na rev. dolu: „ISIS“. (2 kusy.)
202. Stredný bronz;
vide: č. 198. Na rev. dolu: „BSISS“.

203. Stredný bronz;
vide: č. 194. Na av. v poli niet znaku. Na rev. dolu: „SIS“. (2 kusy.)
204. Stredný bronz;
av: „D. N. CONSTANTIVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „FEL. TEMP.-REPARATIO“. Vojak v útočnom postavení naľavo, prepichuje nepriateľa, ktorý sediac na padajúcom koni, rozložiac ruky, pozerá na vojaka, žiadajúc o milosť. Hore medzi 2 bodmi „S“. Dolu: „...N“.
205. Stredný bronz;
vide: č. 194. Na av. v poli: „D“. Na rev. dolu: „CONS“.
206. Stredný bronz;
av: „D. N. CONSTANT-IVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenských šatoch napravo. Na hlave má diadém;
rev: „FEL. TEMP.-REPARATIO“. Vojak v útočnom postavení naľavo, prepichuje nepriateľa, sediaceho na padajúcom koni a prosiaceho o milosť. V poli: „II“. Dolu: „ASISP“.
207. Stredný bronz;
av: „D. N. FL. IVL. CONSTANTIVS NOB. CAES“. Poprsie vo vojenských šatoch napravo. Na hlave má venec;
rev: „FEL. TEMP. RE-PARATIO“. Vojak naľavo v útočnom postoji prepichuje nepriateľského jazdca, ktorý prosí o milosť. V poli: „S“. Dolu: „CONST“.
208. Malý bronz;
av: „FL. IVL. CONSTANTIVS NOB. C.“ Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo, na hlave má vavrínový venec;
rev: „GLOR-IA EXERC-ITVS“. Dvaja vojaci stoja proti sebe, držiac v jednej ruke kopiju, druhou sa opierajú o štít. Medzi nimi labarum. Dolu: „SMKB“.
209. Malý bronz;
vide: č. 208. Na rev. dolu: „PLC“.
210. Malý bronz;
av: „D. N. CONSTAN-TIVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;

rev: „SPES REI-PVBLICAE“. Cisár vo vojenských šatoch s prilbou naľavo. Drží kopiju a olivový konár (?). (Minca bola najdená v Bratislave.)

211. Malý bronz;
av: „CONSTANTI-VS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „VICTORIAE D. D. AVGG. Q. NN.“ Dve Victorie stoja oproti sebe. Každá drží venec a palmový konár. Dolu: „ASIS“. Medzi postavami: Monogram „HA“ (?).
212. Malý bronz;
vide: č. 211. Na av: „CONSTAN-TIVS P. F. AVG“. Na rev. niet znaku.
213. Malý bronz;
vide: č. 211. Na av: „CONSTANTI“ chyba. Na rev. niet znaku.

Flavius Claudius Julius Constantius Gallus (351.—354.).

214. Stredný bronz;
av. „D. N. FL. CL. CONSTANTIVS NOB. CAE“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo, na hlave diadém. V poli naľavo: „B“;
rev: „FEL-TEMP-RE-PARATIO“. Vojak v útočnom postoji prepichá nepriateľského jazdca, ktorý sa chytá do hrivy padajúceho koňa. V poli: „I“. Dolu: „BSIS“.

Flavius Claudius Julianus Apostata (355.—363.).

215. Veľký bronz;
av: „D. N. FL. CL. IVLIANVS P. F. AVG“. Poprsie bradatého cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave vavrínový venec;
rev: „SECVRITAS REIPVB“. Apis napravo. Nad ním 2 hviezdy. Dolu: „TESS“.
216. Veľký bronz;
vide: č. 215. Na rev. dolu: „ISIS“.
217. Malý bronz;
av: „D. N. IVLIA-NVS NOB. C.“ Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo;

rev: „FEL. TEMP-REPARATIO“. Vojak kopiou prepichuje nepriateľa, ktorý sedí na klesajúcom koni a prosí o milosť. V poli: „M“. Dolu: „BSIRM“.

218. Malý bronz;
av: „D. N. IVLIAN-VS NOB. C.“ Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo;
rev: „SPES REI-PVBLICAE“. Stojací cisár vo vojenských šatoch s prilbou naľavo. Drží guľu a žezlo.
219. Malý bronz;
vide: č. 218.

Flavius Valentinianus I. (364.—375.).

220. Malý bronz;
av: „D. N. VALENTINI-ANVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „GLORIA RO-MANORVM“. Cisár stojí obrátený napravo, ale pazerá sa nazad. V ľavej ruke drží zástavu s Kristovým monogramom. Pravicu kladie na hlavu kľáčiaceho zajatca. Dolu: „ASISC“. (2 kusy.)
221. Malý bronz;
vide: č. 220. V poli napravo: „A“. Dolu: „SISC“. (Poškodená.)
222. Malý bronz;
av: „D. N. VALENTINI-ANVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má vavrínový venec;
rev: „GLORIA RO-MANORVM“. Cisár napravo s labarum ťahá za sebou zajatca. Dolu: „SISC“.
223. Malý bronz;
vide: č. 222. Na rev: pod labarum „R“.
224. Malý bronz;
vide: č. 222. Na av: „D. N. VALENTINIANVS P. F. AVG“. Na hlave je prilba.

225. Malý bronz;
av: „D. N. VALENTINI-ANVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má vavrínový venec;
rev: „SECVRITAS-REIPVBLICAE“. Victoria naľavo s vencom a palmovým konárom. Dolu: „ISISC“. (2 kusy.)

226. Malý bronz;
vide: č. 225. Na rev. dolu: „BASIS“.

227. Malý bronz;
vide: č. 225. Na rev. dolu: „SIS..“

228. Malý bronz;
vide: č. 225. Na rev. dolu: „SMSDF“.

229. Malý bronz;
vide: č. 225. Na rev. dolu: „NSISC“.

Flavius Valens I. (364.—378.).

230. Malý bronz;
av: „D. N. VALEN-S P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „GLORIA RO-MANORVM“. Cisár vo vojenských šatoch napravo. V pravici drží labarum s Kristovým monogramom, pravú ruku klade na hlavu kľáčiaceho zajatca. Dolu: „BSISC“.

231. Malý bronz;
vide: č. 230. Na rev: „GLORIA ROMANORVM“. Dolu: „ANRI“.

232. Malý bronz;
vide: č. 231. Na av: „D. N. VALENS P. F. AVG“. Na rev. v poli napravo: „P“.

233. Malý bronz;
av: „D. N. VALEN-S P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „SECVRITAS REIPVBLICAE“. Victoria napravo drží venec a palmový konár. (Minca je veľmi poškodená.)

234. Malý bronz;
vide: č. 233.

235. Malý bronz;
vide: č. 233. Na rev. dolu: „TESA“.

236. Malý bronz;
vide: č. 233. Na rev. dolu: „ASISC“. (3 kusy.)

237. Malý bronz;
av: „D. N. VALEN-S P. F. AVG“. Poprsie vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „VICTORIAE D. D. AVG“. Dve Victorie stoja oproti sebe. Každá drží venec a palmový konár. Dolu: „DOP“.

Gratianus (367.—383.).

238. Malý bronz;
av: „D. N. GRATIANVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;
rev: „GLORIA RO-MANORVM“. Cisár vo vojenských šatoch stojí, otočený napravo, ale pozerá sa nazad. V ľavici drží labarum, pravú ruku klade na hlavu kľáčiaceho zajatca. Dolu: „ASISC“. V poli napravo: „K-F“.

239. Malý bronz;
vide: č. 238. Z oboch strán: „C-A“. Niet znaku dolu.

240. Malý bronz;
av: „D. N. GRATIANVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom šate napravo. Na hlave má diadém;
rev: „SECVRITAS REIPUBLICAE“. Victoria naľavo drží venec a palmový konár. V poli naľavo: „A“. Dolu: „ASISC“.

Theodosius Magnus (379.—395.).

241. Malý bronz;
av: „D. N. THEODO-SIVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenskom plášti napravo. Na hlave má diadém;

rev: „GLORIA RO-MANORVM“. Cisár vo vojenských šatoch kráča na-
pravo. V ľavici drží labarum, pravú ruku kladie na hlavu kľáčiaceho zajatca.
Dolu: „SMN.S“.

242. Malý bronz;

av: „D. N. THEODOS-IVS P. F. AVG“. Poprsie cisára vo vojenských
šatoch napravo. Na hlave má diadém;
rev: „(SALVS)-REIPVBLICAE“. Victoria naľavo vlečie zajatca. Dolu:
„MN“ (?).

Tab. 1.

Barbárske mince z 1. st. pr. Kr. (avers).

Tab. 2.

Barbárske mince z 1. st. pr. Kr. (revers mincí tab. I.).

Barbárske mince z 1. st. pr. Kr. (avers).

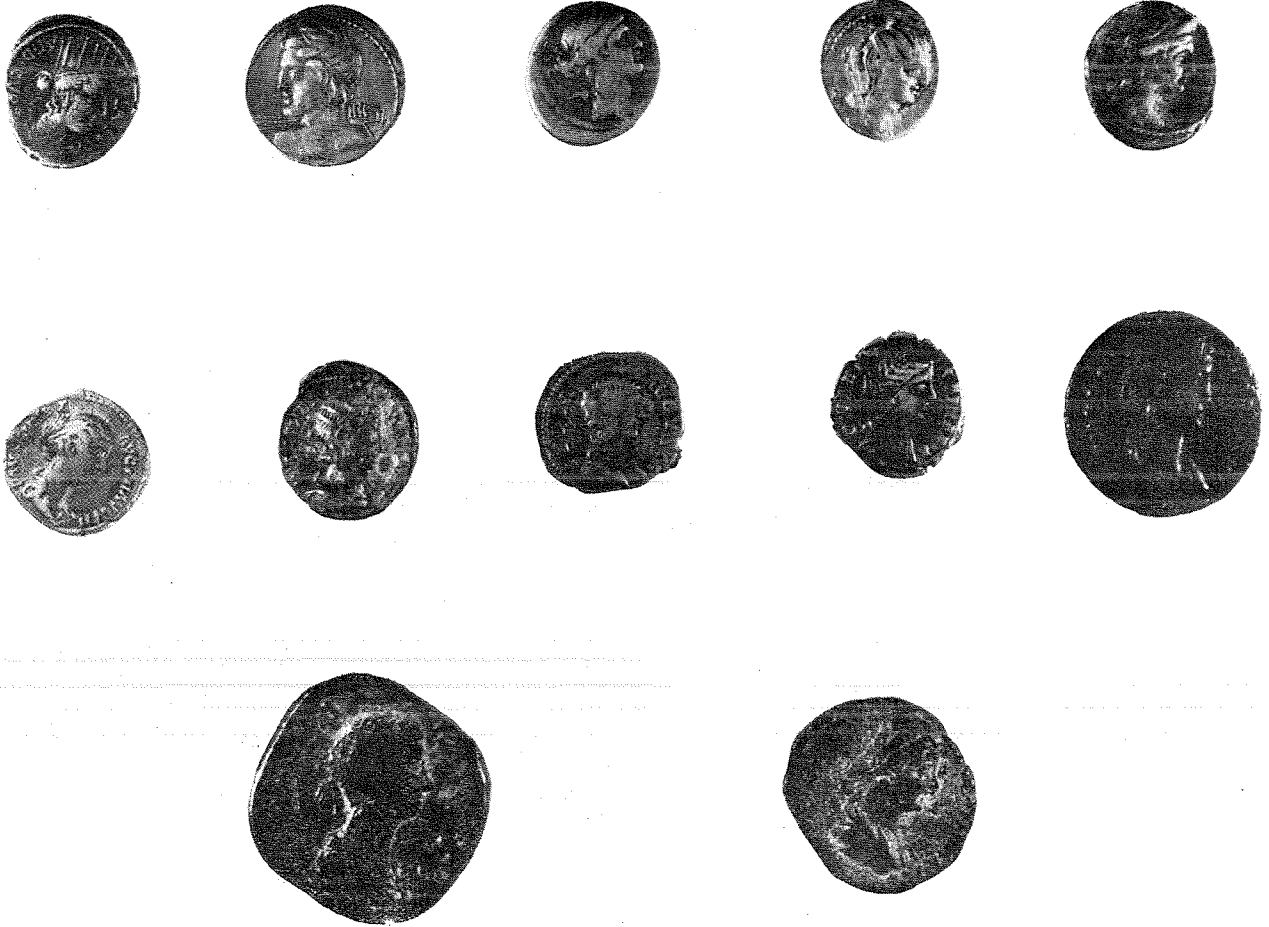

Barbárske mince z 1. st. pr. Kr. (revers minci z tab. III.).

Barbárske mince z 1. st. pr. Kr. (avers a revers).

Tab. 6.

Rimske mince (avers).

Rimske mince (revers).